

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

eddy.se ab
e-post: order@bokorder.se

NY FÖLJD

33 ♦ 2023

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet

Utgiven med stöd av

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått ta del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentinsatser under arbetet med denna volym av Språk och stil:

Marcus Axelsson, Saga Bendegard, Johan Brandtler, Ylva Byrman, Elisabet Engdahl, Gisela Håkansson, Lisa Holm, Marit Julien, Hans Kronning, Lennart Larsson, Josefín Lindgren, Therese Lindström Tiedemann, Yvonne Lindqvist, Björn Lundquist, Ulrika Németh, Ulf Norberg, Lene Nordrum, Niklas Norén, Veturliði Óskarsson, Stellan Pettersson, Johanna Salomonsson, Misuzu Shimotori, Ulla Stroh-Wollin, Mats Thelander, Fredrik Valdeson, Lars Wollin, Carin Östman.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Donald Sims MacQueen.

© Författarna

ISSN 1101-1165

DOI 10.61965/sos.202333

E-ISSN 2002-4010

DOI-URL <https://doi.org/10.61965/sos.202333>

Produktion: eddy.se ab, Visby 2023

Printed by Italgraf Media, Stockholm 2024

Innehåll

Ylva Byrman & Susanna Karlsson: Drygt hundra kronor. Är det lite mer än, lite mindre än eller ungefär hundra kronor?	5
Evie Coussé, Yvonne Adesam, Faton Rekathati & Aleksandrs Berdicevskis: Hur används <i>de</i> , <i>dem</i> och <i>dom</i> i nutida skriftspråk? En storskalig korpusundersökning av nyheter och sociala medier	39
Daniela Piipponen: <i>Herrarne</i> och <i>damerna</i> . Variationen i den plurala definitiva substantivböjningen i Sverige och i Finland på 1800-talet	71
Peter Ström: »Vi ser att [eleven] har behov av särskilt stöd». Om kunskapsbildning och informationshantering i skolans elevutredningar	107
Olof Eriksson: Fenomenet proverbalisering i synkroni och diakroni	132
Mari Mossberg: <i>Boost Your Brain</i> . Om lexikal kreativitet i faktaböcker för barn i ett svensk-engelskt perspektiv	164
Yvonne Lindqvist: Tre nyanser av adekvans. Om grader av källbundenhet i spänningsfältet mellan det vernakulära och det kosmopolitiska i tre svenska översättningar	196
<i>Recensioner</i>	
Kautonen, Maria & Kuronen, Mikko: Uttalsinläring med fokus på svenska (2021). Rec. av Elisabeth Zetterholm	231
Kraft, Sanna: Tala fram texten: När barn med läs- och skrivsvårigheter skriver med tal-till-text (2023). Rec. av Gustaf B. Skar	235
Lind Palicki, Lena & Svensson, Anders: Viktig svenska. Alla dom där språkfrågorna (2023). Rec. av Henrik Rosenkvist & Linnéa Bäckström	240
Nilsson, Pär: Lexikal betydelseutveckling i teori och praktik: En analys av fem definitionsformler i Svenska Akademiens ordbok och de semantiska förändrings-mekanismer som de beskriver (2023). Rec. av Lena Rogström	245
Författarna i detta nummer	251
Meddelande från redaktionen	252

Drygt hundra kronor

Är det lite mer än, lite mindre än
eller ungefär hundra kronor?

Av YLVA BYRMAN & SUSANNA KARLSSON

Abstract

Byrman, Ylva, ylva.byrman@gu.se, Ph.D., Department of Swedish, Multilingualism, Language Technology, Gothenburg University; *Karlsson, Susanna*, susanna.karlsson@gu.se, Associate professor, Department of Swedish, Multilingualism, Language Technology, Gothenburg University; “Drygt 100 kronor. Is it a bit more than, a bit less than, or around 100 kronor?”. *Språk och stil* NF 33, 2023, pp. 5–38.

The Swedish adverb *drygt* is often used as an approximator in expressions like *drygt 1 meter*, where it means ‘a bit more than’ according to dictionaries and most speakers. Here, we show that *drygt* is undergoing semantic change and being reinterpreted as meaning ‘around’, ‘about’ or even ‘a bit less than’. To study this ongoing semantic reinterpretation, a questionnaire was circulated, reaching some 2 700 participants. The participants were asked about their linguistic intuitions about *drygt*: does *drygt 100 kronor* best correspond to 97 kronor, 97–102 kronor or 102 kronor? The results show that younger speakers are more likely than older to prefer the reinterpretations. The change has gone farthest in the south of Sweden, where half of the young speakers interpret *drygt* as ‘around’ or ‘a bit less than’. The comments to the questionnaire show that most participants are unaware that interpretations other than their own exist. The study also reveals that in translations of Swedish novels made available as parallel corpora, *drygt* is often translated into equivalents of ‘around’ or ‘a bit less than’. Furthermore, the Danish and Norwegian equivalents of *drygt* – *godt og vel* and *drøyt* – are undergoing a semantic change similar to that of *drygt*. We discuss how these findings relate to semantic change in general and argue that the change we observe is due to ambiguous contexts and possibly to speakers having different underlying cognitive representations.

Keywords: semantic change, numeric approximation, scalarity, approximator, quantity modification, ongoing semantic change, change in apparent time, adverbial, hedge, survey, Swedish, parallel corpora.

Den här artikeln handlar om hur *drygt* i uttryck som *drygt 100 kronor* genomgår en betydelseförskjutning, från att betyda ’lite mer än’ till att under 1900-talets gång utveckla ytterligare två betydelser, nämligen ’ungefär’ och ’lite mindre än’. Det är sedan tidigare känt att *dryg/drygt* har flera olika betydelser. Utöver

betydelsen 'som räcker förhållandevis länge' kan ordet även användas om en person som är jobbig eller betar sig överlägset, eller om en segdragen arbetsuppgift (Svensk ordbok 2021, se även Berdicevskis 2019). Genom frågor från allmänheten som ställts till Språkrådets frågeservice har det framkommit att vissa språkbrukare tolkar och använder *drygt* i betydelsen 'ungefär' eller 'lite mindre än'. För att undersöka om och hur betydelsen av *drygt* har förändrats, har vi genomfört en enkätundersökning där deltagarna har fått svara på hur de uppfattar ett påstående som innehåller ordet, samt uppge kön, ålder, utbildningsnivå och bostadsort under uppväxten.

Artikeln är i första hand ett empiriskt och metodologiskt bidrag till studier av semantisk förändring, genom att vi blottlägger en polysemi hos *drygt* som många varit omedvetna om, med metoder som oftast inte används för att studera flertydighet eller betydelseförskjutning. Av den anledningen har vi valt att inleda artikeln med att presentera vår metod och de empiriska resultaten, och först mot slutet redogöra för teori och tidigare forskning som kan förklara eller åtminstone ge perspektiv på våra resultat. Vi inleder i avsnitt 1 med en kort presentation av hur *drygt* tidigare beskrivits och redogör för vår metod i avsnitt 2. I avsnitt 3 redovisas våra viktigaste empiriska resultat, nämligen de från enkätundersökningen, och informanternas svar relateras till de sociolingvistiska variablerna kön, ålder, uppväxtort och utbildning. Vi kompletterar i avsnitt 4 enkätundersökningen med en mindre undersökning av hur uttryck som *drygt 100 kronor* översatts till tyska och engelska i romantext, och denna undersökning bekräftar att *drygt* ges fler betydelser än 'lite mer än'. I avsnitt 5 tar vi upp hur också andra skandinaviska motsvarigheter till *drygt*, nämligen danska *godt og vel* och norska *drøyt*, är föremål för en liknande betydelseförskjutning. Slutligen diskuterar vi i avsnitt 6 våra empiriska iakttagelser i ljuset av några teorier och resultat från litteraturen om semantisk förändring.

1 Olika betydelser hos *dryg(t)*

Samtidsordböckerna Svenska Akademiens ordlista (2015) och Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (2021) har inte med *drygt* som eget uppslagsord, utan enbart grundformen *dryg*. Betydelsen beskrivs på följande sätt (kursiv enligt originalen):

1 som räcker länge; *en dryg mil* ngt mer än en mil

2 mallig

(Svenska Akademiens ordlista 2015)

1 som räcker förhållandevis länge

EXEMPEL: köttet ser inte mycket ut, men det är drygt

• äv. påfrestande, ansträngande jämfört med vad som är normalt eller dylikt

EXEMPEL: en dryg backe; det blev dryga efterräkningar för de båda syndarna

• äv. om mått som utgör något mer än den mängd som framgår av sammanhanget

EXEMPEL: en dryg kilometer; dryga två timmar; drygt en liter (adverbial)

2 som i sitt uppträdande försöker hävda sin (förmenta) överlägsenhet

(Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien 2021)

Båda ordböckerna klassificerar *dryg* som adjektiv och identifierar två huvudbetydelser. Den första avser kvalitet vad gäller åtgång, en myckenhet – särskild vid upplevd ansträngning – eller ett rågat mått. Den andra är en karaktärsbeskrivning av personer som uppträder överlägset, en betydelse som denna studie härmed lämnar därefter. Under en av betydelsenyanserna återfinns emellertid en adverbial konstruktion: *drygt en liter*.

Inläraordboken Lexin har med *drygt* som ett eget uppslagsord och skiljer därmed på en adverbial användning och en adjektivisk:

drygt [dry:kt] adv.

gott och väl, något mer än

Exempel:

• förhöret tog drygt en halvtimme

dryg [dry:g] adj.

1. riklig, rundlig (om tid, mått och vikt)

Uttryck:

• **en dryg (timme, kilometer etc.)** lite mer än (en timme, kilometer etc.)

2. som räcker länge

Exempel:

• mjölet är drygt

[...]

(Lexin, webbplats u.å.)

För att avgöra vilka konstruktioner med *dryg* som är frekventast i bruket har vi gjort en mindre undersökning i Språkbankens Korp (Borin, Forsberg & Roxendal 2012). Vi har använt oss av de 125 korpuser som när sökningarna genomfördes under september 2021 var förvalda på startsidan. Detta förval

utgör ett brett urval ur Språkbankens samlade korpusar, vilket gör att vi i möjligaste mån undviker en kontextbias: materialet domineras varken av starkt normerade texter (nyhetsmedier, romaner) eller av lågnormerade texter (Twitter, bloggar), utan är en mix av olika material.

För att få syn på vilka användningar med *dryg* som är frekventast undersöker vi *dryg*:s närmaste kontext förutsättningslöst: om man söker på *dryg* med alla dess böjningsformer (lemgram), följt av ytterligare ett ord, vilket som helst, vad blir resultatet?

Tabell 1. Frekvenser i Korp för sökningen LEMGRAM: *dryg* + ORD <vilket som helst>.

Totalsumma	252 379
drygt en	15 909
drygt två	10 860
drygt ett	8 765
drygt 20	5 740
drygt tre	5 528
dryg vecka	5 302
drygt 10	4 685
drygt 1	4 386
drygt 30	4 132
drygt 100	4 004

Resultatet visar att den adverbiala användningen dominerar och att *drygt* oftast modifierar ett grundtal, alltså ett numeriskt referensvärde. Tabell 1 visar de tio ordkombinationer som var vanligast i sökningen, samt antal träffar i absoluta tal. På sjätte plats används *dryg* som adjektiv, och det substantiv som modifieras av *dryg* betecknar en tidsrymd ([*en dryg vecka*). Följer man listan längre ner, efter de tio träffar vi listat i tabell 1, finner man på tolfte plats *dryg månad* ($n = 3\,506$) och på tjugoförsta plats *dryg timme* ($n = 2\,601$), men i övrigt domineras listan fortsättningsvis kraftigt av ordkombinationen *drygt* + NUMERISKT VÄRDE. Först på plats 45 finns en ordkombination som pekar mot en användning av *dryg* som beskrivning av en besvärlig uppgift, nämligen kombinationen *drygt att* ($n = 1\,107$).

- (1) En aning **drygt att** humöret ska pendla så jävligt. (Bloggmix 2006)
- (2) Det är fasen **drygt att** hålla på i värmen. (Bloggmix 2010)

Kombinationer som tyder på att ordet avser en misshaglig person, eller en vara som räcker längre än man kunde tro, kommer först på plats 55, och då är det kombinationen *dryg och* (n = 857).

- (3) Låter sig inte ryckas med i Hollywood-sjukan som gör folk diviga, **dryga och** missbrukare. (Bloggmix 2001)
- (4) Då de är **dryga och** välpigmenterade känns 59 kronor som ett riktigt kap! (Bloggmix 2007)

Med utgångspunkt i de mönster vi kan se i korpussökningen står det klart att *drygt* + NUMERISKT VÄRDE är den i särklass vanligaste typen av tvåordskombination för *dryg*. Med tanke på distributionen i empirin är det motiverat att studera den adverbiala användningen i egen rätt.

Svenska Akademiens grammatik (SAG = Teleman m.fl. 1999) beskriver *drygt* som ett gradadverbial (band 3 s. 47, 202; band 2 s. 484). De menar att räkneord kan ta »gradadverbiala bestämningar som anger att antalet understiger, överstiger eller är exakt det som grundtalet anger» och ger som exempel:

- (5) Han hade {gott och väl/drygt/dryga/styvt/(lite/mycket) över/(lite/mycket) mer än} 300 får. (SAG 1999, band 3 s. 202)

Vi vill dock hellre beskriva *drygt* med den mer specifika termen *approximativt adverbial* (jfr Matos Amaral 2007, Mihatsch 2010, Ferson m.fl. 2015 som använder denna eller liknande termer). Det är nämligen så att *drygt* till skillnad från typiska gradadverbial ogärna graderar ett adjektiv.¹ Som exempel på gradadverb listar SAG (band 2 s. 664) ord som *mycket*, *ganska* och *föga*, dvs. ord som tvärtom *drygt* bestämmer adjektiv men inte räkneord. Jämför nedanstående exempel:

- (6) mycket/ganska/föga mogen, *drygt mogen
- (7) drygt hundra kronor, *mycket/ganska/föga hundra kronor

¹ Dessutom kan inte alla gradadverbial användas med alla adjektiv, vilket diskuteras i Paradis 1997. Hon diskuterar också olika slags graderbarhet och har räknat på hur vanliga olika gradadverbial är ihop med olika adjektiv i engelskan.

Vissa av de ord som SAG listar som gradadverb är dock sådana som kan bestämma såväl adjektiv som räkneord, till exempel:

- (8) nästan/precis mogen
- (9) nästan/precis hundra kronor

Man kan notera att det som ibland betraktas som ett motsatsord till *drygt*, nämligen *knapp*, är ett sådant som kan bestämma såväl adjektiv som räkneord. Dessutom kan både *knapp* och *nästan* också fungera som satsadverbial. Att dessa ord har ett betydligt större användningsområde än *drygt* betyder antagligen att de är mer vanligt förekommande. Det skulle i så fall också kunna förklara det intryck som ges av tidigare forskning, nämligen att approximativa adverbial med betydelsen 'lite mindre än' är fler eller vanligare i världens språk än approximativa adverb med betydelsen 'lite mer än'. Det är nämligen bara de förra och inte de senare som vi funnit i våra genomgångar av tidigare forskning om approximativa adverb i andra språk.² Traugott (2009) undersöker den historiska utvecklingen hos engelska *barely*, Horn (2017) diskuterar semantiska och pragmatiska aspekter hos *almost* och *barely*, och Matos Amaral (2007) studerar de möjliga portugisiska motsvarigheterna *quase*, *por pouco* och *mal*. Detta är alltså alla studier som diskuterar 'lite mindre än'-uttryck. Mihatsch (2010) tar upp och klassificerar ett ganska stort antal franska approximerare, med autentiska språkexempel som belyser användningen. Av dessa finns det flera med betydelsen 'lite mindre än' (som *presque*, *à peine*, *près de*, *vers*) och med betydelsen 'ungefär' (*environ*, *autour de*, *dans les*) – men inga exempel på uttryck som betyder 'lite mer än'. Mihatsch nämner *plus de*, 'mer än', i förbigående, och det finns också ytterligare studier som analyserar 'mer än'-uttryck (Adler & Asnes 2008), dvs. uttryck som på svenska skulle motsvaras av *minst*, *över* eller *från X och uppåt*. Men dessa uttryck sätter inte någon begränsning på hur mycket referensvärdet kan överskridas, något vi menar att *drygt* gör. De flesta språkbrukare skulle troligen hålla med om att *drygt 100 kronor* normalt inte kan avse ett så stort belopp som till exempel 180 kronor (jfr också SAOL:s definition 'något mer än'). Uttryck och framför allt simplexord med betydelsen 'lite mer än' förefaller med andra ord vara både ovanliga och understuderade.

² Inkluderar man adjektiv finns det dock en studie av *a good* i kvantitativa betydelser som *a good 100 kilometres* (Shibuya 2006), men författaren tillskriver här uttrycket antingen betydelsen 'at least' eller 'full', dvs. betydelser som inte är identiska med 'lite mer än'.

Mihatsch (2010) skiljer i sin analys på *icke-skalära* och *skalära* approximerare. Till de icke-skalära räknas ord som *ungefär* eller *omkring*, som anger att värdet kan ligga på vilken sida som helst om det angivna referensvärdet, medan *knappt* eller *minst* är skalära, eftersom de anger att värdet ligger på ena sidan av referensvärdet, dvs. över eller under. Samma åtskillnad men med annan terminologi görs i Ferson m.fl. (2015), som i stället använder termerna *symmetrisk* och *asymmetrisk*, och i Adler & Asnes (2008), som talar om *icke-monoton* och *monoton*. Både Ferson m.fl. och Mihatsch tar upp exempel på uttryck som kan eller har kunnat ha både en skalär och en icke-skalär tolkning. Ferson m.fl. tar upp *nearly*, som enligt vissa informanter i deras undersökning kan ange värden både lite över och lite under det angivna (alltså att *nearly a thousand* skulle kunna vara till exempel 1 012 stycken, men också 987 stycken). Mihatsch tar upp franska *près de* ('nära') och *vers*, där den senare är en preposition som ursprungligen betydde 'i riktning mot' men som nu kan användas icke-skalärt i uttryck som *vers Paris* ('omkring Paris') eller *vers deux heures* ('omkring klockan två').

2 Metod och material

För att undersöka variationen i tolkningen av *drygt* har vi i den här studien använt oss av en enkät där vi frågat människor vilken betydelse de lägger i uttrycket *drygt 100 kronor*. Enkätundersökningar förefaller vara en ovanlig metod för att studera semantisk förändring (jfr dock Magué 2006, Robinson 2012). Det normala är att man helt enkelt studerar den omgivande språkliga kontexten, för att där finna bevis för att ett ord har fått en ny betydelse (se till exempel Traugott 2012, 2017, se även Sjöström 2001), och detta metodval är oftast så självklart att det inte diskuteras eller motiveras. Traugott (2017 s. 2) skriver till exempel att »evidence for change is that the new use appears in several texts». En sådan formulering tar för givet att man enkelt kan se att det rör sig om en ny användning genom att det finns kontextuella ledtrådar till hur ordet ska tolkas – något som inte är fallet för uttryck som *drygt 100 kronor*. Sjöström (2001 s. 13) nämner ytterligare några metoder: att göra jämförelser med andra språk (t.ex. svenskans *kind* med engelskans *chin*) och att analysera ordets morfologi (t.ex. *under-stand*, som antagligen är en metafor för det rumsliga 'stå under').

Under de senaste decennierna har korpusverktygen blivit allt bättre, och korpusökningar har blivit en allt vanligare metod för att undersöka semantisk förändring (Traugott 2017, Tahmasebi m.fl. 2021). Just ordet *drygt* har faktiskt

studerats i en korpusundersökning (Berdicevskis 2019). Berdicevskis beskriver där hur han låtit sina studenter undersöka *dryg* och en rad andra adjektiv i två av Språkbankens korpusar. I studenternas sökningar identifierar han de olika betydelseerna 'omfångsrik', 'som räcker länge', 'lite mer än', 'mallig' och 'jobbig', dvs. betydelser som nära anknyter till dem som återfinns i ordböckerna. Vilken betydelsevariant som är aktuell har i undersökningen avgjorts med hjälp av den närmaste kontexten och av vilket ord *dryg* bestämmer. Berdicevskis' studenter identifierar emellertid inte de betydelsevarianter vi intresserar oss för i den här studien: 'lite mindre än' och 'ungefär', antagligen för att de är omedvetna om att det finns talare som använder ordet så. Dessutom äger betydelseförskjutningen mot 'lite mindre än' och 'ungefär' rum i samma syntaktiska kontext och med samma huvudord som 'lite mer än', så den närmaste kontexten kan bara undantagsvis ge någon ledtråd. Även om den som bedömer excerpter i en konkordans från Korp skulle vara medveten om att 'lite mindre än' och 'ungefär' är potentiella betydelser, är det svårt eller rentav omöjligt att avgöra vilken betydelse som är avsedd i en mening som denna:

- (10) Jag erkänner mig slagen, min rekordtistel blev bara **drygt 260 cm** lång.
(Språkbanken, Åbo underrättelser 2012)

Det går alltså inte att förlita sig på sin egen intuition, eftersom man inte kan veta vilken betydelse skribenten lägger i ordet *drygt*.

För att komma runt problemet med att enbart använda den egna intuitionen vid bedömning av autentiska texter, använder vi oss i stället av andra språkbrukares intuitioner. Vi genomförde redan 2012 en pilotenkät där vi testade observationen att *drygt* hade tidigare obeskrivna användningar. Då resultatet gav vid handen att endast 80 % av deltagarna föredrog den betydelse som finns beskriven i ordböcker, beslutade vi oss för att gå vidare med en enkät med större spridning, där vi också ville efterfråga vissa sociolingvistiska variabler. Tidigare sociolingvistiska studier av språklig variation och förändring visar att kön, ålder och utbildningsnivå tenderar att vara relevanta variabler (Trudgill 2002). Vidare efterfrågade vi information om uppväxtort, närmare bestämt var deltagarna bott under tonåren, för att se om regional variation kunde vara en relevant faktor. Innan deltagarna kom till själva enkätfrågorna ombads de intyga att de ville delta i undersökningen.

För att göra det så enkelt som möjligt för informanter att medverka i studien, valde vi att bara efterfråga bedömning av en enda mening där *drygt* uppträder som adverb. Vi bedömde att även om det hade varit av språkveten-

skapligt värde att undersöka andra konstruktioner än den adverbiala, exempelvis närliggande adjektiviska konstruktioner som *en dryg liter* och *en dryg bit kött*, så kunde flera snarlika givmeningar också påverka informanterna i deras bedömning av de enskilda språkproven. Frågan som informanterna hade att ta ställning till var följande:

- (11) Vilket av påståendena nedan passar enligt dig bäst till meningen »Jag betalade drygt hundra kronor för den»?
- Den kostade nånstans mellan 97 kr och 102 kr
  - Den kostade 102 kr
  - Den kostade 97 kr
  - Den kostade exakt 100 kr

De fyra alternativen är valda för att representera tolkningarna 'ungefär' (ny betydelse), 'lite mer än' (etablerad betydelse), 'lite mindre än' (ny betydelse) och 'exakt' (hittills icke observerad betydelse). Den potentiella betydelsen 'exakt' inkluderades för fullständighetens skull, och för att vi ville försäkra oss om att vi inte skulle missa en möjlig förändringsväg. En möjlig invändning mot alternativet »den kostade 102 kronor» är att det är lite för precist för att vara en perfekt motsvarighet till det mer approximativa »lite mer än 100 kronor». Deltagarna gavs möjligheten att lämna synpunkter på undersökningen i ett fritextfält, och där har några informanter just påpekat att det tar emot att välja ett så exakt alternativ som »den kostade 102 kronor», genom kommentarer som *Jag vill svara lite mer än 100 kr, men inte exakt 102 kr. Drygt är »lite mer men vet inte exakt»*. Vi bedömer ändå att alternativen har fungerat väl för vår undersökning, för dessa informanter har trots invändningen valt 102 kronor, eftersom övriga alternativ passar ännu sämre med deras intuition.

Enkäten konstruerades i enkätverktyget Forms, och en länk till webbformuläret spreds till allmänheten via de sociala medierna Facebook och Twitter. Utöver att våra egna nätverk spred enkäten vidare, hade vi förmånen att få hjälp av Språkrådet, som delade länken på Twitter och Facebook. Urvalet är alltså inte kontrollerat; med en sådan här spridningsmetod kommer det ofrånkomligen att främst vara språkintresserade personer som sprider och medverkar i enkäten, men i gengäld når den många. Enkäten var tillgänglig under perioden 15–20 maj 2020. Under den här perioden medverkade 2 768 personer. Av dessa har vi uteslutit 10 personer som börjat fylla i enkäten men angett att de inte vill medverka i undersökningen, samt 67 deltagare som var under 16 år vid undersökningstillfället. Därefter kvarstår 2 691 deltagare. Resultaten från enkätstudien presenteras i avsnitt 3.

Vi har också kompletterat enkätstudien med en mindre undersökning av hur uttryck som *drygt 100 kronor* översätts till tyska och engelska i Stieg Larssons roman *Män som hatar kvinnor*. Detta har gjorts med hjälp av de parallellkorpusar som finns i Språkbankens Korp, där det är möjligt att söka ut alla meningar som innehåller ordet *drygt* i den svenska originalromanen och se hur motsvarande mening ser ut i den översatta utgåvan. Resultaten från parallellkorpusstudien presenteras i avsnitt 4.

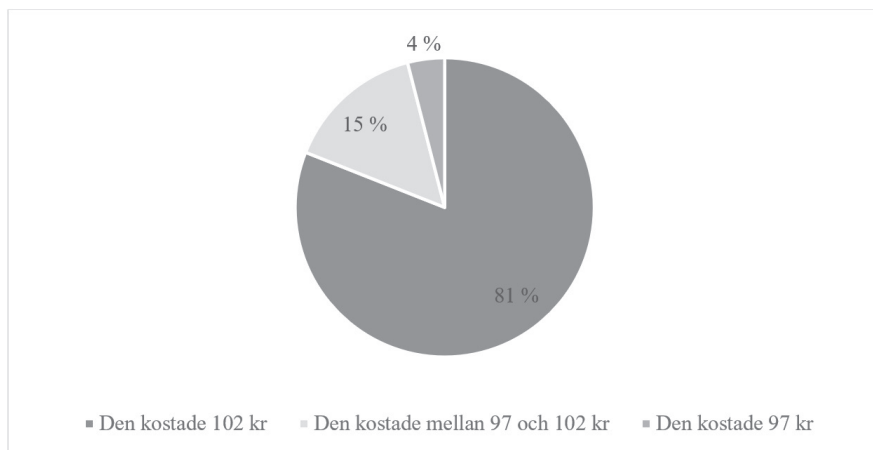
3 Resultat från enkätstudien

I det här avsnittet presenterar vi hur deltagarna besvarat enkäten. Först går vi igenom det samlade resultatet, därefter resultatet nedbrutet på de respektive variablerna ålder, kön, utbildningsnivå och uppväxtort. Detta följs av en genomgång av de kommentarer som informanterna lämnade i det öppna kommentarsfältet.

När enskilda variabler undersöks (3.2–3.5), är varje diagram försett med ett p-värde som anger sannolikheten för att de värden som presenteras i diagrammen beror på slumpen eller om det är troligt att det finns ett förklaringsvärde i en viss variabel, som *kön* eller *ålder*. Vi utgår från en signifikansnivå på 1 %, vilket betyder att värden på $p < 0,01$ tolkas som att det faktiska utfallet skiljer sig så pass mycket från om man bara slumpat värdena, att den testade variabeln kan antas spela roll för hur utfallet blev. Värden där $p > 0,01$ innebär alltså en större risk att slumpen hade kunnat ge samma resultat, och den testade variabeln kan inte tillskrivas förklaringskraft. P-värdet har beräknats genom chi2-test, och anges i figurtexten under varje diagram.

3.1 Alla informanter

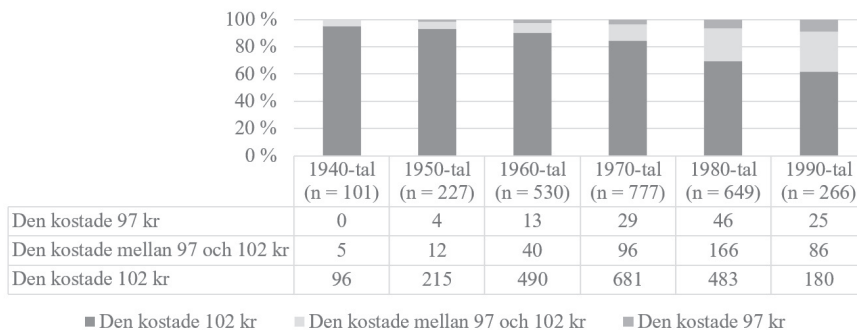
När samtliga informanters svar räknas är det 81 % som anser att *drygt 100 kr* betyder 'lite mer än 100 kr', dvs. den betydelse som anges i ordböckerna. Men nästan en femtedel lägger i stället en annan betydelse i uttrycket: 15 % svarar att *drygt* betyder 'ungefär' och 4 % att det betyder 'lite mindre än' (se figur 1). Det var ingen av de 2 691 informanterna som valde alternativet »det kostade exakt 100 kr», varför vi hädanefter utesluter det svaret ur diskussionerna av de kvantitativa resultaten.

Figur 1. Svar från samtliga informanter.

3.2 Ålder

I figur 2 är svaren uppdelade efter det decennium då informanterna är födda: från 1940-talister upp till 1990-talister. Vi har exkluderat informanter födda före 1940 och efter 2000, eftersom dessa bara var 13 respektive 16 till antalet. Med så liten kohortstorlek finns risk att enstaka deltagare slår igenom opropor­tionerligt mycket i analysen.

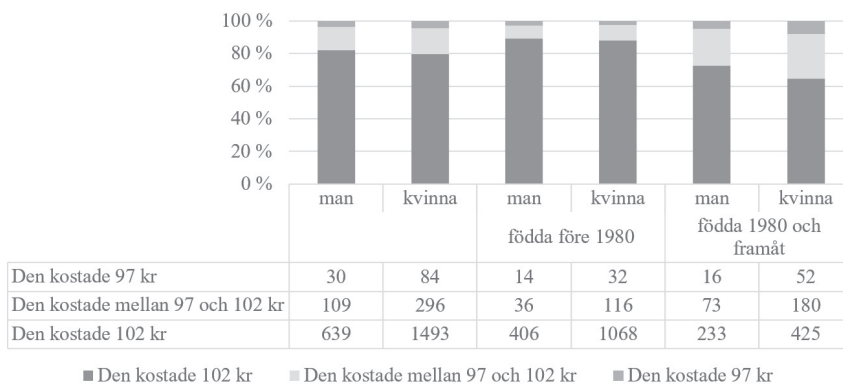

Figur 2. Svar uppdelat på olika ålderskategorier. $p < 0,000$.

Resultaten i figur 2 åskådliggör i skenbar tid en pågående språkförändring: för varje födelsedecennium minskar andelen som tolkar *drygt* som 'lite mer än', och allt fler börjar tolka det som 'ungefär' eller 'lite mindre än'. Bland 40-talisterna är det 95 % som anser att *drygt* betyder 'lite mer än', bland 70-talisterna 84 % och bland 90-talisterna bara 62 %. Värt att notera är att det inte finns någon åldersgrupp där det råder total enighet om betydelsen av *drygt*, utan redan bland de som är födda på 40-talet finns det en handfull informanter som anser att *drygt* betyder 'ungefär'. Bland 90-talisterna är det så mycket som en tredjedel, 30 %, som menar att *drygt* betyder 'ungefär'. Att förstå *drygt* som den tredje betydelsen 'lite mindre än' är inte lika vanligt som att tolka det som 'ungefär', men andelen växer från 0 % bland 40-talisterna till 9 % bland 90-talisterna.

3.3 Kön

Det finns inte någon signifikant skillnad mellan hur män och kvinnor tolkar *drygt 100 kronor*. Vi redovisar ändå svaren för män och kvinnor i figur 3, och där visas också hur män respektive kvinnor födda före och efter 1980 har svarat. Man kan ana en tendens att yngre kvinnor i högre utsträckning än yngre män väljer någon av de nyare betydelserna (35 % gentemot 28 %), vilket i så fall skulle vara i linje med tidigare sociolingvistisk forskning som visar att unga kvinnor är den grupp som starkast driver språkförändring (Labov 2002), men skillnaden är inte signifikant på enprocentsnivå ($p < 0,040$).

Figur 3. Svar uppdelat på kön. Män–kvinnor: $p > 0,356$; män–kvinnor födda före 1980: $p > 0,529$; män–kvinnor födda 1980 och framåt: $p < 0,040$.

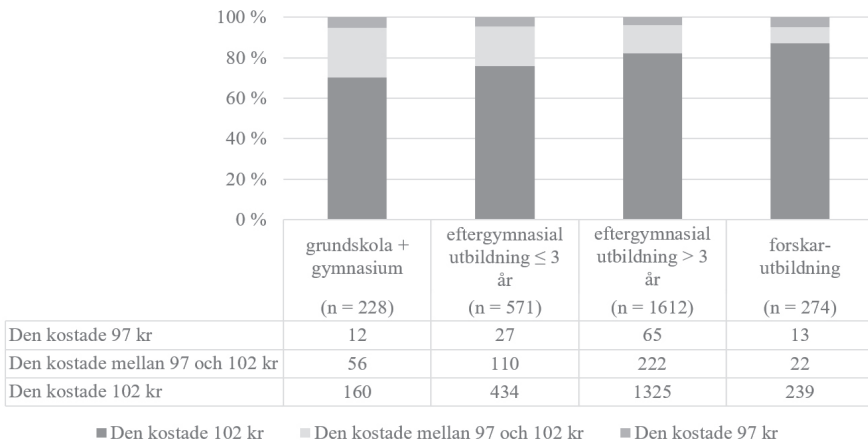

3.4 Utbildningsnivå

Variabeln *utbildningsnivå* är intressant att inkludera i en studie som undersöker variation och förändring av en standard, eftersom det är rimligt att anta att längre utbildning hör samman med högre grad av kännedom om, träning i och exponering för standardspråket. Lång utbildning och de yrken sådana utbildningar leder till förknippas med omfattande skrivvana i normerade genrer och exponering för normerad skrift.

I den här delen av undersökningen utesluts sex deltagare, på grund av att deras svar på frågan om deras högsta avslutade utbildning är svårtolkade eller skämtsamma och därför inte kan inordnas i gängse utbildningsnivåer (t.ex. »ninja»).

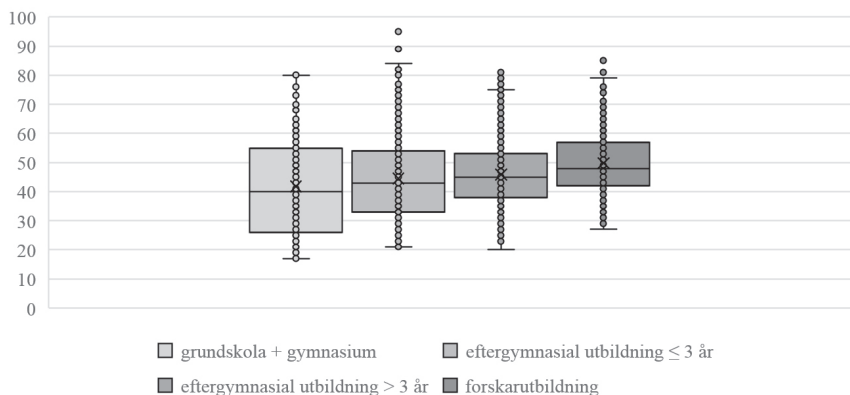
Som förväntat samvarierar tolkningen av *drygt* med utbildningsnivå. De medverkande med längre utbildning uppger i högre utsträckning att *drygt* betyder 'lite mer än', medan de med kortare utbildning i högre grad uppger att de föredrar andra betydelser än ordböckernas (se figur 4). Men även bland de forskarutbildade är det 13 % som inte väljer ordboks betydelsen utan tolkar *drygt* som 'ungefär' eller 'lite mindre än'.

Figur 4. Svar uppdelat på utbildningsnivå (*grundskola* och *gymnasium* slås ihop till en kategori eftersom de som svarat *grundskola* endast är 21 stycken). $p < 0,000$.

Det går inte att utesluta att det som ser ut som en utbildningseffekt i själva verket delvis är en ålderseffekt. Det skulle kunna vara så att de som har kortare utbildning helt enkelt inte hunnit skaffa sig särskilt lång erfarenhet, eftersom de är för unga. Därför har vi undersökt åldersspridningen inom de olika utbildningsnivåerna i figur 5.

Figur 5 visar att medelåldern i samtliga grupper ligger mellan 40 och 50 år. De forskarutbildade drar åt den högre ändan av spannet, vilket troligen beror på att det är få personer som har hunnit dithän att de försvarar sin avhandling före 30 års ålder och därmed har möjlighet att sänka medelåldern på ett märkbart sätt. Även medianvärderna är likartade grupperna emellan; däremot ser åldersspridningen lite olika ut mellan grupperna. Ju högre utbildningsnivå, desto mer koncentrerad är tillhörigheten till en period mitt i livet.

Figur 5. Åldersspridning inom utbildningsnivåerna. X markerar medelvärde, och strecket mitt i den färgade boxen är medianvärdet. Y-axeln anger delta-garnas ålder.

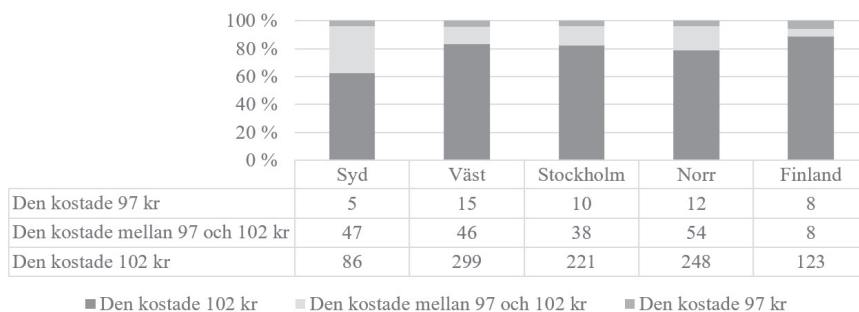
3.5 Uppväxtort

För att organisera materialet efter variabeln *uppväxtort* har vi bearbetat informanternas svar manuellt. Vi valde att inte använda hela materialet i den här delen av analysen, utan har identifierat fyra regioner i Sverige som vi tittar närmare på, samt Finland. Många informanter har följt uppmaningen i enkäten att skriva det postnummer de hade under tonåren, men många har angett ett eller

flera ortnamn. Om en informant angett flera ortnamn har vi utgått från det som står först. De utvalda områdena grupperas som följer:

- Syd – orter i postnummerområden som börjar med 2
- Väst – orter i postnummerområden som börjar med 4
- Stockholm – orter i postnummerområden som börjar med 1
- Norr – orter i postnummerområden som börjar med 8 och 9
- Finland – orter som ligger i Finland

I den här delen av redovisningen använder vi 45 % av deltagarnas svar. Region Syd representeras av 138 deltagare, region Väst av 360, Stockholm av 296, Norr av 314 och region Finland av 137 personer. När regionerna ställs bredvid varandra i figur 6 kan vi se att i Väst, Stockholm och Norr väljer deltagarna på nära nog precis samma sätt. Däremot står Syd ut: de deltagarna föredrar betydelsen 'ungefär' i betydligt högre utsträckning än de övriga regionerna. Även deltagarna från Finland utmärker sig, men på motsatt vis. Där är också andelen som väljer 'ungefär'-betydelsen lika stor som andelen om väljer 'lite mindre än', men det rör sig om så pass få informanter att vi inte kan dra några slutsatser om huruvida detta är ett generellt mönster. Bland talare som placerar sin språkliga bakgrund i Syd verkar den observerade förskjutningen alltså ha gått något längre, medan deltagare som växt upp i Finland uppvisar mer konservativa mönster. Fakum är att om vi enbart tittar på svaren från de 56 deltagare i region Syd som är under 40 år, så är det färre än hälften av dem som väljer ordboksbetydelsen.

Figur 6. Svar uppdelat på regioner. $p < 0,000$.

3.6 Fritextkommentarerna

I slutet av enkäten gavs deltagarna möjlighet att kommentera enkäten i ett fritextfält, en möjlighet som utnyttjades av 763 (28 %) av deltagarna. En majoritet av kommentarerna är en egenformulerad variation på det svar som deltagaren givit i flervalmomentet, som ofta betonar det approximativa. Inom parentes anges deltagarens löpnummer, samt vilket svar deltagaren själv valt på enkätens huvudfråga. Alla kommentarer återges så som de är skrivna.

- (12) Drygt = lite mer än hundra (2614, mer än)
- (13) Tycker att drygt är motsats till knappt. (2626, mer än)
- (14) Det är nästan hundra spänn, men man är inte säker på öret. Man har drygat ut hundralappen, så man kanske har nån krona kvar till. ja, tuggummi eller nåt fånigt. (2696, mindre än)
- (15) Aldrig över hundra, då skulle jag säga TYP hundra kronor. Drygt 100 är näst intill för mig (2264, lite mindre än)
- (16) anger att man betalat ungefär, kanske lite mindre kanske lite mer (2140, ungefär)

En stor mängd deltagare som föredrar ordboks betydelsen, runt 100 stycken, uttrycker förvåning över att det alls är meningsfullt att genomföra undersökningen. Svaren tyder på dels att betydelsevariationen i fråga är helt okänd för många, dels att det finns en stark normuppfattning vad gäller *drygt*:s betydelse.

- (17) Det finns bara ett rätt svar och jag mår dåligt av tanken på att någon skulle använda drygt på något av de övriga sätten :) (2517, lite mer än)
- (18) Hmm, hur är det möjligt att ha olika åsikter om vad detta ord betyder? (2499, lite mer än)
- (19) Det är helt magiskt att ni ens behöver fråga :) (2464, lite mer än)
- (20) Jag visste inte ens att detta var up for debate! (2159, lite mer än)
- (21) Lycka till, antar jag. Och är det någon dumstrut som anser att drygt betyder något annat än »lite mer än», ge hen på tafs. (1475, lite mer än)

En del deltagare, ungefär 20 stycken, uttrycker i kommentarsfältet att de har fått lära sig vad *drygt* »egentligen» betyder och alltså under livet medvetet korrigerat sin förståelse av ordet. Alla som vittnar om att de ändrat sin användning av ordet förefaller ha ändrat sig på så vis att de har lärt sig ordboks betydelsen, men inte nödvändigtvis gått över till att acceptera den som sin egen.

- (22) Jag vet ju att »drygt» är mer än hundra i detta exempel (jfr med »knappt») men i praktiken använder jag det synonymt med »runt omkring», eller »cirka». (2454, ungefär)
- (23) Lärde mig för några år sedan att drygt är motsats till knappt och betyder »lite mer än». Dock uppfattar jag fortfarande ordet »drygt» som »ungefär» då det var så jag hade uppfattat och använt det innan jag fick reda på ordets egentliga betydelse. (2568, lite mer än)
- (24) Jag var 16 när jag lärde mig vad drygt betydde. Hela livet innan dess var jag helt säker på att det var tvärtom, alltså att drygt var att det nästan nådde fram, dvs kostat exempelvis 97 kr. (2300, lite mer än)
- (25) Jag vet att det betyder att den kostade mer än 100 kr, dvs 102 kr är det korrekta svaret men min känsla är att drygt betyder ungefär samma som »ca». (2069, ungefär)
- (26) Använde det lite mer approximativt i tonåren (97–102...). (2062, (lite mer än)
- (27) Ytterst få i min ålder skulle under tonåren själva används ordet »drygt» i detta sammanhang. Men våra föräldrar gjorde det. Vi hade snarare sagt »typ 100 kr» eller »strax över 100». Kan även tillägga att jag som tonåring troligen trodde att ordet drygt betydde »ungefär» och då hade svarat 97–102 om jag fått frågan. (1750, lite mer än)
- (28) Jag har alltid trott att drygt är synonymt med »knappt 100 kr» men har i vuxen ålder fått lära mig att det betyder »lite mer än 100 kr». (1561, lite mindre än)
- (29) När jag var yngre hade jag svarat 97–102 (1503, lite mer än)
- (30) Förstod först i vuxen ålder att drygt betyder mer än. Hade ni frågat mig för typ tio r sedan hade jag trott det betydde »ungefär». (1455, lite mer än)
- (31) Synonym till cirka. Har dock på senare år lärt mig att många anser att drygt betyder »lite mer än» (1391, ungefär)
- (32) Jag vet att det är 102, men jag hade inte automatiskt tolkat det så om någon annan använde ordet. Självt hade jag nog sagt »typ» eller »runt» i stället för drygt om den kostade nära 100 kronor. (372, ungefär)

Ett fåtal uttrycker att de har stött på olika betydelser av *drygt* i sin vardag och att det lett till oenighet eller konflikt.

- (33) Spännande. Jag och min man är inte överens, han anser att drygt=ungefär. (2548, lite mer än)
- (34) Denna fråga är ett stort debattämne i mitt hushåll. Jag lever med en peson från Södertälje, vi bor nu o Stockholm (1900, ungefär)
- (35) Det här är en fråga jag brinner för! Har stött på personer som har motsatt åsikt och det ställer till det enormt i vardagen! (428, lite mer än)
- (36) Kul! Min son som är 15 år var helt säker på att drygt betydde ungefär. Jag skrattade rått ut honom. Men då kanske han inte är ensam alltså!? (558, lite mer än)

Lärare på såväl grundskola som högskola vittnar också om variation:

- (37) Jag arbetar som svensklärare och just uttrycket »drygt» är det i princip inga elever som vet den korrekta betydelsen av. Därför är jag väldigt glad att det bedrivs studier på detta! (2574, lite mer än)
- (38) Funderade faktiskt på meningen av ordet för några veckor sedan. Min student (rikssvensk) använde ordet i en översättningsuppgift på ett sätt som jag inre riktigt kände igen. Blev osäker på vad drygt betyder... (1834, ungefär)

Sammanfattningsvis vittnar fritextkommentarerna om att det här är en semantisk omtolkning som har flugit under radarn för många som deltar i enkäten. Språkbrukare som föredrar ordboks betydelsen och som, att döma av hur de uttrycker sig, alltid har gjort det, visar upp en okunskap om att det alls skulle kunna förekomma variation. Detta stöder det vi skrev inledningsvis: att det är svårt att få syn på den här förändringen om man inte explicit frågar människor vad *drygt* betyder för dem. Samtidigt visar också fritextsvaren att en del, särskilt de som föredrar eller tidigare föredragit någon av de nyare betydelserna, i någon situation faktiskt har blivit varse att det finns en tolkningskonflikt. En del av dessa antyder också att detta ibland lett till en större eller mindre social konflikt.

4 Resultat från parallellkorpusstudien

I Språkbankens Korp-verktyg finns det parallellkorpusar, som gör att det går att studera hur en mening i en svensk källtext översatts till olika språk. Vi har med hjälp av dessa undersökt hur *drygt* översätts till engelska och tyska i Stieg Larssons roman *Män som hatar kvinnor*, den första delen i Millennium-trilogin. Den tyska översättningen gjordes av Wibke Kuhn (född 1972) och utkom 2006, medan den engelska är gjord av Reg Keeland (född 1943) och utkom 2008.

Resultaten presenteras i tabell 2 och figur 7. Två resultat är särskilt slående. Det första är att *drygt* oväntat sällan översätts till ett uttryck som enligt ordböcker betyder 'lite mer än'. I den tyska översättningen sker det bara i 4 % av fallen och i den engelska i 10 % av fallen. Det andra är att båda översättarna alternerar mellan alla de tre betydelserna som vi hade i vår enkät: 'lite mer än',

'lite mindre än' och 'ungefär'.³ Även om den tyska översättaren oftast väljer att översätta *drygt* till *knapp* ('knappt'), förekommer det också att hon väljer *ungefähr* ('ungefär') eller *gut* ('med råge').

- (39) Sammanlagt har vi *drygt* 63 000 får → Insgesamt besitzen wir *knapp* 63 000 Schafe
- (40) KURIRENS vindsförråd innehöll *drygt* tolvhundra bildpärmar → Auf dem Dachboden des KURIREN standen *ungefähr* 1 200 Ordner
- (41) Därefter följde *drygt* 180 knivskarpa bilder från tankbilsolyckan på bron → Dann folgten *gut* hundertachtzig gestochen scharfe Fotos vom Tanklasterunfall auf der Brücke

Den engelska översättaren har en större variation i hur han översätter *drygt*, men i hälften av fallen väljer han något som betyder 'ungefär', vanligen *about* eller *around*. I 20 % av fallen väljer han i stället något som normalt betyder 'lite mindre än', som *nearly* eller *almost*.

- (42) han hade utpekats som mellanhand i en svart lägenhetsaffär *drygt* tio år tidigare → he was accused *nearly* ten years ago of being the middleman in an under-the-table property deal
- (43) Hon hade suttit fixerad vid dataskärmen i *drygt* elva timmar → She had been staring at her computer screen for *almost* eleven hours

Endast i 4 av 41 fall översätter han i enlighet med de svenska ordböckerna, och då till *more than* eller *a good*.

³ Det finns givetvis en risk att också vissa av de engelska och tyska ungefärlighetsuttrycken, som tyska *knapp* eller engelska *a good*, kan tolkas på olika sätt av olika talare. Vi kan därför inte med säkerhet veta t.ex. om den tyska översättaren menar 'lite mindre än' när hon skriver *knapp*, men vi har utgått från ordboks betydelsen i analysen ovan. Zaroukian (2013 s. 191 f.) menar också att engelskans *a good* inte nödvändigtvis betyder 'lite mer än', utan kan betyda att talaren anser att den angivna kvantiteten är stor eller imponerande. Även Shibuya (2006) tar upp att *a good 100 kilometres* kan betyda både 'minst 100 kilometer' och 'hela 100 kilometer'. Oxford English dictionary skriver dock att uttrycket används för att betona att »a quantity, number, etc., is at least as great as, and quite probably greater than, stated» (*good* adj. 11a).

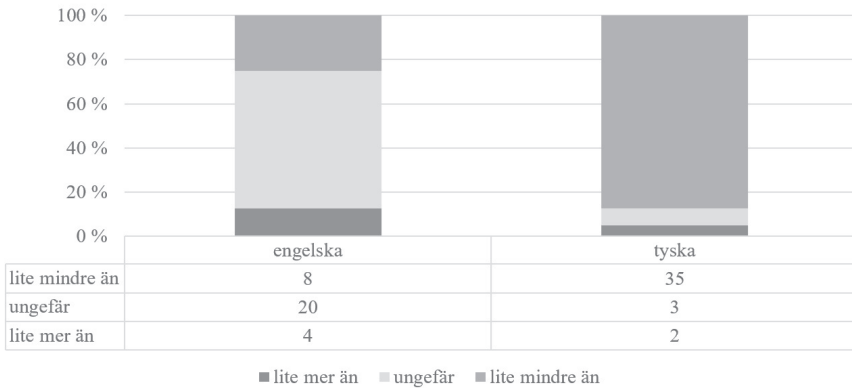
Tabell 2. Hur *drygt* översatts till tyska och engelska i Stieg Larssons roman *Män som hatar kvinnor*.

Tyska			Engelska		
Översatt år 2006			Översatt år 2008		
Översättare: Wibke Kuhn, född 1972			Översättare: Reg Keeland, född 1943		
Översättning	Antal belägg	Procent	Översättning	Antal belägg	Procent
knapp	34	71 %	about	12	29 %
Ø	8	17 %	Ø	9	22 %
ungefähr	2	4 %	around	4	10 %
fast	2	4 %	more than	3	7 %
gut	2	4 %	nearly	3	7 %
Summa	48	100 %	almost	3	7 %
			some	2	5 %
			a good	1	2 %
			less than	1	2 %
			barely	1	2 %
			approximately	1	2 %
			maybe X or so	1	2 %
			Summa	41⁴	100 %

Slutligen är det så att översättarna i runt 20 % av fallen inte översätter *drygt* alls utan helt enkelt stryker det och översätter *under dessa drygt 24 timmar till während dieser vierundzwanzig Stunden* respektive *during these twenty-four hours* (i tabellen markerat med Ø). Om man stryker dessa nollinstansieringar av *drygt* och grupperar de övriga översättningarna efter om de betyder 'lite mer än', 'lite mindre än' eller 'ungefär', får man den relativa fördelning som visas i figur 7.

⁴ Att summan blir 48 för den tyska versionen och bara 41 i den engelska har att göra med två saker. Det första är att översättarna ibland gör en större förändring eller omskrivning av meningen, så att uttrycket med *drygt* försvinner helt, och dessa fall utelämnas från analysen. Det andra är att det verkar förekomma enstaka felaktiga länknings i korpusen, som gör att den svenska meningen inte kopplas ihop med rätt översatt mening, utan med en helt annan mening. En del av dessa fellänknings verkar ha åtgärdats sedan vi gjorde parallellkorpusun- dersökningen, så den som idag gör om samma sökning som vi gjorde kan hitta ytterligare några exempel som inte är med i vår tabell ovan.

Figur 7. Ordboksbetydelsen av de uttryck som *drygt* översatts till i Stieg Larssons roman *Män som hatar kvinnor*.

Om vi utgår från att översättarna är andraspråkstalare av svenska skulle en möjlig hypotes vara att dessa är ännu mer benägna än förstaspråkstalare att tolka *drygt* på annat sätt än ordboksbetydelsen. Ytterligare något som stödjer en sådan hypotes är Hagström (2009), som undersöker ordförståelse hos 24 utländska läkare som vistats i Sverige i i genomsnitt 4 år. Där testas bland annat orden *drygt* och *knappt* i kontexter som *pojken klagade över klåda han haft i ljumskarna i drygt en vecka* och *senast igår kunde hon knappt gå 50 meter*. Det visar sig att ungefär hälften av läkarna förklarar *drygt* som 'cirka', 'knappt', 'max' eller 'nästan'. *Knappt* å sin sida förklaras ibland som 'minst', 'precis' eller 'drygt'.

Resultaten från parallellkorpusundersökningen stödjer också den observation vi gjort utifrån litteraturen: att approximativa adverbial i ett kontrastivt perspektiv tenderar att avse en utsträckning som befinner sig strax under eller kring ett målvärde, inte över det. Om översättarna inte har så många självklara alternativ att välja på i målspråket, kanske det framstår som rimligt och lockande att avvika något från betydelsen i originaltexten och välja ett uttryck som känns mer idiomatiskt, även om det strikt sett kan uppfattas som en felöversättning.

5 Parallellfall i danskan och norskan

I detta avsnitt tar vi upp och diskuterar hur motsvarigheter till *drygt* i de fastlandsskandinaviska språken, nämligen danskans *godt og vel* och norskans *drøyt*, har råkat ut för en liknande betydelseförskjutning som svenska *drygt*.

5.1 Danska *godt og vel* och *godt*

En direkt motsvarighet till det svenska *drygt* finns i de danska uttrycken *godt og vel* och *godt*, som använts i förbindelser som *godt (og vel) et år*.⁵ Den traditionella betydelsen är 'lite mer än ett år', men Den danske ordbog tar numera också upp betydelserna 'lidt mindre end' och 'omtrent', men med kommentarerna *især yngre* och *denne brug regnes af nogle for ukorrekt*. Betydelsen 'lite mindre än' uppmärksammades i danskan redan år 1961, i en artikel i dagstidningen Århus Stiftstidende. Enligt artikeln var det i en gymnasieklass lite mer än hälften av eleverna som tolkade »han er godt og vel 14 aar» som 'han är nästan 14 år' (Dansk Sprognævn 2013), vilket tyder på att betydelsen måste varit etablerad i vissa ungdomsgrupper födda så tidigt som på 40-talet. Denna betydelse togs också upp i Politikens Store Nye Nudansk Ordbog redan år 1996, enligt Dansk Sprognævn (1999).

Dansk Sprognævn (1999) skriver att betydelsen 'lite mindre än' skulle kunna ha uppstått på grund av påverkan från uttrycket *så godt som*, som enligt dem har betydelsen 'nästan' eller 'lite under'. Det förklarar dock inte uppkomsten av betydelsen 'ungefär' eller att svenska *drygt* genomgått samma betydelseutveckling som *godt (og vel)*. Första belägg för betydelsen 'ungefär' i danska är något osäker. Den danske ordbog anger visserligen 1961 som årtal även här, men när vi skriver och frågar om detta svarar de att dateringen får tas med visst förbehåll – den har satts till samma som 'lidt mindre end'-betydelsen på grund av svårigheterna med att avgöra när det är denna respektive den ungefärliga betydelsen som avses. Dansk Sprognævn (1999) anser sig inte ha säkra belägg för att 'ungefär'-betydelsen finns. Medan de menar att äldre generellt tolkar *godt og vel* som 'lidt mer end' och yngre som 'lidt mindre end', skriver de att man »muligvis også [kan] bruge udtrykket *godt og vel* i betydningen 'cirka', 'omkring' eller lignende». Som stöd för detta anförs exempel som *her-*

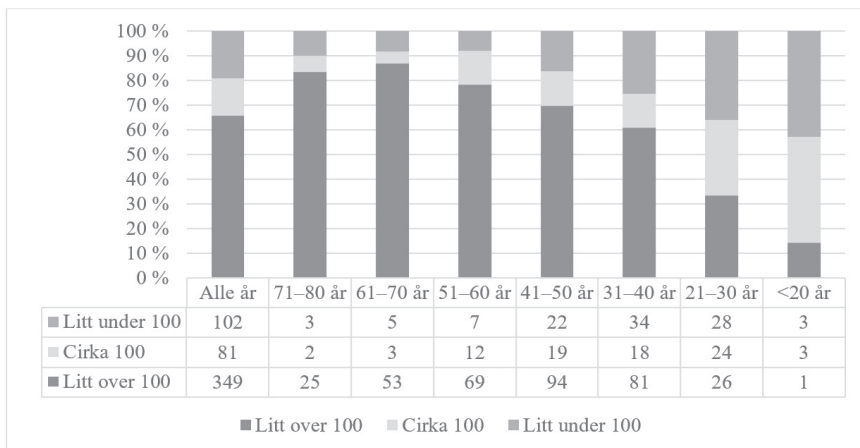
⁵ Danskan har också ordet *drøj*, men det kan inte användas i uttryck som *drøjt et år*, utan bara i betydelsena 1. 'som volder besvær eller ubehag' och 2. 'som rækker langt; som der er forslag i' (Den danske ordbog).

ved bliver risikoen for smitte med HIV godt og vel 100–200 gange større for bøszen end for den heteroseksuelle mand og kvinde (ur Berlingske Tidende 1997), men med kommentaren att man inte kan utesluta att skribenten här ändå menar antingen 'lite mer än' eller 'lite mindre än'.

En slutsats är att betydelseförändringsprocesserna för *drygt* och *godt* (og *vel*) är mycket lika och ungefär samtida, med den skillnaden att 'ungefär' är den dominerande omtolkningen i svenskan, medan det förefaller vara 'lite mindre än'-omtolkning som dominerar i danskan.

5.2 Norska *drøyt* och *vel*

I norskan kan *drøyt* användas som approximativt adverbial på precis samma sätt som i svenskan, alltså i uttryck som *drøyt 100*, och betydelsen i ordböckerna är angiven till 'noe mer enn, litt i overkant av' (Det norske akademis ordbok 2021). Vi kontaktade det norska Språkrådet med frågan om de hade lagt märke till samma betydelseförskjutning som i svenskan, och de bestämde sig för att själva göra en enklare enkätundersökning som liknade vår. Resultaten finns publicerade på norska Språkrådets webbplats, och vi återger dem också här nedan.

Figur 8. Hur norska informanter tolkar »drøyt 100» (källa: Språkrådet u.å.).

Som framgår av figur 8 är tendensen för norska *drøyt* densamma som för svenska *drygt*: yngre informanter är mer benägna att tolka det som 'lite mindre än' eller 'ungefär'. Bland de 78 informanterna i åldersgruppen 21–30 år var de tre möjliga tolkningarna ungefär lika vanliga. Men medan det i svenskan är så att 'ungefär'-tolkningen i alla åldersgrupper är runt tre gånger så vanlig som 'lite mindre än'-tolkningen, så är det norska mönstret mer likt det danska, dvs. att 'lite mindre än'-tolkningen är den vanligaste.

Norska Språkrådet undersökte även hur uttrycket *vel 100* tolkades, och också här var informanterna oeniga om betydelsen. Ett problem är dock att *vel* liksom svenska *väl* kan uttalas både tryckstarkt och trycksvagt (jfr *den är väl: l stor* med *den är väl sto:r*), och det är lite ovisst exakt hur de som svarat på den norska enkäten tolkat skriftbilden.

Vi kan med stöd i den norska undersökningen konstatera att den betydelseförändringsprocess som drabbat såväl svenska *drygt* som danska (*godt og vel*) också sker för norska *drøyt* (och antagligen också för *vel* i uttryck som *vel 100*). Det verkar med andra ord vara ett omtolkningsfenomen som skett i de skandinaviska språken ungefär samtidigt, även om proportionerna mellan de två nyare tolkningarna ('ungefär' respektive 'lite mindre än') skiljer sig något åt mellan de tre språken.

6 Hur kan förändringen förklaras?

I detta avsnitt tar vi upp några förklaringsmodeller och resultat från litteraturen om semantisk förändring och diskuterar hur vårt exempel *drygt* passar in i dessa beskrivningar. Först tar vi upp hur ambigüosa kontexter kan möjliggöra att en uppväxande generation tolkar uttryck på ett annat sätt än sina föräldrar, något som kan ske med alla språkliga uttryck oavsett ordklass eller funktion. Därefter fokuserar vi specifikt på semantisk utveckling och uppkomst av approximerande och graderande uttryck.

6.1 Betydelseförändring genom ambigüosa kontexter och diskontinuerlig inläring

Sjöström (2001) tar upp ett antal orsaker och förklaringsmodeller för betydelseförändring. Två sådana är *ambigüosa kontexter* och *diskontinuerlig inläring*

ning. I en ambiguös kontext blir en ny alternativ tolkning möjlig. Sjöström (2001 s. 49) ger det klassiska exemplet *bedes*, som i medeltida engelska betydde 'böner', men sedan kom att betyda 'kula på radband' på grund av uttryck som *he is counting his bedes*, där både den ursprungliga och den nya tolkningen är möjliga. Inom vissa forskningstraditioner använder man termen *brokontexter* (eng. *bridging contexts*), särskilt inom grammatikaliseringsforskningen (t.ex. Heine 2002). Men i de flesta resonemang om brokontexter förefaller det vara så att en och samma talare skulle kunna göra båda de möjliga tolkningarna. I fallet *drygt 100 kronor* är detta mindre troligt; tolkningen 'lite mer än' utesluter ju tolkningen 'lite mindre än'. Vår enkät visade också att många var omedvetna om att det alls är möjligt att göra en annan tolkning än den de själva gör. Här skulle man i stället kunna tänka sig att det rör sig om det som Sjöström (2001 s. 53) kallar för *diskontinuerlig inläring* och som syftar på att en individ under språkinläringen tillägnar sig en annan betydelse än den som till exempel föräldrarna har. Idén går tillbaka på den danska lingvisten Otto Jespersen (1922), som ansåg att det var osannolikt att någon som hade lärt in betydelsen 'böner' för *bedes* skulle börja tolka det som 'pärla på radband'. Däremot menade han att detta var »helt naturligt för barnen som hörde och förstod frasen som en helhet, men omedvetet analyserade den på annat sätt än den föregående generationen» (citerat i Sjöström 2001 s. 53). Jespersen är i sin tur inspirerad av Sweet (1899), som skriver att om barn lärde sig språk perfekt så skulle vi inte ha någon semantisk förändring: »The changes in languages are simply slight mistakes, which in the course of generations completely alter the character of the language» (citerat i Stanford 2019 s. 466).

Via fritextsvaren till vår enkät kan vi se att det verkar stämma att en stor del av språkbrukarna antingen är eller länge har varit omedvetna om att de analyserar konstruktionen på ett annat sätt än andra språkbrukare. Detta är heller inte märkligt, eftersom det sällan finns kontextuella ledtrådar eller andra möjligheter att upptäcka att man tolkar ordet annorlunda än sin samtalspartner. Den som i ett recept håller i 9 deciliter socker i stället för 11 när receptet angav *drygt en liter socker* kommer antagligen fortfarande att få en fullt drickbar saft. Därigenom kan vi säga att *drygt* genom sin vaga, approximativa betydelse nästan alltid uppträder i ambigua kontexter, vilket möjliggör diskontinuerlig inläring mellan generationer, och därigenom en betydelseförändring. Ambigua kontexter är alltså en förklaring till varför *drygt* genomgår den förändring vi kan se i deltagarnas svar, och den kan också förklara motsvarande förändringar i danska och norska.

6.2 Approximerande och graderande uttrycks semantiska utveckling: skalaritetstapp, devalvering och metaforisk polysemi

Flera forskare har konstaterat eller åtminstone hävdad att det finns mönster i hur approximerande eller graderande uttryck förändras till sin betydelse. Ett sådant mönster som hävdas av Mihatsch (2010), är att skalära uttryck, dvs. de som bara ligger på ena sidan av referensvärdet, kan tappa sin skalaritet. Detta har skett med franska *vers* ('mot') och *près de* ('nära'), som numera också kan tolkas icke-skalärt, alltså som 'runt' eller 'ungefär' (jfr avsnitt 1 ovan). Men Mihatsch menar vidare att detta enbart sker med uttryck som anger att värdet understiger referensvärdet och att uttryck som anger att värdet överstiger det angivna, som franska *plus de* ('mer än'), alltså inte drabbas av skalaritetstapp.⁶ Vår undersökning visar att detta inte stämmer, åtminstone för svenskans del. *Drygt* har ju nämligen tappat sin skalaritet för de språkbrukare som tolkar det som 'ungefär' i stället för 'lite mer än'.

Men om en svagare variant av Mihatschs hypotes stämmer – att många uttryck kan tappa sin skalaritet – skulle det kunna användas för att förklara hur *drygt* kunnat gå från den skalära betydelsen 'lite mer än' till den icke-skalära betydelsen 'ungefär'. Förändringen från 'lite mer än' till 'ungefär' är också i linje med en annan generell utvecklingstendens som pekas ut i litteraturen, nämligen att många adverb genomgår en semantisk försvagning. Traugott (2009) tar upp att Stoffel (1901) redan för mer än hundra år sedan konstaterade att en grupp adverbial som han kallade *intensiver*, som *merely* och *quite*, typiskt går från att betyda 'fullständigt' eller 'helt', till att betyda 'i hög grad', och ibland går de också vidare till att betyda 'i låg eller måttlig grad'. Ett svenskt exempel på detta är *ganska*, som har gått från att betyda 'helt och hållet' till att utveckla den enda idag levande betydelsen 'tämligen', 'i viss grad' (Svenska Akademiens ordbok 1893–). Enligt Svenska Akademiens ordbok är den försvagade betydelsen utvecklad ur uttryck som *ganska mycket* eller *ganska litet*, och kan jämföras med liknande betydelseutvecklingar hos till exem-

⁶ Mihatsch (2010) menar också att skalaritetstapp inte sker för uttryck med en s.k. *negativ argumentativ riktning*. Med detta menas uttryck som argumenterar för att värdet är lägre än väntat eller önskvärt, t.ex. *knappt i vi har knappt 500 kronor kvar den här månaden*. En positiv argumentativ riktning får man om man byter ur *knappt* mot *nästan*. Den argumentativa riktningen gör också att det blir märkligt att säga saker som **Pierre är knappt 50 år, han är gammal* eller **Pierre är nästan 50 år, han är ung*. Vi kan dock notera att det går bra att säga *Pierre är bara drygt 50 år, han är ju fortfarande ung*, men meningen fungerar sämre om man stryker *bara*.

pel *alldeles*. Den försvagade betydelsen hos *ganska* är belagd sedan 1700-talet, men den kan vara ännu äldre. Ytterligare ett exempel är *rätt*, som diskuteras av Malmgren (2005), och ett annat närliggande är *säkert* i uttryck som *hon kommer säkert*, som numera anger en ganska låg grad av säkerhet.

Fenomenet uppmärksammades tidigt av Ljunggren (1936) som anför människors tendens att överdriva och därigenom devalvera ords betydelseomfång och värde. Förändringen, menar Ljunggren, sker med anledning av att ord som *säkert* används hyperboliskt i situationer där ingen säkerhet egentligen finns, vilket leder till att ordet så småningom får två parallella betydelser ('absolut säkerhet' respektive 'viss sannolikhet'), där bara betoning och mottagarens förförståelse avslöjar vilkendera som är aktuell. Samma hyperboliska tendenser beskrivs av Dahl (2001) som en inflationseffekt, när han liksom Ljunggren uppmärksammar att uttryck som signalerar ett starkt värde tenderar att börja användas om ett svagare värde. Detta stämmer visserligen in på förändringen av *drygt* så till vida att *drygt 100 kronor* har gått från att enbart kunna betyda en riklig eller väl tilltagen mängd i förhållande till referensvärdet, till att ange en mer diffust ungefärlig mängd eller en lite mindre mängd. Men det är tveksamt om *drygt* har haft ett så starkt värde att det har varit funktionellt i en överdrift som så småningom har kunnat urholkas; vill man betona myckenheten i något säger man hellre att det kostade *minst 100 kronor*, eftersom *drygt* snarare betonar litenheten i överskridandet av referensvärdet. Något som också är typiskt för uttryck som devalveras i värde genom överdrift, som *säkert*, *rätt* och *ganska*, är att de brukar ersättas av nya, som *absolut*, *definitivt*, *utan tvekan* och *helt klart*. Vi ser alltså ofta en ganska rik flora och en kontinuerlig tillväxt av förstärkande ord som kan ta de försvagades plats i inflationscykeln. Men som vi tidigare konstaterat är det ganska ont om ord som betyder 'lite mer än' – den enda simplexsynonym som vi känner till är den ovanligare *styyvt* (*styyvt 100 kronor*), som de flesta unga idag antagligen aldrig hört.⁷ Att *drygt* i sin klassiska betydelse saknar moderna simplexsynonymer skiljer det från 'lite mindre än'-uttrycken, där vi har åtminstone *knappt*, *nästän* och *nära*, och de ännu vanligare 'ungefär'-uttrycken, där vi har *cirka*, *runt*, *kring* och *omkring*.

⁷ En annan kandidat är *väl* som i Svensk ordbok 2021 definieras som 'i en grad eller mängd som överstiger den grad el. mängd som framgår av sammanhanget', men vi menar att *väl* knappast används i betydelsen 'lite mer än' i en numerisk angivelse som *det kostar väl 100 kronor*. Exempelen som anges av Svensk ordbok är: *gott och väl tusen åskådare; hon är väl så lång som sin äldre bror; testet visar att billiga barnkängor kan vara väl så bra som dyrare kängor*. Här är det inte *väl* som används som numerisk approximerare, utan *gott och väl*. De övriga avser inte *väl* som simplexord utan uttrycket *väl så*, och de användningarna är heller inte numeriska approximationer utan beskriver graden i en egenskap, t.ex. längd.

Lyfter man blicken från svenskan vidare till andra språk förstärks intrycket av att det är förhållandevis tunnsått med 'lite mer än'-ord. Vi har i våra genomgångar av tidigare forskning om uttryck för numerisk approximering slagits av att litteraturen kraftigt domineras av exempel på och diskussioner om uttryck som betyder 'lite mindre än' och 'ungefär', dvs. uttryck som ligger runt eller strax under referensvärdet, medan uttryck som betyder 'lite mer än' nämns förhållandevis sällan. Om det är så att 'lite mindre än'- och 'ungefär'-uttryck är fler och/eller används mer frekvent än 'lite mer än'-uttryck i mänskligt språk generellt, skulle detta i sig kunna förklara omtolkningen av de skandinaviska uttrycken *drygt*, *godt og vel* och *drøyt*. Den större mängden 'lite mindre än'- och 'ungefär'-uttryck skulle i så fall kunna ses som ett symptom på att dessa betydelser är mer grundläggande och kognitivt tillgängliga, och då förefaller det rationellt att gissa på någon av dessa betydelser när man som språkbrukare för första gången hör ett uttryck med formen [APPROXIMERARE] + *100 kronor*.

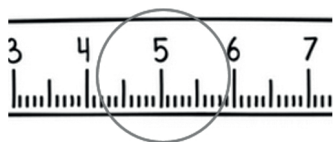
Ett vanligt sätt att förklara betydelseutveckling hos polysema ord – och *drygt* är ju som redan konstaterats polysemt – är att studera hur betydelserna är relaterade till varandra genom konceptuella sammankopplingar, till exempel metaforisk överföring mellan fysiska och mer abstrakta betydelsesdomäner. Den mest omfattande utvecklingen av dessa idéer finner man inom teoribildningen *kognitiv lingvistik* (t.ex. Lakoff 1987, Langacker 2008), som utgår från att språklig betydelse och betydelseutveckling är intimt förbundna med vår kunskap om världen och egentligen bara en återspeglning av generella kognitiva principer och de mentala konceptuella föreställningar som vi utvecklar genom perception och varande. Men också forskare som inte skriver in sig i den kognitiva lingvistikens teoriparadigm beskriver semantiska förändringar i termer av metaforisk utvidgning eller överföring mellan domäner. Ett exempel är Plank (2004), som visar att lokalitetsangivande prepositioner, t.ex. engelska *over* eller *around*, ofta börjar användas för numerisk approximering. Plank talar om detta som en metaforisk utvidgning från den spatiala domänen till den numeriska, och visar genom ett stort antal exempel från flera olika språk att det är en mycket vanlig typ av metafor. Det är lätt att komma på svenska exempel: *omkring* ('cirka'), *nära* ('nästan'), *bortåt* ('nästan') och *runt* ('cirka') (jfr också Malmgren 2005 som skriver att kvantitetsbetydelsen för de tre sistnämnda uppkom under 1800-talet).

Vad gäller *runt* har det likheter med *drygt* så tillvida att det har kunnat ha både betydelserna 'ungefär' och 'lite mer än'. I nutida språkbruk är det troligen bara 'ungefär'-betydelsen som är fullt levande. Den tas upp av Svenska Akademiens ordlista, med exemplet *runt 20 procent*. Men *rund* kan ju också ha

betydelser som 'riklig', 'stor' eller 'frikostig', och Svenska Akademiens ordbok tar upp att betydelsen ibland även kan vara 'drygt', i utdöda uttryck som *i runt mål*, som ges betydelsen 'rågat mått'.

Här verkar det rimligt att anta att dessa två olika betydelser uppstått inte genom försvagning eller omtolkning av 'riklig'-betydelsen, utan genom två olika underliggande bilder eller konceptuella föreställningar. I figur 9 tänker man sig ett värde på en skala, och värden runt detta värde kan ligga både över och under, vilket ger tolkningen 'ungefär'. *Runt* liknar alltså här en lokalitetsangivande preposition, men pekar ut en position på en skala i stället för i det fysiska rummet. Figur 10 utgår i stället från den adjektiviska betydelsen hos *rund*, för att ange att ett föremåls fysiska form är 'helt eller delvis cirkelformad'. Där visas ett runt mått, som alltså är rågat, dvs. har en rund form upptill.

Figur 9. Runt fem.

Figur 10. Runt mått.

Olika underliggande konceptuella föreställningar om kvaliteten, flexibiliteten eller den rumsliga utsträckningen hos adjektivet *dryg* kan också förklara de olika tolkningarna av *drygt 100 kronor*. En vanlig och välkänd betydelse hos *dryg* är 'något som räcker länge', som alltså beskriver att kvaliteten är sådan att man kan använda en mindre mängd än väntat och ändå få samma effekt. Om man i vanliga fall skulle använt en deciliter tvättmedel, kan man med ett drygt tvättmedel använda lite mindre men ändå nå samma effekt. I så fall är det rimligt att en adjektivisk användning som i *en dryg deciliter* är kanske

0,8 deciliter, eftersom denna mängd av ett drygt tvättmedel motsvarar ungefär en deciliter av ett vanligt odrygt tvättmedel. Ur fritextkommentarerna framgår också att en av informanterna som gör 'lite mindre än'-tolkningen kopplar ordet till partikelverbet *dryga ut*:

- (44) [Drygt 100 kronor] är nästan hundra spänn, men man är inte säker på öret. Man har drygat ut hundralappen, så man kanske har nån krona kvar till. ja, tuggummi eller nåt fänigt. (informant 2696, svarar *mindre än*)

En mängd som kan eller måste drygas ut för att räcka till är lite knapp, dvs. lite mindre än referensvärdet. Med detta synsätt kan en dryg deciliter vara 0,8 eller 0,9 deciliter – perspektivet är helt enkelt det motsatta jämfört med ordboks betydelsen.

Om något som är *drygt* är lite elastiskt och låter sig tänjas ut, kan det också förklara 'ungefär'-tolkningen. Precis som att *runt* kan ange att det faktiska värdet kan ligga på vilken sida som helst runt referensvärdet, så kan språkbrukare ha en konceptuell föreställning om att ett *drygt* värde har lite marginaler och kan tänjas både uppåt och neråt.

En sista aspekt som vi knappt berört hittills men som kan diskuteras är varför samtliga av våra nästan 2 700 informanter är ense om att *drygt 100 kronor* inte kan betyda *exakt 100 kronor*. Trots att vi hävdade att kontexten är ambiguös verkar inte alla tolkningar vara möjliga, utan *drygt* tolkas alltid som något som anger en vaghet i en eller två riktningar – och inte som något som anger hög exakthet. En anledning tror vi är att deltagarna kan vara bekanta med användningar av *drygt* där det finns kontextuella ledtrådar om att *drygt* ska tolkas approximativt. I exemplen nedan förefaller det osannolikt för läsaren att skribenten skulle ha tillgång till eller vara noggrann med det exakta värdet:

- (45) En elvataggad vitsvanshjort på **drygt** 100 kilo hade hoppat upp ur diket och sprungit rakt på bilens högra framhorn (Åbo underrättelser 2012)
- (46) Han lämnade efter sig **drygt** 40 000 naturdiabilder, som vi nu har låtit Naturhistoriska museet i Helsingfors ta hand om (Åbo underrättelser 2012)

Ytterligare en anledning kan vara att *drygt* liksom andra approximerare i regel förekommer ihop med runda och vanliga tal (*drygt ett år* och *drygt 100 per-*

soner, men mer sällan *drygt 137 personer*).⁸ Dessutom förekommer det ofta i kollokationen *lite drygt*.

7 Sammanfattning

Vi har i denna artikel visat att det bara är runt 80 % av språkbrukarna som anser att *drygt* i uttryck som *drygt 100 kronor* betyder 'lite mer än', medan 15 % svarar att det betyder 'ungefär' och 4 % att det betyder 'lite mindre än'. Ju yngre informanterna är, desto mindre benägna är de att tolka eller använda ordet i den traditionella ordboksbetydelsen. Därmed finns det fog för att säga att vi har att göra med en pågående betydelseförändring hos ordet *drygt*. Vi kan också se att förändringen är längst kommen i Skåne, där mer än hälften av de födda efter 1980 anser att *drygt* betyder 'ungefär' eller 'lite mindre än', medan Finland är den region där de nya betydelseerna fått minst genomslag. Där väljer 88 % av informanterna ordboksbetydelsen.

Vi har vidare identifierat ett antal förklaringar eller semantiska tendenser som den betydelseförändring vi ser kan passas in i. En första förutsättning är att *drygt* i regel uppträder i ambigüosa kontexter, där alla tre tolkningarna är möjliga och där språkbrukaren sällan får några kontextuella ledtrådar till hur uttrycket ska tolkas eller någon tydlig återkoppling som gör det möjligt att inse att man gjort en annorlunda tolkning. Ett andra mönster som *drygt* vid första anblick kan tyckas passa in i, är att det är vanligt att graderande uttryck genomgår en försvagning, t.ex. engelskans *merely* och svenskans *rätt* och *ganska* (Traugott 2009, Malmgren 2005); det har ju förskjutits från det starkare 'lite mer än' till de svagare 'ungefär' eller 'lite mindre'. Men detta skulle i så fall inbegripa att *drygt* används hyperboliskt, för att betona och överdriva storheten i något, vilket vi menar att det inte gör i uttryck som *drygt 100 kronor*. Hyperboliska uttryck slits ofta fort, vilket brukar leda till en tämligen stor omsättning och nytillskott av ord med samma betydelse. Men detta ser vi inte med *drygt*: den enda simplexsynonym vi känner till är det mycket ovanliga *styyvt*. Faktum är att vi tycker oss uppfatta att 'lite mer än'-uttryck är mindre frekventa än 'ungefär'- och 'lite mindre än'-uttryck, och det skulle i så fall kunna vara en förklaring till att språkbrukare som möter en fras som *drygt*

⁸ Här kan dock nämnas att Stevens & Solt (2018) i en analys av engelska *some* + [NUMERISKT VÄRDE] dragit slutsatsen att det inte alltid har en approximativ betydelse, med stöd i autentiska exempel av typen *Of some 206 students who responded to the survey, 52 % were female*.

100 kronor för första gången gissar att det betyder 'ungefär' eller 'lite mindre än', för att dessa betydelser i så fall är mer tillgängliga och troliga.

Ytterligare en möjlig förklaring är att talarna har olika rumsliga konceptuella scheman för *drygt*. På samma sätt som att *rund* i *runda mått* kan betyda både 'ungefärlig' och 'väl tilltagen' beroende på om man tänker sig en cirkel runt ett värde på en skala eller ett mått som har rund form för att det är rågat, menar vi att *drygt* också kan visualiseras på olika sätt. Ett *drygt* tvättmedel räcker länge, så då kan en mängd som är lite i underkant tänjas ut till det angivna måttet om materialet i fråga är *drygt*. Om *drygt* ses som lite tånjbart kan det också förklara hur det kan ligga både över och under referensvärdet.

Avslutningsvis vill vi lyfta fram en metodologisk aspekt som vår artikel förhoppningsvis gjort tydlig, nämligen hur enkätstudier av det slag som vi redovisat kan utgöra ett värdefullt komplement till andra metoder för att studera semantisk förändring, som korpusstudier och introspektion. I vårt fall var metoden närmast nödvändig för att kunna visa att en hel del språkbrukare tolkar *drygt* på annat sätt än det som anges i ordböckerna, eftersom det sällan eller aldrig går att se vilken av de studerade betydelserna en talare lägger i ordet bara genom att studera den språkliga kontexten. Med vår metod har vi kunnat gruppera semantiska intuitioner efter ålder och därmed i skenbar tid visa en tydlig förändring. Vi får också ett gott underlag för att hävda att förändringen sker över hela det svenska språkområdet, men har kommit längst i södra Sverige.

Litteratur

- Adler, Silvia & Asnes, Maria, 2008: Approximation par arrondissement: le cas de quelques quantifieurs prépositionnels. I: Jaques Durand, Benoit Habert & Bernard Laks (red.): Congrès Mondial de Linguistique Française, Paris, France, 2008. S. 1–13.
- Berdicevskis, Aleksandrs, 2019: Grym och häftig ordförändring. Språkbanksbloggen <https://spraakbanken.gu.se/blogg/index.php/2019/10/04/grym-och-haftig-ordforandring/>.
- Borin, Lars, Forsberg, Markus & Roxendal, Johan, 2012: Korp – the Corpus Infrastructure of Språkbanken. I: Proceedings of LREC 2012. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Dahl, Östen, 2001: Inflationary effects in language and elsewhere. I: Joan L. Bybee & Paul J. Hopper (red.): Frequency and the Emergence of Linguistic Structure. Amsterdam: John Benjamins. S. 471–480.
- Dansk Sprognævnet, 1999: Godt og vel et år. I: Nyt fra Sprognævnet 1999(2). S. 12–13.

- Dansk Sprognævn, 2013: »Uppslagsord: godt.» Nye ord i dansk – fra 1955 til i dag. Tillgänglig på <https://dsn.dk/soegning/?soegeord=godt>.
- Den danske ordbog, u.å.: Tillgänglig på <https://ordnet.dk/ddo/ordbog>.
- Det norske akademis ordbok, 2021: Oslo: Det Norske Akademi for Språk og Litteratur.
- Fern, Scott, O’Rawe, Jason, Antonenko, Andrei, Siegrist, Jack, Mickley, James, Luhmann, Christian C., Sentz, Kari & Finkel, Adam M., 2015: Natural Language of Uncertainty: Numeric hedge words. I: *International Journal of Approximate Reasoning* 57. S. 19–39.
- Hagström, Björn, 2009: Utländska läkares ordförståelse. Kandidatuppsats, svenska som andraspråk. Institutionen för svenska språket. Göteborgs universitet.
- Heine, Bernd, 2002: On the Role of Context in Grammaticalization. I: Ilse Wischer & Gabriele Diewald (red.): *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins. S. 83–101.
- Horn, Laurence R., 2017: Almost et al.: Scalar Adverbs Revisited. I: Chungmin Lee, Ferenc Kiefer & Manfred Krifka (red.): *Contrastiveness in Information Structure, Alternatives and Scalar Implicatures*. Cham: Springer. S. 283–304.
- Jespersen, Otto, 1922: *Language. Its Nature, Development and Origin*. London: Allen & Unwin.
- Labov, William, 2002: Driving Forces in Linguistic Change. 2002 International Conference on Korean Linguistics. Tillgänglig på http://www.danielezrajohnson.com/labov_dflc.pdf.
- Lakoff, George, 1987: *Women, fire, and dangerous things*. Chicago: University of Chicago press.
- Langacker, Ronald W., 2008: *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Lexin, u.å.: Tillgänglig på <https://lexin.se/?languages=swe&word=lexin>. Läst 8 mars 2023.
- Ljunggren, Karl Gustav, 1936: Till de försäkrande adverbens betydelseförändring i svenskan. I: *Nysvenska studier* 16. S. 88–122.
- Magué, Jean-Philippe, 2006: Semantic Changes in Apparent Time. I: *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Vol. 32. No. 1. S. 227–235.
- Malmgren, Sven-Göran, 2005: Betydelseförändring i svenskan: två empiriska undersökningar. I: Lars-Olof Delsing (red.): *Studier i svensk språkhistoria* 8. Lund: Institutionen för svenska språket. S. 29–44.
- Matos Amaral, Patricia, 2007: *The Meaning of Approximate Adverbs: Evidence from European Portuguese*. Columbus: Ohio State University.
- Mihatsch, Wiltrud, 2010: Les approximateurs quantitatifs entre scalarité et nonscalarité. I: *Langue Française* 165. S. 125–154.
- Oxford English dictionary, u.å.: Oxford University Press.
- Paradis, Carita, 1997: *Degree Modifiers of Adjectives in Spoken British English*. Lund: Lund University Press.
- Plank, Frans, 2004: Inevitable reanalysis. From local adpositions to approximative adnumerals, in German and wherever. I: *Studies in Language* 28:1. S. 165–201.

- Robinson, Justyna A., 2012: A sociolinguistic approach to semantic change. I: Kathryn Allan & Justyna A. Robinson (red.), *Current methods in historical semantics*. Berlin: De Gruyter Mouton. S. 199–231.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Shibuya, Yoshikatu, 2006: *Conceptual Evolution: the Quality-quantity Continuum in GOOD*. I: Masa-aki Yamanashi (red.): *Studies in Cognitive Linguistics*. Tokyo: Hituzi Shobo Publishing. S. 179–207.
- Sjöström, Sören, 2001: *Semantisk förändring*. Lund: Studentlitteratur.
- Språkrådet, u.å.: »Drøyt/vel og knapt/snaut.» Tillgänglig på <https://www.sprakradet.no/svardatabase/sporsmal-og-svar/droytvel-og-knaptsnaut/>. Läst 9 augusti 2022.
- Stanford, James N, 2019: *Language acquisition and language change*. I: Claire Bowern & Bethwyn Evans, *The Routledge Handbook of Historical Linguistics*. New York: Routledge. S. 466–483.
- Stevens, Jon & Solt, Stephanie, 2018: The Semantics and Pragmatics of “some 27 arrests”. I: *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 24(1). S. 179–188.
- Stoffel, Cornelis, 1901: *Intensives and Downtoners: A Study in English Linguistics Adverbs*. Heidelberg: Carl Winter.
- Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien, 2021: Stockholm: Norstedts. Tillgänglig på www.svenska.se.
- Svenska Akademiens ordbok, 1893–: Lund: Svenska Akademien. Tillgänglig på www.svenska.se.
- Svenska Akademiens ordlista, 2015: Stockholm: Norstedts. Tillgänglig på www.svenska.se.
- Tahmasebi, Nina, Borin, Lars, Jatowt, Adam, Xu, Yang & Hengchen, Simon (red.), 2021: *Computational Approaches to Semantic Change*. Berlin: Language Science Press.
- Traugott, Elizabeth, 2009: *The Semantic Development of Scalar Focus Modifiers*. I: Ans Van Kemenade & Bettelou Los (red.): *The Handbook of the History of English*. Oxford: John Wiley & Sons. S. 335–359.
- Traugott, Elizabeth, 2012: *Pragmatics and language change*. I: Keith Allan & Kasia M. Jaszczolt (red): *The Cambridge handbook of pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 549–566.
- Traugott, Elizabeth, 2017: *Semantic change*. I: *Oxford research encyclopedia of linguistics*. Tillgänglig på <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.323>. Läst 8 mars 2023.
- Trudgill, Peter, 2002: *Sociolinguistic Variation and Change*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Zaroukian, Erin, 2013: *Quantification and (Un)certainty*. Johns Hopkins University, Baltimore: ProQuest LLC.

© 2024 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i
Creative Commons Erkännande-licensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))

Hur används *de*, *dem* och *dom* i nutida skriftspråk?

En storskalig korpusundersökning
av nyheter och sociala medier

Av EVIE COUSSÉ, YVONNE ADESAM, FATON
REKATHATI & ALEKSANDRS BERDICEVSKIS

Abstract

Coussé, Evie, evie.cousse@gu.se, Associate Professor, Department of Languages and Literatures, University of Gothenburg; *Adesam, Yvonne*, yvonne.adesam@gu.se, Ph.D., Språkbanken Text, Department of Swedish, Multilingualism, Language technology, University of Gothenburg; *Rekathati, Faton*, faton.rekathati@kb.se, M.Sc., KBLab, the National Library of Sweden; *Berdicevskis, Aleksandrs*, aleksandrs.berdicevskis@gu.se, Ph.D., Språkbanken Text, Department of Swedish, Multilingualism, Language technology, University of Gothenburg. “How are *de*, *dem*, and *dom* used in contemporary written Swedish? A large-scale corpus study of news and social media”. *Språk och stil* NF 33, 2023, pp. 39–70.

This study ties in with a longstanding debate on the Swedish spelling variants *de*, *dem* and *dom* for personal pronouns (third person plural) and definite articles (plural). It charts the usage of *de*, *dem* and *dom* in five large corpora with news and social media texts over the past 25 years. The corpora contain more than 1.5 billion tokens, which rules out manual handling of the data. Instead, this study makes use of computational methods (including an AI language model) to automatically identify and classify relevant observations. Analysis of the news corpora shows a relatively stable usage of *de*, *dem* and *dom* over the past 25 years. The forms *de* and *dem* are predominantly used according to the norm: *de* for pronouns in subject position and as a definite article; *dem* for pronouns in object position. The colloquial form *dom* is hardly found in news texts. Analysis of the social media corpora shows more variation and change. The colloquial form *dom* is used in 5–25% of all instances instead of *de* or *dem* and has decreased after an initial rise. The forms *de* and *dem* are sometimes used in a non-standard way: *de* occurs in object position in 4–10% of the observations; *dem* is found in subject position or as a definite article in 1–7% of the cases. Non-standard *dem* is potentially on the rise with younger writers. The corpus analysis also provides details on the usage of *de* and *dem* in relative clauses, and on the users’ ratings of posts containing *de*, *dem* and *dom* on the social media platform Reddit.

Keywords: Swedish, large-scale corpus study, social media, personal pronoun, definite article, norm, spelling.

---

1 Introduktion

Den långlivade debatten om stavningsvarianterna *de*, *dem* och *dom* blossade upp igen under 2022–2023. Sara Lövestam (2022) startade debatten i Svenska Dagbladet med följande spaning:

Allt fler har tappat distinktionen mellan objektsform och subjektsform för personliga pronomen i tredje person plural. Låt mig därför komma med en spådom: 'de' och 'dem' ersätts på sikt av ett enda 'dom' även i skriftspråket.

Hon säger i samma artikel att vi har kommit till en »tippningspunkt» och hänvisar till 2021 års nyordslista där konceptet definieras som en »punkt där en förändring i ett system blir så stor att ett jämviktsläge oåterkalleligt och abrupt övergår i ett annat läge» (Språktidningen & Språkrådet 2021). Lena Lind Palicki (2022) vidareutvecklar denna observation i Expressen:

Vi står på krönet precis vid tippningspunkten. Snart kommer en ny språklig tid där distinktionen mellan *de* och *dem* börjar försvinna även ur skrift (även om vi kommer att se parallella system under en övergångstid).

Båda debattörerna skissar en bild av att bruket av *de*, *dem* och *dom* är i gungning i nutida svenska. Men vad är det som händer i språket? I denna artikel vill vi undersöka om man kan se en förändring i den faktiska användningen av *de*, *dem* och *dom* i nutida skriftspråk.

Tidigare forskning har kartlagt användningen av *de*, *dem* och *dom* i nyhets-texter från 1965 till 2008 (Ewerth 1978, 1992, 2008, Håkansson & Norrby 2003) och i elevuppsatser från slutet på 1970-talet till 2015 (Hallencreutz 1980, Lind Palicki & Karlsson 2019). Vi kompletterar den befintliga forskningen genom att undersöka bruket av *de*, *dem* och *dom* i flera stora korpusar som tillsammans omfattar de senaste tjugofem åren (1998–2023). Detta tidsfönster låter oss utvärdera om användningen av *de*, *dem* och *dom* har förändrats under de senaste åren. Vi tar ett mikrodiaakront perspektiv där vi följer användningen av *de*, *dem* och *dom* mycket detaljerat över tid, närmare bestämt år för år. Detta är möjligt tack vare en stor mängd tillgängliga texter som är publicerade kontinuerligt över tid och som är försedda med information om exakt publiceringstidpunkt. Korpusmaterialet är så stort att vi inte kan hantera det manuellt. I stället använder vi oss av datamaskinella metoder som automatiskt identifierar och klassificerar relevanta träffar i korpusarna.

Några av de korpusar vi använder innehåller nyhetstexter (GP, SVT Nyheter) som låter oss knyta an till tidigare forskning på tidningsmaterial och komplettera den med nyare datapunkter. Vi använder oss även av korpusar med sociala medier såsom bloggar (Bloggmix) och diskussionsforum (Familjeliv, Reddit). Sociala medier är en relativt ny genre, för vilken användningen av *de*, *dem* och *dom* inte har kartlagts än. Texter från sociala medier är i mindre utsträckning redigerade än nyhetstexter, och skrivs inte bara av professionella skribenter. De är därför en intressant källa för att studera normbrytande språkbryningsförändring. Vissa av våra korpusar med sociala medier är också försedda med metainformation som öppnar för nya forskningsperspektiv.

Vi använder information från Familjeliv om användarnas födelseår för att undersöka om skribenter från olika generationer skiljer sig åt i bruket av *de*, *dem* och *dom*. Här är vi särskilt intresserade av skillnader som pekar mot att yngre generationer i högre utsträckning använder sig av nya varianter än äldre generationer. Detta skulle kunna vara ett tecken på vad man inom sociolingvistik kallar för en förändring i skenbar tid (*apparent time*). På så sätt inkluderar vi språkförändring både i verklig tid och skenbar tid i vår studie. Reddit förser oss med information om i vilken utsträckning användare gillar eller ogillar ett inlägg (uttryckt i så kallade »karmapoäng»). Vi utforskar här om den informationen kan ge oss en fingervisning om hur användare värderar normbrytande användning av *de* och *dem* i sociala medier. På så sätt anknyter vi till forskning om attityder kring *de*, *dem* och *dom*.

Den här studien är först och främst deskriptiv. Vårt huvudmål är att kartlägga vad som sker i nutida svenskt skriftspråk. Vi försöker inte att uttömmande förklara de observerade trenderna (även om vi ibland nämner vissa förklarande hypoteser och kort diskuterar möjliga tolkningar av våra data). Vi försöker inte heller att förutsäga vad som kommer att ske i framtiden; vi utvärderar alltså inte Lövestams och Lind Palickis spådomar. Att förutsäga språkliga förändringar är ett spännande men mycket svårt uppdrag (Berdicevskis m.fl. 2023). Att avgöra huruvida vi står vid en tippningspunkt är kanske ännu svårare, eftersom begreppet *tippningspunkt*, oss veterligen, inte är operationaliserat i språkvetenskaplig forskning. Det är knappast möjligt att identifiera en konkret tröskel (t.ex. 10 % eller 23,783 %) vid vilken systemet oåterkalleligt övergår i ett annat läge: det är ett känt faktum att språkliga förändringar kan »svänga tillbaka» (se t.ex. översikten över »avbrutna» S-kurvor i Blythe & Croft 2012 eller »U-kurvor» i Nevalainen 2015). För att identifiera en möjlig tippningspunkt skulle man behöva analysera ett brett urval av olika språkförändringar, helst med hjälp av en matematisk modell (se t.ex. Phillips 2007),

gärna baserad på en konkret sociolingvistisk teori. Detta ligger långt bortom syftet med denna artikel.

Artikeln är strukturerad enligt följande. I avsnitt 2 presenterar vi våra forskningsfrågor och går igenom tidigare forskning. I avsnitt 3 beskriver vi våra data och metoder. Därefter undersöker vi den talspråksnära stavningen *dom* i avsnitt 4, normbrytande *de* i avsnitt 5, normbrytande *dem* i avsnitt 6, hur normbrytande *de* och *dem* värderas i avsnitt 7, samt utvecklingen av *de som* i avsnitt 8. I avsnitt 9 avslutar vi med att knyta samman resultaten för alla våra delstudier.

2 Bakgrund och tidigare forskning

I dialog med tidigare forskning utarbetar vi här fem forskningsfrågor som fokuserar på olika aspekter av potentiella förändringar i användningen av *de*, *dem* och *dom*.

2.1 Talspråksnära *dom*

De, *dem* och *dom* har sedan 1970-talet stått i centrum för en intensiv språkdebatt (se Lind Palicki & Karlsson 2020 för en översikt). *De* och *dem* är de former som traditionellt används för pronomen i tredje person plural. *De* står då i subjektsposition (1) medan *dem* används i objektsposition (2). *De* är även formen för bestämd artikel i plural (3). Exempelen är tagna från korpusen SVT Nyheter.

- (1) **De** misstänker att försäljningen sker nära skolor.
- (2) Vi ska träffa **dem** för de vill veta vad vi har gjort.
- (3) Här har vi haft **de** godkända sorterna.

Dom har föreslagits under de senaste decennierna som ett talspråksnära alternativ för både *de* och *dem*. Bakgrunden till förslaget är att *de* och *dem* uttalas som [døm] av allt fler svenskar (Cassirer 1976). Exempelen nedan visar hur *dom* används som subjekt (4), objekt (5), och som artikel (6) i korpusen Familjeliv.

- (4) **Dom** har raggat på varandra i smyg.
- (5) Tur mina barn har en far som älskar **dom** över allt annat.
- (6) Någon som har erfarenhet från **dom** länderna?

Vår första forskningsfråga undersöker om *dom* har fått genomslag i skriftspråket.

Forskningsfråga 1: Hur ofta används *dom* i stället för *de* eller *dem*? Ser vi en förändring i verklig och/eller skenbar tid?

Tidigt i debatten om *dom* fanns en föreställning om att formen blir allt vanligare. Molde (1971 s. 15) noterar »Det kan inte ha undgått någon språkintresserad och tidningsläsande svensk att formen *dom* under de senaste åren har blivit allt vanligare i skrift (både som ersättning för *de* och som ersättning för *dem*)». Detta sporrar Ewerth (1978) att undersöka hur vanligt bruket av *dom* egentligen är i nyhetstexter. Han räknar andelen *dom* (jämfört med *de* och *dem*) i åtta dagstidningar och sex veckotidningar publicerade 1977. Det visar sig att andelen *dom* är låg i de undersökta tidningarna: lägst i dagstidningar (2,4 %) och något högre i veckotidningar (10,3 %). Ewerth (1992, 2008) upprepar senare sin undersökning i samma dagstidningar och konstaterar att andelen *dom* där har sjunkit något under åren (från 2,4 % år 1977 till 1,8 % år 1992 och 0,7 % år 2007).

Håkansson & Norrby (2003) kompletterar den diakrona forskningen genom att jämföra den relativa frekvensen av *dom* i fyra nyhetskorpusar från 1965, 1976, 1987 och 1997. De visar att den relativa frekvensen av *dom* först ökar rejält (från 23 fall per miljon löpord år 1965 till 217 fall per miljon år 1976) och sedan faller tillbaka igen (till 116 *dom* per miljon löpord år 1987 och 73 *dom* per miljon år 1997). Sammantaget visar det sig att *dom* är vanligast i tidningstexter från 1970-talet, och sedan dess har tappat mark.

Användningen av *dom* väcker också intresse i skolans värld. Hallencreutz (1980) undersöker hur vanligt *dom* är i uppsatser skrivna av högstadieelever i slutet av 1970-talet, och ser att *dom* är det vanligaste alternativet av *de*, *dem* och *dom* (57,5 %). Lind Palicki & Karlsson (2019) upprepar denna studie för elevuppsatser skrivna under perioden 1996–2015. Gymnasieelever använder *dom* i ganska låg utsträckning, medan högstadieelever oftare använder formen. Vi kan dock konstatera att *dom* inte längre är den vanligaste formen hos högstadieelever. Även Håkansson & Norrby (2003) rapporterar att *dom* inte är den vanligaste formen hos universitetsstudenter i ett lucktest konstruerat som en dialog mellan expedit och kund. Detta är anmärkningsvärt eftersom *dom* länge har varit accepterat för att återge talspråk.

Sammanfattningsvis ser vi att användningen av *dom* skiljer sig mellan olika typer av tidningstext (dagstidning mot veckotidning) och skolåldrar (elever i högstadiet mot gymnasiet). Både i nyhetstexter och elevtexter har *dom* blivit mindre vanligt från mitten av 1970-talet fram till mitten av 2010-talet. Frågan är om vi ser samma nedåtgående trend i vårt material under de senaste tjugon-

fem åren. Här vill vi påpeka att skriftspråksnormen har blivit något mindre restriktiv för användningen av *dom* under perioden. Medan Svenska språknämnden (2005 s. 211) skriver att *dom* »inte vunnit fullt insteg i skriftspråket utan uppfattas just talspråkligt» öppnar Bylin & Melander (2023 s. 174) upp för att »*dom* kan användas i texter med ett generellt vardagsnära stilläge» oberoende av om *dom* är talspråkhärmande eller inte.

2.2 Normbrytande *de* och *dem*

De och *dem* används inte alltid enligt normen i skriftspråk. Ibland förekommer *de* i stället för *dem* som objekt (7), samt *dem* i stället för *de* som subjekt (8) och bestämd artikel plural (9). Vi kallar dessa förväxlingar för normbrytande användning. Exemplet är hämtade från Bloggmix.

- (7) Man känner varandras dåliga och bra vanor och accepterar **de**.
- (8) Mina föräldrar heter Eva och Stefan och **dem** är världens bästa föräldrar.
- (9) Måste ju faktiskt lyfta fram **dem** fina kommentarerna och mailen jag får!

Vår andra och tredje forskningsfråga fokuserar på att undersöka normbrytande användning av *de* och *dem*.

Forskningsfråga 2: Hur ofta används normbrytande *de* i stället för *dem*? Ser vi en förändring i verklig och/eller skenbar tid?

Forskningsfråga 3: Hur ofta används normbrytande *dem* i stället för *de*? Ser vi en förändring i verklig och/eller skenbar tid?

Osäkerheten i valet mellan *de* och *dem* har fått mycket uppmärksamhet i den förnyade *dom*-debatten 2022–2023. Som framgår av Lövestams citat i introduktionen finns det en föreställning bland språkdebattören och en bredare allmänhet om att allt fler har tappat distinktionen mellan *de* och *dem*.

Hallencreutz (1980) och Lind Palicki & Karlsson (2019) har undersökt hur bra skolelever klarar av att välja mellan *de* och *dem* enligt normen när de skriver uppsatser. Hallencreutz (1980) hittar bara några få fall av *de* använt som objekt (5 %). Högstadieläverna i hennes material »kan – om de tvingas välja mellan *de* och *dem* – träffa ett korrekt val» (Hallencreutz 1980 s. 101). Lind Palicki & Karlsson (2019) rapporterar mer formvariation i sitt uppsatsmaterial. De hittar inte bara några fall av *de* som objekt, utan också några fall där *dem* används som subjekt eller bestämd artikel plural. I deras material dyker

dem först upp som bestämd artikel plural i högstadieuppsatser från 2008 och 2013. Normbrytande *de* och *dem* är relativt ovanligt (0–13 %) och förekommer främst hos högstadieeleverna. Lind Palicki & Karlsson (2019 s. 141) kommer till slutsatsen »Så – kan dagens elever verkligen inte skilja på *de* och *dem*? Jo, många. De flesta faktiskt. Men inte alla, och många gör det inte perfekt».

Håkansson & Norrby (2003) ger oss insikt i hur väl universitetsstudenter upprätthåller distinktionen mellan *de* och *dem*. Majoriteten av studenterna väljer rätt form när de fyller i ett lucktest som beskriver en vardaglig servicesituation. Håkansson & Norrby (2003) lägger dock märke till en förvånande stor andel av normbrytande *dem* i subjektsposition (10–12 %). Närmare analys visar att normbrytande *dem* endast förekommer i positionen efter det finita verbet. Detta gäller både när *dem* står som subjekt (*Vad kostar dem?*) och som bestämd artikel (*Vad tycks om dem här?*). Håkansson & Norrby (2003 s. 14) tolkar sina fynd som att »studenterna uppfattar positionen efter det finita verbet som en klar objektsposition och därför skriver *dem*». Intressant nog förekommer även *dom* enbart i positionen efter det finita verbet i deras material.

Sammanfattningsvis visar den befintliga forskningen att normbrytande användning av *de* och *dem* har ökat något hos skolelever under de senaste decennierna. Bylin & Melander (2023 s. 170) anger dock att »Normbrytande *dem* för subjekt verkar ha ökat sedan 1980-talet, medan normbrytande *de* för objekt verkar ha minskat, så resultaten pekar inte heller i en enda riktning». Frågan är hur normbrytande användning av *de* och *dem* ser ut i det vuxna skriftspråket. Bylin & Melander (2023 s. 170) anger att normbrytande *de* och *dem* »ligger långt under en procent i tidningstext» men ger inte några fler detaljer.

De tre första forskningsfrågorna utgör basen för att diskutera användningen av *de*, *dem* och *dom* i nutida skriftspråk. En möjlig följdfråga är hur man ser på normbrytande *de* och *dem* och om attityden har förändrats över tid. Frågan har spelat en betydande roll i den nuvarande språkdebatten. Lövestam (2022) hänvisar till två enkätstudier som kartlägger vilka språkriktighetsfrågor som upplevs som besvärliga av svensklärare. Grünbaum (1976) lyfter användningen av talspråksnära *dom* i stället för *de* och *dem* som problematisk. Karlsson & Lind Palicki (2017) visar att lärarnas fokus har flyttats från *dom*-frågan till valet mellan *de* och *dem*. Inte mindre än 63 % av alla respondenter uppger att skillnaden mellan *de* och *dem* är besvärlig att hantera i klassrummet.

Forskningsfråga 4: Hur värderas normbrytande *de* och *dem*? Ser vi en förändring av värderingar över tid?

Utan intervjuer eller liknande är det svårt att säga något om attityder. Som ett sidospår utforskar vi detta med hjälp av s.k. karmapoäng på diskussionsforumet Reddit, ett indirekt sätt att mäta synen på normbrott. Även om eventuella skillnader i karmapoäng inte behöver vara kopplade till användningen av *de* och *dem* ger detta en intressant nyans till diskussionen.

2.3 Metodologiska utmaningar gällande normbrytande *de* och *dem*

Frågan om *de* och *dem* används normenligt kompliceras när formerna följs av en relativsats. Traditionellt väljer man formen efter sin funktion i huvudsatsen: *de som* när *de* är subjekt (10) och *dem som* när *dem* är objekt (11). Exempelen är hämtade från GP.

- (10) Men det finns också **de som** är positiva.
- (11) Hon tillhör **dem som** får femmånadersvård, som hon uttrycker det själv.

Svenska språknämnden (2005 s. 119–120) påpekar att *de som* har blivit allt vanligare i fall som (12) och (13).

- (12) De tillhör oftast inte **de som** är höglönlade.
- (13) Men Bengt Brülde tillägger att för **de som** har ett arbete är arbetets innehåll viktigare än dess lön.

Enligt traditionen förväntar man sig *dem* eftersom formen är objekt i huvudsatsen. En möjlig förklaring till varför *de* används här är att det är subjekt i relativsatsen i både (12) och (13). En annan förklaring är att *de* egentligen är en bestämd artikel i plural där substantivet utelämnats. I både (12) och (13) kan man tänka sig att *de* följs av det generiska substantivet *människor*. Varianten *de som* väcker stor debatt under 1970-talet (se Lind Palicki & Karlsson 2020 för en översikt). Molde (1980) sätter punkt för debatten genom att visa att det finns grammatiska analyser som stödjer både *dem som* och *de som*. Båda alternativen borde alltså anses vara korrekta. Den rekommendationen gäller än idag (Bylin & Melander 2023 s. 174).

Vår femte forskningsfråga fokuserar på användningen av *de som* gentemot *dem som* efter preposition. Här undersöker vi enbart förändringar i verklig tid.

Forskningsfråga 5: Hur ofta används *de som* i stället för *dem som* efter preposition? Ser vi en förändring över tid?¹

Frågan diskuterades främst när *de som* fortfarande ansågs vara normbrytande. Platzack (1976) undersöker med hjälp av en enkätundersökning i vilken utsträckning skribenter med hög språkkompetens lyckas välja rätt mellan *de som* och *dem som*. Han observerar att försökspersoner träffar fel i ungefär en fjärdedel av testmeningarna (26 %), men specificerar inte när *de som* används i stället för *dem som* och vice versa. Hallencreutz (1980) rapporterar att högstadieelever i ett lucktest ofta väljer *de som* efter prepositionen *av* i stället för *dem som*, vilket hon räknar som fel. Det framgår inte av hennes resultat exakt hur stor andelen *de som* är. Ewerth (1978 s. 28) undersöker användningen av *de/dem som* efter preposition eller som objekt i åtta dagstidningar och sex veckotidningar från 1977. Han konstaterar att andelen *de som* gentemot *dem som* bara är 11 % av det totala antalet belägg. Ewerths uppföljningsstudie från 1992 (Ewerth 1992) ger oss en bild av utvecklingen efter att *de som* blev accepterad som alternativ stavning för *dem som*. Hans undersökning av åtta dagstidningar från 1992 visar att andelen *de som* har ökat (från 11 % år 1977 till 32 % år 1992). Språkdebatten och språkforskningen har sedan dess inte ägnat frågan någon större uppmärksamhet. Vi vill dock undersöka hur *de som* förhåller sig till *dem som* i nutida skriftspråk.

Ytterligare en komplikation är att formvarianten *de* inte bara används normbrytande för *dem* utan ibland också för *det*. Exempelen nedan från Familjeliv illustrerar att *de* kan stå för *det* som personligt pronomen singular (14) och för *det* som bestämd artikel singular neutrum (15).

- (14) Får se vad framtiden visar, kollar runt för att se vad de finns för möjligheter och hitta något som passar.
- (15) Har försökt att kolla vem som äger de huset.

Normbrytande *de* i stället för *det* introduceras i den nuvarande språkdebatten av svenskläraren Birkebo (2016), som hos sina elever observerar att det numera är »vanligt att se 'de lilla huset' och 'de är komiskt' i skrift». Stavningen *de* för *det* kan ses som en form av uttalsnära stavning, eftersom *det* uttalas [de:]. Lind

¹ Vi kan inte undersöka förändring i skenbar tid för *de som/dem som* på grund av databrist.

Palicki & Karlsson 2019 är den enda forskningsstudien som undersöker den typen av normbrytande *de*. De hittar flera fall av *de* där det borde stå *det* i uppsatser skrivna av både högstadie- och gymnasieelever under perioden 1996–2015, men dessa fall utgör bara en bråkdel av alla observationer av *det* (0–4 %). Normbrytande användning av *de* i stället för *det* är en separat forskningsfråga som vi inte undersöker här. Vi är dock noga med att utesluta normbrytande *de* för *det* när vi analyserar normbrytande *de* för *dem* (se avsnitt 3.2 för detaljer).

3 Korpus och metod

Vi angriper våra forskningsfrågor med hjälp av korpuslingvistiska metoder. Här presenterar vi vårt korpusmaterial (3.1), de datamaskinella metoder vi har använt för att identifiera relevanta träffar i våra korpusar (3.2) och hur vi visualiserar resultaten i grafer (3.3).

3.1 Korpusmaterial

Vi använder oss av stora korpusar med sociala medier och nyhetstexter från de senaste tjugofem åren för att undersöka användningen av *de*, *dem* och *dom*. Tabell 1 ger en översikt över texttyperna. Nyhetstexterna har sammanlagt 469 miljoner token (löpord, vilket även inkluderar t.ex. skiljetecken). Materialen från sociala medier består av Bloggmix och diskussionsforumet Familjeliv, som tillsammans utgör nästan en miljard token. Diskussionsforumet Reddit består av ett begränsat urval och innehåller enbart inlägg som innehåller *de* eller *dem*. Vi vet inte hur stort materialet är totalt, men urvalet består av 82 miljoner token.

Tabell 1. Korpusar. Reddit-korpusen består enbart av inlägg som innehåller *de/dem* medan övriga korpusar innehåller kompletta texter.

Korpus	Textgenre	Period	Antal miljoner token
Göteborgs-Posten (GP)	Nyheter	2001–2013	250
Sveriges Television (SVT) Nyheter	Nyheter	2004–2021	219
Bloggmix	Blogg	1998–2017	581
Familjeliv-generationer	Diskussionsforum	2003–2021	396
Reddit (r/sweden)	Diskussionsforum	2010–2023	(82)

Tillsammans representerar materialen två olika typer av nutida svenskt skriftspråk. Nyhetstext innehåller ett relativt formellt språk, som i princip följer normerna för det svenska skriftspråket. Genren kan alltså fungera som ett språkligt standardiserat referensmaterial. Nyhetskorpuserna låter oss också jämföra våra resultat med tidigare forskning. Sociala medier utmärker sig genom att de innehåller en mer oredigerad, informell kommunikation. Vi förväntar oss att normbrytande språkförändringar syns tidigare i denna typ av material än i nyhetstexterna, som i betydligt större utsträckning är redigerade och kan antas vara mer språkligt konservativa. Gemensamt för både sociala medier och nyhetstexter är att de har skapats i digital form och alltså inte har digitaliserats i efterhand.

Det svenska diskussionsforumet Familjeliv innehåller diskussioner inom många olika ämnen, men störst fokus ligger på familjerelaterade ämnen, som graviditet och föräldraskap. Vi undersöker enbart inlägg skrivna av de användare som har skrivit minst 10 000 token, som har angett ålder i sin profil, samt som enligt profilen var minst 18 år gamla när de skrev sitt första inlägg. Korpusen heter »Familjeliv-generationer», men kallas framöver »Familjeliv» utom när vi beskriver hur korpusen skapats, då vi behöver skilja mellan de två materialen.

Korpusen Bloggmix innehåller ett urval av bloggar baserat på topplistorerna på webbplatsen bloggportalen.se (mest besökta privata bloggar, mest besökta proffsbloggar och de lokala topplistorerna för olika regioner).

Det internationella diskussionsforumet Reddit har ett svenskt delforum (subreddit r/sweden) där ett brett spektrum av ämnen diskuteras. På Reddit kan användare rösta upp eller ned andra användares inlägg. Dessa röster ger upphov till »karmapoäng», som indikerar hur populärt ett inlägg är, och som kan påverka inläggets synlighet i tråden genom att användare ges möjlighet att sortera inlägg efter popularitet eller kontroversialitet.

GP, SVT, Bloggmix och Familjeliv underhålls av Språkbanken Text och är tillgängliga via verktyget Korp (Borin m.fl. 2012). Vi skapade Familjeliv-generationer genom att berika Språkbankens version med information om skribenternas ålder. Reddit skiljer sig från de övriga korpuserna på två sätt. Dels finns materialet inte bland Språkbankens korpuser, utan skapades av oss genom att vi laddade ner forumet direkt från webben. Dels skapades korpusen genom en riktad insamling av samtliga inlägg som innehåller *de* och/eller *dem* i delforumet r/sweden. Dessa utgör 82 miljoner token. Vi använder alltså inte alla inlägg i hela r/sweden.

Sammantaget representerar de utvalda korpuserna stora mängder skriftspråk från de senaste tjugofem åren. Storleken på vårt material medför att vi

inte kan hantera det manuellt. Det påverkar inte bara vår sökmetod (se avsnitt 3.2) utan även vår möjlighet att utvärdera och kontrollera sammanställningen på materialet. Här är det viktigt att komma ihåg att våra stora korpusar inte har någon balanserad sammanställning utifrån fördefinierade kriterier (såsom skribentens ålder, kön, osv.) utan ofta innehåller allt material som fanns att tillgå. På så sätt kan vårt material, och därmed våra resultat, vara spretigare än vad som är vanligt i mindre korpusstudier. Samtidigt utgör detta mer »vildvuxna» material den språkliga verkligheten som språkanvändare möter när de läser nyhetstexter eller befinner sig på sociala medier.

3.2 Sökmetod

För att besvara våra forskningsfrågor använder vi oss av datamaskinella metoder som automatiskt identifierar och klassificerar relevanta träffar i korpusarna. Vi använder oss i första hand av sökverktyget Korp. Där söker vi efter relevanta träffar med hjälp av den morfosyntaktiska uppmärkning som har gjorts automatiskt av annoteringsverktyget Sparv (Hammarstedt m.fl. 2022).² Den annotering som är relevant för denna studie består av uppmärkning av ordklasser, vilket också omfattar morfologisk annotering,³ och syntaktisk annotering, i form av dependensstrukturer,⁴ som pekar ut relationer mellan ord (snarare än frasstruktur, som pekar ut relationer mellan grupper av ord). Vi söker inte via webbgränssnittet utan via Korps API (*application programming interface*).⁵ Detta gränssnitt passar bättre för storskaliga studier eftersom det kan anropas från ett program för att utföra fördefinierade sökningar, ladda ner sökträffar vid behov, analysera dem automatiskt och sammanfatta resultaten i en graf eller en tabell. För att söka i Familjeliv-generationer använder vi ett skraddarsytt verktyg som vi specifikt utvecklade för den här studien. Våra sökningar i Korp har en hög träffsäkerhet när det gäller att hitta alla relevanta fall av *de*, *dem* och *dom*, men kan inte tillförlitligt identifiera normbrytande *de* och *dem* (se appendix A för en utvärdering).

Som komplement till Korp använder vi oss därför av en AI-språkmodell som är tränad för att automatiskt identifiera normbrytande *de* och *dem*. Språkmodellen (Rekathati 2023) är en finjusterad version av språkmodellen KB-BERT

² <https://spraakbanken.gu.se/sparv/#/user-manual/available-analyses>

³ <https://spraakbanken.gu.se/korp/markup/msdtags.html>

⁴ <https://svn.spraakdata.gu.se/sb-arkiv/pub/mamba.html>

⁵ <https://ws.spraakbanken.gu.se/docs/korp>

(Malmsten m.fl. 2020), som vi har lärt att klassificera ord utifrån en uppsättning kategorier: *de*, *dem*, *det* och *övrigt* (samt *enda* och *ända*, som inte används för denna artikel).⁶ När vi säger att modellen klassificerar ett ord som exempelvis *de* menas att modellen bedömer att ordet borde vara *de* – baserat på den träningsdata modellen tidigare fått se – även om det är stavat som t.ex. *dem*. Modellen har tränats på textkällor som representerar formellt språkbruk och följer skriftspråkets normer. Vi kan alltså säga att modellens klassificering återspeglar vad normen föreskriver. Vi använder modellens kategorier *de* och *dem* för att avgöra om *de* och *dem* har använts normenligt eller inte. Modellens kategori *det* används för att filtrera bort fall av *de* där det borde ha stått *det*. *Övrigt* är en bakgrundskategori för samtliga ord och tecken som inte har fått sin egen kategori. Modellen visar sig ha en hög träffsäkerhet när den ska bedöma om *de* eller *dem* har använts enligt normen (se utvärderingen i appendix A).

Tabell 2 sammanfattar vilken metod och vilka korpusar som använts för att besvara våra fem forskningsfrågor.

Tabell 2. Metod och korpusar per forskningsfråga.

Fråga	Fokus på	Metod	Korpusar
1	dom	Korp	GP, SVT, Bloggmix, Familjeliv
2	de (i stället för dem)	Språkmodell	GP, SVT, Bloggmix, Familjeliv, Reddit
3	dem (i stället för de)	Språkmodell	GP, SVT, Bloggmix, Familjeliv, Reddit
4	värdering normbrott	Språkmodell	Reddit
5	de som	Korp + Språkmodell	GP, SVT, Bloggmix, Familjeliv

För **forskningsfråga 1** söker vi i Korp efter alla ord stavade som *de*, *dem* eller *dom* där ordklass är pronomen eller determinerare. För att utesluta fall där *dom* egentligen är ett substantiv, men felaktigt uppmärkt som pronomen eller determinerare, lägger vi till ett villkor. Om ordet stavas som *dom*, får det föregående ordet inte ha dependensrelation »framförställt attribut» eller »determinerare, bestämningsord».⁷ Det utesluter fall som *gammal dom* eller *tingsrättens dom* på ett mycket effektivt sätt.

⁶ Modellen är fritt tillgänglig via <https://huggingface.co/Lauler/deformer>. Den intresserade läsaren kan själv testa modellen under rubriken »Hosted Inference API» genom att skriva in en text i rutan och trycka på »Compute».

⁷ I CQP (*Corpus Query Processor*, det formella språket som används för att söka i Korp) ser sökningen ut så här: [deprel!= 'DT' & deprel!= 'AT'] [word = 'dom' %c & (pos = 'PN' | pos = 'DT')].

För **forskningsfrågorna 2–4** bedömer vi om *de* och *dem* har använts enligt normen eller inte med hjälp av språkmodellen. Språkmodellen får som input alla meningar som innehåller *de* eller *dem* (Reddit) eller alla meningar som innehåller *de* eller *dem* uppmärkta som pronomen eller determinerare (alla andra korpusar). Vi sällar bort alla meningar där *de* eller *dem* följs av *som*, eftersom normen här ofta tillåter båda formerna.

För **forskningsfråga 2** använder vi alla fall av *de* och *dem* där modellen bedömer att det borde stå *dem* enligt normen. Med andra ord använder vi oss av alla fall där *de* och *dem* använts som objekt.

För **forskningsfråga 3** tar vi samtliga fall av *de* och *dem* som enligt modellen borde vara *de*. Det handlar alltså om alla förekomster av *de* och *dem* som subjekt eller bestämd artikel.

För **forskningsfråga 4** används enbart Reddit, eftersom bara den korpusen har den relevanta informationen (karmapoäng). Vi använder språkmodellen för att identifiera normbrytande *de* (i stället för *dem*), normbrytande *dem* (i stället för *de*) och samtliga fall av *de* och *dem* som används enligt normen. Sedan beräknar vi för dessa tre grupper inläggens genomsnittliga karmapoäng.

För **forskningsfråga 5** använder vi både Korp och språkmodellen. Först söker vi i Korp efter alla sekvenser som motsvarar följande mall: preposition + *de* eller *dem* uppmärkt som pronomen eller determinerare + *som*. Sedan använder vi språkmodellen för att filtrera bort alla observationer där *de som* egentligen står för *det som*, eftersom de inte är relevanta för den här forskningsfrågan.

3.3 Visualisering

Vi presenterar våra resultat som förändringar i relativa frekvenser för konkurrerande varianter över tid (per år). Med *relativ frekvens* menar vi frekvensen av den nya varianten (eller varianten i fokus) i förhållande till frekvensen av alla varianterna (den kan variera mellan 0 och 1). Observera att skalan på Y-axlarna varierar mellan de olika graferna. Eftersom de relativa frekvenserna vanligen är låga justerar vi skalan för att synliggöra trenden. Visualiseringar som även innehåller information om skribentens ålder är mer komplexa. Vi delar in skribenterna i Familjeliv i fyra generationer, se tabell 3. Vi representerar de relativa frekvenserna inom varje generation som en separat linje. Beräkning av relativa frekvenser görs för varje generation och årtal.

I samtliga grafer utesluter vi de år där den totala frekvensen av variabeln (alla varianter sammantaget) i den givna korpusen eller generationen är mindre

än eller lika med 500. I generationsgraferna tillämpar vi ytterligare en tröskel och utesluter även de år där antalet skribenter i den givna korpusen eller generationen är mindre än eller lika med 20.

De resultat som presenteras i graferna kan i olika grad påverkas av hur korpusarna är sammanställda, hur vi identifierar relevanta observationer för undersökningen, samt hur väl språkmodellen klassificerar dessa observationer. Vi försöker redogöra för dessa faktorer dels genom att utvärdera språkmodellen (appendix A), dels genom att inkludera en alternativ version av graferna som ger läsaren en bild av antalet observationer för varje korpus och år (appendix B).

Vi väljer att inte visualisera statistiska osäkerhetsmått i form av konfidensintervall eftersom vi för flera korpusar har samlat in hela materialet för de aktuella åren. Konfidensintervall kvantifierar osäkerhet som beror på att ett mindre slumpmässigt urval dragits från en större population. För våra data existerar ingen sådan osäkerhet i de fall där urvalet är komplett. Förekomsten av en språklig variant kan trots detta ibland variera kraftigt från år till år. Sådan variation reflekterar – i de fall urvalet är komplett – vad som faktiskt skrivits i korpusen det aktuella året. Variationen mellan år kan då bero på att färre inlägg skrivits ett visst år, eller att olika skribenter varit aktiva. Vi försöker minimera effekten av detta genom de trösklar vi har satt för antalet inlägg och skribenter.

Vår visualiseringsmetod låter oss visa potentiella förändringar både i verklig tid och skenbar tid. Skenbar tid kan utforskas genom att jämföra olika generationslinjer. Om till exempel en yngre generation A är mer innovativ än en äldre generation B under en viss period, ligger linjen för A högre än linjen för B under den perioden (oavsett linjens trend). Även om det inte finns någon synlig ökning av en innovativ variant i verklig tid kan det alltså fortfarande finnas en ökande trend i skenbar tid, vilket tyder på att en förändring är på gång.

Tabell 3. Generationer i Familjeliv.

Generation	Födelseår	Antal skribenter	Antal miljoner token
1	före 1970	258	25
2	1970–1979	1650	136
3	1980–1989	3582	217
4	från 1990	478	18
Totalt		5968	396

Graferna som är relevanta för forskningsfråga 4 beskrivs mer detaljerat i avsnitt 7.

Vi betonar att våra visualiseringar visar relativa frekvenser på korpusnivå snarare än på skribentnivå. De bör alltså tolkas i bemärkelsen »hur ofta förekommer en språklig variant i respektive korpus», snarare än »hur ofta används en språklig variant av den genomsnittliga skribenten».

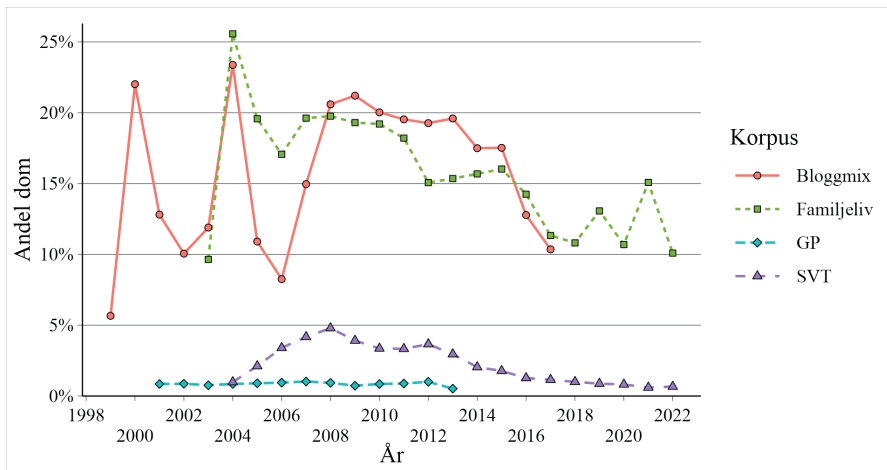
4 Användning av talspråksnära *dom*

Vi inleder med att undersöka **forskningsfråga 1**: Hur ofta används *dom* i stället för *de* eller *dem*? Ser vi en förändring i verklig och/eller skenbar tid? Litteraturöversikten visade att andelen *dom* har sjunkit sedan 1970-talet och skiljer sig något mellan de undersökta genrerna samt åldrarna. I vårt material förväntar vi oss att *dom* används oftare i sociala medier än i tidningstexter. Sociala medier närmar sig i vissa avseenden talat språk (Wiktorsson 2018) vilket kan gynna *dom* som talspråksnära variant. Sociala medier kan dessutom betraktas som »texter med ett generellt vardagsnära stilläge» där *dom* kan användas enligt Bylins & Melanders (2023 s. 174) nya rekommendation. Generellt förväntar vi oss att den nedåtgående trenden för *dom* som framkom i nyhetstexter och elevtexter också syns i vårt material.

4.1 Talspråksnära *dom* i olika korpusar

Figur 1 visar andelen *dom* för fyra av våra fem korpusar. Som förväntat är *dom* vanligare i sociala medier (Bloggmix, Familjeliv) än i nyhetstexter (GP, SVT). Andelen *dom* ligger på bara några procentenheter i våra korpusar med nyhetstexter, i linje med Ewerths (1978, 1992, 2008) tidigare resultat. På sociala medier ligger andelen *dom* mellan 5 och 25 %. De diakrona trendlinjerna i grafen varierar mellan korpusarna och är svåra att relatera till den nedåtgående tendensen som har rapporterats i litteraturen. Här måste man dock komma ihåg att den befintliga forskningen bara jämför några enstaka tidpunkter som ligger långt ifrån varandra i tiden. Vårt mikrodia-krona perspektiv fångar förändringar över tid mer detaljerat så att även fluktueringar från år till år syns. Just fluktueringar är något som präglar de första åren för Bloggmix (vilket kan bero på att antalet observationer är mindre, se appendix B), därefter ser vi en nedgång. Familjeliv har en mer stadig utveckling med initialt en ganska kraftig

ökning av andelen *dom*, följt av en långsam tillbakagång. SVT visar samma mönster med en liten ökning i början och sedan en tillbakagång. Gemensamt för de tre korpusarna är en nedgång av andelen *dom* under de senaste 10–15 åren. Det verkar som om *dom* får ett uppsving i början av 2000-talet – samtidigt som internet och sociala medier får sitt breda genombrott – men att varianten därefter sakta överges av skribenterna igen. GP tar inte del i den trenden eftersom *dom* där ligger på samma låga nivå under hela perioden.

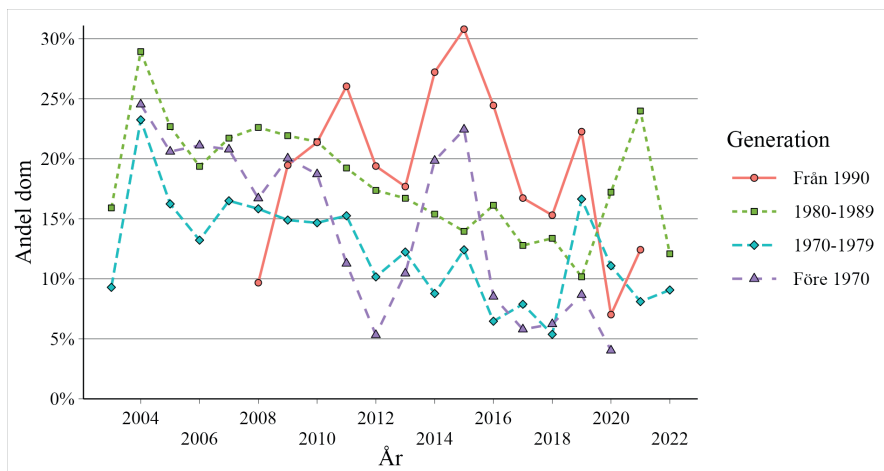

Figur 1. Andel *dom*, av samtliga *de/dem/dom* (per korpus).

4.2 Talspråksnära *dom* i olika generationer

Figur 2 visar hur ofta *dom* används i olika generationer. Skribenter födda på 1970- och 1980-talet följer den allmänna trendlinjen för Familjeliv (som är avbildad i figur 1) ganska väl. Det som skiljer de båda generationerna åt är att de yngre, 1980-talisterna, systematiskt har en högre andel *dom* än 1970-talisterna. Trendlinjerna för skribenterna födda före 1970 och skribenter födda från 1990 visar en mycket mer vacklande användning av *dom* över tid. Detta hänger ihop med att vi har mindre data för dessa generationer (jfr tabell 3 och appendix B). Trots det ser vi att skribenterna födda 1990 och senare överlag använder *dom* mest av alla generationer. Sammanfattningsvis visar alltså yngre skribenter en högre preferens för *dom* än äldre skribenter. Denna trend kan peka på en pågående språkförändring i skenbar tid – *dom* är på väg att bli vanligare bland

de yngre skribenterna – som inte syns i verklig tid. Tendensen kan dock också förklaras på annat sätt, nämligen som åldersgradering: när man är yngre är man mer innovativ, men man blir mer konservativ med åldern. För att ta reda på om det är språkförändring eller åldersgradering kan vi återkomma till verklig tid och titta på vad som sker med varje generation. Här ser vi en nedåtgående trend för alla generationer, vilket är ett tecken på åldersgradering.

Figur 2. Andel *dom*, av samtliga *de/dem/dom* (per generation).

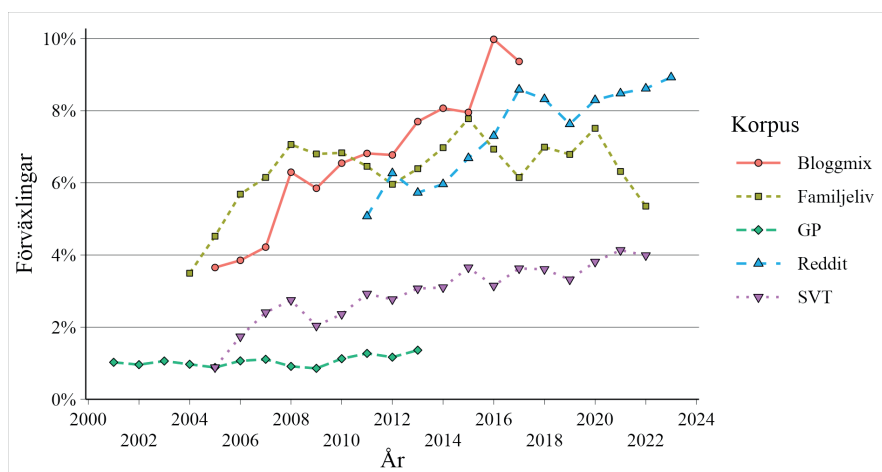
5 Användning av normbrytande *de* (i stället för *dem*)

Här tittar vi närmare på **forskningsfråga 2**: Hur ofta används normbrytande *de* i stället för *dem*? Ser vi en förändring i verklig och/eller skenbar tid? Normbrytande *de* används som objekt där det enligt normen borde stå *dem*. Litteraturoversikten visar att andelen normbrytande *de* är relativt låg i både skoluppsatser och tidningstexter. Vi förväntar oss att andelen normbrytande *de* ligger högre i sociala medier än i tidningstexter. Den bakomliggande tanken är här att inlägg på sociala medier, framför allt på diskussionsforum som Familjeliv eller Reddit, skrivs snabbt och utan någon egentlig redigering. Detta kan leda till att normbrytande *de* står kvar på sociala medier medan dessa former redigeras bort från nyhetstexter. Dessutom är inte alla användare på sociala medier professionella skribenter utan privatpersoner med varierande skrivvana.

5.1 Normbrytande *de* i olika korpusar

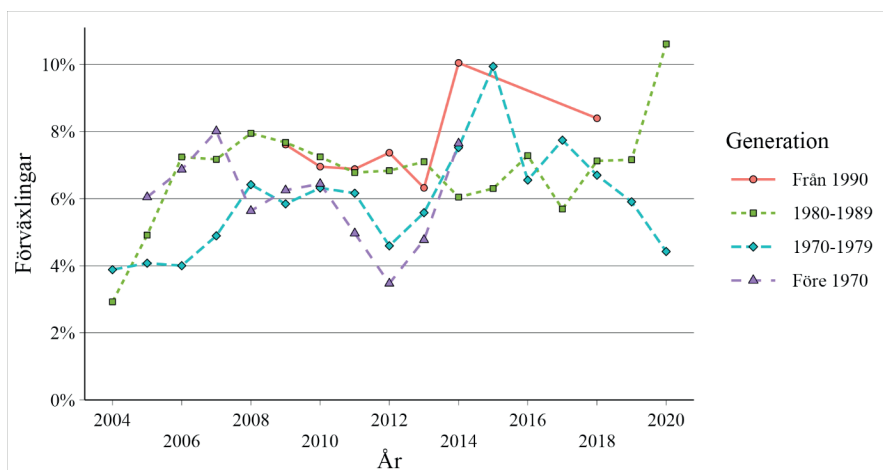
Figur 3 visar att andelen normbrytande *de* är lägre i nyhetstexter än sociala medier. GP ligger stabilt på 1 % vilket är i linje med Bylin & Melander (2023 s. 170) som anger att normbrytande *de* (och *dem*) »ligger långt under en procent i tidningstext». SVT ligger först på samma låga nivå som GP men sedan ökar andelen normbrytande *de* till omkring 4 %. Sociala medier visar på en större osäkerhet i valet mellan *de* och *dem*. Där hittar vi upp till 10 % *de* där det borde ha stått *dem* enligt normen. Över tid ser vi att andelen normbrytande *de* ökar med några procentenheter i flera av våra korpusar. Förändringarna över tid är dock små och ganska ostadiga.

Figur 3. Andel *de*, av samtliga *de/dem* som är objekt (per korpus).

5.2 Normbrytande *de* i olika generationer

Generationslinjerna i figur 4 följer den allmänna trenden för Familjeliv (som är avbildad i Figur 3) mycket nära. Trendlinjerna korsar varandra ofta, vilket betyder att användningen av normbrytande *de* knappt skiljer sig mellan de olika generationerna. Vi ser att skribenter födda på 1980-talet och senare visar ett något större bruk av normbrytande *de*. Det handlar dock om mycket små skillnader som inte är bestående över tid. Vi kan alltså inte dra några slutsatser om förändringar i skenbar tid.

Figur 4. Andel *de*, av samtliga *de/dem* som är objekt (per generation).

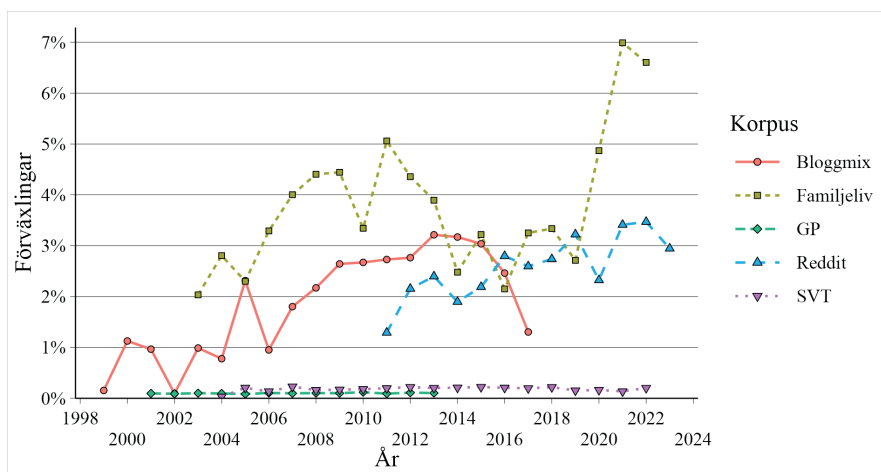
6 Användning av normbrytande *dem* (i stället för *de*)

Nu går vi vidare till **forskningsfråga 3**: Hur ofta används normbrytande *dem* i stället för *de*? Ser vi en förändring i verklig och/eller skenbar tid? Normbrytande *dem* används för subjekt eller bestämd artikel plural där normen föreskriver *de*. Tidigare forskning visar att normbrytande *dem* förekommer relativt sällan i både elevuppsatser och nyhetstexter. Normbrytande *dem* verkar vara yngre än normbrytande *de* i elevuppsatser (Hallencrutz 1980, Lind Palicki & Karlsson 2019): stavningen dyker först upp som subjekt i det undersökta uppsatsmaterialet på 1990-talet och sedan som bestämd artikel i plural på 2000-talet. Man kan tänka sig att normbrytande *dem* haft mindre tid att sprida sig än normbrytande *de*. Vi förväntar oss därför att andelen normbrytande *dem* är lägre än normbrytande *de* i vårt material.

6.1 Normbrytande *dem* i olika korpusar

Figur 5 bekräftar vår hypotes om att normbrytande *dem* är mindre vanligt än normbrytande *de*. Normbrytande *dem* förekommer väldigt sällan i våra korpusar med nyhetstexter. Här ligger användningen i storleksordningen »långt

under en procent» som Bylin & Melander (2023 s. 170) anger för förväxlingar av både *de* och *dem* i nyhetstexter. Vårt material visar att det främst är normbrytande *dem* som används så lite i nyhetstexter. Sociala medier visar en något större andel normbrytande *dem* än nyhetstexter – för upp till 7 % av alla subjekt och bestämda artiklar står det *dem* i stället för *de*. Andelen *dem* i stället för *de* verkar bli lite vanligare över tid i sociala medier, men det handlar om små skillnader.

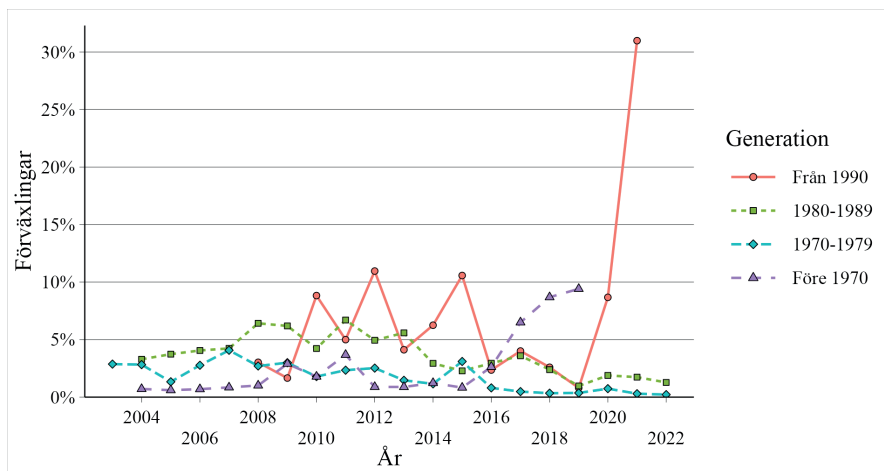

Figur 5. Andel *dem*, av samtliga *de/dem* som är subjekt/artikel (per korpus).

6.2 Normbrytande *dem* i olika generationer

Figur 6 visar att det finns små men systematiska skillnader mellan generationerna. Vi ser närmare bestämt att normbrytande *dem* är vanligare hos yngre skribenter än äldre. Att yngre skribenter har en lite högre preferens för normbrytande *dem* än äldre skribenter kan man tolka som ett tecken på en pågående språkförändring bland de yngre skribenterna. Här ser vi att förändringen i skenbar tid matchar den observerade förändringen i verklig tid. Vi kan dock inte utesluta att åldersgradering även här spelar in (alltså att skribenter är innovativa när de är unga men blir mer konservativa när de blir äldre). När vi tittar på förändringarna i verklig tid ser vi en svagt nedåtgående trend för de två »stora» generationerna (1970- och 1980-talisterna), vilket också kan peka mot åldersgradering. Trenden går dock upp för den äldsta generationen (där vi har

mindre data, se appendix B). Vi vill inte dra några slutsatser om den ovanligt kraftiga ökningen av normbrytande *dem* bland de yngsta talarna 2021 utan att veta vad som skett efter det.

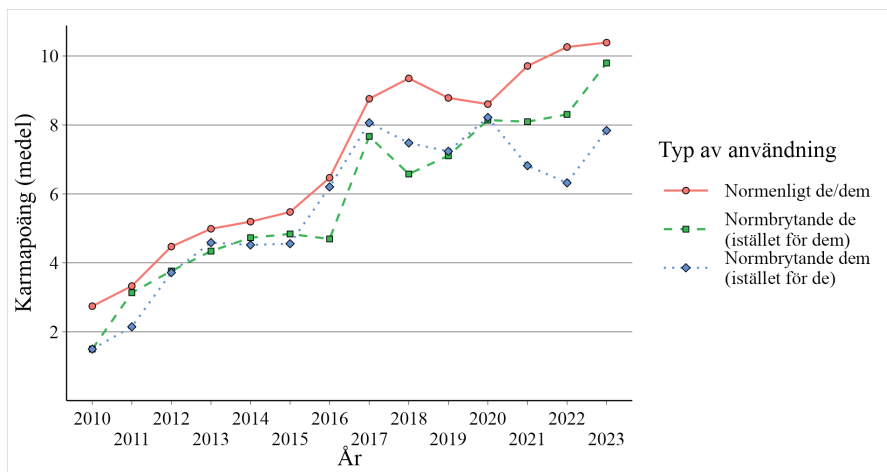
Figur 6. Andel *dem*, av samtliga *de/dem* som är subjekt/artikel (per generation).

7 Värdering av normbrytande *de* och *dem*

För att undersöka olika vinklar byter vi fokus från användning till värdering av normbrytande *de* och *dem*. Valet mellan *de* och *dem* har pekats ut som en besvärlig språkriktighetsfråga av svensklärarna. Utöver en ökning av normbrotten kan detta också visa på en förändrad syn på dessa normbrott. Här undersöker vi värdering av normbrytande *de* (i stället för *dem*) och *dem* (i stället för *de*) med hjälp av karmapoäng på Reddit, för att försöka besvara **forskningsfråga 4**: Hur värderas normbrytande *de* och *dem*? Ser vi en förändring över tid? Karmapoäng utgör givetvis ett indirekt sätt att undersöka värdering av språkliga fenomen och det är svårt att exakt bedöma vilka faktorer som påverkar inläggets karmapoäng. Tidigare forskning har dock visat att språkliga faktorer spelar en roll utöver mer strukturella faktorer, som t.ex. att inlägg i början av en diskussionstråd får fler s.k. uppröster (se Medvedev m.fl. 2019 för en forskningsöversikt). Vår hypotes är att inlägg med normbrytande *de* eller

dem får lägre karmapoäng och därmed värderas lägre än inlägg där *de* och *dem* används enligt normen.

Figur 7 visar att alla inlägg som innehåller *de* eller *dem* får högre karmapoäng över tid. Vi vet inte om ökningen gäller för alla inlägg överlag eller för just vårt urval av inlägg med *de* eller *dem*. Grafen visar att inlägg med normbrytande *de* eller *dem* genomgående får lägre karmapoäng än inlägg där *de* och *dem* används enligt normen. Detta skulle kunna vara en indikation på att normbrytande *de* eller *dem* värderas lägre än normenlig användning. Vi kan dock inte säga något säkert om anledningen och entydigt koppla värderingen till detta specifika normbrott. Det skulle till exempel kunna vara så att normbrytande *de/dem* samförekommer med fler normbrytande språkföreteelser. Det är svårt att se en systematisk skillnad i värdering mellan normbrytande *de* och *dem*. Från 2020 får dock inlägg med normbrytande *dem* i snitt lite lägre karmapoäng än resten. Det kan vara en fingervisning om att normbrytande *dem* har värderats lägre under de senaste åren.

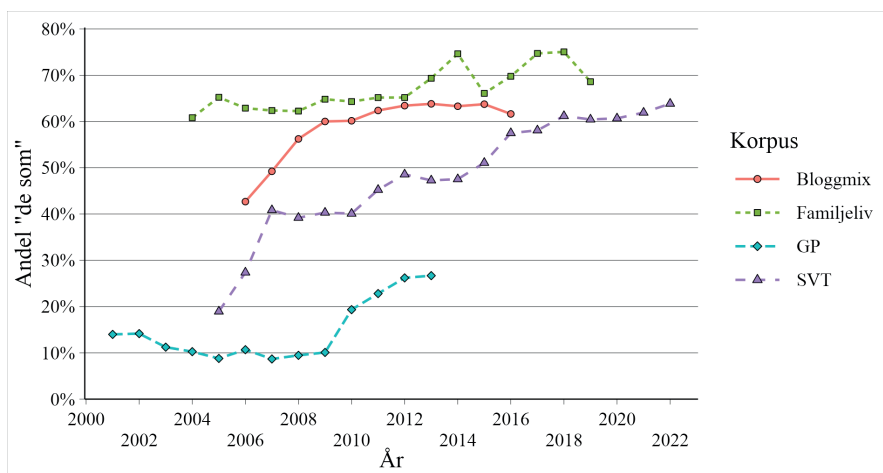
Figur 7. Karmapoäng (Reddit).

8 Användning av *de som* (i stället för *dem som*)

Nu fokuserar vi på **forskningsfråga 5**: Hur ofta används *de som* i stället för *dem som* efter preposition? Ser vi en förändring över tid? Den lilla forskningen

som finns visar på en ökad användning av *de som* i nyhetstexter under slutet av 1900-talet.

Figur 8 visar att andelen *de som* även ökar i vårt material under de senaste tjugofem åren. GP har lägst andel *de som*. Vi ser först en lång period av stabil användning strax över 15 % och sedan en ökning till knappt 30 % – ett procenttal inte så långt från andelen på 32 % som Ewerth (1992) redovisar för åtta dagstidningar publicerade 1992. SVT har en större preferens för *de som* och ökar sin användning från relativt blygsamma 20 % till strax över 60 %. Detta innebär att *de som* har gått förbi *dem som* i frekvens under de senaste åren och nu är den vanligaste varianten. Samma utveckling syns på Bloggmix där *de som* gradvis knappar in på *dem som* och snart blir den dominanta varianten. Familjeliv, slutligen, visar en preferens för *de som* från start. Vi ser att andelen *de som* ligger ganska stabilt mellan 60 och 75 % över åren. Sammanfattningsvis ser vi att *de som*, många år efter att varianten har accepterats som alternativ för *dem som*, är eller har blivit den vanligaste varianten i tre av våra fyra korpusar. I korpusar där *de som* har varit dominant under flera år ser vi att dess andel har stabiliserats kring 60–75 %. Detta innebär att stavningen *dem som* inte helt överges av språkanvändare.

Figur 8. Andel *de som*, av samtliga *de som/dem som* (per korpus).

9 Avslutande diskussion

Med hjälp av en mikrodiakron korpusstudie har vi nyanserat och kompletterat kunskapen om användningen av *de*, *dem* och *dom* under de senaste tjugofem åren. Vi har utforskat fem forskningsfrågor som berör olika aspekter av dessa tre ord.

Forskningsfråga 1 undersöker användningen av *dom* som talspråksnära alternativ för *de* och *dem*. Vi ser att *dom* sällan används i nyhetstexter, där formen utgör några enstaka procent av alla *de*, *dem* och *dom*. Däremot är *dom* vanligt i sociala medier, där vi ser en användning på mellan 5 och 25 %. Där ökar varianten i början av 2000-talet, samtidigt som internet och sociala medier får sitt stora genombrott, men minskar därefter igen. Den nedåtgående trenden syns för alla generationer av skribenter, men yngre skribenter använder *dom* i större utsträckning än äldre skribenter.

Forskningsfråga 2 tittar på användningen av normbrytande *de* i stället för *dem* i objektsposition. Normbrytande *de* förekommer relativt sällan i våra korpusar, även om vi kan se att andelen ökar något. Överlag är normbrytande *de* vanligare i sociala medier – normalt mellan 4 och 10 % av alla *de/dem* som är objekt – än i nyhetstext – mellan 1 och 4 % av alla *de/dem* i objektsposition. Vi ser inga större skillnader mellan de olika generationernas användning av normbrytande *de*.

Forskningsfråga 3 fokuserar på normbrytande *dem* som används i stället för *de* i subjektposition eller som bestämd artikel. Vi ser att normbrytande *dem* är mindre vanligt än normbrytande *de* men att det finns en antydning till ökning över tid i sociala medier, från runt 1 % till uppemot 3–7 % av *dem* i subjektposition. Varianten förekommer ytterst sällan i våra korpusar med nyhetstexter. Normbrytande *dem* är något vanligare hos yngre skribenter än äldre.

Forskningsfråga 4 undersöker hur normbrytande *de* eller *dem* värderas på sociala medier. Vi ser att inlägg med normbrytande *de* eller *dem* i genomsnitt får lägre karmapoäng på Reddit än inlägg där *de* och *dem* används enligt normen. De senaste åren har inlägg med normbrytande *dem* lägre karmapoäng.

Forskningsfråga 5 tittar på användningen av *de som* i relation till *dem som* efter preposition. Vi kan se att *de som* har något högre frekvens i sociala medier. Andelen *de som* ökar i alla våra material och mot slutet av den undersökta tidsperioden är det den vanligare varianten på över 60 % av alla *de som/dem som* i de flesta korpusarna. *Dem som* tycks dock inte helt överges av språkanvändare.

Med våra samlade resultat kan vi nu besvara frågan som vi ställde i början av artikeln: kan vi se en förändring i den faktiska användningen av *de*, *dem* och *dom* i nutida skriftspråk?

Våra korpusar med nyhetstexter visar en bild av relativ stabilitet. Talspråksnära *dom* samt normbrytande *de* och *dem* förekommer ganska sällan i vårt nyhetsmaterial, och deras frekvens ligger kvar på samma låga nivåer de senaste tjugofem åren. Dessa resultat bekräftar bilden från tidigare forskning om att *de*, *dem* och *dom* överlag används enligt normen i nyhetstexter. Andelen *de som* ökar däremot stort i vårt nyhetsmaterial – en utveckling som inte har lyfts i den befintliga forskningen. Att forskningen inte har intresserat sig så mycket för *de som* under de senaste åren har givetvis att göra med att *de som* inte längre är en normbrytande variant. Det är dock intressant att se att varianten fortsätter att öka i frekvens många år efter att den har accepterats som norm.

Vår undersökning av sociala medier avslöjar ett mer vacklande bruk av *de*, *dem* och *dom*. Här pekar utvecklingen i verklig tid åt olika håll. Talspråksnära *dom* syns ganska ofta på sociala medier och blir initialt också vanligare men tappar sedan mark igen. Normbrytande *de* och *dem* blir däremot lite vanligare över tid, om än på låga nivåer. Dessa skilda trender visar att utvecklingen av talspråksnära *dom* samt normbrytande *de* och *dem* inte nödvändigtvis är ihopkopplade utan har gått sina egna vägar under de senaste åren. Detta kan vara av intresse för den aktuella språkdebatten, där en ökad osäkerhet i valet mellan *de* och *dem* har lyfts som argument för att genomföra en *dom*-reform.

Tack vare information om användarnas ålder på sociala medier kan vi komplettera vår kunskap om utvecklingen i verklig tid med utveckling i skenbar tid. Där ser vi att yngre skribenter använder sig mer av talspråksnära *dom* och normbrytande *dem* än äldre skribenter. Man kan tolka den trenden som ett tecken på språkförändring i skenbar tid. Om det är så kan vi förvänta oss fler talspråksnära *dom* och normbrytande *dem* i framtiden för hela populationen. Tendensen kan dock också förklaras som åldersgradering: som ung är man språkligt innovativ, men med åldern blir man mer konservativ. Om det stämmer förväntar vi oss att 1990-talisterna om tio år skriver ungefär som 1980-talisterna gör nu, 1980-talisterna som 1970-talisterna osv. och att det inte blir någon språkförändring på gruppnivå.

Så, kan vi säga att bruket av *de*, *dem* och *dom* är i gungning i nutida skriftspråk? Ja, vi har sett att andelen talspråksnära *dom* samt normbrytande *de* och *dem* har förändrats under de senaste tjugofem åren, framför allt på sociala medier. Här ska man dock komma ihåg att det ofta handlar om små förändringar och att förändringarna inte alltid går åt samma håll. Möjligen har norm-

brytande *de* och *dem* ökat något, framför allt bland yngre skribenter på sociala medier. Däremot verkar inte *dom* ha framträtt som ett tydligt alternativ för att undvika osäkerhet.

Efterord

Forskningen beskriven i denna artikel har gjorts inom ramen för projektet Cassandra som finansieras av Marcus och Amalia Wallenbergs Minnesfond (MAW 2020.0060) 2021–2024. Den har möjliggjorts genom den nationella forskningsinfrastrukturen Nationella språkbanken, finansierad av Vetenskapsrådet (2018–2024, kontrakt 2017-00626) och de 10 deltagande partnerinstitutionerna. Den har också möjliggjorts av språkmodeller tränade på KB-labb, den nationella forskningsinfrastrukturen på Kungliga biblioteket (Börjeson m.fl. 2023). Författarna har alla bidragit till artikelns koncept och text. EC har även stått för litteraturstudien och en stor del av skrivandet. YA har också tagit en större del av textskrivandet. FR har extraherat data från Reddit, utvecklat och applicerat språkmodellen och visualiserat data. AB har sammanställt korpusen Familjeliv-generationer, samt extraherat och analyserat data från Språkbankens korpuser. Vi tackar Olle Josephson för hans kommentarer på en tidigare version av denna artikel och två anonyma granskare för deras noggranna läsning och konstruktiva kommentarer.

Litteratur

- Berdicevskis, Aleksandrs, Coussé, Evie, Koplenig, Alexander, & Adesam, Yvonne, under utgivning: To drop or not to drop? Predicting the omission of the infinitival marker in a Swedish future construction. I: *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*.
- Birkebo, Henrik, 2016: Nu är det dags att slopa de och dem. I: *Svenska Dagbladet*. 2016-10-22.
- Blythe, Richard & Croft, William, 2012: S-curves and the mechanisms of propagation in language change. I: *Language* 88(2). S. 269–304.
- Borin, Lars, Forsberg, Markus & Roxendal, Johan, 2012: Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. I: *Proceedings of LREC 2012*. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Bylin, Maria & Melander, Björn, 2023: Språkrådet rekommenderar. Perspektiv, metoder och avvägningar i språkriktighetsfrågor. Stockholm: Språkrådet.

- Börjeson, Love, Haffenden, Chris, Malmsten, Martin, Klingwall, Fredrik, Rende, Emma, Kurtz, Robin, Rekathati, Faton, Hägglöf, Hillevi & Sikora, Justyna, 2023: Transfiguring the Library as Digital Research Infrastructure: Making KBLab at the National Library of Sweden. SocArXiv preprint: doi:10.31235/osf.io/w48rf.
- Cassirer, Peter, 1976: Formerna av pronomenet *de* i södra Sverige. I: Nysvenska studier 55–56. S. 251–290.
- Ewerth, Sten, 1978: Ska dom eller skall de? I: Språkvård 1978(2). S. 25–30.
- Ewerth, Sten, 1992: Tidningstexter, om dom igen. I: Språkvård 1992(3). S. 17–19.
- Ewerth, Sten, 2008: Dom skriver fortfarande dem. I: Språktidningen 2008(6). S. 66–67.
- Grünbaum, Catharina, 1976: Språknämndens enkät till svensklärare. I: Språkvård 1976 (4). S. 3–23.
- Hallencreutz, Katharina, 1980: De-dem-dom i svenskt elevspråk. I: Kent Larsson (red.): Elevsvenska. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 12.) Lund: Studentlitteratur. S. 84–103
- Hammarstedt, Martin, Schumacher, Anne, Borin, Lars & Forsberg, Markus, 2022: Sparv 5 User Manual. Teknisk rapport.
- Håkansson, Gisela & Norrby, Catrin, 2003: Vad kostar dem? I: Språkvård 2003(3). S. 11–16.
- Karlsson, Susanna & Lind Palicki, Lena, 2017: Svensklärares upplevelser av besvärliga språkriktighetsfrågor. I: Emma Sköldberg, Maia Andréasson, Henrietta Adamsson Eryd, Filippa Lindahl, Sven Lindström, Julia Prentice & Malin Sandberg (red.): Svenskans beskrivning 35. Göteborg: Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. S. 93–106.
- Lind Palicki, Lena & Karlsson, Susanna, 2019: Kan dagens elever verkligen inte skilja på *de* och *dem*? En granskning av elevvers formvariation. I: Marco Bianchi, David Håkansson, Björn Melander, Linda Pfister, Maria Westman & Carin Östman (red.): Svenskans beskrivning 36. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. S. 131–142.
- Lind Palicki, Lena & Karlsson, Susanna, 2020: Till doms över dom. Och över dom andra. En språkideologisk analys av en språkvårdsdebatt. I: HumaNetten 44. S. 175–206.
- Lind Palicki, Lena, 2022: Dags att vi skriver 'dom gamla husen'. I: Svenska Dagbladet. 2022-04-05.
- Lövestam, Sara, 2022: 'Dom' slår snart ut 'de' och 'dem'. I: Svenska Dagbladet. 2022-02-22.
- Malmsten, Martin, Börjeson, Love & Haffenden, Chris, 2020: Playing with Words at the National Library of Sweden – Making a Swedish BERT. arXiv preprint arXiv:2007.01658. <https://arxiv.org/abs/2007.01658>.
- Medvedev, Alexey N., Lambiotte, Renaud & Delvenne, Jean-Charles, 2019: The anatomy of Reddit: An overview of academic research. I: F. Ghanbarnejad, R. Saha Roy, F. Karimi, J.-C. Delvenne & B. Mitra (red.): Dynamics On and Of Complex Networks III. DOOCN 2017. Springer Proceedings in Complexity. S. 183–204.
- Molde, Bertil, 1971: Dom och andra talspråksformer. I: Språkvård 1971(2). S. 14–16.
- Molde, Bertil, 1980: Ingen av de som? I: Språkvård 1980(4). S. 12–20.

- Nevalainen, Terttu, 2015: Descriptive adequacy of the S-curve model in diachronic studies of language change. I: Christina Sanchez-Stockhammer (red.): *Can We Predict Linguistic Change?* (Studies in Variation, Contacts and Change in English 16.) Helsinki: VARIENG.
- Phillips, Fred. 2007. On S-curves and tipping points. I: *Technological Forecasting and Social Change* 74(6). S. 715–730.
- Platzack, Christer, 1976: Hur *dom* som blir *de/dem* som. I: Lars Svensson, Anne-Marie Wieselgren & Åke Hansson (red.): *Festskrift tillägnad Gösta Holm på 60-årsdagen den 8 juli 1976*. Lund: Studentlitteratur. S. 353–361.
- Rekathati, Fatou, 2023: *Deformer* (Revision 83a43f2). <https://huggingface.co/Lauler/deformer>.
- Språktidningen & Språkrådet, 2021: Nyordslistan 2021. <https://www.isof.se/lar-dig-mer/kunskapsbanker/lar-dig-mer-om-nyord/nyordslistor/nyordslistan-2021>.
- Svenska språknämnden, 2005: *Språkriktighetsboken*. Stockholm: Norstedts förlag.
- Wiktorsson, Maria, 2018: How hybrid is blog data? A comparison between speech, writing and blog data in Swedish. I: *Nordic Journal of Linguistics* 41(3). S. 367–377.

Appendix A

Här utvärderar vi sökmetodens kvalitet (se avsnitt 3.2). För att testa hur pålitliga våra sökresultat är har vi undersökt stickprov manuellt. Vi har dragit 126 slumpmässiga observationer av respektive *de*, *dem* och *dom* från korpusar som innehåller sociala medier (inklusive Flashback och Twitter, som vi planerade att använda men sedan exkluderade från studien av tekniska skäl).

Korp

Vi har kontrollerat alla observationer i stickprovet manuellt och noterat om uppmärkningen innehåller kritiska fel. För **forskningsfråga 1** är kritiska fel av typen fel ordklass eller fel grundform (t.ex. *de* som står för [de:] istället för [dɔm]). Alla *dem* och *dom* i stickprovet har korrekt uppmärkning av grundform, men för *de* är enbart 89 % av observationerna korrekta (resterande 11 % borde normenligt ha skrivits *det* istället för *de*). Annoteringen av ordklass är korrekt för 98 % av observationerna för både *dem* och *de*, samt för 94 % av *dom*. Observera dock att alla ordklassfel gäller pronomen uppmärkta som determinerare eller vice versa. Eftersom vi inte ställer frågor som kräver att vi kan skilja mellan de här två ordklasserna, är träffsäkerheten egentligen 100 % för våra behov. Vi bedömer alltså att annoteringen är tillräckligt pålitlig.

Observera att våra stickprov inte visar hur många relevanta fall vi missar. Om t.ex. ett *dom* i en korpus felaktigt är uppmärkt som substantiv, när det ska vara ett pronomen, kommer vi inte att hitta det. Det bör dock poängteras att även om det finns *dom* som felaktigt annoterats som substantiv så är sådana fall få i förhållande till mängden *dom* som annoterats korrekt som pronomen. Vår sökning missar alltså några relevanta fall, men de är relativt få i sammanhanget.

Stickproven visar dock att det inte går att använda annoteringen för att identifiera normbrytande användning av *de* och *dem*. Det finns många fall av felaktig annotering på syntaktisk nivå. Tillsammans med ordklassfel (här är det viktigt att kunna skilja mellan pronomen och determinerare) och grundformsfel (*de* som står för [de:] istället för [døm]) innebär det att Korp inte kan användas för våra andra forskningsfrågor.

Annoteringsfelen gör det också svårt att utforska andra aspekter av *de*, *dem* och *dom* som har tagits upp i litteraturen. Vi kan till exempel inte undersöka om normbrytande *dem* används som subjekt eller artikel (jfr Hallencreutz 1980, Lind Palicki & Karlsson 2019) eftersom det automatiska annoteringsverktyget t. ex. aldrig märker upp *dem* som subjekt. Det går inte heller att automatiskt avgöra om *de*, *dem* eller *dom* kommer före eller efter det finita verbet (jfr Håkansson & Norrby 2003), eftersom annoteringsverktyget inte pålitligt kan identifiera rätt finit verb.

Språkmodellen

Med hjälp av vårt manuella kvantitativa stickprov utvärderar vi även språkmodellen som ska identifiera normbrytande användning av *de* och *dem*.

Täckningsgraden (*recall*) för modellens klassificering av samtliga fall där en skribent använt *dem* är 100 %. Av dessa är täckningen:

- 100 % för fall där *dem* används på ett normenligt sätt i texten (modellen klassificerar alltid ett *dem* använt som objekt till kategorin *dem*).
- 100 % för fall där *dem* används på ett normbrytande sätt i texten (modellen klassificerar alla *dem* som borde varit subjekt/artikel till kategorin *de*).

Täckningsgraden för modellens klassificering av samtliga fall där en skribent använt *de* är 96 %. Av dessa är täckningen:

- 96 % för fall där *de* används på ett normenligt sätt i texten.

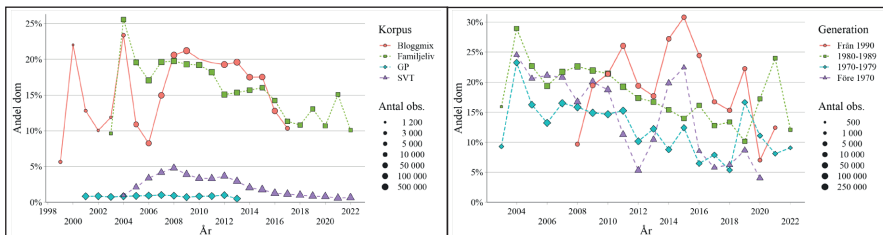
- 93 % för fall där *de* används normbrytande men där objektsformen *dem* egentligen var korrekt. Eftersom stickprovet inte innehöll tillräckligt med tydliga fall där *de* användes istället för *dem* (flera fall var tvektiga, där skribenten med stor sannolikhet i sin användning av *de* avsåg betydelsen *det* snarare än *dem*), berikades stickprovet med 15 manuellt utvalda fall där *de* uppenbart användes istället för *dem*.
- 100 % för fall där *de* används normbrytande men där singularformen *det* egentligen avsågs (modellen fångar upp alla *de* som borde varit singularformen *det* och klassificerar dessa till kategorin *det*).

När skribenten använt *de* och modellen förutsäger *det* har modellen gissat rätt i 78 % av alla fall. Modellen fångar alltså upp 100 % av de fall där *de* används normbrytande när singularformen *det* egentligen avsågs, men påstår ibland felaktigt att normenligt *de* står för *det*.

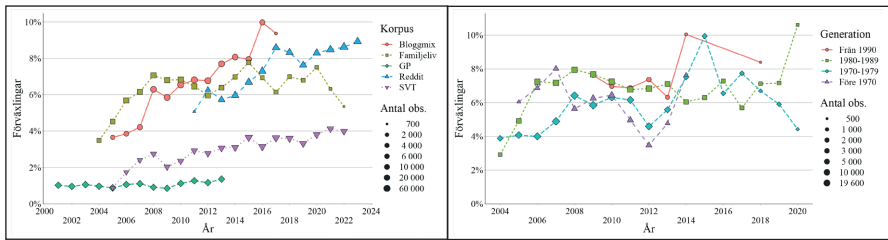
Modellen presterar alltså bra och kan, till skillnad från Korp, användas för att studera normbrytande användning av *de* och *dem*. Man bör dock tänka på att en del observationer felaktigt filtreras bort, eftersom modellen överreagerar på *de* som kan vara *det*.

Appendix B

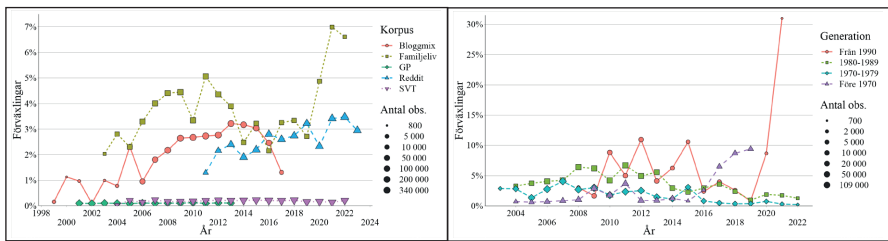
För att visa hur många observationer varje datapunkt representerar, visualiserar vi våra resultat i figur B1–B4 där vi skalar punktstorlek efter antalet observationer under ett år för en given korpus eller generation.

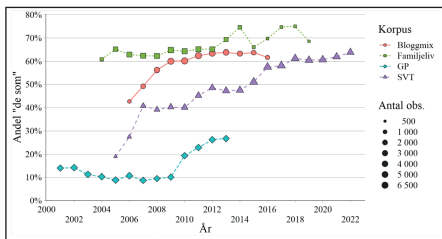
Figur B1. Andel *dom*, av samtliga *de/dem/dom*. Korpus (vänster bild). Generationer (höger bild).

Figur B2. Andel *de*, av samtliga *de/dem* som är objekt. Korpus (vänster bild). Generation (höger bild).

Figur B3. Andel *dem*, av samtliga *de/dem* som är subjekt/artikel. Korpus (vänster bild). Generation (höger bild).

Figur B4. Andel *de som*, av samtliga *de som/dem som*.

© 2024 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i Creative Commons Erkännande-licensen (CC BY 4.0)

Herrarne och damerna

Variationen i den plurala definitiva substantivböjningen i Sverige och i Finland på 1800-talet

Av DANIELA PIIPPONEN

Abstract

Piipponen, Daniela, daniela.piipponen@helsinki.fi, Ph.D. student, Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, University of Helsinki: “*Herrarne and damerna*. The variation in the plural definite noun declension in Sweden and Finland in the 19th century”. *Språk och stil* NF 33, 2023 pp. 71–106.

In the 19th century, definiteness in the plural could be marked with two different articles, *-na* and *-ne*, but the norms regulating the variation were not universally agreed upon. In this study, I investigate how 19th-century Swedish grammars approach the variation in suffixes and how the prescriptive norms match the language used in Swedish-language newspapers from the same era, with special attention given to the differences between the varieties of Swedish spoken in Sweden and Finland. For this purpose, two historical newspaper corpora were consulted, comprised of newspapers published during the 19th century in Sweden and Finland, respectively. The findings show that from the middle of the 19th century, the grammars are generally split into two practices, with one attributing the use of the articles to the declension of the noun, while the other, mainly associated with the historical-comparative school, attributing it to the grammatical gender of the noun. In addition, grammars written in Finland stress the semantic gender of animate nouns. This difference is also reflected in the corpora: while both varieties are influenced by both the gender and the declension, the declension is the most important factor in the Swedish corpora, whereas semantic gender is the main factor in the Finnish corpora.

Keywords: historical linguistics, definite suffix, corpus linguistics, linguistic variation.

I den nutida (standard)svenskan används uteslutande *-na* som bestämd slutartikel i substantiv vars pluralform slutar på *-ar*, *-are*, *-er*, *-r* eller *-or*: *syst-rarna*, *lärarna*, *böckerna*, *fängelserna*, *blommorna* (SAG 2 § 68). Så var emellertid inte alltid fallet, och i äldre svenska kan man även stöta på parallellän-

---

Författaren tackar särskilt för kommentarer, dels från två anonyma granskare, dels från Språk och stils redaktion. Ett tack går även till alla som kommenterade en preliminär version av undersökningen vid konferensen Svenska språkets historia i Lund 2021. Slutligen tackar författaren Svenska Kulturfonden och Svenska Litteratursällskapet i Finland, som finansierat det avhandlingsprojekt som ledde till artikeln.

<https://doi.org/10.61965/sos.33.2023.18946>

Språk och stil: Tidskrift för svensk språkforskning, NF 33, 2023. ISSN: 1101-1165 E-ISSN: 2002-4010

delsen *-ne* i så gott som alla de fall där *-na* används idag (*systrarne, lärarne, böckerne, fängelserne, blommorne*).

Nils Linder konstaterade vid 1880-talets början att obestämdheten i valet av *-ne* och *-na* »sträcker sig genom snart sagdt alla skedena af språkets historia» (Linder 1883 s. 5). Idag är denna variation ett avslutat kapitel, men påståendet var knappast en överdrift då det yttrades. Trots att man redan under 1600-talet försökt regelbinda användningen var de två artiklarna i stort sett utbytbara, och förekom ofta sida vid sida inom samma text. Den som bläddrar igenom några språkläror från 1800-talet stöter på flera olika (motstridiga) lösningar för hur variationen bör hanteras. Mot slutet av århundradet var det dock särskilt två modeller som förespråkades, en där variationen baseras på ordets deklination och en där ordets (grammatiska) genus avgör. Dessutom fanns det språkvetare som gärna ville se talspråkets *-na* som den enda formen även i skrift.¹

Syftet med den här artikeln är att beskriva normerna och variationen inom 1800-talets definitiva plurala substantivböjning. Utvecklingen fram till 1700-talet har beskrivits av Santesson (1986) och Teleman (2002), men 1800-talets böjning har tills vidare inte utforskats systematiskt (se avsnitt 1). Detta visade sig problematiskt då jag i mitt pågående avhandlingsprojekt om författaren Zacharias Topelius språkbruk fann att denne till stor del var konsekvent i sin böjning, men inte följde de normer som vanligtvis förespråkades i svenska språkläror. Detta ledde till ett antal frågor. Förekom det i praktiken andra normer än de som presenterades i språkläror? Var det i så fall även fallet i Sverige, eller var det fråga om ett finländskt drag? Jag söker särskilt svar på följande frågor:

- 1) Hur behandlas variationen i 1800-talets normerande litteratur, och vilka normer förespråkas av de språkliga auktoriteterna?
- 2) Motsvarar artikelvalet i det faktiska språkbruket de modeller som förespråkas i den normativa litteraturen? Utgör någon modell ett slags de facto standard, och i så fall vilken?
- 3) Skiljer sig variationen mellan Finland och Sverige, i normer och/eller i språkbruket?

¹ Frågan om artikelvalet gäller enbart skriftspråket. Även om *-ne* också förekommer i tal (Aurivillius [1884] s. 81 f., Hof 1753 s. 171–172, Linder 1883 s. 12, Wessén 1965 s. 186) verkar *-na* tidigt ha etablerats som den form som används i det bildade talspråket (t.ex. Rydqvist 1857 s. 335). På 1800-talet råder konsensus bland språkvetarna att *-na* är den dominerande formen i talspråket, vare sig de anser att detta bör avspeglas i skrift eller ej (t.ex. Enberg 1836 s. 100, Tullberg 1836 s. 20, Linder 1883 s. 12, Tegnér 1962 [1892] s. 115). Detsamma gäller sannolikt även Finland, då Lindström (1885 s. 454) menar att *-ne* i Finland är »lika sällsynt i talspråket, som den syntes vara det i Sverige».

Fråga 1 besvaras genom en analys av substantivböjningen såsom den presenteras i 15 svenska² och tre finländska språkläror från 1800-talet. För att finna svar på frågorna 2 och 3 har jag utfört en korpusundersökning av finländskt och svenskt tidningsmaterial från samma tidsperiod.

Artikeln är upplagd enligt följande. I avsnitt 1 diskuterar jag tidigare forskning, vilket inkluderar en sammanfattning av tidigare översikter över böjningsvariationen under 1600- och 1700-talet. Därefter analyserar jag i avsnitt 2 normerna i 1800-talsgrammatikerna. I avsnitt 3 presenterar jag materialet för den empiriska undersökningen samt metodologiska kommentarer. I avsnitt 4 undersöker jag variationen i tidningsspråket i hänseende till de språkliga variabler som tas upp i språkläror. I avsnitt 5 sammanfattas och diskuteras undersökningsresultaten.

1 Tidigare forskning

Diskussionen om *-na* och *-ne* i äldre språkläror har behandlats av Santesson (1986 s. 225–229) och Teleman (2002 s. 158–160); huvuddragen återges här kort, primärt enligt de nämnda källorna.

Även om det i 1500-talets svenska förekom ett flertal alternativa former att ta till i substantivens bestämda plural, användes i praktiken endast formerna *-arna* och *-arne* i början av 1600-talet (Wessén 1965 s. 185–186). 1600-talets grammatiker, såsom Tiällman och Aurivillius, förespråkar i allmänhet ett enhetligt bruk av *-na* (Santesson 1986 s. 225). Även senare grammatiker såsom Swedberg, (inledningsvis) Sahlstedt och Hof råder till ett enhetligt bruk av *-na* (Santesson 1986 s. 225). Den motsatta ståndpunkten, att man borde införa ett enhetligt bruk av *-ne*, är ovanlig, och föreslås enbart av Columbus, som motiverar sitt val med att svenska språket redan har för många *a:n* (Teleman 2002 s. 158).

Mot mitten av 1700-talet förespråkar dock allt flera ett annat alternativ, nämligen att acceptera bruket av bägge artiklarna och istället reglera varia-

² I den här artikeln används genomgående begreppspar *svensk–finländsk* för att benämna både det undersökningsmaterial och den språkvarietet som representerar Sverige respektive Finland. I dessa sammanhang är alltså *svensk* synonymt med *sverigesvensk*. Ordet *finländsk* används enligt modern finlandssvensk praxis, dvs. så att ordet *finsk* i första hand avser sådana företeelser och miljöer som har att göra med det finska språket, medan ordet *finländsk* saknar språkliga associationer.

tionen mellan dem. Det fanns två huvudlinjer för hur man kunde gå till väga: *kasusmodellen* och *deklinationsmodellen* (Santesson 1986 s. 226–228). Santesson menar att dessa »kan ses som två olika försök att råda bot för ostadigheten i bruket och ge *-ne* en erkänd plats i skriftspråket genom att klart regelbinda dess användning» (s. 228).

Enligt kasusmodellen bör slutartikeln väljas enligt substantivets kasus: den bestämda formen *-ne* förbehålls då nominativen, medan *-na* används i oblikt kasus (Santesson 1986 s. 226–227).³ En variant av den här modellen, som finns hos Botin (1777 s. 72), tar även in en genusaspekt genom att denne påbjuder att kasusdistinktionen endast görs för maskulina substantiv, medan feminina och neutrala ord undantagslöst tar *-na*.⁴

Deklinationsmodellen utgår istället ifrån substantivets pluralform, så att en pluralform på *-ar* tar artikeln *-ne* (*mödrar – mödrarne*), medan de ord vars pluralform slutar på *-er* eller *-or* istället tar *-na* (*fäder – fäderna*). Den här typen av variation kallas ibland även *den Sahlstedtska regeln*, då Sahlstedt förespråkade den här modellen i sina senare verk (Santesson 1986 s. 226–227).⁵

I praktiken kunde olika variationssystem tillämpas av olika aktörer. I 1703 års bibel används *-na* enhetligt, medan kasusböjningen används i lagen från 1734 (Santesson 1986 s. 226). I Santesson 1986 ingår även en empirisk undersökning av språksituationen vid Salvius tryckeri på 1700-talet. Resultatet visar att i tidigare utgåvor, som inte är utgivna vid tryckeriet i fråga, prefereras ofta någondera formen, medan kasus och deklination tycks spela en ganska liten roll; däremot har kasus varit modellen för de texter som sedan omarbetades vid Salvius tryckeri. Intressant är också att trots det starka stödet för *-na* i traditionen och bland grammatikerna så är *-ne* den oftare förekommande varianten i hennes material.

En av de utförligaste undersökningarna av 1800-talets böjning utgörs av Linders (1883) samtida granskning av substantivens slutändelser, som kom-

³ En mening med kasusböjning kunde alltså exempelvis se ut så här: *Herrarne befalte drängarna*.

⁴ Santesson (1986) har på s. 229 klassat Botins böjning som kasusböjning, men diskuterar genusaspekten på s. 227. Mera förbryllande är Telemans (2002 s. 159) påstående att Botins böjning skulle utgå från pluraländelsen.

⁵ Senare språkvetare såsom Tegnér (1962 [1892] s. 115) hänvisar även till deklinationsmodellen med termen *välljud*. Beteckningen kan dock ge upphov till tvetydighet, eftersom begreppet *välljud* ofta återkommer i diskussionerna kring böjningen med inte sällan vaga eller rent av motstridiga betydelser. Till exempel Almqvist (1835) använder *välljud* för att motivera undantag (!) från deklinationsböjningen. Man kan kanske även försiktigt tolka det som ett sätt att lämna utrymme för språkbrukarens eget tycke.

mer att refereras noggrannare i följande avsnitt. I modern forskning ingår undersökningar av substantivets bestämda artikel i allmänhet som en del av en större morfologisk analys av ett material, där substantivböjningen kan inta en större eller mindre roll i helheten. Fokus ligger i allmänhet på andra och tredje deklinationens substantiv. Man har ibland närmat sig *-ne* som ett ålderdomligt språkdrag, där *-na* representerar det nyare språkbruket. Detta är fallet i Josephsson 1997 och Melander 1998 och 2001; författarna noterar dock själva att det här synsättet är anakronistiskt (t.ex. Melander 2001 s. 104). Melanders forskningsresultat visar bl.a. att man i *Läsebok för folkskolan* genomgående gått in för deklinationsmodellen.

Söderholm (2002) studerar substantivböjningen som en del av språkutvecklingen i finländska läroböcker och tidningar från sent 1800-tal till slutet av 1900-talet. Också i det här materialet verkar deklinationen vara den avgörande faktorn, men också semantiskt genus har en viss påverkan. Söderholm menar att ändelsen *-erne* är sällsynt redan i det finländska tidningsmaterialet från 1865, och att de få former som förekommer oftast är maskulina yrkesbeteckningar. Vid ord med pluralen *-or* är *-ne* oerhört sällsynt, medan bruket av *-ne* vid plural på *-ar* är relativt vanligt, också i ord som inte är maskulina personbeteckningar. Resultaten visar även att användningen av artikeln *-ne* sjunker framåt sekelskiftet: antalet belägg minskar med ungefär hälften mellan 1865 och 1895, och i materialet från 1922 har artikeln försvunnit helt, med undantag för ortnamnet *Dalarne*. I läroböckerna dröjer artikeln kvar längre, eftersom författarna återgett äldre texter i sin originalform, utan att förnya språket.

2 Variationen i 1800-talets språkläror

I det här avsnittet kommer jag att presentera hur språkvetare och läroboksförfattare under 1800-talet har närmat sig variationen mellan *-ne* och *-na*. För att ta reda på vilka normer som förespråkades har jag jämfört 15 språkläror utgivna i Sverige, den äldsta från 1812 (Collnérs *Försök i Svenska Språkläran*) och den yngsta från 1898 (Brates *Svensk språklära för de allmänna läroverken*). Dessutom granskar jag tre språkläror från Finland.

Eftersom antalet utgivna språkläror under 1800-talet är betydligt större än under 1600- och 1700-talen, blir det nödvändigt med en viss avgränsning. Det urval svenska språkläror som här ingår baserar sig på tidigare undersökningar av svenskans normer och grammatikhistoria, huvudsakligen på de 1800-tals-

språkläror som behandlas av Haapamäki (2002) och Teleman (2003). Detta har jag gjort dels för att få ett urval som är representativt för tidsperioden (jfr Haapamäki 2002 s. 19–24), dels för att ha tillgång till kontext om vilken grammatisk tradition verken ingår i. Språkläror som saknar en böjningslära, såsom Schwartz & Noreen 1881 (ibid. s. 239–240) har uteslutits vid urvalet. Linder 1886 är en språkriktighetshandbok snarare än en språklära (jfr Teleman 2003 s. 123), men får här ingå i diskussionen då Linders åsikter är av särskilt intresse i och med hans undersökningar av substantivens slutändelser.

Historiska språkläror utgivna i Finland har inte undersökts i samma mån som de svenska, och som handledning till språkläror har jag använt de 1800-talsspråkläror som ingår i Keski-Raasakka 1998. Då Keski-Raasakkas fokus ligger på den finskspråkiga undervisningen, har jag valt att ersätta den finska bearbetningen av Lagerblads språklära med en av hans svenska språkläror. Det innebär att av de tre språkläror är två avsedda för en svenskspråkig målgrupp, medan den tredje är skriven för en finskspråkig målgrupp.

Ett problem med de finländska språkläror är att de inte nödvändigtvis återspeglar språkbruket i Finland: Solstrand-Pipping (1991) påpekar att språkläror utgivna före 1860-talet i allmänhet skriver av sverigesvenska förlagor, vilket gör dem »föga givande» (s. 210) för undersökningar i finländskt språkbruk. Jag har därför uteslutit dessa äldre språkläror helt, med undantag för Sohlbergs språklära (ursprungligen utgiven 1853, i materialet ingår upplagan från 1873), då verket använts i den finländska folkskolan (t.ex. Keski-Raasakka 1998, s. 53–54).

Även några praktiska detaljer behöver klargöras. I moderna språkläror delas substantiven in i sex (Hultman 2003) eller sju (SAG 2) deklinationer. I 1800-talets språkläror kan deklinationernas antal och innehåll i viss mån variera; det vanliga är dock en indelning i fem. Första och andra deklinationen är desamma som sina moderna motsvarigheter, medan den tredje innefattar såväl den moderna tredje som fjärde deklinationen. Således motsvarar den fjärde och den femte deklinationen i dessa verk de moderna femte och sjätte deklinationerna till allt utom namnet. Det innebär att uttrycket *femte deklinationen* potentiellt kunde tolkas på två olika sätt. För att undvika sådana oklarheter, kommer jag därför huvudsakligen att identifiera deklinationer genom den associerade pluraländelsen (dvs. *plural på -or* istället för *första deklinationen*). Vid citat används givetvis den terminologi som förekommer i originaltexten.

I tablå 1 åskådliggörs förhållandet mellan de två systemen.

Tablå 1. Deklinationsindelningen på 1800-talet och i modern tid.

1800-talets deklination	Pluralform	Modern deklination
Första deklinationen	-or (<i>blommor</i>)	Första deklinationen
Andra deklinationen	-ar (<i>systrar</i>)	Andra deklinationen
Tredje deklinationen	-er (<i>böcker</i>) -r (<i>linjer, skor, jungfrur</i>)	Tredje deklinationen Fjärde deklinationen
Fjärde deklinationen	-n (<i>minnen</i>)	Femte deklinationen
Femte deklinationen	-ø (<i>bord, lärare, studerande</i>)	Sjätte deklinationen

I avsnitt 3 vidareutvecklar jag hur begreppen *deklination* och *pluraländelse* operationaliserats i den empiriska undersökningen.

För att bedöma vilken böjning som påbjuds, utgår jag där det är möjligt från författarens uttryckliga böjningsrekommendationer. Många författare är medvetna om att det finns flera möjliga böjningsalternativ. Medan en del inte alls nämner variationen och endast presenterar en modell, väljer andra att öppet diskutera de olika alternativen, varefter de förespråkar en specifik modell eller godkänner flera alternativ. Jämför utdraget nedan:

2. [---] Pluralis har ömsom *ne* och *na* för alla tre genera [...] utom femte deklinationens neutra [---]
3. Man har velat stadga såsom regel för ändelserna *ne* och *na* i pluralis: att *ne* tillkommer masculinum, och *na* femininum och neutrum; men denna regel kullkastas ofta af välljudets fordringar. Det enda som bör iakttagas, om det icke för mycket stöter örat, är: att casus obliqui för alla tre genera böra snarare hafva ändelsen *na* än *ne*. (Boivie 1820 s. 123–124)

Enligt Boivie förekommer *-ne* och *-na* i alla genus, trots försök att begränsa den förra till maskulinerna. Det här framstår dock snarast som en deskriptiv iakttagelse, och Boivies egen rekommendation (signalerat med uttrycket »det enda som bör iakttagas») är kasusböjning, även om han också ger ett visst svängrum för språkbrukarens tycke (»om det icke för mycket stöter örat»).

Där författaren inte uttryckligen påbjuder en viss böjning, har jag istället tittat på hur böjningen presenteras i böjningsparadigm. Medan faktorer som kasus och genus behöver förklaras i grammatiska termer, kan särskilt deklinationsböjningen representeras på detta sätt, utan närmare förklaring. Jag har i viss mån även tittat på de exempel som ges i verket. Metoden är dock inte

helt oproblematisk, då den osäkerhet som råder i normen tar sig uttryck i att det i språklärorna kan förekomma en viss diskrepans mellan läroboksnormen och författarens faktiska språkbruk. T.ex. hos Almqvist (1835) finner vi både formen *pronominerna* och formen *pronominerne*, till och med på samma sida (s. 46), trots att han rekommenderar deklinationsböjning.

2.1 De svenska språklärorna

De tidiga 1800-talsverken fortsätter på samma linje som 1700-talets språkläror, och det är främst deklinationsböjning och kausböjning som tas upp. Redan i det här skedet tycks dock kausböjningen vara på tillbakagång; Leopold påbjuder kausböjning men medger att valet snarast blivit en »ljudregel» (Leopold 2010 [1801] s. 146). Kausböjningen förespråkas fortsättningsvis i Moberg 1815, Boivie 1820 och Enberg 1836, men har mer eller mindre försvunnit ur språklärorna mot århundradets andra hälft.⁶ De ovan nämnda språklärorna framställer sällan kausböjningen som en absolut regel, och påbjuder först och främst användningen av *-na* i oblikt kasus, medan båda formerna accepteras i nominativ:

- a) Både personliga och andra maskuliners Pl. på *ar* eller *er*, antaga ömsom *ne* och *na* till def. slut-form i *Nominativen* (*na* brukas dock oftare, helst i dagligt tal) [---]
 b) I *böjd* Kasus af m. pl., äfvensom både i rak och böjd Kasus af f., och n. på *ar*, *or* eller *er*, har alltid def. slutljudet *na* företräde framför *ne* [---] (Moberg 1815 s. 164)

Mera långlivad blev däremot deklinationsmodellen, som förespråkas av språketare vid både århundradets början (Broocman 1813, Almqvist 1835) och dess slut (Brate 1898). En orsak kan vara att den här böjningen fått stöd också i det faktiska språkbruket; då Linder (1886 s. 86) under 1880-talet beskriver variationen i substantivböjningen kallar han deklinationsböjningen »det förr nästan allmänna bruket» och observerar att många fortfarande följer det. De språkläror som förespråkar deklinationsböjning förklarar inte alltid regeln bakom valet explicit utan presenterar den istället indirekt genom böjningsparadigm och exempel. Det är inte omöjligt att deklinationsböjningen rent av gynnats av att den kräver mindre grammatisk förklaring än alternativen.

Under 1800-talet börjar ett nytt variationssystem dyka upp i språklärorna, som jag hädanefter kommer att kalla *genusmodellen*. Genusmodellen grun-

⁶ Anmärkningsvärt är dock att Almqvist så sent som 1840 ändrar sin tidigare rekommendation (deklinationsböjning) till kausböjning.

dar sig på ordens grammatiska genus (maskulinum, femininum, neutrum), och förutsätter kunskaper i tregenussystemet⁷ för att man ska kunna välja korrekt slutartikel. Artiklarna kopplas nu direkt till ordets genus: maskulina ord förses med artikeln *-ne* medan femininer och neutrer tar *-na*.⁸ Redan i språkläror från 1700-talet kunde genus utgöra en faktor i kasusböjningen (jfr avsnitt 1); det är dock mig veterligen först under 1800-talet som språkvetarna börjar rekommendera renodlad genusböjning.

Tullberg (1836 s. 20) hävdar att man kan härleda ändelserna *-ne* och *-na* ur de isländska definitiva artiklarna *-nir* (maskulinändelsen) och *-nar* (femininändelsen), och drar därför slutsatsen att *-ne* är den »ursprungliga» maskulina artikeln, medan *-na* varit inskränkt till femininer. Det kan vara just den historiska aspekten som bidrog till genusmodellens senare popularitet: kring mitten av 1850-talet nådde den romantiskt inspirerade historiska språkforskningen Sverige, och inte minst på grund av Erik Rydqvist och hans språkhistoriska arbete *Svenska språkets lagar* (utgiven från 1850) fick den historiskt-komparativa språkforskningen en betydande position inom den svenska språkforskningen, även i språkläror (Haapamäki 2002 s. 183–197). Hans inflytande kan bl.a. ses i språkbruket hos författaren Viktor Rydberg, som i samband med språkrensningen⁹ börjar använda grammatisk genusböjning vid substantiv (Holm 1918 s. 92 f).¹⁰

Substantivböjningen behandlas i andra volymen av *Svenska språkets lagar* (1857), och för den samtida svenskan förespråkar Rydqvist just en genusbaserad böjning (s. 335). Han menar att maskulinum »rätteligen» endast tar *-ne* och femininer *-na*, men att det vardagliga uttalet *-na* i bägge könen har förvirrat förhållandet i skrift. Han tar även ställning mot deklinationsmodellen och hävdar att bruket av *-ne* i femininer (t.ex. i former som *drottningarne*) »är lika mycket mot regeln som uttalet; alltså blott en ögonfägnad för den olärde» (Rydqvist 1857 s. 335). Under andra halvan av 1800-talet påbjuds genusmodellen ofta i de språkläror som representerar eller är inspirerade av Rydqvist och

⁷ Tregenussystemet lärdes ut i läroböckerna ännu under en stor del av 1800-talet, trots att det så gott som försvunnit ur standardspråket (se Davidson 1990).

⁸ Variationen mellan *-na* och *-ne* uppvisar här vissa likheter med adjektivböjningens *-a* och *-e*, som bl.a. användes som kasusböjning i äldre svenska innan den började associeras med genusböjning/sexusböjning (jfr t.ex. Santesson 1986 s. 186–225, Teleman 2002 s. 160–169, Larsson 2004).

⁹ De språkpuristiska strävanden som avsåg att utmönstra främmande inflytande på språket, som lånord och främmande morfologiska ändelser, men också att »återställa» fornsvenska drag som genusböjning.

¹⁰ I hans äldre verk används deklinationsböjning.

den historiska traditionen, såsom Strömborg 1852 och Sundén 1869.¹¹ Särskilt Sundéns språkläror får stor spridning i skolor i såväl Sverige (Brate 1898 s. v) som Finland (Hansén 1988 s. 161). Linder (1883 s. 8 f.) menar att det kring den här tiden börjar uppfattas som fel att lägga *-ne* till feminina substantiv, men att Rydqvist fortfarande lämnat en del oklart vad gällde maskulinerna, vilket ledde till försök att specificera reglerna, särskilt i läroböckerna.

Linder (1883, jfr även 1886 s. 86 f.) ger en god bild av hur splittrat variationsläget var mot slutet av 1800-talet. Han kan presentera inte mindre än fyra olika variationssystem som är eller har varit i bruk, av vilka de flesta baserar sig på ordets deklination, genus, eller både och. Av dessa menar han att deklinationsbaserad böjning är det vanligaste böjningssystemet i Sverige; man kan dock även böja enligt genus; en blandning av genus och deklination, där endast maskuliner på *-ar* tar *-ne* och övriga ord *-na*; samt ett sexusbaserat system där endast manliga individer antar *-ne* och övriga ord (inklusive maskulina inanimater) tar *-na*.

Linder (1883 s. 12 f.) talade själv för en enhetlig användning av *-na* oavsett genus eller deklination, ett alternativ man även kan finna i enstaka äldre språkläror (t.ex. Sjöström 1843 s. 7). Alternativet tycks dock inte ha diskuterats särskilt ingående jämfört med andra variationsmodeller (Linder 1883 s. 12), även om han fick stöd av Tegnér (1962 [1892] s. 115), som hävdade att »ingen kan tvivla på att framtiden tillhör formen *-na*».

I tablå 2 sammanfattas böjningsrekommendationerna i de undersökta verken. Almqvists språklära listas två gånger eftersom denne ändrat sin rekommendation mellan andra och tredje upplagan.

¹¹ Jämför Haapamäki 2002, s. 196–212.

Tablå 2. Översikt av den normativa litteraturen i Sverige under 1800-talet.

Författare	Verk	År	Rekommenderad böjning			
			kasus	dekl.	genus	-na*
Collnér, C.	Försök i svenska språkläran	1812		(X**)		
Broocman, C. U.	Lärebok i svenska språket	1813		X		
Moberg, P.	Försök till en lärobok för nybegynnare i allmänna och svenska grammatiken	1815	X			
Boivie, P. G.	Försök till en svensk språklära	1820	X			
Fryxell, A.	Svensk språklära till skolornas tjänst	1824		(X***)		
Almqvist, C. J. L.	Svensk språklära till ungdomens tjänst (första och andra upplagan)	1832, 1835		X		
Enberg, L. M.	Svensk språklära utgifven af Svenska Akademien	1836	X			
Tullberg, H. K.	Svensk språklära	1836			X	X
Almqvist, C. J. L.	Svensk språklära (tredje upplagan)	1840	X			
Sjöström, K. F. & Ehrnström, J. F.	Svensk språklära för nybegynnare	1843				X
Lyth, H.	Svensk språklära för folkskolor	1848		X		
Strömborg, N.	Svensk språklära, med afseende på språkets historiska utveckling	1852			X	
Schiller, A. L.	Swensk språklära	1859			X	
Sundén, D. A.	Svensk språklära för elementarläroverken	1869			X	
Linder, N.	Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift	1886				X
Brate, E.	Svensk språklära för de allmänna läroverken	1898		X		

* Enhetlig böjning med *-na*, där *-ne* inte alls används.

** En atypisk deklinationsböjning där plural på *-or* tar *-na*, övriga deklinationer *-ne (-na)*.

*** Ändelsen *-ne* är huvudsakligen reserverad för avledningar på *-are*.

Av 1700-talets variationsmodeller är det alltså främst deklinationsmodellen som är relevant för 1800-talets substantivböjning, medan kasusmodellen försvinner ur språklärorerna under första halvan av århundradet. I dess ställe stiger en genusbaserad böjning fram, som särskilt får stöd i den historiska traditionen.

Några substantivtyper har flera möjliga pluralformer. Det finns därför anledning att ytterligare kommentera ord som slutar på *-are* och *-ande*.

Avledningar på *-are* (t.ex. *lärare*) i den s.k. femte deklinationen har i princip två möjliga stammar i bestämd plural, beroende på huruvida den obetonade slutvokalen behålls (*lärare-na*) eller bortfaller (*lärar-na*); i det senare fallet uppstår en slutändelsekombination som i praktiken är identisk med den bestämda pluralformen i andra deklinationen (*herrar-na*). Under 1800-talet sågs den icke-kontraherade formen *lärarena* av somliga som gammalmodig (t.ex. Almqvist 1835 s. 17), men den tas fortfarande upp i en del språkläror. Intressant är att valet av slutartikel i pluralformen i hög grad tycks bero på huruvida man använder den kontraherade formen eller inte: om slutvokalen bortfaller rekommenderas i allmänhet formen med *-ne*, medan den icke-kontraherade formen nästan alltid används med *-na* (se t.ex. Sundén 1869 s. 59).¹² Användningen av *-ne* i de kontraherade formerna finns även hos författare som i övrigt godkänner eller föredrar en böjning med *-na* i andra deklinationen: både Almqvist (1835 s. 17) och Fryxell (1824 s. 29) anger endast *-ne* som bestämd form i sitt paradigm över femte deklinationen, trots att de antingen anger båda formerna (Almqvist) eller endast *-na* (Fryxell) i motsvarande paradigm över andra deklinationen.

Vid utrum på *-ande* (t.ex. *studerande*) menar Linder (1883 s. 9) att valet av artikel kan motiveras på flera sätt. Med stöd i genusböjningen kan man tolka det som att även maskuliner på *-ande* bör böjas med *-ne*. De som böjer enligt pluraländelsen skulle däremot välja *-na*. Det kan dock noteras att inte heller valet av pluralform är helt självklart. Rydqvist (1857 s. 341) menar att de här orden »icke gerna» tar (bestämd) plural till att börja med, men att man i ämbetsstil använder pluralformer som *sökanderne* och *käranderne*. Sundén (1869 s. 46) håller med om att pluralformen *-erne* associeras med ämbetsspråket, men menar att den är onödig och förespråkar istället en identisk form i singular och plural (*en sökande, flera sökande* osv.).

2.2 De finländska språklärorerna

I Finland behövdes språkläror i svenska såväl för den svensktalande befolkningen som för undervisningen i svenska för finskspråkiga. Ett alternativ

¹² Liknande tendenser förekommer redan under 1700-talet. Enligt Santesson (1986 s. 226) gör Heldmann, som i övrigt förespråkar kasusböjning, ett undantag just för ord på *-are*, och menar att man bör undvika artikeln *-ne* såvida man inte använder de kontraherade formerna.

var att använda läroböcker från Sverige. Mot slutet av 1800-talet var särskilt Sundéns språkläror i flitig användning i Finland, inom både modersmålsundervisningen och den tillhörande lärarutbildningen (Hansén 1988 s. 161, 171, 200), och den översattes även till finska. Ännu i början av 1900-talet ondgör sig Rolf Nordenstreng över att modersmålsundervisningen i Finland ofta sköts av »okunniga personer [...] hvars vetande i facket inskränker sig till Sundéns svenska språklära, hufvuddragen af den fornisländska ljud- och formläran, cirka 40 sidor isländsk text och ett ungefärligt begrepp om den svenska litteraturens historia» (Nordenstreng 1900 s. 198). En utbildning där den historiska grammatiksynen hade en framträdande position torde ha gynnat genusböjningens spridning.

Man författade även egna språkläror på svenska och finska. Nedan kommer jag att se på tre av dessa: Sohlbergs *Lärobok i allmän och svensk grammatik* (fjärde upplagan 1873), Forsmans *Ruotsin kielioppi. Oppikirjan koe suomalaisia kouluja warten*¹³ (1884) samt Lagerblads *Svensk språklära för lyceer och fruntimmersskolor* (1893).

Sohlberg (1873 s. 32) ger endast kortfattade och något tvetydiga råd i frågan, då han säger att »i pluralis hafva maskuliner och femininer na (ne) [sic]». Samma instruktioner ges även i fråga om tredje deklinationens neutrer, varför det framstår som att denne åtminstone i teorin tolererar bruket av *-ne* i alla tre genus. De få exempel som ges (*gossarne [na], qvinnorna*) antyder dock att *-ne* främst är reserverat för maskuliner. Deklinationens påverkan nämns inte överhuvudtaget.

Också Forsman (1884 s. 33) anger artikelvalet som en genusregel, och menar att maskuliner tar *-ne* eller *-na*, medan femininer och neutrer tar *-na*. Av exemplet kan vi se att det är grammatiskt genus som avses: inanimata maskuliner som *dalar* och *bilder* förses med *-ne*, medan femininer som *broar* och *berättelser* förses med *-na*. Detta tycks dock vara en avsiktlig förenkling av det verkliga språkbruket, antagligen i pedagogiskt syfte, eftersom författaren i en senare anmärkning fördjupar problematiken kring böjningen:

I plural är *-ne* den ursprungliga slutartikeln i maskulinum, fastän man i talspråket redan använder *-na* regelbundet. I skriftspråket torde det vara bäst att använda *-na* i 3:e deklinationen i och med vokalväxlingen, eftersom dess pluraländelse är *-er*, medan man i 2:a deklinationen, vars ändelse är *-ar*, snarast borde använda slutartikeln *-ne*. Man bör även använda den riktiga maskulinartikeln *-ne* då det är tal om levande personer (*fäderne, bröderne* o.s.v.) vars kön naturligt inte är fördunklat för

¹³ Ungefär: *Svensk språklära. Försök till lärobok för finska skolor*.

språksinnet, såsom livlösa föremål, möjligtvis med undantag för 5:e deklinationen (*handlandena*). – Den feminina slutartikeln är ovillkorligen alltid *-na*, varför man särskilt bör minnas 2:a deklinationens femininer, så att man inte på grund av vokälväxlingen skriver *-ne*. (Forsman 1884 s. 34, min översättning)

Forsman kommer in på nästan alla de olika aspekter av artikelvalet som diskuterats i de svenska språklärorna: talspråk och skriftspråk, genus, deklination och även animathet (»livlösa föremål» och »levande personer»). Det variationssystem han beskriver har drag av sexusböjning, men även deklinationsböjning och genusböjning, och har som sådant inte någon direkt motsvarighet i de svenska språklärorna. Snarast framstår det som en något oklar blandning av de olika faktorerna, där somliga drag kan anses mera avgörande än andra.

Lagerblad (1893) uttrycker sig mycket kort om böjningen, och rekommenderar *-na* i alla situationer. Han anger visserligen *-ne* inom parentes som ett alternativ till *-na*, men specificerar i en anmärkning att artikeln sällan används, och i så fall endast vid beteckningar för maskulina individer (s. 15 f.).

I tablå 3 sammanfattas böjningen i de tre finländska språklärorna.

Tablå 3. Översikt av den normativa litteraturen i Finland under 1800-talet.

Författare	Verk	År	Rekommenderad böjning			
			kasus	dekl.	genus	<i>-na</i>
Sohlberg, H. F.	Lärobok i allmän och svensk grammatik	1873			?	
Forsman, K. W.	Ruotsin kielioppi. Oppikirjan koe suomalaisia kouluja warten	1884			X	
Lagerblad, E.	Svensk språklära för lyceer och fruntimmersskolor	1893				X

Anmärkningsvärd är den stora variation som förekommer i språklärorna, trots att de är utgivna inom två decennier, då alla tre beskriver olika system. Beskrivningarna uppvisar dessutom sådana drag som sällan eller inte alls förekommer i de svenska språklärorna (Sohlberg avråder inte från användningen av *-ne* i andra genus, Forsman blandar de olika faktorerna i ett system). Det som de har gemensamt är att man i allmänhet rekommenderar en böjning baserad på genus, och att artikeln *-ne* huvudsakligen associeras med maskulina ord,

särskilt beteckningar för maskulina individer. Det här alternativet omnämns hos Linder (1886 s. 86 f.), men påbjuds sällan direkt i de svenska språklärorna.

3 Material och metod

I följande studie undersöker jag hur det faktiska språkbruket förhåller sig till den normativa litteraturen. Som material har jag valt tidningstexter, i och med att genren representerar ett relativt formellt (och därmed normenligt) språkbruk. I undersökningen fokuserar jag på de faktorer som visat sig vara särskilt relevanta under 1800-talet, nämligen deklination samt grammatiskt och semantiskt genus.

Korpusundersökningen har utförts med konkordansverktyget Korp (Borin m.fl. 2012). Det svenska materialet utgörs av Språkbankens samling av historiska tidningskorpusar *Kubhist*, medan det finländska materialet representeras av finska Språkbankens korpussamling *Nationalbibliotekets svenskspråkiga tidningar och tidskrifter* (Nationalbiblioteket 2011). Övrig potentiell geografisk påverkan, såsom tidningarnas utgivningsort, har inte beaktats.

I undersökningen ingår allt tillgängligt tidningsmaterial från 1800-talet. För att göra det finländska materialet mera jämförbart med det svenska har tidskrifterna exkluderats. I det svenska materialet ingår då 5,7 miljarder tokens, medan det finländska består av 1,9 miljarder tokens.¹⁴ Korpussamlingarna skiljer sig även i fråga om antalet tidningar som ingår. I det svenska materialet ingår 10–40 tidningar per årtionde. I Finland var antalet tidningar i början av 1800-talet ytterst litet, och 1800- och 1810-talet representeras därför av endast en tidning var.¹⁵ Materialet från 1820-talet innehåller sex olika tidningar, varefter antalet fortsätter att stiga tills det i materialet från 1890-talet ingår 47 tidningar.¹⁶ I tabell 1 presenteras materialens storlek närmare.

¹⁴ Begreppet *token* är i stort sett synonymt med ord, men innehåller även skiljetecken.

¹⁵ Se t.ex. Thylin-Claus & Holm-Cüzdan (2019 s. 42–46) för en beskrivning av tidningsläget i Finland under 1800-talets början.

¹⁶ Det svenska materialet är redan sorterat efter tidning i Korp. I det finländska materialet har jag tagit fram enskilda tidningar genom att sortera enligt publikation/ISSN.

Tabell 1. Korpusmaterialets omfattning och spridning.

Period	Sverige		Finland	
	Antal token (miljoner)	Antal tidningar	Antal token (miljoner)	Antal tidningar
1800-talet	63,6	10	2,4	1
1810-talet	76,3	12	5,2	1
1820-talet	114,3	14	11,6	6
1830-talet	197,6	16	25,9	9
1840-talet	329,3	29	38,5	12
1850-talet	481,3	35	59,3	13
1860-talet	850,6	37	122,6	20
1870-talet	1 118,8	42	312,6	20
1880-talet	1 450,3	40	559,6	38
1890-talet	1 037,1	35	784,9	47

För att jämföra det svenska och det finländska materialet utgår jag från tidsperioder på tio år. Eftersom det svenska materialet redan i Korp är klassat enligt årtionde har det inte krävt några åtgärder; däremot har jag i det finländska materialet, som är samlat enligt år, slagit ihop alla belägg inom samma årtionde. Utgående från antalet absoluta belägg har jag räknat ut den relativa fördelningen av de två definitiva pluralformerna i procent för varje årtionde. I vissa delundersökningar har jag gjort noggrannare stickprov i ett visst årtionde; dessa fall omnämnes i samband med undersökningen.

I och med tekniska begränsningar har jag varit tvungen att undersöka deklinationens och genusets påverkan med något olika metoder. För att undersöka deklinationen, som har klara morfologiska kännetecken, har jag utgått ifrån ordslutet. Jag har sökt ord som slutar på varje möjlig kombination av pluraländelse (-ar, -er, -or) och bestämd artikel (-na, -ne), dvs. alla ord som slutar på -arna, -arne, -erne osv. Endast grundkasus ingår alltså i undersökningen. Resultaten har utifrån den automatiska ordklasstagningen begränsats till substantiv för att undvika ord från andra ordklasser (såsom *gerna*).

Tillvägagångssättet innebär att olika deklinationer och böjningar i viss mån blandas, såsom pluraländelserna -er och -r (efter obetonat -e), eller -or och -r (efter långt o). Dessa fall anser jag inte vara ett problem, då sammanslagningen av -er och -r motsvarar den samtida deklinationsindelningen (jfr tablå 1), och ord som slutar på långt o är relativt få till antalet. Ett större problem är

att den bestämda pluralformen i avledningar på *-are* sammanfaller med den bestämda pluralformen för plural på *-ar*, eftersom ord på *-are* genomgående tilldelas *-ne* som bestämd artikel.¹⁷ Följderna av detta diskuteras därför närmare i avsnitt 4.1.

En fördel med att söka enligt ordslut är att det i viss mån kan kringgå brister i taggning och maskinläsning. Däremot kan de ganska breda kriterierna leda till att också andra ordformer än bestämd plural ingår. Som ovan nämnts har jag försökt filtrera ut ord från andra ordklasser. Det existerar dock substantiv vars grundform fyller mina kriterier, t.ex. *stjerna* (slutar på *-erna*) och *lefverne* (slutar på *-erne*). Eftersom de här orden (också då eventuella sammansättningar medräknas) är så få, anser jag det inte påverka resultaten nämnvärt.¹⁸ Detsamma gäller för de delar av korpusmaterialet som inte är på svenska utan t.ex. danska, där *e*-formen är standard.

Semantiska faktorer som animathet, liksom ordens genus enligt det gamla tregenussystemet är inte sökbara i Korp och har i de flesta fall inte några morfologiska kännetecken. Jag har därför varit tvungen att använda mig av stickprov. Jag har strävat efter att undersöka ord som är någorlunda stilistiskt neutrala och som ger tillräckligt många belägg för att man ska kunna grunda något slags uppfattning om användningen. Om inget annat omnämns, har sökningen varit skiftlägesoberoende.¹⁹

4 Användningen av *-ne* i tidningsspråket

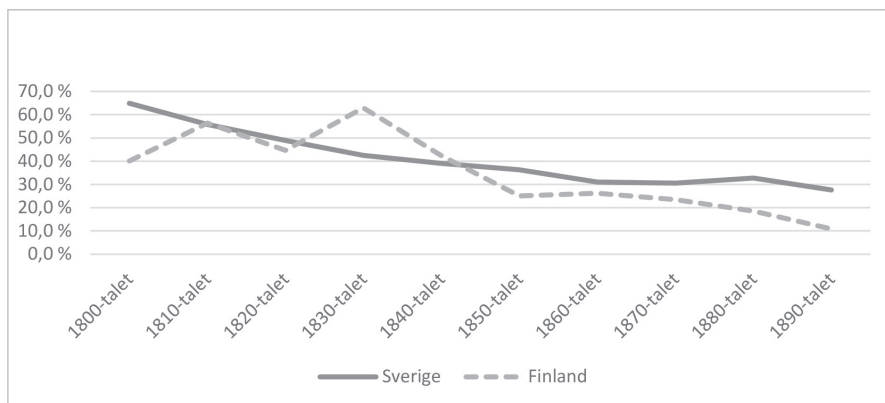
För att få en bild av i vilken utsträckning de två artiklarna (*-ne* eller *-na*) varit i användning i Sverige och Finland under 1800-talet, har jag undersökt deras

¹⁷ En möjlighet hade varit att utnyttja Korps funktion att söka enligt ordets lemmagram, men särskilt i den finländska korpusen saknas flera former som vore väsentliga i den här typen av undersökning.

¹⁸ Enligt Dalins ordlista (1850–1853) samt SAOL 1 (1874) och 6 (1889) förekommer följande singularformer på *-erne* eller *-erna*: *lefverne*, *fäderne*, *möderne*; *hjerna*, *lanterna*, *stjerna*, *taverna*, *terna* (det sistnämnda dock endast som alternativform i Dalin). Formerna har tagits fram med den elektroniska sökfunktionen i databasen SAOLhist. Också då sammansättningar ingår utgör t.ex. singularformer på *-erna* endast ca 2 % av det totala antalet belägg. Visserligen kan avläsningsfel (t.ex. **lefuerne* istället för *lefverne* etc) öka antalet belägg ytterligare, men knappast i sådan grad att de skulle påverka resultatet. Slutligen kan nämnas att också t.ex. ortnamnet Husqvarna i Korp ofta taggas som substantiv istället för egennamn.

¹⁹ Det görs alltså ingen skillnad på versaler och gemener.

relativa fördelning i beläggen med plural på *-or*, *-ar*, och *-er*. Resultaten visas i figur 1.²⁰

Figur 1. Andelen substantiv böjda med *-ne* i ord med plural på *-or*, *-ar* eller *-er* i Finland och Sverige.

I det svenska materialet används *-ne* mest i början av århundradet, då artikeln används i mer än hälften (65 %) av alla bestämda pluraler. Därefter avtar användningen, och redan 1820 är *-na* vanligare än *-ne*. Användningen förblir tämligen stabil, och ännu i slutet av århundradet används *-ne* i drygt 27 % av fallen.

I det finländska materialet är utvecklingen däremot mer spretig. I början av århundradet stiger och sjunker bruket av *-ne* kraftigt mellan årtiondena, där den allmänna trenden är en försiktig ökning. Som mest används *-ne* under 1830-talet, då den används i drygt 60 % av alla belägg, men under 1840-talet börjar användningen sjunka kraftigt. Efter 1850-talet stabiliseras användningen kort, men fortsätter därefter sjunka ytterligare. Efter 1890 är *-ne* ovanligt, och används endast i 11 % av alla bestämda pluraler.

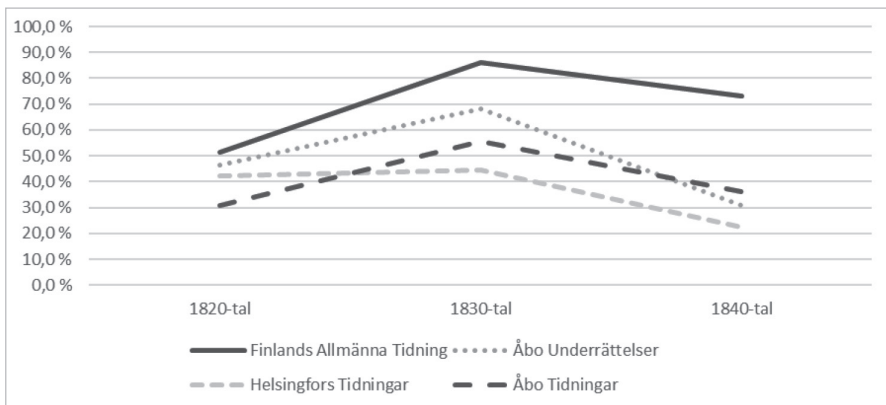
Det är svårt att jämföra användningen i de två språkområdena under början av århundradet i och med att det finländska materialet varierar så kraftigt, men från och med 1850-talet är *-ne* klart vanligare i Sverige än i Finland. Förändringarna är också mindre markerade i det svenska materialet. I Sverige förblir användningen av *-ne* relativt stabil efter den ursprungliga minskningen, och med endast ca 3 procentenheters skillnad mellan 1860-talet och 1890-talet,

²⁰ De absoluta talen till alla figurer finns i bilaga 1.

medan den fortsätter att sjunka genom hela århundradet i Finland. Den inledande minskningen är också mycket snabbare i Finland, då den under tre årtionden (1830–1850) minskar med nästan 40 procentenheter, jämfört med det svenska materialet där den totala minskningen under hela århundradet utgörs av knappt 30 procentenheter.

En möjlig (del)orsak till det ojämna finländska resultatet är att det i början av 1800-talet utkom mycket få tidningar i landet och att de enskilda tidningarnas (och redaktörernas) språkbruk har större påverkan än i det svenska materialet (se tabell 1). Kasten i användningen fortsätter dock också efter 1810-talet, då både antalet tidningar och antalet belägg utvidgats, vilket antyder att det inte enbart handlar om enskildas språkbruk. Detta bekräftas även av figur 2, där man kan se att fastän andelen *-ne* varierar mellan tidningarna, överensstämmer trender i ökning och minskningar över årtiondena.²¹

Figur 2. Variation mellan finländska tidningar i början av 1800-talet.

På grund av utrymmesbrist har jag dessvärre inte möjlighet att vidare fördjupa mig i de enskilda tidningarnas utveckling. Det har dock sannolikt funnits en viss valmöjlighet bland tidningarna, och möjligtvis även osäkerhet kring normen: i januari 1850 publiceras i två Helsingfors-baserade tidningar en kort dispyt gällande böjningen, där de kritiserar varandras böjningssätt. Den första,

²¹ I figuren ingår de fyra tidningar i materialet som har en kontinuerlig utgivning mellan 1820- och 1840-talen. Att ange endast den totala användningen av *-ne* snedvrider visserligen variationen något, eftersom deklinationerna får olika inverkan beroende på deras relativa förekomst.

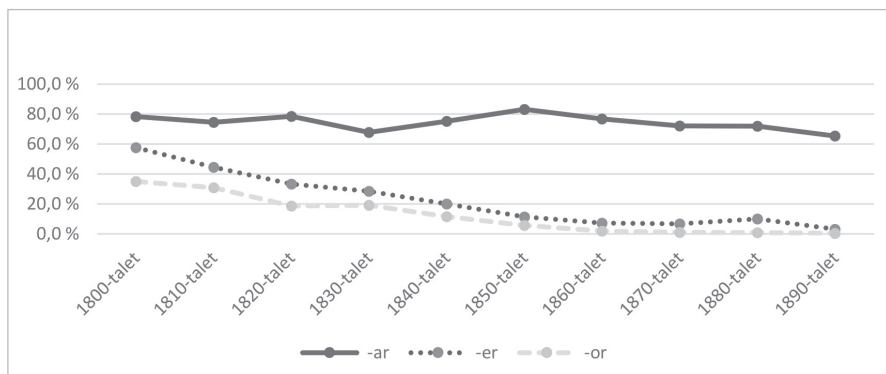
Morgonbladet²², argumenterar för en deklinationsbaserad böjning (»[artikeln] bör rätta sig efter hufvudordets ändelse»), medan den andra, Helsingfors Tidningar²³, försvarar genusböjningen (»slutvokalen [...] beror af könet»).

I de följande avsnitten ska jag närmare undersöka deklination och genus som faktorer vid valet av artikel.

4.1 Deklinationens inverkan

Enligt deklinationsmodellen bör ord med plural på *-ar* ta artikeln *-ne*, medan plural på *-er* och *-or* bör följas av artikeln *-na*. Om principen tillämpas konsekvent, borde alltså formerna *-arne*, *-erna* och *-orna* utgöra majoriteten av böjningsformerna i materialet. På motsvarande sätt borde kombinationerna *-arna*, *-erne* och *-orne* vara sällsynta.

I figur 3 presenteras andelen substantiv böjda med *-ne* i de olika deklinationerna i det svenska materialet.

Figur 3. Andelen pluralformer med *-ne* enligt deklination, Sverige.

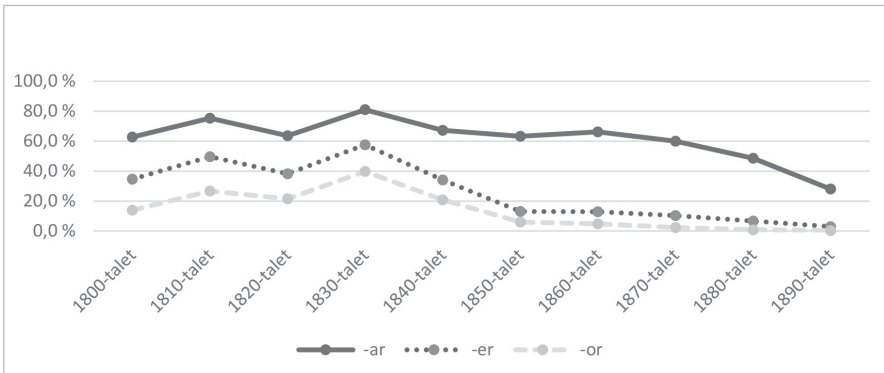
I början av 1800-talet är böjning med *-ne* mest omfattande vid plural på *-ar* (78 % av alla belägg), men också vid plural på *-er* används den oftare än alternativet *-na* (58 % av beläggen). Minst används artikeln vid plural på *-or*, där den förekommer i 35 % av beläggen, vilket dock framstår som en relativt hög andel med tanke på att språkvetarna rekommenderar *-na* i den här deklinationen.

²² Morgonbladet 17.01.1850.

²³ Helsingfors Tidningar 19.01.1850. Redaktör för tidningen var vid den här tiden Zacharias Topelius, vars böjning kommer att diskuteras i detalj i min avhandling.

Redan i början av århundradet ser man att orden med plural på *-ar* skiljer sig från de övriga. Andelen bestämda former med *-ne* förblir hög medan den klart minskar vid plural på *-er* och *-or*. Efter 1830-talet blir kontrasten ännu tydligare, då användningen av *-ne* i andra deklinationen börjar stiga märkbart. På 1850-talet utgör *-ne* nästan 85 % av alla bestämda artiklar vid plural på *-ar*, medan samma ändelse blivit mycket ovanlig vid plural på *-er* och *-or* (under 10 %). Resultatet överensstämmer alltså till stor del med det användningsmönster som uppkommer vid deklinationsböjning. Mönstret kvarstår under resten av århundradet, och trots att andelen *-ne* i plural på *-ar* minskar efter 1850-talet förblir bruket högt ända fram till 1900-talet (65 % av alla fall).

I figur 4 presenteras andelen *-ne* i bestämd plural för de olika deklinationerna i det finländska materialet.

Figur 4. Andelen pluralformer med *-ne* enligt deklination, Finland.

I det finländska materialet kan man urskilja tre distinkta skeden i artikelbruket. Under de första årtiondena varierar användningen av *-ne* kraftigt från årtionde till årtionde (jfr kommentarerna till figur 1 ovan). Variationen är anmärkningsvärt likadan i alla tre deklinationer, vilket skiljer den från utvecklingen i Sverige, även om den relativa förekomsten av *-ne* (mest använd i plural på *-ar*, minst i *-or*) är densamma.

Efter 1830-talet tycks språkbruket genomgå en motsvarande förändring som i Sverige: användningen av *-ne* sjunker kraftigt i första och tredje deklinationen medan den till stor del bevaras i den andra. Vid mitten av seklet följer alltså även det finländska materialet i viss mån deklinationsmodellens mönster. Redan under 1870-talet börjar dock användningen av *-ne* vid plural på *-ar* sjunka märkbart igen, vilket skiljer den från utvecklingen i Sverige.

Såsom framkom i avsnitt 2 och diskuterades i avsnitt 3, särbehandlar många språklärar avledningar på *-are*. Eftersom slutvokalen vanligtvis bortlämnas i bestämd plural, blir pluraländelsen identisk med ord i andra deklinationen (*-ar*), vilket innebär att även ord på *-are* ingår i resultaten i figurerna 3 och 4. Eftersom avledningar på *-are* i språklärorna tilldelas *-ne* mera konsekvent än i andra deklinationer, har jag gjort ett stickprov²⁴ under perioden 1850–1890. Resultatet visar att dessa ord verkligen böjs nästan uteslutande med *-ne* (91–100 % av beläggen) i både det finländska och det svenska materialet. Siffran är anmärkningsvärt hög också då man tar det inneboende semantiskt maskulina genuset i beaktande (jfr avsnitt 4.2.2). Detta innebär att böjningen i avledningar på *-are* kan ha påverkat resultaten som presenteras i figur 3 och 4 vad gäller plural på *-ar*.

Resultatet antyder att deklinationen och pluralens form har varit en avgörande faktor i artikelvalet, särskilt i Sverige. Fastän deklinationsböjningen utvecklats ungefär samtidigt i bägge materialen, så tycks den inte ha haft samma genomslagskraft i Finland. Bruket av *-ne* i ord med plural på *-ar* är mindre än i Sverige (som högst 66 %, jämfört med 83 % i Sverige), medan användningen av *-ne* i ord med plural på *-er* är något högre. Bruket av *-ne* minskar också mot slutet av århundradet på ett sätt som inte förekommer i det svenska materialet, och som måste förklaras på ett annat sätt.

4.2 Genusets inverkan

I svenskan har substantivets deklination ett direkt samband med ordets pluralform. Däremot har ett ords grammatiska genus i allmänhet inte några morfologiska markörer. Det finns dock ett noterbart undantag som är särskilt relevant för den här undersökningen: i praktiken förekommer inga maskuliner med pluraländelsen *-or* i och med att första deklinationen utgörs av gamla grammatiska femininer.²⁵ Som framgår av föregående avsnitt var användningen av *-ne* i plural

²⁴ De undersökta orden var *arbetare*, *egare* och *läkare*. Även om den här undersökningen inte fokuserar på valet av pluraländelse, kan det vara av intresse att notera att de icke-kontraherade formerna (*egarena/e*, *arbetarena/e*, *läkarena/e*) är mycket ovanliga i det svenska materialet (kring 1–3 % av de totala beläggen) medan de i det finländska materialet utgör en ansevärd del eller rent av majoriteten av beläggen (26–80 % av formerna). I bägge materialen böjs dessutom *egare* oftare med den äldre formen än de övriga orden. I det svenska materialet böjs den icke-kontraherade formen oftast med *-na*, medan *-ne* är den vanligare formen i det finländska materialet.

²⁵ Bland annat ordet *pappa* utgör ett undantag. Trots att både Dalins ordlista (1850–1853) och SAOL 1 (1874) hävdar att ordet inte har någon pluralform, förekommer den (sparsamt) i materialet redan på 1840-talet.

på *-or* mycket ovanlig efter 1850-talet (under 5 %) i bägge materialen. Jag kommer därför i det här avsnittet att fokusera på substantiv med plural på *-ar* och *-er*.

Jag undersöker genusets inverkan genom att göra stickprov i 1860- och 1890-talets språk. Det hade givetvis även varit intressant att jämföra läget med en tidigare tidsperiod, t.ex. 1830-talet; beläggen från den här tiden är dock betydligt färre och det blir svårare att säga någonting utgående från enskilda ord.

Såsom framkom i avsnitt 2.1, var det huvudsakligen grammatiskt genus som behandlades i 1800-talets språkläror. Forsmans grammatik (jfr avsnitt 2.2) tar dock uttryckligen upp ordets animathet som en faktor, varför jag även undersöker semantiskt genus. Min hypotes är att semantiskt genus har haft en större betydelse än grammatiskt. Bland annat Tegnér (1962 [1892] s. 4) hävdar att genuskänslan hos 1800-talets svenskar är svag, förutom i dialektområden där distinktionen bevarats. Eftersom semantiskt och grammatiskt genus ofta överlappar utgår jag från att det torde vara lättare att upprätthålla genuskillnaden i ord för personbeteckningar. Därför kommer dessa två grupper att undersökas separat: först grammatiskt genus hos inanimater och därefter semantiskt genus i personbeteckningar.

4.2.1 Inanimata substantiv

I tabell 2 visas andelen *-ne* i inanimater i stickproven från 1860-talet.

Tabell 2. Andelen pluralformer med *-ne* i inanimata substantiv, 1860-talet.

	Sverige		Finland				
	mask	fem	mask	fem			
dalar* (N=780)	78,6 %	socknar (N=3 041)	76,0 %	dalar* (N=128)	65,6 %	socknar (N=585)	77,6 %
sjöar (N=3 156)	78,9 %	broar (N=5 149)	64,8 %	sjöar (N=360)	72,8 %	broar (N=286)	58,4%
månader (N=5 195)	3,2 %	nätter (N=6 882)	0,7 %	månader (N=723)	7,0 %	nätter (N=1 101)	6,4 %
städer (N=26 914)	5,0 %	böner (N=387)	1,0 %	städer (N=4 653)	14,9 %	böner (N=93)	9,7 %

* Skiftlägesberoende sökning har undantagsvis använts för att undvika platsnamnet *Dalarne*.

Även om den relativa användningen av *-ne* varierar från ord till ord, så visar tabell 1 att det vid valet av artikel är deklinationen som avgör, snarare än genus.

Då pluraländelsen är *-ar*, oavsett genus, används *-ne* i det svenska materialet i 70–80 % av fallen. I det finländska materialet är användningen något lägre, men fortfarande kring 60 % som lägst. Betydligt ovanligare är artikeln vid plural på *-er*, där det som mest används i 5 % av fallen (men oftast mindre) i Sverige, och kring 7 % i Finland. Man kan dock notera den särskilt höga andelen *-ne* i ordet *städer* (15 % av alla belägg) i det finländska materialet.

Deklinationsmodellen tycks alltså vara gemensam för bägge materialen baserat på stickproven. De små skillnader som finns motsvarar i stort sett de skillnader som presenteras i figurerna 3 och 4 i avsnitt 4.1.

Också vissa neutrer har pluralformer på *-ar* eller *-er*. Under 1800-talet hade dessutom många neutrer med nollplural en alternativ böjningsform på *-er* (*instrumenter, elementer*).²⁶ Enligt genusmodellen tar neutrer alltid *-na*, och Sundén (1869 s. 59) understryker att detta gäller även främmande neutrer på *-er* (t.ex. *privilegier, partier*). Om man ville upprätthålla en sådan regel borde det vara enklare än i t.ex. femininum, eftersom distinktionen neutral/utral fortfarande existerar i standardspråket. Jag har därför gjort stickprov i några neutrumord, inklusive det något speciella ordet *fingrar*, som kan ses som både maskulinum och neutrum.²⁷ I tabell 3 redovisas andelen *-ne* i stickproven.

Tabell 3. Andelen plural med *-ne* i neutrala substantiv, 1860-talet.

Sverige		Finland	
neutr	% <i>-ne</i>	neutr	% <i>-ne</i>
fingrar (N=1 715)	70,3 %	fingrar (N=365)	59,5 %
partier (N=4 869)	3,9 %	partier (N=1 194)	4,2 %
ständer (N=9 790)	8,2 %	ständer (N=4 616)	14,0 %
elementer (N=1 889)	1,2 %	elementer (N=327)	6,1 %

Tabell 3 visar att användningen av *-ne* i neutrum i stort sett motsvarar användningen för feminina och maskulina substantiv i motsvarande deklination, vilket åter antyder att grammatiskt genus spelar en mindre roll än pluralformen.

²⁶ Jämför Palm 2006.

²⁷ Dalin (1850) anger ordet som både maskulint och neutralt. I SAOL 1 (1874) meddelas att »[i] skriftspråket är neutr. vanligast för sing., mask. för plur.».

Skillnaderna mellan det finländska och det svenska materialet motsvarar också de tidigare resultaten. Av intresse är åter den relativt höga andelen *-ne* i ett specifikt ord (här *ständer*) i det finländska materialet.

4.2.2 Animata substantiv

I tabell 4 presenteras användningen av *-ne* i stickproven från 1860-talet.

Tabell 4. Andelen plural med *-ne* i animata substantiv, 1860-talet.

		Sverige				Finland			
		mask		fem		mask		fem	
Plural <i>-ar</i>	biskopar (N=2 856)	87,7 %	fruar (N=3 641)	34,3 %	biskopar (N=549)	85,1 %	fruar (N=1 317)	13,7 %	
	gossar (N=4 017)	80,6 %	mödrar (N=704)	62,4 %	gossar (N=666)	78,7 %	mödrar (N=124)	49,2 %	
	herrar (N=11 381)	88,4 %	systrar (N=2 926)	45,5 %	herrar (N=2 695)	92,6 %	systrar (N=261)	36,8 %	
Plural <i>-er</i>	bröder (N=7 485)	21,7 %	damer (N=13 801)	0,4 %	bröder (N=794)	48,2 %	damer (N=1 762)	0,5 %	
	bönder (N=10 433)	12,4 %	mamseller (N=3 028)	1,7 %	bönder (N=2 742)	62,7 %	mamseller (N=1 182)	0,5 %	
	fäder (N=1 105)	28,0 %			fäder (N=228)	51,8 %			

I två kombinationer av genus och artikel ser användningen av *-ne* liknande ut i bägge materialen:

- Andelen *-ne* är mycket hög (ca 80–90 %) vid maskulina ord med plural på *-ar* (*herrarne* etc.).
- Andelen *-ne* är mycket låg (ca 1 % eller mindre) vid feminina ord med plural på *-er* (*damerne* etc.).

Resultatet är föga överraskande, då genusmodellen och deklinationsmodellen i dessa fall leder till samma utfall. I det finländska materialet är dock andelen *-ne* bland de animata maskulinerna högre än för deklinationen i allmänhet (jfr figur 4): *-ne* används i 80–90 % av fallen, då medeltalet för deklinationen ligger på endast 66 %. Också bruket av *-ne* i femininer på *-er* är betydligt lägre än i deklination i allmänhet.

Ännu tydligare spår av genusets inverkan ser vi i de fall där deklinationsmodellen och genusmodellen leder till olika utfall. Orden *fäder*, *bönder*, *bröder* borde enligt deklinationsmodellen ta *-na* (plural på *-er*) och enligt genusmodellen *-ne* (maskulint genus). Det motsatta gäller för orden *fruar*, *mödrar*, *systrar* där deklinationsmodellen kräver *-ne* (plural på *-ar*) och genusmodellen *-na* (feminint genus). För animata maskuliner med plural på *-er* ser vi att användningen av *-ne* i båda materialen faktiskt är högre än vid motsvarande inanimater. Särskilt i det finländska materialet är artikeln betydligt vanligare, och används i hälften av beläggen medan de inanimata stickproven inte överstiger 15 %. Också hos animata femininer ser vi en motsvarande men motsatt effekt: i Sverige är andelen *-ne* något lägre, och i Finland avsevärt lägre, än hos deklinationen i allmänhet.

Även om de animata orden i viss mån påverkas av genus i det svenska materialet, är skillnaden mera påtaglig i det finländska materialet. Genus har alltså haft en större inverkan i den finländska svenskan än i sverigesvenskan.

Om vi återvänder till samma stickprov från 1890-talet, ser vi i tabell 5 att den finländska böjningen utvecklats vidare i samma riktning, i både animata och inanimata ord.

Tabell 5. Andelen plural med *-ne* i Finland, 1890-talet.

	animat – mask		inanimat (mask & fem)		animat – fem ²⁸	
Plural <i>-ar</i>	biskopar (N=1 210)	72,6 %	broar (N=1 665)	26,3 %	fruar (N=7 252)	4,4 %
	gossar (N=4 504)	64,4 %	dalar (N=769)	28,5 %	mödrar (N=1 217)	9,2 %
	herrar (N=12 055)	74,2 %	sjöar (N=3 238)	24,3 %	systrar (N=3 066)	8,6 %
			socknar (N=2 321)	18,3 %		
Plural <i>-er</i>	bröder (N=6 902)	22,5 %	böner (N=406)	0,7 %	damer (N=16 055)	0,1 %
	bönder (N=12 630)	34,1 %	månader (N=5 479)	0,1 %		
	fäder (N=759)	27,4 %	nätter (N=5 635)	0,0 %		
			städer (N=22 514)	0,4 %		

²⁸ Användningen av *mamsell* minskar kraftigt efter 1860-talet i både Sverige och Finland, antagligen på grund av frökenreformen, och ingår därför inte i 1890-talsdatan.

Som framgår av tabell 5 har andelen *-ne* minskat i alla genus och alla deklinationer, men förekommer fortfarande i hög grad i andra deklinationens animata maskuliner, där den utgör nästan tre fjärdedelar av beläggen. I mindre utsträckning används artikeln även i andra deklinationens inanimata substantiv, samt i tredje deklinationens animata maskuliner. Också andelen *-ne* i feminina ord har minskat, och är märkbart lägre än hos motsvarande inanimater i samma deklination.

I det svenska 1890-talsmaterialet är däremot pluralformen fortsättningsvis det huvudsakliga kriteriet (se tabell 6), även om användningen av *-ne* minskat särskilt i animata feminina, men i mindre utsträckning även i inanimater och animata maskuliner på *-er*.

Tabell 6. Andelen plural med *-ne* i Sverige, 1890-talet.

	animat – mask		inanimat (mask & fem)		animat – fem	
Plural <i>-ar</i>	biskopar (N=2 294)	80,5 %	broar (N=6 355)	64,7 %	fruar (N=9 355)	14,3 %
	gossar (N=6 585)	81,2 %	dalar (N=977)	66,4 %	mödrar (N=1 666)	20,4 %
	herrar (N=20 624)	86,0 %	sjöar (N=3 182)	70,5 %	systrar (N=5 352)	24,5 %
			socknar (N=4 573)	59,2 %		
Plural <i>-er</i>	bröder (N=29 199)	12,6 %	böner (N=782)	0,1 %	damer (N=21 303)	0,0 %
	bönder (N=8 375)	5,3 %	månader (N=11 414)	0,0 %		
	fäder (N=1 177)	25,5 %	nätter (N=7 526)	0,0 %		
			städer (N=31 277)	2,2 %		

Även om det finns drag av genusböjning i det svenska materialet, motsvarar resultatet Linders (1886 s. 86) observationer av deklinationsböjningens dominans. I det finländska materialet har det semantiska (men inte grammatiska) genusets påverkan varit mer påtaglig. Mot slutet av århundradet har användningsområdet för *-ne* blivit allt snävare, och huvudsakligen inskränkts till andra deklinationens mansbeteckningar.

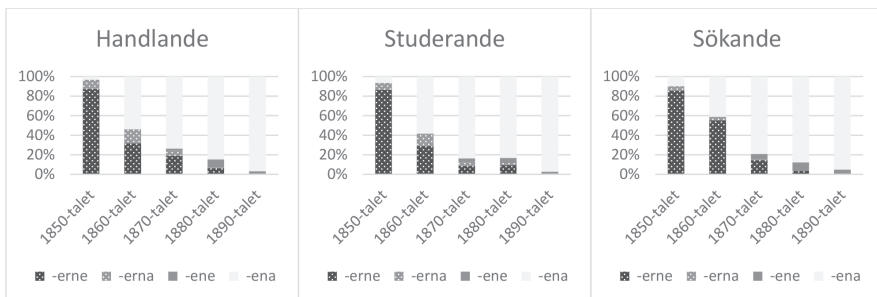
Uppsatsen har hittills behandlat substantiv som har en pluraländelse på *-ar*, *-er* eller *-or*. I följande avsnitt kommer jag att se hur resultaten ovan kan förklara böjningen av en annan typ av substantiv, avledningar på *-ande*.

4.3 Artikelvalet i utrala substantiv på *-ande*

Substantiv på *-ande* kan vara antingen utrum eller neutrum. Ett neutrum betecknar verksamhet (*ett uttalande*), medan ett utrum betecknar personen som utövar verksamheten (*en sökande*) (Hultman 2003 s. 62). De utrala och de neutrala substantiven skiljer sig i plural, men är identiska i bestämd plural, varför jag även här utför undersökningen genom stickprov. Jag har sett på orden *studerande*, *sökande* och *handlande*. Trots att en del av beläggen ofta förekommer i formella kontexter (särskilt *sökande* i arbetsannonser) har kontextens stilnivå inte beaktats, eftersom jag inte fokuserat på var de enskilda beläggen förekommit.

Under 1800-talet hade (de utrala) substantiven på *-ande* en alternativ pluralform på *-er* (*studerander*, *sökander*). Trots att pluralformens variation inte är mitt fokus, har jag förutom böjningsformerna *-andena* och *-andene* inkluderat även *-anderna* och *-anderne* i undersökningen, eftersom jag anser att skiftet i pluralformen är relevant för utvecklingen av den bestämda böjningen.

I figur 5 visas hur beläggen i det svenska materialet fördelar sig över de två pluralformerna och bestämda artiklarna under 1800-talets andra hälft.

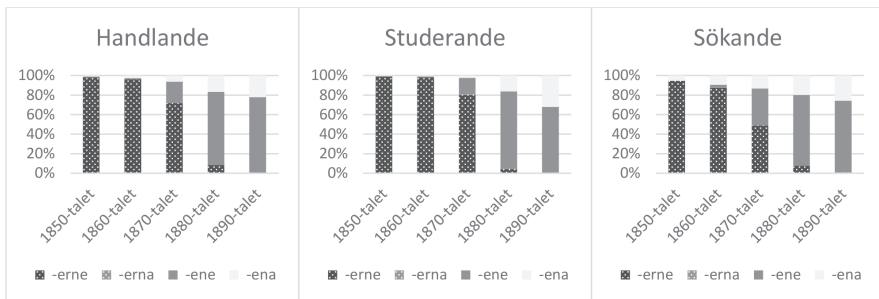
Figur 5. Andelen substantiv på *-ande* böjda med *-ne*, stickprov från det svenska materialet.

Utvecklingen är i stort sett likadan i alla tre ord i det svenska materialet. På 1850-talet är *-anderne* den mest använda formen i materialet, och står för upp

till 85 % av beläggen. De resterande beläggen är spridda mellan de två formerna med *-na* (*-anderna* och *-andena*).

Då den moderna pluralformen börjar ta över på 1860-talet sker även en förändring i valet av bestämd artikel. Nu blir *-na* den allmänna formen: på 1870-talet står *-andena* för över 70 % av beläggen, medan *-andene* utgör mindre än 10 % för att mer eller mindre försvinna i slutet av århundradet. Den moderna formen etableras alltså redan i slutet av 1800-talet i Sverige.

Figur 6 visar böjningen i det finländska materialet.

Figur 6. Andelen substantiv på *-ande* böjda med *-ne*, stickprov från det finländska materialet.

Också i det finländska materialet är *-andene* majoritetsformen vid mitten av 1800-talet. I jämförelse med Sverige används dock formen både längre (som majoritetsform ännu på 1870-talet) och i större utsträckning. En mera påfallande skillnad är emellertid att då den identiska pluralformen så småningom tar över, är det *-andene* som blir den nya standardformen i Finland (70–80 % av beläggen), snarare än *-andena* såsom var fallet i det svenska materialet. Den moderna böjningen etableras alltså inte som standard förrän på 1900-talet, vilket är betydligt senare än i det svenska materialet.

I det svenska materialet leder alltså övergången till den identiska pluralformen även till en förändring i valet av bestämd artikel, medan motsvarande utveckling inte sker i det finländska materialet. En möjlig förklaring till detta är, såsom jag redan antytt, att principen bakom artikelvalet inte var densamma i de två länderna. Då användningen av *-ne* i den finländska svenskan mot slutet av 1800-talet främst associerades med maskulina personbeteckningar, skulle detta gynna användningen av *-ne* även vid ord på *-ande*. I Sverige, där den

deklinationsbaserade modellen var den mest utbredda och *-ne* huvudsakligen användes i ord med plural på *-ar*, skulle istället formen *-na* gynnas.

5 Slutdiskussion

I den här artikeln har jag undersökt valet av bestämd slutartikel i substantivens pluralform med utgångspunkt i tre forskningsfrågor. Min första fråga var hur variationen presenterats i 1800-talets språkläror och vilka normer som rekommenderats. Undersökningen visar att språklärorna är delade i frågan och att det förekommer två huvudlinjer. Den första, med en tradition som sträcker sig tillbaka till 1700-talets grammatikor, utgår från att artikeln bör väljas enligt substantivets deklination/pluralform, så att *-ne* används vid plural på *-ar*. Den andra, som förespråkades särskilt av den historiskt-komparativa skolan, menar att det istället är ordets grammatiska genus som avgör, och att *-ne* bör användas vid maskulina ord. I de finländska språklärorna framhävs genusaspekten framom deklinationen, men ändelsen *-ne* associeras främst med semantiska maskuliner, snarare än grammatiska.

I forskningsfråga två och tre sökte jag, med hjälp av korpusmaterial, svar på huruvida den faktiska böjningen motsvarar böjningen i språklärorna, samt om språkbruket skiljer sig mellan Finland och Sverige. Resultaten visar att böjningen, trots vissa likheter, utvecklats i något olika riktning på vardera sidan om Östersjön, varför dessa frågor här diskuteras tillsammans. Gemensamt för varieteterna är ändå att bruket av *-ne* är vanligast i plural på *-ar* och ovanligast i plural på *-or*. I bägge materialen förekommer dessutom drag av både deklinationsböjning och (semantisk) genusböjning.

I Sverige har Linder (1883) konstaterat att deklinationsböjningen varit norm, vilket denna undersökning bekräftar. Deklinationsböjningen har troligtvis blivit norm kring mitten av 1800-talet, varefter den förblev i bruk ända fram till 1900-talet. Drag av semantisk genusböjning förekommer i stickproven från 1800-talets andra hälft, men spelar en sekundär roll.

Också i Finland har deklinationsmodellen haft ett icke-försumbart inflytande. Deklinationsböjningen utvecklas ungefär samtidigt som i Sverige (dvs. kring mitten av 1800-talet), men till skillnad från det svenska materialet förekommer det tydliga drag av semantisk genusböjning redan på 1860-talet. Deklinationsböjningen lyckas inte heller hålla sin normposition: mot slutet av århundradet hade man i Finland istället skapat ett system där både semantiskt genus och

deklinationsbøjning var viktiga faktorer, och där *-ne* huvudsakligen associerades med beteckningar för maskulina individer samt ord i andra deklinationen.

Skillnaden mellan de två språkvarieteterna blir särskilt tydlig då man undersöker valet av artikel i utrum på *-ande* (*studerande* osv.) vid slutet av århundradet. I Sverige, där användningen av *-ne* huvudsakligen förekom vid plural på *-ar*, böjs orden vanligtvis *studerandena*, *sökandena* etc. I Finland, där *-ne* huvudsakligen associerades med beteckningar för maskulina individer, är det istället vanligare att se formerna *studerandene* och *sökandene*.

Trots att flera inflytelserika språkvetare slog ett slag för den grammatiska genusbøjningen i mitten av 1800-talet, tycks denna inte ha slagit igenom i språkbruket, åtminstone inte i tidningsprosan. En möjlighet är att genusbøjningen tilltog i popularitet först efter att ett annat variationssystem (deklinationsbøjningen) redan hunnit slå igenom, särskilt i Sverige. Inte heller i Finland, där bl.a. Sundéns språklära (t.ex. 1869) fick stort genomslag i modersmålsundervisningen, lyckades den grammatiska genusbøjningen få fäste. Genusbøjningens införande har dessutom sannolikt försvårats av att de flesta svenska språkbrukare inte längre hade kunskaper i tregenusssystemet. Deklinationsbøjningen kan därför ha framstått som en mer intuitiv form av bøjning, eftersom språkbrukaren endast behövde känna till substantivets pluralform. Det kunde även förklara varför den genusbøjning som förekommer baseras på semantiskt genus, snarare än grammatiskt.

Att den finländska substantivbøjningen tycks ha varit mindre stabil och mera ombytlig än i det sverigesvenska språkbruket reflekteras i såväl språklärorna som i det empiriska materialet, och normen fortsätter utvecklas även efter att Sverige (inofficiellt) avgjort frågan till deklinationsbøjningens fördel. Finländarna torde varit medvetna om utvecklingen i Sverige: utöver att de svenska språklärorna användes också i Finland, antyder resultaten att deklinationsbøjningen utvecklades ungefär samtidigt på bägge sidorna om Östersjön. Trots detta har inte normerna nödvändigtvis realiserats på samma sätt i det egentliga språkbruket, och de två språkområdena följde i praktiken två olika normer vid slutet av århundradet. Förekomsten av två mer eller mindre likvärdiga bøjningssystem har sannolikt främjat förutsättningarna för att varieteterna utvecklats i olika riktning, och kan ha gett upphov till förvirring om vilken norm som var den korrekta.

I artikeln har jag fokuserat på variation baserat på ordens grammatiska och semantiska egenskaper. Det är dock mycket sannolikt att det förekom andra påverkande faktorer än de som undersökts här. Faktorer som jag inte kunnat undersöka är register och formalitet. Det förekommer tendenser i materialet

som antyder att man redan på en lexikal nivå kan se en viss stilbaserad variation, såsom den ovanligt höga användningen av *-ne* i (potentiellt) högtidligare ord som *mödrar* och *fäder*, liksom i ord som hör till den offentliga sfären, såsom *ständer*. Det ter sig därför sannolikt att också textens register kunnat påverka valet av artikel. Den här aspekten av substantivböjningen, samt eventuella andra påverkande faktorer, skulle dock kräva vidare forskning.

Litteratur

Undersökta språkläror

- Almqvist, Carl Jonas Love, 1832: Svensk språklära Till Ungdomens Tjenst. Stockholm.
- Almqvist, Carl Jonas Love, 1835: Svensk språklära Till Ungdomens Tjenst. 2. uppl. Stockholm.
- Almqvist, Carl Jonas Love, 1840: Svensk språklära. Tredje upplagan, öfversedd och tillökad med samlingar öfver tio svenska Landskapsdialekter. Stockholm: Hörbergiska boktryckeriet.
- Boivie, Per Gustaf, 1820: Försök till en Svensk Språklära, jämte inledning. Stockholm.
- Brate, Erik, 1898: Svensk språklära för de allmänna läroverken. Stockholm: Norstedts.
- Broocman, Carl Ulric, 1813: Lärebok i svenska språket med tillhörande öfningar. Stockholm.
- [Collnér, Carl], 1812: Försök i svenska språkläran. Stockholm.
- [Enberg, Lars Magnus], 1836: Svensk språklära utgifven af Svenska Akademien. Stockholm.
- Forsman, Karl Waldemar, 1884: Ruotsin kielioppi. Oppikirjan koe suomalaisia kouluja warten. Helsingfors.
- Fryxell, Anders, 1824: Svensk språklära till Skolornas tjenst. Stockholm.
- Lagerblad, Elis, 1893: Svensk språklära för lyceer och fruntimmersskolor. Borgå: Werner Söderströms förlag.
- Linder, Nils, 1886: Regler och råd angående svenska språkets behandling i skrift. Stockholm: Norstedts.
- Lyth, Henrik, 1848: Svensk språklära för folkskolor. Stockholm: Hörbergiska boktryckeriet.
- Moberg, Petter, 1815: Försök till en lärobok för nybegynnare i allmänna och svenska grammatiken. Innefattande tillika någon Underrättelse för Utländingar, om vårt Språks Uttal och Beskaffenhet. Stockholm.
- Schiller, A. L., 1859: Svensk språklära. Göteborg.
- Sjöström, K. F. & Ehrnström, J. F., 1843: Svensk språklära för nybegynnare. Gävle.
- Sohlberg, H. F., 1873: Lärobok i allmän och svensk grammatik för Elementarläroverket i Finland. Fjerde öfversedda upplagan. Åbo: G. W. Wiléns förlag.

- Strömborg, Nils, 1852: Svensk språklära, med afseende på språkets historiska utveckling upptagande äfven gotiskan, fornorskan och fornsvenskan i jämförelse med de svenska landskapsmålen. Stockholm.
- Sundén, Daniel Anton, 1869: Svensk språklära för elementar-läroverken. Stockholm: J. Beckmans förlag.
- Tullberg, Hampus Kristoffer, 1836: Svensk Språklära. Lund: C. W. K. Gleerups förlag.

Övrig litteratur

- Aurivillius, Eric, 1884: Grammaticæ svecanæ specimen. Utgifvet af Gustaf Stjernström. Uppsala.
- Borin, Lars, Forsberg, Markus & Roxendal, Johan, 2012: Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. I: Proceedings of LREC 2012. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Botin, Anders af, 1777: Svenska språket i tal och skrift. Stockholm.
- Dalin, Anders Fredrik, 1850–1853: Ordbok öfver svenska språket. Stockholm.
- Davidson, Herbert, 1990: Han hon den. Genusutvecklingen i svenskan under nysvensk tid. Lund: Lund University Press.
- Haapamäki, Saara, 2002: Studier i svensk grammatikhistoria. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Hansén, Sven-Erik, 1988: Folkets språk i folkets skola. Studier i modersmålsämnets mål- och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1866–1927. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Hof, Sven, 1753: Swänksa Språkets Rätta Skrif sätt. Stockholm.
- Holm, Pelle, 1918: Viktor Rydberg som språkrensare. Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Hultman, Tor G., 2003: Svenska Akademiens språklära. Stockholm: Norstedts.
- Josephson, Olle, 1997: Vad läsarna läste. 1800-talets religiösa traktater. (Svensk saksprosa, rapport nr 10.) Lund: Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk.
- Keski-Raasakka, Kyllikki, 1998: Svensk ordföljd i finskt perspektiv. Beskrivningen av svenskans ordföljd särskilt i skolgrammatikor för finska elever 1884–1997. Joensuu: Joensuu universitet.
- Larsson, Ida, 2004: Språk i förändring. Adjektivändelserna *-a* och *-e* från fornsvenska till nysvenska. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 49.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Leopold, Carl Gustaf af, 2010 [1801]: Afhandling om svenska stafsättet. I: Barbro Ståhle Sjönell, Petra Söderlund & Lillemor Santesson (red.): Samlade skrifter av Carl Gustaf af Leopold. Förra avdelningen, fjärde delen. Skrifter på prosa 1785–1829. 1. Om svenska språket. Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet. S. 43–192.
- Linder, Nils, 1883: Några anmärkningar om slutartikeln i svenska språket. Föredrag vid nordiska filologmötet i Kristiania 1881. Kristiania: R. Hviids Enkes bogtrykkeri.
- Lindström, Karl, 1885: Studier på svensk språkbotten i Finland. II. I: Finsk Tidskrift 1885(2). S. 452–462.

- Melander, Björn, 1998: »Det är Husqvarna». Om språket i tre upplagor av Läsebok för folkskolan. (Svensk sakprosa, rapport nr 17.) Lund: Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk.
- Melander, Björn, 2001: Läsebok för folkskolan – en omstridd bok. I: Björn Melander & Björn Olsson (red.): Verklighetens texter. Sjutton fallstudier. Lund: Studentlitteratur. S. 81–119.
- Nationalbiblioteket (2011). Nationalbibliotekets svenskspråkiga tidningar och tidskrifter, svensk delkorpus, Kielipankki-version. Språkbanken i Finland. Tillgänglig på <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2016050301> [hämtad 17.7.2023].
- Nordenstreng, Rolf, 1900: Till frågan om vår finländska svenska. I: Finsk tidskrift 1900(2). S. 184–200.
- Palm, Tage, 2006: En ändelses uppgång och fall. Svensk pluralbildning med *-er* hos neutrala substantiv med final konsonant. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 69.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Rydqvist, Erik, 1857: Svenska språkets lagar. Andra bandet. Stockholm: Norstedts.
- SAG 2 = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Del 2. Ord. Stockholm: Svenska Akademien.
- SAOL 1 = Ordlista öfver svenska språket. Utg. af Svenska Akademien. 1. uppl. (1874). Stockholm: Norstedts.
- SAOL 6 = Ordlista öfver svenska språket. Utg. af Svenska Akademien. 6. uppl. (1889). Stockholm: Norstedts.
- Santesson, Lillemor, 1986: Tryckt hos Salvius. En undersökning om språkvården på ett 1700-talstryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi. Lund: Studentlitteratur.
- Solstrand-Pipping, Helena, 1991: Norm i tidig 1800-tals finlandssvenska. I: Sven-Göran Malmgren & Bo Ralph (red.): Studier i svensk språkhistoria 2. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. S. 208–213.
- Söderholm, Pirjo, 2002: Svensk språk- och stilutveckling från 1865 till 1990 sådan den avspeglas i läsebokstexter och tidningsspråk. Joensuu: Joensuu universitet.
- Tegnér, Esaias, 1962 [1892]: Om genus i svenskan. Stockholm: Svenska Akademien.
- Teleman, Ulf, 2002: Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid. Stockholm: Norstedts.
- Teleman, Ulf, 2003: Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800. Stockholm: Norstedts.
- Thylin-Klaus, Jennica & Holm-Cüzdan, Helena, 2019: Skriftlig produktion på svenska i Finland från medeltiden till 1860. I: Marika Tandefelt (red.): Finländsk svenska från medeltid till 1860. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 829.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 23–65.
- Wessén, Elias, 1965: Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Bilaga 1

Tabell 7. Absoluta värden för figur 1 och 3, det svenska materialet.

	<i>-arna</i>	<i>-arne</i>	<i>-erna</i>	<i>-erne</i>	<i>-orna</i>	<i>-orne</i>
1800-talet	10 337	37 565	21 556	29 300	6 039	3 253
1810-talet	11 707	34 398	28 266	22 629	8 040	3 579
1820-talet	17 801	64 800	72 324	36 144	20 240	4 629
1830-talet	66 244	139 335	209 866	83 239	37 838	8 913
1840-talet	101 589	308 572	500 762	125 767	93 054	12 218
1850-talet	111 892	554 414	905 155	116 746	177 469	10 641
1860-talet	303 106	1 004 626	1 886 671	145 803	377 318	7 382
1870-talet	522 248	1 349 353	2 438 660	175 159	503 042	4 836
1880-talet	718 159	1 841 425	3 074 609	340 555	697 534	5 405
1890-talet	679 552	1 282 565	2 383 337	77 504	504 702	2 074

Tabell 8. Absoluta värden för figur 1 och 4, det finländska materialet.

	<i>-arna</i>	<i>-arne</i>	<i>-erna</i>	<i>-erne</i>	<i>-orna</i>	<i>-orne</i>
1800-talet	450	759	1 248	661	562	90
1810-talet	497	1 519	1 539	1 516	442	161
1820-talet	3 121	5 434	9 135	5 631	2 147	585
1830-talet	3 705	15 726	15 103	20 473	4 145	2 734
1840-talet	11 491	23 621	47 774	24 714	10 272	2 692
1850-talet	22 921	39 305	134 855	20 054	24 228	1 530
1860-talet	42 456	83 025	250 616	37 038	53 393	2 694
1870-talet	152 448	227 543	714 123	82 230	158 025	3 828
1880-talet	361 647	341 355	1 223 845	87 818	306 453	2 530
1890-talet	844 605	327 935	1 843 270	55 142	461 487	1 143

Tabell 9. Absoluta belägg för figur 2.

	1820-tal		1830-tal		1840-tal	
	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne
FAT	7 746	8 165	3 539	22 236	10 237	27 637
ÅU	1 413	1 226	2 127	4 548	9 253	4 094
HT	353	258	5 387	4 312	9 922	2 881
ÅT	3 790	1 701	3 286	4 092	10 225	5 824

Tabell 10. Absoluta belägg för figur 5.

	handlande				studerande				sökande			
	-er		nollplural		-er		nollplural		-er		nollplural	
	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na
1850-tal	2 845	305	1	107	610	48	1	46	1 368	70	4	157
1860-tal	2 263	981	27	3 839	406	178	7	824	1 561	89	13	1 160
1870-tal	1 938	551	225	7 603	210	99	86	2 025	753	66	291	4 187
1880-tal	634	112	825	8 716	226	44	122	1 961	212	3	522	5 274
1890-tal	62	34	170	7 986	16	4	30	1 728	14	5	165	3 526

Tabell 11. Absoluta belägg för figur 6.

	handlande				studerande				sökande			
	-er		nollplural		-er		nollplural		-er		nollplural	
	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na	-ne	-na
1850-tal	709	0	4	8	437	1	1	3	316	0	0	18
1860-tal	1 162	0	13	33	343	2	1	3	332	0	12	36
1870-tal	1 601	0	489	143	582	3	124	18	364	0	282	99
1880-tal	370	0	3 347	750	52	2	948	193	169	0	1 568	430
1890-tal	15	0	5 657	1 619	1	0	1 108	526	57	0	4 736	1 656

© 2024 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i
Creative Commons Erkännande-licensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))

»Vi ser att [eleven] har behov av särskilt stöd»

Om kunskapsbildning och informationshantering i skolans elevutredningar

Av PETER STRÖM

Abstract

Ström, Peter, peter.strom@umu.se, Ph.D., Department of Language Studies, Umeå University: “We see that [the pupil] needs special support”: Concerning knowledge construction and information management in schools’ documentation of pupils in need of special pedagogical support.” *Språk och stil* NF 33, 2023, pp. 107–131.

This study engages with the discursive construction of knowledge in school documents concerning pupils in need of special pedagogical support. In these texts, information from various voices is represented and recontextualized, meaning that images of pupils are negotiated and outlined, and ultimately knowledge about pupils and their learning is constructed discursively. The aim of the study is to investigate practices of knowledge construction in these texts. The data consist of 27 documents written by teachers who teach in lower secondary school (7th–9th grades). Drawing on linguistic discourse analysis, lexico-grammatical features are analyzed from both a qualitative and a quantitative perspective. The study shows how information originating from various voices is managed and framed by linguistic means in qualitatively different ways, and how the framing of information contributes to construction of several kinds of knowledge. In the analysis, five forms of framing are identified, along with six different types of voices. By quantifying the forms of framing as related to various voices, the study maps out the legitimization and delegitimization of various voices via the construction of different kinds of knowledge. Even though information from several voices is represented in the texts, it is primarily information from either the writer him/herself or written sources, such as previous documentation about pupils, that is legitimized by the writer.

Keywords: professional discourse, discourse analysis, modality, framing, voice, legitimization, delegitimization.

---

1 Inledning

I skolan förekommer en rad olika texter, både sådana som har en direkt anknytning till undervisning och sådana vars anknytning till undervisning är mer indirekt. Exempel på texter med indirekt anknytning är utredningstexter som blir aktuella då en elev har svårt att uppnå relevanta kunskapsmål. Benäm-

ningen på dessa elevutredningar varierar men exempel är *pedagogisk utredning* och *pedagogisk kartläggning*. Oavsett benämning är det alltid fråga om en utredning om elevers behov av särskilt stöd. Syftet med dessa utredningar är att kartlägga förhållanden som kan ligga till grund för att en elev har svårt att nå kunskapsmålen och vilka stödinsatser som eleven kan behöva (Skolverket 2014a s. 13). Texterna aktualiserar alltså »[k]unskap om elevernas behov» (Skolverket 2014b s. 10), vad som påverkar elevers lärande samt vad som hindrar och vad som kan underlätta lärande. I texterna hanteras och sammanställs information från ett flertal källor och bilden av elever förhandlas fram. På så vis konstrueras kunskap om elever och deras lärande diskursivt, vilket innebär att dokumenten kan tjäna som underlag för att förstå aspekter av lärares professionella kunskapsbildning.

Kunskapsbegreppet är ett av de mer komplexa begrepp man kan tänka sig och det omfattar många dimensioner. För att få en bättre förståelse av vad kunskap som företeelse kan vara har det gjorts skillnad mellan olika typer av kunskap, såsom deklarativ eller procedural, personlig eller kollektiv och generell eller specifik kunskap (van Dijk 2003). En annan uppdelning innebär en åtskillnad mellan erfarenhetskunskap och expertkunskap (Nikolaidou & Belander 2020). Vidare beskriver Ivanič & Camps (2001 s. 18) ett kontinuum där kunskap vid den ena polen ses som objektiv, definitiv och universell, medan kunskap vid den andra polen ses som subjektiv och situerad i både tid och rum. Kunskapsbegreppet kan också aktualiseras i relation till räckvidd (Rehnberg 2020): Hur vittgående är de kunskaps- och sanningsanspråk som formuleras? Vad är det som hävdas och vilka aspekter av verkligheten omfattas?

I föreliggande undersökning riktas ljuset mot hur kunskap uttrycks och konstrueras diskursivt i skolans utredningstexter. Sådana texter präglas dels av deklarativ professionskunskap (realiserad via exempelvis specialiserad terminologi) som lärare tillgodogjort sig genom särskild utbildning, dels av professionsexklusiv information som just lärare har tillgång till i sin yrkesroll (Kong 2014 s. 10). Sådan information kan handla om specifika elevers studiesituation, hemförhållanden etc., som hanteras och reproduceras i dessa texter. Syftet med studien är att undersöka kunskapsbildande praktiker i lärares utredningstexter. Hur perspektiveras information i dessa utredningar och hur bidrar olika typer av perspektivering till konstruktion av olika former av kunskap? Vilka mönster för perspektivering och kunskapsbildning kan urskiljas i relation till röster i texterna? Eftersom texterna skrivs av lärare inom många skolämnen och av olika lärarkategorier, såsom ämneslärare, speciallärare och specialpedagoger,

blir det fråga om kunskapsbildande praktiker i skärningspunkten mellan flera yrkeskategorier inom lärarprofessionen.

2 Offentlighetens texter och lärares skrivande om elever

Som många andra verksamheter i Sverige vilar den offentliga förvaltningen tungt på texter av varierande slag; det gäller för såväl kommunala som statliga samhällsinrättningar som medborgare och enskilda möter i det dagliga livet. Inom den svenska textforskningen har en fritt tillgänglig del av offentlighetens informerande texter, som vänder sig till statens medborgare, studerats i ganska stor omfattning under 2000-talet. Till exempel har Ohlsson (2007) studerat Premiepensionsmyndighetens informationsbroschyrer, Lind Palicki (2010) Försäkringskassans informationsbroschyrer om föräldraförsäkring och Skoglund (2014) Statens folkhälsoinstitut (dåvarande Folkhälsomyndighetens) patientbroschyrer om att sluta röka. På senare år har också texter som skrivs inom offentliga institutioner och som vänder sig inåt mot själva verksamheten studerats. Detta är texter som alltså inte riktar sig till en bred läsekrets i enbart informerande syfte utan snarare adresserar ett mindre antal personer som ofta är verksamma inom en offentlig institution och som inte sällan är del av själva ärendehandläggningen. Exempel på sådana texter är barnavårdsutredningar inom socialtjänsten (Ström 2017), skriftlig förhörsdokumentation inom skattebrottsenheten (Byrman 2017) och tjänsteutlåtanden i kommunala nämnder (Helgesson & Nord 2020).

Skolans elevutredningar är ytterligare exempel på den här typen av myndighetstexter som delvis vänder sig in mot verksamheten. Som sagt skrivs dessa pedagogiska utredningstexter när en elev riskerar att inte nå skolans kunskapsmål och därmed eventuellt är i behov av särskilt stöd (Skolverket 2014a s. 13). Om det i utredningen konstateras att eleven har behov av särskilt stöd ska också ett så kallat åtgärdsprogram upprättas där det särskilda stödet ska specificeras. När ett åtgärdsprogram upprättas kan vissa av de uppgifter som dokumenterats i den pedagogiska utredningen vara relevanta även i åtgärdsprogrammet och därmed överföras till det dokumentet (Skolverket 2014a s. 37). Exempel på innehållsliga teman som är relevanta för båda dokumenttyperna är beskrivningar av elevens arbetsförmåga, kunskaper, närvaro och personliga resurser med relevans för skolarbetet. Trots att det är fråga om två separata dokument

som ska hållas isär framstår det i en studie av lärares skrivpraktiker som att hanteringen av dokumenten sammanfaller och att åtskillnaden i skolpraktiken inte alltid är tydlig (Annerberg 2016 s. 198–199, 224). Det förefaller alltså finnas flera beröringspunkter mellan de två dokumentstyperna.

Praktikerna kring elevutredningar organiseras på olika sätt ute på skolor, till exempel kan det vara olika lärarkategorier, såsom specialpedagoger och klasslärare (klassföreståndare eller mentorer) som skriver texterna (Annerberg 2016). Men ett för alla skolor gemensamt och bärande inslag i utredningspraktiken är att lärare samlar information från ett flertal källor, såsom lärare och elever, och sammanställer informationen i en skriftlig utredning. Med utgångspunkt i den inhämtade informationen, som förhoppningsvis finns dokumenterad i utredningen, drar utredaren slutsatser om elevens lärande och behov av särskilt stöd. Därmed blir texterna viktiga arbetsredskap för lärares analytiska övervägande och kunskapsbildning rörande elevers lärande. Likväl blir utredningarna viktiga dokument för att informera elever och föräldrar om lärarnas professionella bedömningar av orsaker till elevers besvär att nå kunskapsmålen. I likhet med många andra myndighetstexter har utredningarna multipla syften; ett syfte är att anvisa vilket stöd en elev ska ha och ett annat är att dokumentera skolans insatser samt informera föräldrar om skolans bedömningar av deras barns förmågor och svårigheter. Och givetvis finns det en förväntan från samhället om att texterna på adekvata sätt ska vara funktionella i relation till samtliga syften.

Med jämna mellanrum ändrar Skolverket sina anvisningar till lärare om vilka texter som ska skrivas, hur de ska skrivas och vad de ska kallas. Ingen tidigare studie har specifikt undersökt skolans elevutredningar, men däremot har andra typer av lärares texter – inte minst åtgärdsprogram – stått mer eller mindre i centrum av studier om lärares skrivande. I en studie av några olika dokument som alla kan beskrivas som *elevplaner* gör Andreasson (2007) nedslag i åtgärdsprogram och diskuterar exempelvis pronomenanvändning, tilltal och inslag av värderingar ur ett kritiskt perspektiv. Även specialiserad terminologi aktualiseras i texterna, vilket ses som uttryck för ett professionellt språkbruk (jfr Kong 2014 s. 10). Det språkbruket förknippas vidare med distansering från samt exkludering av elever och föräldrar, vilket lyfts fram som ett hinder för dessa personer att känna sig delaktiga i åtgärdsprogrammen (Andreasson 2007 s. 83). Vidare beskrivs vaga och oprecisa passager i texterna som exempel på ett informellt språkbruk, vilket i sin tur sägs medföra negativa konsekvenser för användbarheten av dokumenten som grund för exempelvis utvärdering och uppföljning. Analysen präglas genomgående av ett bristper-

spektiv. Särskilt lyfts ensidiga beskrivningar av elever (exempelvis via listor med elevers egenskaper) fram som problematiska, och en medvetenhet om vikten av att nyansera beskrivningar av elever betonas som avgörande för att motverka negativ självuppfattning hos elever (Andreasson 2007 s. 166–167).

Skriftliga åtgärdsprogram ingår också i Asp-Onsjös (2006) bredare studie av processer kring åtgärdsprogram. Analyserna fokuserar förvisso på enkäter, muntliga samtal och intervjuer, men även resultat från analyser av skriftliga texter presenteras. I de analyserna urskiljs några inriktningar eller diskurser som kan känneteckna åtgärdsprogram som process, och exempel på sådana diskurser är *diagnostisk*, *dialogisk* och *formalistisk*. En viktig sak som framkommer är att åtgärdsprogram som process är något betydligt mer komplext än åtgärdsprogram som skriftlig text. I texterna problematiseras förhållanden i liten utsträckning och beskrivningarna av elever är ensidiga, även i de fall lärarens uppfattningar går isär enligt analys av relaterat muntligt material. Sådan komplexitet tonas alltså ned väsentligt i texterna. Därtill framgår det att föräldrars och elevers delaktighet i processen att urskilja och beskriva elevers problematik är starkt begränsad, som en följd av att de inblandade lärarna har dragit upp huvudlinjerna för utredningens slutsatser redan innan samtal med elever och föräldrar hålls. Det ger bilden av att åtgärdsprogrammen som dokument mest är »ett spel för gallerierna» (Asp-Onsjö 2006 s. 201).

Vissa av de problem med elevdokumentation som ovanstående studier belyser blir också synliga i Johanssons (2018) analyser av lärares skriftliga omdömen. Hon studerar bland annat skribenternas agerande i texterna via språkhandlingar och finner att lärarna agerar på oväntade sätt i förhållande till aktuella styrdokument (Skolverket 2013). Det sker genom att lärarna uttrycker attityder och personorienterade värderingar, vilket går på tvärs med omdömenas syften att lärarna ska värdera elevernas kunskaper och prestationer med utgångspunkt i lärandemål och samtidigt undvika att värdera elevernas allmänna beteende och personliga egenskaper. Dessa attityduttryck ses som indikationer på att skribenterna har svårt att ta en så distanserad roll från eleverna som lärarna rekommenderas göra (Johansson 2018 s. 102). Dessa personvärderande inslag ges dock rent utrymmesmässigt (antal ord) relativt liten plats i texterna.

Johanssons (2018) analys av hur elevers egenskaper värderas av lärare kan relateras till Annerbergs (2016) textnära analyser. I de senare framkommer det att de egenskaper som lärare tillskriver elever nästan enbart är positiva. Annerberg (2016) finner inga förekomster alls av formuleringar som: *eleven är...* följt av adjektiv som anger negativa egenskaper. I de fall lärare beskriver negativa

eller problematiska aspekter av elever eller deras agerande sker det genom konstruktioner som: *eleven har...* Ur ett diskursanalytiskt perspektiv spelar den här typen av skillnader i formulering en viktig roll för texters betydelse och därmed för den bild av elever som konstrueras.

3 Material

I detta avsnitt beskrivs först insamling och urval av studiens empiriska material. Därefter ges en översiktlig beskrivning av den aktuella textgenren och de skrivpraktiker inom vilka texterna produceras. Dessa beskrivningar är viktiga för läsarens möjlighet att förstå relevansen av de aspekter av texterna som analysen fokuserar på.

3.1 Materialinsamling och urval

Studiens material består av skriftliga texter som är skrivna av olika typer av lärare, exempelvis mentorer (klassföreståndare) och specialpedagoger. De undervisar alla i grundskolans år 7–9; texterna handlar alltså om elever i grundskolans senare år. Totalt analyseras 27 dokument som är rubricerade *Pedagogisk utredning* eller liknande. De är skrivna i nio kommuner vid nio kommunala skolor (tre texter från varje skola), och alla texterna är daterade år 2019. Insamlingen av texterna har skett via kontakt med kommunernas arkivavdelningar, och innan texterna lämnades ut till mig avidentifierades de av personal vid respektive kommun. Bortsett från urvalskriteriet att texterna skulle vara daterade 2019 har urvalet av texter varit slumpmässigt genom att jag kontaktade var tjugonde kommun i en icke alfabetisk lista över Sveriges 290 kommuner. Det innebar att jag var i kontakt med 14 kommuner, men av diverse anledningar fick jag bara ut texter från 9 av dem.

Kommunerna har gett mig tillgång till utredningstexterna på olika sätt; vissa kommuner har skickat papperskopior till mig och andra har skickat texterna som elektroniska textdokument. Alla analyser är gjorda digitalt vilket inneburit att jag, i de fall texterna skickats till mig som papperskopior, har transkriberat texterna i ordbehandlingsprogram (Microsoft Office Word) och därefter överfört texterna till Microsoft Office Excel där jag har genomfört analyserna. Texterna består av fritext (som formuleras av utredaren) och rubriker samt ev. standardiserad instruktionstext till skribenterna, men analys

görs enbart av fritext. Totalt omfattar de 27 utredningarna 22 476 ord (fritext, rubriktext och instruktionstext) med ett genomsnitt på ca 830 ord per utredning. Därutöver tillkommer standardtext som ingår i tabeller.

3.2 Pedagogiska utredningar som texter

För skrivandet av utredningstexterna tillhandahåller Skolverket mallar med rubriker och instruktionstext till skribenter (se Skolverket 2014a), men i slutändan är det rektorer som beslutar om hur utredningarna ska utformas. Utformningen av mallarna kan alltså variera mellan skolor, men gemensamt för utredningarna är att de viktigaste innehållsliga delarna dokumenterar information som skribenten har inhämtat från olika röster, till exempel berörda lärare, eleven och elevens föräldrar. I vissa fall inhämtas information också från exempelvis skolpsykolog och andra texter som handlar specifikt om eleven. Med grund i den inhämtade informationen gör skribenten därefter någon form av analys eller bedömning av eleven och dess behov av särskilt stöd som också dokumenteras i utredningen.

4 Diskursteoretisk utgångspunkt och diskursanalytisk metod

I det här avsnittet presenteras studiens teoretiska grund och analytiska metod. Först redovisar jag de teoretiska utgångspunkterna med fokus på begreppet kunskap. Därefter redogör jag för huvuddragen i analysmetoden med fokus på begreppet perspektivering. I studien anläggs ett konstruktivistiskt perspektiv på kunskapsbegreppet, och studien fokuserar på perspektivering och rekontextualisering av information i utredningstexterna.

Studien bygger på diskursteoretiska idéer om språkets betydelse för människans förståelse av sin omgivning. Med hjälp av språket kan människan sätta ord på iakttagelser och idéer, och därmed är det via språket som hon förstår sig själv och världen omkring henne (Linell 1998 s. 4). Inom diskursteori betonas också texters betydelse för människans kunskapsbildning, som främst sker via muntliga och skriftliga texter (van Dijk 2011 s. 27), och det är i muntliga och skriftliga texter som deklarativ kunskap tar sitt mest konkreta uttryck. En diskursteoretisk utgångspunkt innebär alltså att kunskap konstrueras i språk-

liga yttranden och att det sker via många olika språkliga resurser (van Dijk 2011). Vidare påverkas kunskapens karaktär av yttrandens språkliga utformning; i och med att yttrandens betydelse och funktion är beroende av språklig utformning och kontext varierar också kunskapens beskaffenhet och karaktär: »[w]riters become party to particular epistemological stances through lexical and syntactic choices» (Ivanič & Camps 2001 s. 18). Kunskap är alltså inte något konstant och fixerat utan snarare något dynamiskt och förhandlingsbart i givna sammanhang (Bellander & Landqvist 2018 s. 4). Särskilt viktiga för kunskapsbildning är diskursiva texter, det vill säga »strukturerade texter som successivt bygger upp och diskuterar en idé inom ett kunskapsfält och som bär sanningsanspråk» (Bergh Nestlog 2012 s. 9; jfr Svensson 1995 s. 166). Kunskap har också en speciell relation till begreppet *genre* inom språkvetenskapen, eftersom ett av genrens syften är att just utveckla ny kunskap (van Dijk 2011 s. 40). Det gör att skolans utredningar är lämpliga dokument att fokusera på för att förstå aspekter av lärares kunskapsbildande praktiker, speciellt med tanke på att genren, med en ca 40 år lång historia i svensk skola (Andreasson 2007 s. 5), är väl etablerad i skolpraktiken.

Den här undersökningen riktas mot kunskapsbildning inom läraryrket, och centralt för studien är ett brett perspektiv på vad som kännetecknar yrkes- eller professionskunskap. Ett sådant brett perspektiv omfattar både kunskap i form av särskild kännedom om praktiker och teorier knutna till den aktuella professionen samt kunskap i form av särskild information som just utövere av den aktuella professionen har tillgång till (jfr Kong 2014 s. 10). Det kan exempelvis röra sig om information om specifika elevers studiesituation och hemförhållanden. Sammantaget innebär den här studiens diskursorienterade utgångspunkt att kunskap är *övertygelser* som delas inom vissa gemenskaper och att kunskap *konstrueras* språkligt och *förvärvas* i interaktion. En sådan utgångspunkt innebär att kunskap är ett socialt fenomen, vilket har resonans i uttryck som »common sense» och »common ground» (Clark 1996, van Dijk 2003 s. 85–86).

Varje språkligt yttrande är situerat i en viss kommunikativ situation, och många yttranden har en direkt relation till en tidigare situation. Ett begrepp för att tala om yttranden som vandrar mellan och återanvänds i texter och kontexter är *rekontextualisering*. Det har definierats som: »[t]he dynamic transfer-and-transformation of something from one discourse/text-in-context to another» (Linell 1998 s. 143–144), och det används för att förstå processer och betydelseförskjutningar som uppstår när begrepp, idéer och information överförs från ett sammanhang till ett annat. Det sker till exempel i så kallade textkedjor

där enskilda texter i viktiga avseenden bygger på andra texter (Linell 1998, Koskela 2010, Sandberg 2020). Sådana kedjor uppstår ofta i institutionaliserade sammanhang när idéer och begrepp vandrar från exempelvis en utredning till ett lagförslag och slutligen till en antagen lag. Rekontextualisering sker också i texter som innebär att yttranden återberättas. Exempel på sådan rekontextualisering uppstår när information och individers utsagor återges i skolans elevutredningar.

Pedagogiska utredningar har sin institutionella hemvist i skolan. Texterna skrivs inom ramen för yrkesutövning och utgör därmed exempel på professionella texter samtidigt som de är en typ av myndighetstexter. Med hänvisning till Kong (2014) kan språkbruket i texterna beskrivas som en professionell diskurs (se även Gunnarsson 2009). En sådan diskurs bygger på kunskap, föreställningar och antaganden som personer utvecklar via särskild utbildning och socialisation i en yrkesgemenskap. Ofta lyfts en specialiserad och fackmässig begreppsapparat fram som det mest karaktäristiska draget för professionell diskurs, men enligt Kong (2014) utmärks denna diskurs också av att den omfattar information som den aktuella professionen har speciell och ibland exklusiv tillgång till.

Alla språkbrukare behöver alltid göra språkliga val, med avseende på både ord och grammatik. Sådana språkliga val får till följd att vissa perspektiv på omgivningen lyfts fram på bekostnad av andra, och på det viset medför varje yttrande en viss perspektivering av iakttagelser, intryck och idéer. Föreliggande analys riktas mot just sådan perspektivering. En utgångspunkt för diskursanalytisk teori är att språklig analys på lokal textnivå är ett sätt att förstå globala aspekter av sociala praktiker, till exempel kunskapsbildning inom en viss gemenskap (Kong 2014 s. 28). Sådan analys blir ett sätt att avtäcka »underlying concerns and ideologies that dominate and regulate a profession» (Kong 2014 s. 55). I enlighet med diskursanalytisk tradition syftar studiens textanalyser inte i första hand till att förstå texterna som sådana utan snarare till att begripliggöra de bakomliggande praktiker som rekontextualiseras i texter och hur praktikerna värderas och legitimeras i text (van Leeuwen 2008 s. 6).

För kunskapsbildande texter spelar röster och referenser till källor en central roll, och inom textforskningen har dessa aspekter studerats under begrepp som *evidentialitet* (Bednarek 2006), *attribuering* (White 2012) och *epistemiska markörer* (Bellander & Landqvist 2018). I den här studien använder jag det mer transparenta begreppet *perspektivering* för att undersöka kunskapsbildande praktiker i lärares pedagogiska utredningar. En viktig aspekt av dessa texter är att information som härstammar från muntliga och skriftliga källor (rekontex-

tualiserad information) sammanställs med annan information som härstammar från skribenten själv. Oavsett om informationen är rekontextualiserad eller inte så perspektiveras den på ett visst sätt, exempelvis som subjektiv eller objektiv, vilket får konsekvenser för textens betydelse. Dessutom indikerar perspektivering skribentens förhållningssätt till aktuell information, och skribentens sätt att formulera information kan till exempel vara stödande eller problematiserande i relation till den röst som informationen härleds till (inklusive skribentens egen). Därför blir perspektivering en viktig aspekt av kunskapsbildning i texter, inte minst i skolans elevutredningar. Förutom att analysen bildar underlag för en förståelse av hur perspektivering bidrar till konstruktion av olika former av kunskap så avtäckar analysen också vilka röster som är närvarande i texterna och hur information från olika röster legitimeras via perspektivering.

Analysen omfattar såväl kvalitativa som kvantitativa moment för att 1) begripliggöra hur information perspektiveras på kvalitativt olika sätt och hur perspektivering bidrar till olika former av kunskap samt 2) synliggöra hur kvalitativt olika typer av perspektivering och kunskapsformer varierar kvantitativt i förhållande till olika röster.

Det analytiska tillvägagångssättet innebär att yttranden först härleds till röster som identifieras i texterna. Därefter kategoriseras yttranden med avseende på hur aktuell information perspektiveras. Analysen synliggör variationer i skribenters förhållningssätt till den information som aktualiseras, och varje perspektiveringstyp bidrar till konstruktion av en viss form av kunskap. Analysen av både röster och perspektivering är explorativ, och därmed finns inga på förhand givna kategorier – dessa utarbetas snarare under analysens gång. Vidare är analysen funktionellt orienterad. Det innebär att yttrandens funktion i det aktuella sammanhanget är styrande för analysen, och både i analysen av vilka röster som information härleds till och perspektivering av information riktas fokus mot satsens kärna, det vill säga subjekt och predikat. Undantag från det är när skribenterna citerar någon röst utan anföringssats. Analysen görs av fritext i utredningarna, medan rubriker och standardtext utesluts. Från analys utesluts dock också sådana ofullständiga satser som jag inte kan rekonstruera med mycket enkla ingrepp, och med enkla ingrepp menar jag exempelvis att läsaren föreställer sig underförstådda och (i kontexten) uppenbara subjekt på fundamentalsplats.

5 Kunskapsbildande praktiker i pedagogiska utredningar

Analysen omfattar både kvalitativa och kvantitativa moment. I det första avsnittet (5.1) beskrivs och problematiseras de påträffade typerna av perspektivering av information kvalitativt, och i anslutning till varje perspektiveringstyp diskuteras vilken form av kunskap som perspektiveringstypen bidrar till att konstruera. I det andra avsnittet (5.2) synliggörs mönster för hur olika röster i texterna relateras till olika typer av perspektivering kvantitativt och vilka konsekvenser det har för kunskapsbildande praktiker som representeras i texterna.

5.1 Perspektivering och kunskapsbildning – ett kvalitativt perspektiv

I analysen av perspektivering och kunskapsbildning i detta avsnitt illustrerar jag i regel varje perspektiveringstyp med två exempel som aktualiserar olika röster, men innan jag fördjupar mig i det redogör jag för vilka röster som är närvarande i texterna.

Jag utgår från att skribenters röster är ständigt närvarande i alla yttranden (jfr Gales 2011 s. 30). Ibland blir deras närvaro explicit, men i analysen framgår det att en explicit närvarande skribentröst är relativt ovanlig i studiens material. Vanligare är att elevens, föräldrars och andra lärares röster skrivs fram i texterna. En annan röstkategori som finns i utredningarna är den som jag kallar *övriga röster*. Det är röster som härleds till skriftliga texter som handlar specifikt om eller har en direkt koppling till den aktuella eleven, såsom utredningar, diagnoser och olika slags tester som utförs av både lärare och andra professionella grupper, till exempel psykologer. Slutligen finns också kategorin *okända röster* som ofta framträder i passiva konstruktioner utan agent. Sammanfattningsvis identifieras alltså sex rösttyper i texterna: 1) skribentens röst, 2) andra lärares röster, 3) elevens röst, 4) föräldrars röster, 5) övriga röster och 6) okända röster.

De olika typerna av perspektivering av information är en viktig aspekt av kunskapsbildande praktiker i texterna (jfr Bednarek 2006, White 2012, Bellander & Landqvist 2018). Genom analysen identifieras totalt fem typer av perspektivering. Jag kallar dem *stödjande typ 1*, *stödjande typ 2*, *stödjande typ 3*, *neutral* och *problematiserande* och benämningarna indikerar skribenternas

förhållningssätt till den information som aktualiseras. Den mest frekventa typen av perspektivering i materialet realiseras av påståendesatser som saknar anföringsmarkörer och epistemiska uttryck, det vill säga modala markörer som reducerar eller förstärker den aktuella informationens sannolikhet, säkerhet, tillförlitlighet etc. (se SAG 1 s. 167). I analysen bortser jag dock från rena negationer som *inte*. I yttranden som saknar anföring och epistemiska uttryck enligt ovan perspektiveras information som självklar och oproblematiserad, och i analysen har denna typ av perspektivering kategoriserats som *stödjande typ 1*. Två exempel på denna perspektivering visas i utdrag (1)–(2) nedan.

- (1) Engelskundervisningen planerades ske via basområde och fördjupningsområde i olika veckor. Detta har inte uppnåtts i den grad det var tänkt. [Eleven] behöver mycket läroledd undervisning och stöttning i de uppgifter han gör. Klassen består av 22 elever. Engelskundervisningen för [eleven] skedde inledningsvis av höstterminen via ordinarie timmar i engelska och i språkvalet. (UHE1)
- (2) Om [eleven] ska redovisa ett arbete vill han inte göra det inför helklass. Där emot kan han tänka sig att redovisa för några få personer som han känner sig trygg med. [Eleven] har inga svårigheter med att svara på frågor inför övriga klasskamrater. (UHA1)

I det första utdraget härleds informationen till skribentens egen röst och i det andra härleds den till en elevs. Eftersom det inte finns några tydliga signaler om till vilka röster som information i utdrag som dessa ska härledas blir det en tolkningsfråga som i stor utsträckning avgörs med utgångspunkt i kontexten och rimligheten angående vem som kan känna till den aktuella informationen. Det är till exempel bara eleven själv som kan känna till vad han *vill* och vad han *kan tänka sig*. Det är förvisso tänkbart att ur ett mer inkluderande perspektiv betrakta dessa verb som anföringsverb, men eftersom det finns många andra (och tydligare) anföringstekniker i materialet undviker jag en sådan tolkning. Därmed möjliggörs en mer detaljerad beskrivning av hur information perspektiveras i texterna. Frånvaro av explicita anföringsmarkörer innebär nämligen inte att yttranden alltid härleds till skribentrösten, och därför kan denna typ av perspektivering (i likhet med alla andra perspektiveringstyper) vara aktuell för flera röster. I utdragen ovan förekommer vissa modala uttryck, till exempel sådana som modifierar kvantitet ([*Eleven*] *behöver mycket läroledd undervisning*) eller anger förutsättningar (*Om [eleven] ska redovisa*), men det är inte fråga om modalitet som berör skribentens förhållningssätt till informationens tillförlitlighet. I båda utdragen staplas huvudsatser som alla realiserar typ 1 av

stödjande perspektivering på varandra, vilket i materialet är vanligt för just denna perspektiveringstyp.

Vidare är det i (1) och (2) olika typer av information som aktualiseras; skribenten redogör här dels för skeenden (som *Engelskundervisningen planeras ske via basområde*), dels för förhållanden (som *[Eleven] behöver mycket lärarledd undervisning*). Viss information kan framstå som trivial (exempelvis om antal elever i klassen), men kan ändå vara viktig för elevens lärandesituation, medan annan information har avgörande betydelse i sammanhanget (exempelvis om elevens behov av stöttning). Oavsett vilken typ av information som aktualiseras fastställer skribenten skeenden och förhållanden genom att uttrycka sig på definitiva sätt som inte medger några undantag och därmed inte heller någon förhandling av betydelser. Även om skribenten respektive eleven kan utläsas som källor i dessa utdrag uppmuntrar alltså denna typ av perspektivering till en förståelse av kunskap om eleverna som mer objektiv än subjektiv. Perspektiveringen uppmuntrar också till tolkningen att de implicita källorna (skribenten och eleven) är kunskapsauktoriteter vars påståenden varken behöver reserveras med exempelvis modala hjälpverb (som *[Eleven] kan behöva...*) eller motiveras med hänvisning till någon angiven källa. Den form av kunskap som denna perspektivering bidrar till att konstruera kan således beskrivas som *objektiv och oproblematis*k (jfr Ivanič & Camps 2001), och det är en form av kunskap som läsaren förutsätts låta bli att ifrågasätta.

Den ovanstående typen av perspektivering kan kontrasteras mot en annan typ av stödjande perspektivering (typ 2). I dessa fall anger skribenten sig själv eller någon annan som källa och förklarar dessutom att det är fråga om just en subjektiv bedömning och inte något objektivt faktum. Exempel på typ 2 av stödjande perspektivering visas i utdrag (3)–(4).

- (3) **Min bedömning är** att han i nuläget inte når målen för SO för år 3. (UGC1)
- (4) Elevens svårigheter med fokus **bedöms (av psykolog) handla om** att det är svårt för eleven att ta in ny information och bearbeta den (UHF2)

Genom perspektiveringen i (3) härleder skribenten bedömningen till en explicit angiven källa (sig själv). Perspektiveringen innebär att källan blir personligt ansvarig för informationen, och därmed konstrueras en mer subjektiv än objektiv form av kunskap, vilket kan ses som mer transparent jämfört med typ 1 av stödjande perspektivering. Det innebär också att denna perspektivering reflekterar en kunskapsbildande praktik där kunskap konstrueras som »the product and property of individuals» (Ivanič & Camps 2001 s. 19), vilket indikerar ett

icke-socialt förhållningssätt till vad kunskap är inom den aktuella gemenskapen (ibid). Det finns dock också varianter av (3) där skribenten bara talar om bedömningar i form av nominalfraser som saknar framförstålld bestämning som explicit anger vems bedömning det är fråga om, som i *bedömningen är att hans behov är varaktiga* (UHF1). Det innebär att texten fördunklas i fråga om vem som gör bedömningen, och på det viset öppnar texten upp för möjligheten att bedömningen inte bara görs av en person utan flera, vilket i regel förstärker bedömningens legitimitet. Även om kunskap inte konstrueras som objektiv, definitiv och oproblematiserad i (3) är konstruktionen ett sätt för skribenten att antingen implicit eller explicit lyfta fram någon som kunskapsauktoritet (jfr Kong 2014 s. 109), och effekten kan antas bli särskilt stark när personen i fråga är en professionell inom det aktuella området. Vad som sker i (3) är att skribenten på ett subtilt sätt motiverar (den egna) kunskapen med implicit hänvisning till sin professionella erfarenhet. Perspektiveringen ger också en signal om att skribenten utgår från att hans erfarenhet är särskilt relevant i det aktuella sammanhanget (jfr Ivanič & Camps 2001 s. 25).

I likhet med (3) konstrueras i (4) kunskap som beroende av och tillhörande enskilda individer, men i detta utdrag är individen (psykologen) också aktivt agerande, vilket innebär att kunskap på ett tydligare sätt skrivs fram som något som *konstrueras* snarare än *finns*. På det viset förstärks kunskapens subjektiva karaktär. Mot bakgrund av att psykologprofessionen åtnjuter viss prestige blir angivelsen att bedömningen görs av en psykolog också ett sätt att förstärka kunskapens tillförlitlighet. Sammantaget bidrar perspektivering i (3) och (4) till att konstruera en *subjektiv och tillförlitlig* form av kunskap.

På sätt som påminner om typ 1 av stödjande perspektivering av information bidrar den tredje typen av stödjande perspektivering till en konstruktion av kunskap som mer objektiv. Det sker genom användning av vissa speciella verb, som exemplifieras i utdrag (5) och (6).

- (5) Vi **ser** att [eleven] har behov av särskilt stöd (UHG1)
- (6) Tidigare utredning har **visat** att [eleven] ligger under normalområdet för korttids- och arbetsminne. (UHC2)

I respektive utdrag blir verben *se* och *visa* centrala på grund av deras semantiska egenskap att för-sant-hålla förhållanden, och på grund av dess sätt att konstruera »beliefs as knowledge of facts» (van Dijk 2011 s. 45) beskrivs denna perspektivering som en strategi för att övertyga och manipulera läsare. Gränserna mellan kunskap och övertygelser är dock inte alltid lätta att urskilja och

i vissa sammanhang får vi nog acceptera att gränserna är flytande (van Dijk 2011 s. 60). I likhet med utdrag (1) och (2) ges det i dessa fall inget utrymme för läsare att ifrågasätta eller förhandla den beskrivning som ges, men till skillnad från perspektiveringstypen i (1) och (2) blir det här tydligt vilken källa som informationen härleds till. I stödjande perspektivering typ 1 förutsätter skribenten implicit att läsaren intar en solidarisk hållning i relation till den aktuella informationen, men i stödjande perspektivering typ 3 inte bara förutsätts läsarens solidaritet; här blir läsaren också explicit påtvingad skribentens synsätt (jfr Rehnberg 2020 s. 35). Sammantaget blir denna perspektiverings-typ ett sätt för skribenten att legitimera information från de aktuella rösterna, det vill säga *vi* respektive *tidigare utredning* i (5) och (6). Den form av kunskap som perspektiveringen bidrar till att konstruera kan beskrivas som *objektiv och ovedersäglig*.

Av analyserna ovan framgår det att viss information perspektiveras som subjektiv men ändå tillförlitlig, dvs. *stödjande typ 2*, utdrag (3)–(4), men det finns också en annan subjektiv men betydligt mindre tillförlitlig typ av perspektivering. I analysen har denna perspektivering kategoriserats som *problematiserande*. Den kategorin kan omfatta både information som härstammar från externa röster som rekontextualiseras i utredningarna och information som härstammar från skribenten, men realiseringen av perspektiveringen skiljer sig åt beroende på om informationen är rekontextualiserad eller om den härleds till skribenten. I de fall det är fråga om rekontextualiserad information kännetecknas perspektiveringen av atypiska anföringsmarkörer där skribenterna använder mentala verb som (till skillnad från verbala verb) medger undantag och förhandling av påståendets säkerhet. Exempel på sådana verb är *uppleva* och *uppfatta*, som i utdrag (7)–(8).

- (7) Matsalen **upplever** [eleven] som jobbig då det är ett utrymme med mycket rörelse och ljud. [Eleven] äter bara lite och **tycker** att kökspersonalen ”är på hen”. (UHD2)
- (8) lärarna på högstadiet **uppfattar** att [eleven] kan klara skolans kunskapsmål (UHD1)

I (7) anger skribenten att informationen ska härledas till en viss elev samtidigt som skribenten via verbvalen *upplever* och *tycker* betonar att elevens bild inte nödvändigtvis är allmänt giltig. Speciellt öppnar skribenten upp för alternativa tolkningar i meningen om att eleven »tycker att kökspersonalen» behandlar hen annorlunda, vilket innebär att informationen problematiseras och perspek-

tiveras som osäker. I samband med denna perspektivering inkluderas också i vissa fall citat från rösten som anförs. Även om skribenterna ibland modifierar citat (pronomenvalet *hen* i (7) är förmodligen en modifiering av citatet – rimligtvis har eleven använt ordet *mig*) förstärker citat den aktuella röstens närvaro i texten och betonar att det är fråga om information som inte ska härledas till skribenten. I (8) perspektiveras information som en aning mindre osäker på grund av verbvalet *uppfatta*, men det rör sig i så fall om marginell skillnad gentemot (7) – även i (8) öppnar skribentens val av verb upp för ifrågasättande av informationen.

I (7)–(8) är det alltså rekontextualiserad information som är aktuell. Även om atypiska anföringsverb också förekommer i relation till skribentrösten är det betydligt vanligare att information som härleds till skribenten problematiseras med hjälp av andra språkliga resurser, nämligen modala markörer som bygger in osäkerhet, som i exempel (9)–(10).

- (9) [Eleven] **verkar** hänga med i genomgångar men **kan** behöva en extra egen genomgång. (UHB1)
 (10) [Eleven] **verkade** trivas i skogen och tillsammans med djur. (UHI2)

De modala funktionerna hos hjälpverbet *kan* och lyftnings verbet *verkar* gör att informationen i yttrandena perspektiveras som osäker. Vidare härleds informationen till skribentens egen röst eftersom det inte finns något i vare sig texten eller kontexten som tyder på att informationen ska härledas till någon annan röst. I likhet med (7)–(8) öppnar skribenten här upp för möjligheten att de förhållanden som beskrivs inte är helt korrekta. Sammantaget bidrar problematiserande perspektivering till att konstruera kunskap som kan beskrivas som *subjektiv och osäker*. Den form av kunskap som konstrueras genom denna perspektivering är subjektiv i likhet med *stödjande typ 2*, utdrag (3)–(4), men den tillförlitlighet som kännetecknar *stödjande typ 2* är inte närvarande här.

Slutligen finns också en typ av perspektivering som innebär att yttranden rekontextualiseras på sätt som varken indikerar stödjande eller problematiserande förhållningssätt hos skribenten. Man kan ifrågasätta om språkbruk någonsin kan vara helt neutralt, men av de typer av perspektivering som finns i materialet är det i alla fall denna typ som är mest neutral. Perspektiveringen känns igen på förekomsten av typiska anföringskonstruktioner, som i utdrag (11)–(12).

- (11) Lärarna **menar** att det är mycket viktigt för eleverna med en tydlig struktur. (UHG1)
- (12) [Eleven] **berättar** att han trivs i skolan nu men bara under vissa förutsättningar. (UHF1)

I satsernas kärna framgår det att skribenterna här återberättar information som de fått del av via någon annan källa eller röst, och via satsernas subjekt (*lärarna* respektive *eleven*) lyfts de här källorna fram tydligt i texten. Därmed betonar skribenten genom denna typ av perspektivering att hen själv inte bär något ansvar för informationen. Vidare innebär skribentens neutrala rapportering att skribenten öppnar upp för förhållanden som är alternativa i relation till de som skrivs fram, men det görs alltså utan att skribenten indikerar sitt eget förhållningssätt till informationen.

I vissa fall av neutral perspektivering inkluderar skribenterna citat från den aktuella rösten. Ett annat sätt att realisera neutral perspektivering är via fristående citat som saknar anföringssats. Sådana citat förekommer dock inte i materialet. När citat förekommer är det företrädesvis korta ordsträngar som ofta är lätt modifierade, exempelvis genom att något pronomen har bytts ut. Notera att citat i anslutning till atypiska anföringsverb (se utdrag (7) ovan) inte analyseras som neutral perspektivering. Det längsta citatet i materialet är sju ord långt och ingår i en bisats: *Hon förklarar det med att »jag känner mig obekvämt i vissa grupper»* (UHG2). I samtliga fall är det fråga om muntliga källor som citeras, och det är alltid elever som citeras, vilket kan tolkas som att elevers röster ges en särskild status i texterna. Neutral perspektivering bidrar till att konstruera kunskap som *subjektiv och förhandlingsbar*.

I det ovanstående har de typer av perspektivering som påträffats i materialet diskuterats i relation till kunskapsbildning. I de utdrag som aktualiseras finns tydlig kongruens mellan satsernas struktur och deras betydelse, vilket gör att information perspektiveras på entydiga sätt. Den typen av konstruktioner dominerar materialet, men det finns också exempel på att skribenterna uttrycker sig mindre entydigt. I de fallen laborerar skribenter med förgrund och bakgrund i texten genom att placera central information i bisatser, som i utdrag (13).

- (13) Tvps3 är ett visuellt test som visar [elevens] möjlighet att lära sig/tolka information med hjälp av synen. (UHA2)

Utdrag (13) består av en huvudsats där satsens kärna utgörs av subjektet *Tvps3* och predikatet *är*. Därtill finns också ett klassificerande subjektspredikativ med ordet *test* som huvudord. Predikativet omfattar både en framförståll och en efterståll bestämmning, varav den efterstållade tar formen av en attributiv bisats (*som visar [elevens] möjligheter att lära sig/tolka information med hjälp av synen*). På huvudsatsnivå saknas både anföringsmarkörer och epistemiska markörer som indikerar informationens tillförlitlighet, vilket innebär att information perspektiveras som självklar och oproblematiserad kunskap. Den perspektiveringstyp som aktualiseras är alltså *stödjande typ 1* (jfr utdrag (1)–(2)). På bisatsnivå finns dock verbet *visa* som perspektiverar information som objektiv och ovedersäglig (jfr utdrag (5)–(6)). Därmed omfattar huvudsatsen som helhet två olika perspektiveringstyper. Ur ett strukturellt perspektiv kan attributiva bisatser strykas utan att huvudsatsen blir ogrammatisk, men ur ett betydelseperspektiv motsvaras (13) av *Det visuella testet Tvps3 visar [elevens] möjligheter att lära sig/tolka info med hjälp av synen*. I den omskrivningen blir det tydligt att den process som är central ur ett betydelseperspektiv lokaliserar i en bisats i (13). Därmed saknas tydlig kongruens mellan strukturell och semantisk hierarkisering i detta utdrag. På grund av att analysen av perspektivering fokuserar på betydelse snarare än struktur görs dock kategoriseringen av perspektivering i denna sats med utgångspunkt i den strukturellt underordnade processen *visar*, vilket ger perspektiveringstypen *stödjande typ 3*.

I materialet finns också några exempel på satskonstruktion som gör det svårt att dra rimligt säkra slutsatser om perspektivering av information. Exempel på det visas i (14).

- (14) Det som framkommer i hens skattning är att hen upplever ett par personer i hemmiljön mer eller mindre negativt. (UHD1)

Perspektiveringen i (14) är komplex. På huvudsatsnivå är det skribentens röst som hörs och på denna nivå saknas både anföringsmarkörer och epistemiska markörer, vilket perspektiverar informationen som självklar och oproblematiserad. Därmed aktualiseras även i detta utdrag perspektiveringstypen *stödjande typ 1* (jfr utdrag (1)–(2)). Det gäller dock inte för hur information perspektiveras i de två bisatserna som ingår i huvudsatsen. Verbet *framkomma* i den första bisatsen (*som framkommer i hens skattning*) realiserar snarare perspektiveringstypen *stödjande typ 3* (jfr utdrag (5)–(6)), och verbet *uppleva* i den andra bisatsen (*att hen upplever ett par personer i hemmiljön mer eller mindre negativt*) realiserar perspektiveringstypen *problematiserande* (jfr utdrag (7)–

(8)). Informationen i bisatserna härleds också till andra röster, nämligen *övriga röster* (första bisatsen) respektive *elevröst* (andra bisatsen). Ur ett betydelseperspektiv är det dock tydligt att information som är avgörande för hela huvudsatsen, nämligen att något *framkommer* och att någon *upplever* något, bärs upp av de två bisatserna. Skribenten väljer alltså även här att placera semantiskt överordnad information i strukturellt underordnade delar av satsen, och i detta fall är det svårt att dra säkra slutsatser om vilken perspektiveringstyp som är dominerande. Språkbruket fungerar alltså som ett sätt att skapa vighet i texten.

Det finns flera tänkbara anledningar, såväl ideationella som textuella, till att skribenter väljer att placera betydelsemässigt central och överordnad information i delar av satser som är strukturellt underordnade. I (13) skulle skribentens val av satskonstruktion kunna förklaras med hänvisning till textens informationsstruktur; till exempel kan den valda strukturen bidra till en varierad text och lämplig disposition. I (14) kan man tänka sig att valen görs med intentionen att skapa en mindre direkt formulering och därmed tona ned den potentiellt känsliga informationen. Troligtvis är skribenterna omedvetna om sina val av satskonstruktion och speciellt i (14) har skribenten förmodligen tagit intryck av ett byråkratiskt myndighetsspråk, men den komplexa konstruktion och sammanblandning av perspektiveringstyper samt röster som förekommer i (14) är ovanlig i de analyserade utredningarna. En slutsats som kan dras av att satser som (13) och (14) förekommer i materialet är dock att information som är underordnad ur ett strukturellt perspektiv inte alltid är underordnad ur ett betydelseperspektiv.

5.2 Mönster för perspektivering och kunskapsbildning – ett kvantitativt perspektiv

Förekomsten av satser med multipel och svårtolkad perspektivering som exemplifieras i (14) är mycket låg i studiens material. Av totalt 1 508 analyserade huvudsatser finns det bara två andra som liknar den i (14), och eftersom det är svårt att dra slutsatser om perspektivering i dem utesluts de tre satserna från studiens kvantitativa analyser. Genom att perspektivering i de övriga drygt 1 500 huvudsatserna härleds till någon eller några av de sex rösttyper som identifierats i materialet blir det möjligt att urskilja i vilken utsträckning information tas för given, för-sant-hålls, problematiseras etc. i relation till olika röster. En sådan kvantifiering visas i tabell 1. Siffervärdena i tabellen anger procentuell fördelning av respektive rösttyps yttranden fördelade över de fem

perspektiveringstyperna (med tillhörande kunskapsform). Det innebär att siffrorna i varje kolumn kan adderas och att summan av dem är 100 (procent).

Tabell 1. Perspektivering och kunskapsformer i relation till röster.

Perspektivering	Kunskapsform	Elev	Lärare	Skribent	Förälder	Övriga	Okända
Stödjande typ 1	Objektiv och oproblematiserande	55	55	95	62	43	64
Stödjande typ 2	Subjektiv och tillförlitlig	0,5	5,5	0,5	1	2	0
Stödjande typ 3	Objektiv och ovedersäglig	0	4,5	0,5	5	41	0
Problematiserande	Subjektiv och osäker	15,5	21,5	4	6	3	29
Neutral	Subjektiv och förhandlingsbar	29	13,5	0	26	11	7

I tabellen blir det tydligt att de flesta (men inte alla) perspektiveringstyperna förekommer i relation till alla röster. Skribentens egen röst är inte möjlig att kombinera med neutral perspektivering på grund av definitionen av perspektiveringstypen. Alla övriga kombinationer är däremot teoretiskt möjliga, men i tabellen syns som sagt att inte alla förekommer.

Av tabellen framgår att det vanligaste sättet för skribenter att perspektivera information är den typ av perspektivering som kallas *stödjande typ 1*, och det gäller för information i förhållande till alla röster. Dock framgår det också att utbredningen av kategorierna varierar inom respektive röst. Den röst vars information i allra störst utsträckning perspektiveras som oproblematiserande är skribentens egen röst. Information som härleds till denna röst perspektiveras nästan alltid på det här sättet, medan bara ungefär hälften av informationen från övriga röster perspektiveras på samma sätt. De två andra typerna av stödjande perspektivering har en låg och ganska jämn fördelning bland rösterna med undantag för röstkategorierna *övriga röster*. För den röststypen gäller att nästan hälften av all information perspektiveras som *stödjande typ 3*, det vill säga som objektiv och ovedersäglig kunskap. Av all information som förekommer i pedagogiska utredningar är det alltså information från denna typ av röst som i störst utsträckning konstrueras som ovedersäglig. Det framgår också att information som härstammar från den här röstkategorierna problematiseras av skribenterna i minst utsträckning. Vidare problematiseras endast en margi-

nellt större andel av informationen som härstammar från skribentens egen röst. Motsvarande andel för elevröster är nästan fyra gånger större. Man kan också notera att information som härstammar från elever aldrig perspektiveras som objektiv och ovedersäglig kunskap, och nästan lika ovanligt är det att elevers information konstrueras som tillförlitlig. Vidare perspektiveras elevers information som subjektiv och förhandlingsbar i relativt stor utsträckning.

Genom att se på den relativa frekvensen av olika sätt att perspektivera information framträder en tydlig bild av att information som härstammar från olika röster perspektiveras på kvantitativt olika sätt. Sammanfattningsvis synliggör den kvantitativa översikten vilka röster som, relativt i förhållande till dess förekomst, ges mer respektive mindre inflytande på kunskapsbildning i texterna. Det blir också tydligt att skribenter sammantaget legitimerar information som härstammar från dem själva och från exempelvis tidigare utredningar i betydligt större utsträckning än information som härstammar från andra källor. Och särskilt perspektiveras elevers information som osäker eller förhandlingsbar.

6 Diskussion

Den här studien har undersökt aspekter av lärares kunskapsbildande praktiker och hur dessa representeras i skolans pedagogiska utredningar, men studien ger också insikter om språkbrukets betydelse för kunskapsbildning i allmänhet och hur språk kan användas strategiskt för att svara mot olika syften. I texter bildas kunskap på en mängd olika sätt (van Dijk 2011) och fokus för den här studien ligger på aspekter av kunskapsbildning som kan härledas till röster och perspektivering av information, och med tanke på att både röster och perspektivering är centrala i varje syntaktisk mening i alla texter är det kanske fråga om den allra viktigaste aspekten av kunskapsbildning i text. Tidigare studier har i stor utsträckning fokuserat på hur information som härleds till externa röster rekontextualiseras och perspektiveras i text, men i den här studien inkluderas också perspektivering av information som härleds till skribenten själv.

I analysens första del har fokus legat på språkliga uttryck för kunskapsbildning. Här synliggörs hur information som härstammar från olika röster hanteras och perspektiveras på kvalitativt olika sätt och hur perspektivering bidrar till konstruktion av olika former av kunskap. I analysen har fem typer av perspektivering och sex rösttyper (informationskällor) identifierats. Exempel på rösttyper är skribentens egen röst, elevens röst och föräldrars röster. Värt att

notera är att det i utredningarnas fritexter inte finns någon röst som härstammar från texter utan direkt koppling till den elev som är föremål för utredning. Det vore annars tänkbart att skribenterna, i kunskapsbildande syfte, utnyttjade röster från exempelvis texter om lärande och lärandestöd med mer teoretiska och allmänna infallsvinklar. Det skulle kunna bidra till kunskapsbildning i de pedagogiska utredningarna, men några röster från sådana texter förekommer alltså inte.

I analysens andra del har fokus riktats mot kvantitativa mönster för i vilken utsträckning olika typer av perspektivering och de kunskapsformer som kopplas till dessa relateras till olika röster. Därmed kartlägger studien hur röster legitimeras och delegitimeras via konstruktion av olika former av kunskap. Sammanställningen av i vilken utsträckning de sex rösterna relateras till olika typer av perspektivering av information och former av kunskap ger bilden av att vissa kombinationer av röster och perspektivering är betydligt mer frekventa än andra. Mer specifikt legitimerar skribenter i första hand information som antingen härleds till dem själva eller till skriftliga källor som kunskapstest och tidigare utredningar om eleven. Rimligtvis är skribenterna medvetna om att alla typer av kunskapstest (lästest, räknetest etc.) har brister och kan vara missvisande samt att tidigare utredningar alltid vilar på individers bedömningar. Men kritiska förhållningssätt till information från denna typ av källor har mycket begränsat genomslag i skolans elevutredningar. Skribenterna konstruerar snarare testresultat och tidigare utredningar som objektiv och oversäglig kunskap om elever. Ett annat resultat av den kvantitativa sammanställningen är att den information som i minst utsträckning perspektiveras som trovärdig och legitim är information som härstammar från elever.

Dessa resultat kan vidare förstås i ljuset av teorier om genre som framhåller att (genre)konventioner är starkt styrande för språkbruk (Bhatia 2014 s. 26) och att enskilda skribenters språkbruk styrs av genre i lika stor utsträckning som av skribenternas verklighetsuppfattning (Ivanič & Camps 2001 s. 28). De kombinationer av röster och perspektivering som dominerar materialet kan alltså förstås som genredrag som skapar diskursiv stabilitet i skolans elevutredningar. Genrer är dock också »reflections of disciplinary and organizational cultures» (Bhatia 2014 s. 27), vilket innebär att genredrag är förankrade i och måste förstås som uttryck för kollektiva föreställningar och förgivettaganden som bidrar till att hålla samman den diskursgemenskap (till exempel en profession) som »äger» den aktuella genren (Swales 1990). Därmed är dessa genredrag uttryck för djupt förankrade föreställningar inom lärarkåren och för att skribenterna via texterna fastställer den egna diskursgemenskapens bild av

verkligheten (jfr Andreasson 2007, Bhatia 2014). Även om information från elever inkluderas i utredningar (ofta via neutral anföring) anger den kvantitativa sammanställningen att elevers informationsbidrag legitimeras i liten utsträckning, vilket innebär att deras perspektiv på sitt lärande, sina svårigheter och vilka stödsatser som kan vara lämpliga för dem endast i begränsad utsträckning betraktas som värdefulla för lärares kunskapsbildning om elevers lärande. Det sammanfaller med tidigare iakttagelser av elevers inflytande i liknande dokument (se Asp-Onsjö 2006).

Olika typer av perspektivering utgör resurser för skribenter att föra diskursiva och analytiska resonemang i text för att skapa ny kunskap. Analysen av perspektivering och röster i elevutredningarna ger dock bilden av att skribenterna i mycket begränsad utsträckning utnyttjar texternas potential som ett analytiskt och utredande redskap. I stället indikerar den kvantitativa delen av analysen att texterna främst fungerar som redskap för lärarna att konstruera kunskap som bekräftar deras personliga uppfattningar om elevers kunskaper, förmågor och behov av stöd. Det innebär att de kunskapsbildande praktiker som representeras i texterna präglas av ett ensidigt skribentperspektiv; trots att flera andra röster än skribentens egen är tydligt närvarande i texterna har de övriga en begränsad betydelse för den kunskap och de sanningsanspråk som elevutredningarna sammantaget ger uttryck för.

Litteratur

- Andreasson, Ingela, 2007: Elevplanen som text – om identitet, genus, makt och styrning i skolans elevdokumentation. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Annerberg, Anna, 2016: Gymnasielärares skrivpraktiker: Skrivande som professionell handling i en digitaliserad skola. Örebro: Örebro universitet.
- Asp-Onsjö, Lisa, 2006: Åtgärdsprogram – dokument och verktyg? En fallstudie i en kommun. Göteborg: Göteborg universitet.
- Bednarek, Monika, 2006: Epistemological positioning and evidentiality in English news discourse: A text-driven approach. I: *Text and Talk* 26(6). S. 635–660.
- Bellander, Theres & Landqvist, Mats, 2018: Becoming the expert constructing health knowledge in epistemic communities online. I: *Information, Communication & Society* 23(4). S. 507–522.
- Bergh Nestlog, Ewa, 2012: Var är meningen? Elevtexter och undervisningspraktiker. Växjö: Linnaeus University Press.
- Bhatia, Vijay, 2014: *Worlds of written discourse: A genre-based view*. 2. uppl. London: Continuum.

- Byrman, Ylva, 2017: Så fångas de misstänkta ord: Förhör och dokumentationspraktiker på Skattebrottsenheten. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Clark, Herbert H., 1996: *Using language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gales, Tammy, 2011: Identifying interpersonal stance in threatening discourse: An appraisal analysis. I: *Discourse Studies* 13(1). S. 27–46.
- Gunnarsson, Britt-Louise, 2009: *Professional discourse*. London: Continuum.
- Helgesson, Karin & Nord, Andreas, 2020: Det kommunala tjänsteutlåtandet: Funktion och form hos en central typ av text i kommunal politisk förvaltning. I: Stina Ericsson, Inga-Lill Grahn & Susanna Karlsson (red.): *Språklig mångfald. Rapport från ASLA-symposiet i Göteborg, 23–24 april 2020. (ASLA:s skriftserie 28.)* Göteborg: ASLA, Svenska föreningen för tillämpad språkvetenskap. S. 69–89.
- Ivanič, Roz & Camps, David, 2001: I am how I sound: Voice as self-representation in L2 writing. I: *Journal of Second Language Writing* 10(1–2). S. 3–33.
- Johansson, Annelie, 2018: *Lärares bedömningspråk: Språkhandlingar, bedömning och språklig utformning i grundskolans skriftliga omdömen*. Växjö: Linnaeus University Press.
- Kong, Kenneth, 2014: *Professional discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koskela, Merja, 2010: From bureaucrats to the public on the internet: Methodological aspects of intertextual analysis. I: *Fachsprache* 32(1–2). S. 54–63.
- Lind Palicki, Lena, 2010: *Normaliserade föräldrar: En undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007*. Örebro: Örebro universitet.
- Linell, Per, 1998: Discourse across boundaries: On recontextualizations and the blending of voices in professional discourse. I: *Text & Talk* 18(2). S. 143–158.
- Nikolaidou, Zoe & Bellander, Theres, 2020: Health literacy as knowledge construction: Learning about health by expanding objects and crossing boundaries in networked activities. I: *Learning, Culture and Social Interaction* 24. 100256.
- Ohlsson, Claes, 2007: *Folkets fonder? En textvetenskaplig studie av det svenska pensionssparandets domesticering*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Rehnberg, Hanna Sofia, 2020: *Pisa som belägg och auktoritetsförstärkare: En analys av mediekonstruktioner och deras funktioner i skolans granskningslandskap*. I: *Språk och stil NF* 30. S. 32–62.
- SAG = Telemann, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Sandberg, Malin, 2020: *Från beslut till broschyr: Intertextualitet, äldre och kultur i texter inom en statlig satsning. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 40.)* Göteborg: Göteborgs universitet.
- Skoglund, Astrid, 2014: *Kommunikativa strategier i texter om tobaksavvänjning: Innehåll, argumentation och modellläsare*. Växjö: Linnaeus University Press.
- Skolverket, 2013: *Utvecklingssamtalet och den skriftliga individuella utvecklingsplanen*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket, 2014a: *Arbete med extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram*. Stockholm: Skolverket.

- Skolverket, 2014b: Stödinsatser i utbildningen – om ledning och stimulans, extra anpassningar och särskilt stöd. Stockholm: Skolverket.
- Ström, Peter, 2017: Utredning inleds: Språk, genredrag och ansvar i barnavårdsutredningar. Växjö: Linneaus University Press.
- Svensson, Jan, 1995: Den diskursiva texten. I: Claes-Göran Holmberg & Jan Svensson (red.): Medietexter och medietolkningar: Läsnings av massmediala texter. Nora: Bokförlaget Nya Doxa. S. 163–182.
- Swales, John M., 1990: Genre analysis: English in academic and research settings. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk, Teun A., 2003: The discourse-knowledge interface. I: Gilbert Weiss & Ruth Wodak (red.): Critical discourse analysis. London: Palgrave Macmillan. S. 85–109.
- van Dijk, Teun A., 2011: Discourse, knowledge, power and politics: Towards critical epistemic discourse analysis. I: Christopher Hart (red.): Critical discourse studies in context and cognition. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. S. 27–64.
- van Leeuwen, Theo, 2008: Discourse and practice: New tools for critical discourse analysis. Oxford: Oxford University Press.
- White, Peter R.R., 2012: Exploring the axiological workings of ‘reporter voice’ news stories: Attribution and attitudinal positioning. I: Discourse, Context & Media 1(2–3). S. 57–67.

© 2024 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i
Creative Commons Erkännande-licensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))

Fenomenet proverbalisering i synkroni och diakroni

Av OLOF ERIKSSON

Abstract

Eriksson, Olof, olof.eriksson@lnu.se, Professor emeritus, Department of Languages, Linnaeus University: "A synchronic and diachronic study of proverbalization". *Språk och stil* NF 33, 2023, pp. 132–163.

This article deals with the linguistic phenomenon usually referred to as *verbersättning* ("verbal substitution") but which, in the present article, I prefer to call *proverbalisering* ("proverbalization"), a choice of term based on the analogy with *pronominalisering*, the corresponding term in the nominal sphere. However, while pronominalization has been the subject of many linguistic studies, proverbalization, despite its crucial importance to any language possessing the verb category, has received little attention in modern linguistic research.

The article analyses the use of proverbalization by means of the proverb *göra* in Swedish with the purpose of showing that this linguistic operation is not a specifically Swedish phenomenon but a phenomenon of great linguistic generality and that this is why a comparison with other languages will reveal that its general mechanisms are fundamentally the same in the languages compared as in Swedish. In fact, it is argued that in Swedish, as well as in these languages, the proverb is a syntactic tool specifically designed for verb phrase representation and that, in this capacity, it satisfies an imperative need of linguistic expression. It follows that proverbalization is not subject to diachronic frequency fluctuation. Furthermore, the analysis does not support the common view that proverbalization is primarily a stylistic device for avoiding verb repetition, nor the conception of proverbalization as being a subdivision of ellipsis.

Keywords: Swedish, English, French, proverbalization, verbal substitution, verb phrase representation, style, ellipsis.

---

1 Inledning

I exemplen (1–3) nedan används verbet *göra*, optionellt med objektet *det* i (1–2), som ersättare för ett föregående verb med specifik lexikal betydelse.¹ I (1) gäller ersättningen inte bara detta enkla verb (*cyklar*) utan omfattar hela den föregående satsens verbfras (*cyklar nästan alltid till jobbet*), i (2a) omfat-

---

Jag vill tacka två anonyma granskare för mycket värdefulla synpunkter på en tidigare version av denna artikel.

¹ Språkexempel som inte har någon källangivelse är konstruerade av mig.

tar den hela den föregående meningens verbfras (*tycker att hon sjunger bra*), men i (2b) endast *att*-satsens verbfras (*sjunger bra*). I (3) slutligen begränsar sig ersättningen till den föregående *att*-satsens finita verb (*sjunger*), med möjlighet till upprepning av detta verb – vilket inte är fallet i (1) och (2) – men med tveksam möjlighet till inskott av det pronomina objektet *det*.

Ett verb med den specifika syntaktiska uppgift som verbet *göra* har i exemplet (1–3) återfinns som ett viktigt grammatiskt inslag i många språk. Tills vidare kommer jag att tala om detta verb som ett *ersättningsverb*.

- (1) – Jag cyklar nästan alltid till jobbet.
– *Gör* du (*det*)?
- (2) – Jag tycker att hon sjunger bra.
  - a. – *Gör* du (*det*)?
  - b. – *Gör* hon (*det*)?
- (3) – Jag tycker att hon sjunger bättre nu än hon *sjöng* / *gjorde* (*det*) för ett år sedan.

Verben i ett språk kan delas in i huvudverb och hjälpverb, men ersättningsverbet kan betraktas som en egen kategori, även om inget språk verkar ha mer än ett sådant verb. I svenskan är det *göra*, i engelskan *do*, i franskan *faire*, i tyskan *tun*. Man kan notera att engelskan och tyskan har två verb, *do* och *make* respektive *tun* och *machen*, för de användningar och betydelser som förenas i t.ex. svenskans *göra* och franskans *faire* (Gilquin & Viberg 2009).

Likt hjälpverben har ersättningsverbet formordskaraktär, men det uppträder inte syntaktiskt som ett hjälpverb. Detta klargjorde Damourette och Pichon redan 1936. Efter att ha fastslagit att den verbersättande användningen av *faire* är grammatiskt, inte lexikaliskt, betingad konstaterar de att man i detta fall inte kan tala om *auxiliarité*: »[V]erbet *faire* hjälper här inte det betydelsebärande verbet, det ersätter det.» (Damourette & Pichon 1936 s. 133)²

² Översättningen till svenska av alla i artikeln förekommande franska och tyska citat och exempel är artikelförfattarens egen när inte annat anges.

2 Utgångspunkter och tidigare forskning

Syftet med denna artikel är att analysera verbersättningens grundläggande mekanismer från allmänspråklig utgångspunkt, med särskilt fokus på svenskan. Eftersom ersättnings verbet, oberoende av språk, kan ses som den verbala sfärens motsvarighet till den nominala sfärens pronomen, kan man med fog betrakta ersättnings verbet som ett i lika hög grad universellt språkligt fenomen som pronomenet. Dess närvaro i språket framhölls redan 1937 av den danske lingvisten Louis Hjelmslev som en nödvändighet: »Det måste existera 'proverb', eller – eftersom denna terminologiska utväg är stängd för oss – låt oss säga verbala pronomen i samma rätt som de nominala pronomina.» (Hjelmslev 1937 s. 57)

Som en följd av proverbetts karaktär av språklig universalie i samma mån som pronomenets förefaller det rimligt att basera en undersökning av verbersättningens grundläggande mekanismer på ett material hämtat från flera språk. Man skulle t.o.m. kunna hävda att undersökningens relevans ökar med antalet språk från vilka den hämtar sitt material.

Detta betyder inte att det inte finns individuella skillnader mellan språken med avseende på hur verbersättningen realiseras i de olika konstruktioner där fenomenet uppträder (se t.ex. Eriksson 2008). Men sådana skillnader påverkar inte verbersättningens generella mekanismer, och en egenskap observerad i ett enstaka språk kan inte tillerkännas allmänspråklig giltighet om inte andra språk också uppvisar denna egenskap. Ett exempel: i boken *The French Language Today* hävdar författarna (Battye m.fl. 2000 s. 180) att det i den komparativa bisatsen i (4a) är det neutrala pronomenet *le* ('det') som utgör »the pro-VP» och att ersättnings verbet illustrerar »the auxiliary use of *faire*». Varken svenskan eller engelskan har emellertid i detta fall någon motsvarighet till franskans pronomen *le* (vars närvaro i satsen för övrigt inte är obligatorisk). Tvärtom skulle inskott av ett sådant pronomen i båda språken resultera i en ogrammatisk sats (4b–c). Språken varierar förvisso i fråga om krav på pronominell närvaro i den anaforiska verbfrasen, men de har gemensamt att rollen som ersättande element primärt vilar på frasens verb:

- (4) a. Marie m'embête plus qu'elle (ne) *le faisait* l'an dernier.
- b. Marie annoys me more than she *did* (*it) last year.
- c. Marie irriterar mig mer än hon *gjorde* (*det) förra året.

Denna artikel är följaktligen inte i egentlig mening en kontrastiv studie. Kontrastiva studier syftar primärt till att i två eller flera språk blottlägga skillnader

som har sin grund i strukturellt betingade egenskaper i de berörda språken, dvs. i egenskaper som är systeminherenta i språken i fråga (Eriksson 2004, 2015). Syftet är snarare det motsatta: att utifrån en studie som systematiskt jämför svenskan med några andra språk – engelska, franska och, i någon mån, tyska – söka identifiera och analysera de egenskaper av strukturell natur som utgör verbersättningens generella konstanter och som sammantagna kan sägas definiera begreppet *verbersättning*.

Ett annat skäl att undersöka verbersättningen multilingvistiskt är att fenomenet ännu i dag är förvånansvärt outforskat, i synnerhet i svenskan men också i engelskan och franskan. För svenskans del existerar det inte någon enda specialstudie, varken i bok- eller artikelform. Det som finns är ett antal kortfattade beskrivningar i grammatikor, vilka i allmänhet endast konstaterar att man i svenskan använder verbet *göra* för att inte behöva upprepa ett i kontexten förekommande handlingsverb. Den mest utförliga beskrivningen återfinns naturligt nog i *Svenska Akademiens grammatik* (1999), i fortsättningen SAG. I del 2, § 32 (s. 539–540), som i första hand avser egentliga hjälpverbs egenskaper, beskrivs ersättnings verbet *göra* som huvudord i »den pronomiella verbfrasen» *göra (det)*. I del 3, § 10 (s. 265–266) behandlas *göra* som huvudord i olika typer av »anatoriska verbfraser», i vissa fall med explicita objekt som *det*, *detta* eller relativt *vilken*, och i § 11 (s. 267–269) när *göra* i anatoriska verbfraser är obligatoriskt respektive optionellt. Speciella regler för vad som gäller i komparativa bisatser (beträffande krav på respektive utelämnning av *göra* eller *det*) tas upp i del 4, § 110 (s. 610–612). Inte mycket sägs emellertid om verbersättningens generella mekanismer.

Även för engelskans del tycks specialstudier saknas helt. I Halliday & Hasan 1976, vars tredje kapitel ägnas fenomenet *substitution* (s. 88–141), analyseras ganska ingående verbersättningens mekanismer under rubriken »Verbal substitution» (s. 112–129). Denna analys är av stort värde därför att den just fokuserar verbersättningens allmänna aspekter och sätter in fenomenet i ett vidare språkligt sammanhang, där t.ex. förhållandet till ellips, till pronominalisering och till referens diskuteras.

Vad beträffar franskan, är bilden något ljusare. Två viktiga specialstudier i artikelform (Moignet 1960 och Fournier & Fuchs 1999) behandlar från diakronisk utgångspunkt de grundläggande aspekterna av verbet *faire* som ersättningsform, den senare dock endast med avseende på dess användning i komparativ bisats. Denna begränsning gäller också den enda monografi som specifikt ägnats verbet *faire* i dess verbersättande funktion: Eriksson 1985. Det existerar emellertid en monografi som behandlar det medeltida bruket av verbet *faire* i

alla dess användningar (Ponchon 1994), och i vilken analysen av det verbersättande *faire* upptar ett kapitel (s. 251–341). Slutligen kan nämnas att en funktionalistiskt inspirerad monografi som kontrastivt beskriver engelska och franska (Apothéloz 1995) behandlar fenomenet *anafor* och i några avsnitt (s. 118–128, 147–155) analyserar ersättningsverbets roll som anaforiskt uttryck, samt en annan kontrastiv studie (Eriksson 2008) som specifikt analyserar konstruktionen *do/faire/göra* + objekt i engelska, franska respektive svenska.

3 Termöversikt och termval

Ersättnings verbet går under olika beteckningar. En äldre, internationellt spridd term är *verbum vicarium*, vilken har sin grund i att latinets *facere* kunde ha en ersättande, »vikarierande» funktion. Vad beträffar de här aktuella språken, är det föga anmärkningsvärt att denna term påträffas i franska framställningar, och då särskilt i arbeten av något äldre datum, som t.ex. Sandfeld (1965 [1936] s. 447) eller Le Bidois & Le Bidois (1971 [1938] s. 143). Termen är dock sällan förekommande numera. Detta gäller inte i lika hög grad de franciserade och angliserade formerna av den latinska termen: *verbe vicaire* (t.ex. García-Castanyer 1992 s. 51, Le Goffic 1993 s. 395, Fournier & Fuchs 1999 s. 290 et passim, Combettes 2003 s. 196) respektive *vicarious do/verb* (t.ex. Kruisinga 1931 s. 414, Zandvoort 1965 s. 79, Visser 2002 s. 511 et passim, Fulk 2012 s. 107). I svenskan har denna terminologi ingen tradition, i varken latinsk eller försvenskad form.

I franskt språkbruk kallas verbet ibland *verbe suppléant* eller *verbe en emploi suppléant* (t.ex. Damourette & Pichon 1936, Moignet 1960, Eriksson 1985, 2006) och i analogi härmed det lingvistiska fenomenet som sådant *suppléance verbale/du verbe*.

Den anglosaxiska terminologin har tagit starkt intryck av synen på detta fenomen inom funktionell grammatik. I Halliday & Hasan (1976) behandlas fenomenet under benämningen *verbal substitution* (så även i Halliday & Matthiessen 2004 och Thompson 2004), en term som bygger på analogin med *nominal substitution*, varmed avses den funktion som ordet *one(s)* fyller när det ersätter en nominalfras, och med *clausal substitution*, som är den motsvarande funktionen hos ordet *so* på satsplanet (– *Did he tell you the truth?* – *I hope so.*). I Apothéloz 1995 har Hallidays idéer beträffande fenomenet *substitution* (liksom *referens* och *ellips*) fått en fransk tillämpning, både analytiskt

och terminologiskt: de tre typerna av »substitution» benämns där *substitution verbale*, *substitution nominale* och *substitution propositionnelle*.

Ersättningsverbets funktion har av andra lingvister setts som analog, inte med motsvarande ersättningsnomens funktion, utan med den som det personliga pronomenet fyller när det ersätter en nominalfras, dvs. pronominaliseringens funktion. För franskans del tycks Damourette och Pichon (1936 s. 133) ha varit de första att ta fasta på denna analogi: »Om man, med en något grov men talande analogi, jämför hjälpverbets roll med artikelns, måste man här jämföra verbet *faire*:s roll med pronomenets.» Det är således inte anmärkningsvärt att man börjat tala om ersättnings verbet som ett *proverb*. Detta är fallet i nyare engelsk terminologi. Eftersom emellertid detta ord i engelskan är upptaget av betydelsen 'ordspråk, maxim', har man tagit för vana att skriva ordet med bindestreck: *pro-verb*. Detta gör man också på franska, där samma homonymi föreligger. Termen *pro-verbe* återfinns t.ex. hos Chevalier m.fl. (1988 s. 98), García-Castanyer (1992 s. 50) och Grevisse (1993 s. 1127). I svenskan, som inte har denna homonymi, påträffas både *proverb* (Hultman 2003 s. 145) och *pro-verb*, det senare i SAG, vilken dock framför allt använder termen *ersättningsverb* (del 3 s. 265, 267) och endast i förbigående, i en anmärkning (del 2 s. 238), påpekar möjligheten att införa termen *pro-verb* inom ramen för en modell som laborerar med sådana begrepp som *pro-substantiv*, *pro-adjektiv*, *pro-sats*. Samma indelningsgrund lanserades som en möjlighet redan i Jespersens *The Philosophy of Grammar* (1968 [1924] s. 82–83).

En svensk term som bygger på analogin med *pronomen* är *pronominellt verb*, som används av Olof Thorell (1977) i hans svenska grammatik, ett val som, trots termens motsägelsefulla karaktär, motiveras på följande rättframma sätt: »Verbet *göra* kan ersätta andra verb och kan alltså kallas för *pronominellt verb*.» (s. 76). Denna terminologi har anammats av författarna till SAG, som genom att ändra benämningen till *pronominell verbfras* (1 s. 214; 3 s. 265) emellertid har velat dels betona verbets representerande funktion, dels göra klart att *göra* fungerar som huvudord i en verbfras, ibland med ett pronomen, i typfallet *det*: *Fler pianister spelade här i fjol än vad som gjorde det i förfjol* (3 s. 265).

I engelskt språkbruk förekommer, som nämnts ovan, termen *pro-verb* som beteckning på verbet *do* i ersättningsfunktion. Termen förekommer där emellertid framför allt med en annan innebörd, nämligen den som verbet *do* får när det, som hos Halliday & Hasan (1976), används för att uttrycka »any unidentified or unspecified process» (s. 125), som t.ex. i *I'm glad he's doing something* (s. 128). Halliday och Hasan skiljer detta *do* från »substitute *do*» (s. 117), som, till skillnad från »*pro-verb do*», alltid är anaforiskt (jfr Apothéloz 1995

s. 118–120). Samma beteckning – »substitute *do*» – förekommer hos Denison (1993 s. 271). I engelskan är emellertid den terminologiska situationen oklar och något förvirrande, vilket t.ex. visas av att det som Halliday och Hasan kallar »substitute *do*» benämns »pro-verb *do*» i *The Cambridge Grammar of the English Language* (Huddleston & Pullum 2002 s. 99–100), medan Quirk m.fl. (1985 s. 877) betraktar *do* som »pro-verb» i en mening som *What is she doing?* men som »pro-predicate» det som Halliday och Hasan kallar »substitute *do*». Situationen kompliceras ytterligare av att Quirk m.fl. (1985 s. 874–875) erkänner två typer av »pro-predicate *do*» beroende på om verbet har hjälp- eller huvudverbstatus. I det förra fallet har vi, enligt författarna (s. 874), att göra med ett fall av »ellipsis of the predication», och endast i det senare med ett autentiskt fall av »substitution for the predicate». Denna distinktion görs emellertid inte i *Longman Grammar of Spoken and Written English* (Biber m.fl. 1999 s. 72), som beskriver *do* som enbart ett »pro-predicate».

Som en fransk motsvarighet till svenskans *pronominellt verb* (Thorell 1977) framstår termen *pronom verbal*, vilken infördes av Louis Hjelmslev (1937 s. 57) eftersom den uppenbara termen – *proverbe* – av honom inte sågs som tillgänglig. Däremot är termen *verbe pronominal*, den språkligt sett direkta motsvarigheten till svenskans *pronominellt verb*, oanvändbar på grund av sin betydelse 'reflexivt verb', ett förhållande som inte gäller svenskan, där termen *verbalt pronom* påträffas redan i början av 1900-talet hos Adolf Noreen (1904–1912, bd 5 s. 67). Noreens val av term är helt logiskt i hans specifika fall eftersom *pronom* för honom är en beteckning på varje språkligt uttryck – *semem* – som har »pronominell betydelse», dvs. betydelse som är »såtillvida variabel ('föränderlig'), att den till väsentlig del utgöres af en hänvisning till någon utanför det språkliga uttrycket själfv befintlig, genom den öfriga situationen gifven omständighet» (s. 65–66): »Ett ord med pronominell betydelse kallas *pronom*.» (s. 66) (För en kritik av Noreens syn på begreppet *pronom*, se Jespersen 1968 [1924] s. 83–84.) Ett språks icke-pronominella sememer – betecknade som »expressiva» – har å sin sida en betydelse som »såtillvida är fix (dvs. 'oföränderlig'), att den väsentligen är gifven ('fixerad') i och med det språkliga uttrycket själfv» (s. 65). Denna dikotomi, varigenom ett språks samtliga enheter utgöres av *pronom* och icke-*pronom* är central i Noreens för sin tid nyskapande – men internationellt dessvärre inte efter förtjänst uppmärksammade – lingvistiska teorier. Adolf Noreen var inte bara först med att tala om verbala *pronom*, utan också, tycks det, med att benämna sådana *pronom* *proverba*, varmed han avser »verbalt formade pronominella sememer» (s. 67), främst verbet *göra*.

Jag har i denna framställning valt att framgent kalla enheten *proverb* och fenomenet *proverbalisering*, i båda fallen i analogi med motsvarande termer i den nominala sfären, dvs. *pronomen* respektive *pronominalisering*. Detta val är grundat på övertygelsen att analogin är lingvistiskt motiverad: pronominalisering och proverbalisering har i grunden samma fundamentala uppgift, nämligen att i ett enstaka språkligt element av generell karaktär återuppta en semantisk idé vars komplexitet och specificitet kan vara avsevärda. Denna egenskap tillgodoser ett uttrycksbehov som i de flesta språk upplevs som tvingande. Analogin är legitim också på det syntaktiska planet, där parallellismen är uppenbar. Båda fenomenens existensberättigande ligger i deras syntaktiska representationsförmåga. På samma sätt som personliga pronomen anaforiskt kan representera syntaktiskt komplexa nominalfraser, så kan också proverbet representera helheten av den verbfras i vilken det »ersätta» verbet utgör kärnan. Följaktligen erbjuder proverbaliseringen också ett test som gör det möjligt att fastställa verbfrasens strukturella omfång och kohesionsgrad, liksom pronominaliseringen gör det i nominalfrasens fall (Combettes 2003 s. 196). Proverbaliseringen är således syntaktiskt snarare än stilistiskt motiverad och verbupprepning utgör långt ifrån alltid ett alternativ till proverbalisering.

Proverbaliseringens funktion är således representerande snarare än ersättande, varför hittills använda termer som *ersättningsverb* och *verbsättning* i grunden är något missvisande. Därför har jag velat undvika en terminologi som inte är i linje med denna funktion, något som ofrånkomligen drabbar termer som *verb-vicariation* eller *verbal substitution*. Man kan då invända att denna kritik också kan riktas mot termen *proverbalisering*, som ju just markerar att det rör sig om ett språkligt element som träder in i stället för ett verb. I min framställning används emellertid termen *proverbalisering* för att beteckna den operation varigenom proverbet kommer till användning, medan jag reserverar termen *representation* för att referera till omfattningen av representationen, med andra ord till den strukturella »täckning» som representationen har. En term som *verbal substitution*, vilken är den vanligast förekommande i engelsk terminologi, har nackdelen att den samtidigt betecknar operationen som sådan och det som denna operation åstadkommer funktionellt (»replacement»). Samma svaghet vidlåder franska termer som *vicarisation* (Fournier & Fuchs 1999) och *suppléance* (Moignet 1960, Eriksson 1985), vilka ju också samtidigt är form- och funktionsbetecknande.

Termen *proverbalisering* har dessutom en snävare, exklusivt grammatiskt definierad, funktion än *verbal substitution*. Denna senare skulle mycket väl kunna användas också för att beteckna den språkliga operation som kallas

synonymisering och som består i att ett verb med likvärdig betydelse – en »synonym» – ersätter ett annat verb. Det rör sig här om ett strikt lexikaliskt fenomen, inte ett grammatiskt. Synonymisering är i litterära sammanhang en stilistisk figur, i allmänhet motiverad av en strävan – särskilt djupt rotad i fransk stiltradition – att undvika verbupprepning. Ordupprepning i sig ses vanligen som ett tecken på mindre god stil, men måste i många fall, i likhet med synonymisering, betraktas som ett stilistiskt grepp som, när det praktiseras med skicklighet, tillåter en författare att uppnå vissa stilistiska effekter (Eriksson 2002).

Slutligen är termen *proverbalisering* att föredra framför *verbal substitution* på grund av den parallellism som enligt min mening föreligger mellan proverbalisering och pronominalisering i dessas egenskap av redskap för språklig representation. Detta är dock inte ett synsätt som företräds av Halliday och Hasan (1976). Enligt dem faller pronominaliseringen – en term som emellertid inte förekommer i deras bok – inom ramen för det semantiska begreppet *referens* och är endast sekundärt kopplad till substitutionsbegreppet när pronominaliseringen, i egenskap av anaforisk referens, uppträder som kohesionsmarkör i text. I deras ögon är referens »basically a non-verbal relation», och att den hänför sig till »the preceding text» (s. 90) är endast *en* av ett antal möjligheter. »Substitution, on the other hand, is essentially confined to the text» (s. 90). Den relation som upprättas genom verbersättning är således grammatisk, detta i motsats till referensens semantiska.

För Halliday och Hasan är den nominala sfärens motsvarighet till *verbal substitution* inte den som ett referensfenomen betraktade pronominaliseringen, utan det som de kallar *nominal substitution*, en term med vilken de väsentligen avser ett substantivs ersättning med ordet *one(s)*. De betraktar till och med denna parallellism som ett diakront fenomen, även om de avstår från varje försök att styrka detta antagande:

In many ways the verbal substitute *do* is parallel to the nominal substitute *one*, and it is likely that its evolution in Modern English has followed the analogy of *one* rather closely. (Halliday & Hasan 1976 s. 113)

Det ligger emellertid en skillnad mellan de båda formerna i det faktum att *one*, till skillnad från *do*, är ett rent ersättningselement, inte ett representationselement, såsom fallet är med proverbet:

The substitute *one/ones* always functions as Head of a nominal group, and can substitute only for an item which is itself Head of a nominal group. (s. 91)

Halliday och Hasan erkänner – en smula motvilligt, tycks det – existensen av denna skillnad, men utan att dra några slutsatser av den med avseende på det nära samband som de etablerar mellan *verbal* och *nominal substitution* å ena sidan, och å den andra den brist på samband som de finner mellan *verbal substitution* och *reference*:

There is a difference between *one* and *do* in their potential domains, the extent of the items that they can presuppose. Whereas *one* always substitutes for a noun, *do* may substitute either for a verb [...], or for a verb plus certain other elements in the clause [...]. (s. 113)

4 Bruk och användning

Vi konstaterade inledningsvis att Adolf Noreen tycks ha varit först med att i analogi med pronomen uppmärksamma existensen av proverb, men att äran av att först ha framfört idén om detta verbs »nödvändighet» och universella karaktär tillkommer den danske lingvisten Louis Hjelmslev (1937), som i dessa avseenden likställer proverb och pronomen. Och även om proverbet – givet att det inte existerar i icke-indoeuropeiska språk som finska (Ingo 2004 s. 233–234) och ungerska (muntlig källa) – i absolut mening knappast räknas till språkets självklara universalier, så utgör det ett fenomen som, i lika hög grad som pronomenet, uppvisar det som Martin Haspelmath, i en viktig artikel om språktypologi (2010 s. 663 et passim), har kallat »cross-linguistic generalization», dvs. uppvisar drag som är kontrastivt generaliserade utan att för den skull ha uppnått status av språkliga universalier.

Utbredningen av fenomenet proverb och proverbaliseringens obligatoriska karaktär kommer att stå i fokus för fortsättningen av denna artikel. Uppfattningen om proverbaliseringen som ett generellt sett oundgängligt inslag i språket är resultatet av en rad samverkande faktorer, av vilka de viktigaste kommer att analyseras i det följande.

Ett första argument som stödjer denna uppfattning utgörs av proverbaliseringens »tidlöshet» i bruket. I samtliga de tre språk som här är aktuella är de facto proverbet nästan lika gammalt som språket självt i dess skrivna form.

Det svenska språkets kända historia är relativt kort. De tidigast bevarade texterna (runinskrifterna undantagna) daterar sig inte längre tillbaka än runt 1300. Till de allra tidigaste hör de så kallade *Eufemiavisorna*. Den äldsta av dessa, *Herr Ivan*, från 1303, som på fornsvenska återger berättelsen i Chrétien de Troyes *Yvain ou Le Chevalier au lion*, innehåller talrika exempel på verbet *gøra* i proverbial funktion och i en användning som överensstämmer med modernt svenskt språkbruk. Det förekommer i huvudsats (5) såväl som i bisats (6):

(5) The frugha loot som hon ville thet ey høra, hon vilde tho thet ful gærna *gøra*.
(Noreen 1930–1931 v. 1605–1606)

(6) [...] tala tolikth a naghan man som ij hafuiin nu *giort* vidher han. (ibid. v. 1705–1706)

För franskan gäller att den allra första förekomsten överhuvudtaget av verbet *faire* presenterar detta verb i dess proverbala användning och återfinns i det som allmänt betraktas som den äldsta texten avfattad på franska, de så kallade *Strassburgederna* från år 842. Det uppträder i konditional bisats och har som bestämning ett personligt pronomen i dativ (*mi*):

(7) a. [...] si salvarei eo cist meon fradre Carlo, et in aiudha et in cadhuna cosa, si cum om per dreit son fradra salvar dift, in o quid mi altresì *fazet*.

b. '[...] och jag skall stödja denne min broder Karl med hjälp i varje sak, så som man rätteligen bör stödja sin broder, på det att han *gör* detsamma med mig.'

I fransk skönlitteratur stöter man på proverbet *faire* redan i de tidigaste texterna, t.ex. i *Rolandssången*, från ca år 1060. Det är emellertid först i Chrétien de Troyes verk, daterat till slutet av 1100-talet, som man finner proverbialisering tillämpad i en utsträckning som närmar sig dess fulla potential, så som denna de facto ter sig i dagens franska (Eriksson 2013).

Vad beträffar engelskan, så visar klart det omfattande material som samlats av Visser (2002) gällande bruket av proverbet *do* genom det engelska språkets historia att detta verb är väl belagt från äldsta tid i alla de konstruktionstyper i vilka det uppträder i modern engelska (s. 167). Proverbet *do* återfinns t.ex. i komparativ bisats så tidigt som hos Ælfric (ca 955–ca 1010), både i dess »absolute use» (s. 167), se (8), och i konstruktion med *do* följt av direkt eller indirekt objekt, se (9):

- (8) a. Se man nolde gan, swa swa oðre men *dydon*. (Ælfric, *Saints' Lives*, cit. Visser 2002 s. 168)
b. 'Denne man skulle inte bege sig iväg, så som andra män gjorde.'
- (9) a. [...] Bæt ic hig bære on minum bosume, swa fostor moder *deþ* cyld (Ælfric, tr. Numeri [,rein]; cit. ibid. s. 512)
b. '[...] att jag skall bära honom i min famn, som en fostermoder gör med ett barn.'

Nu förhåller det sig naturligtvis inte så att konstruktionens blotta ålder i ett visst språk utgör ett tillräckligt argument för dess »nödvändighet» i aktuellt språkbruk. Bland flertalet grammatiker och lingvister har överhuvudtaget åldersaspekten inte vunnit acceptans som ett giltigt kriterium i detta avseende. Tvärtom har en rad andra faktorer anförts till stöd för tanken att proverbaliseringen i själva verket är 'i hög grad fakultativ' (»largement facultative»; Moignet 1960 s. 14). Denna slutsats vilar huvudsakligen på tanken att proverbalisering är ett lexikaliskt fenomen, inte ett grammatiskt, vilket innebär att proverbet ses som en verbrepresentant snarare än en verbfrasrepresentant (Denison 1993 s. 271). Slutsatsen kan illustreras med hjälp av Moignets artikel från 1960, vilken – i polemik mot Hjelmsevs artikel från 1937 – föresätter sig att bevisa att proverbet inte är ett pronomen överflyttat till den verbala sfären och att detta är så på grund av de stränga villkor som begränsar pronominaliseringens tillämpning och den relativa frihet som språkbrukaren åtnjuter med avseende på proverbalisering. I början av sin artikel framställer Moignet denna »frihet» som ett faktum, eftersom proverbalisering i hans ögon är ett rent lexikalt byte varigenom proverbet ersätter huvud verbet eller varigenom proverbets plats lämnas tom, genom implicitering:

Låt oss först konstatera att verbersättningen [» la suppléance du verbe »] inte har karaktär av tvång. Man undviker den i allmänhet, antingen genom att »underförstå» verbet eller genom att upprepa det. (Moignet 1960 s. 14)

Detta gäller också, enligt Visser, proverbalt *do* i engelskan, och det upp-
givna skälet är återigen att verbupprepning erbjuder ett lika tillfredsställande uttrycksätt:

Substitution of vicarious *to do* for the preceding verb is not imperative: not infrequently do we find the verb itself repeated. (Visser 2002 s. 169)

En del lingvister och grammatiker ser friheten att välja verbupprepning i stället för proverbalisering som en självklar sanning, en uppfattning som markeras genom ord som *of course* eller *évidemment* ('naturligtvis'):

[...] repetition of the verb is, of course, always possible grammatically. (Rees 1960 s. 505)

I stället för att använda *faire* kan man naturligtvis [» *évidemment* »] nöja sig med att upprepa verbet. (Togeby 1983 s. 214)

Man finner denna uppfattning uttryckt också beträffande det proverbala *do* i engelskan, t.ex. hos Poutsma (1904 s. 92): »Instead of using *to do*, the previous verb may, of course, be repeated», liksom när det gäller tyskans *tun* i proverbal användning, t.ex. hos Albrecht (1970 s. 156), som, efter att ha givit ovanstående citat från Moignet (1960 s. 14), fastslår: »[D]asselbe gilt natürlich genau so für das deutsche *tun*.» ('Detta gäller naturligtvis på exakt samma sätt för tyskans *tun*.') Mot bakgrund av detta synsätt är det föga förvånande att proverbalisering för vissa lingvister har kommit att framstå enbart som ett sätt att undvika verbupprepning. Med detta synsätt reduceras proverbaliseringen således till en stilistisk resurs, vars hela existensberättigande ligger i den specifika uppgiften att träda in som »reserv», som platsbyrållare för ett annat verb. Exempelvis betecknar uttryckligen Le Bidois och Le Bidois ersättnings verbet *faire* som ett stilistiskt redskap, vars existens 'förklaras av en önskan att variera uttrycket' (»un procédé qui s'explique par le désir de varier l'expression») (1971:2 s. 289). I Eriksson 1985 visas emellertid på ett otvetydigt sätt att uttalanden av detta slag inte har fog för sig, inte i franskan, inte i svenskan och överhuvudtaget inte i något språk som förfogar över ett proverb. Exempelvis skulle i (10a) verbupprepning inte resultera i en grammatiskt acceptabel sats (10b). Skälen till att det förhåller sig så utvecklas närmare i avsnitt 5.

- (10) a. Jag fördrar numera livet på landet mindre bra än jag *gjorde* som ung.
 b. *Jag fördrar numera livet på landet mindre bra än jag *fördrog* som ung.

Om således proverbaliseringen endast är sekundärt kopplad till stilistiska överväganden, så är den däremot ofta motiverad, inte av strikt grammatiska, utan snarare av pragmatiska skäl. I svaret på frågan i (11a), exempelvis, skulle verbupprepning verka onaturlig i avsaknad av emfatiska skäl (11b: »Ja, jag spelar verkligen tennis.»), men man skulle inte kunna hävda att det resulterar i en ogrammatisk sats, utan endast att den framstår som av pragmatiska skäl märk-

lig. Proverbaliseringen i svaret är med andra ord pragmatiskt given utifrån frågans specifika natur (11c):

- (11) a. – Spelar du tennis?
- b. – Ja, jag spelar tennis.
- c. – Ja, det *gör* jag.

På samma sätt förhåller det sig i engelskan ("Yes, I do."), men däremot inte i franskan, som likaledes av pragmatiska skäl varken tillämpar proverbalisering (12b) eller verbupprepning, utan ellipsis (12c):

- (12) a. – Vous jouez au tennis ?
- b. [?]– Oui, je le *fais*.
- c. – Oui.

Verbupprepning undviks också normalt av pragmatiska snarare än grammatiska skäl i komparativa bisatser av den typ som illustreras av exempel (13), där också tendensen till elliptisk konstruktion gör sig gällande, dock inte lika starkt i svenskan (13a) och engelskan (13b), språk som ofta föredrar den kompletta bisatsen framför ellipsis (Zandvoort 1965 s. 79), som i franskan (13c), som i valet mellan proverbal och elliptisk konstruktion ganska konsekvent favoriserar den senare:

- (13) a. Han visste mer om det än vi (*gjorde/visste*).
- b. He knew more about it than we (*did/knew*).
- c. Il en savait plus long que nous ([?]*le faisons/n'en savions*).

Önskan om och strävan efter ett »varierat» uttryck går heller inte ihop med den ofta uttryckta – men till stor del intuitiva – åsikten att bruket av proverbalisering successivt har minskat i frekvens de senaste tre hundra åren. Denna åsikt framförs i synnerhet beträffande franskan, där proverbaliseringen gärna associeras med tidigare stadier i det franska språkets utveckling, framför allt med dess »klassiska» period (1600-talet), då den förmodas ha nått en frekvenstopp:

The material gathered from these sources serves, in the first place, to confirm the grammarians' general remarks on the decline in the use of the *verbum vicarium* in the modern language, both literary and familiar, in comparison with the ready recourse which was had to it up to the seventeenth century. (Rees 1960 s. 504)

Åsikten om en drastisk nedgång i bruket av proverbalisering i modern i förhållande till klassisk franska uttrycks på ett ännu mer kategoriskt sätt av Jacqueline Pinchon i hennes monografi över pronominaladverben *en* och *y* i franskan:

Utän att helt ha försvunnit ur standardspråket används det [verbet *faire*] mycket mindre ofta i modern franska än det gjorde fram till och med 1600-talet; det förekommer inte längre förutom i de fall då dess närvaro är nödvändig för meningens klarhet. (Pinchon 1972 s. 188)

Bortsett från »klarheten», en faktor vars distinktiva roll i realiteten måste anses ha försumbar betydelse för valet mellan proverbalisering och verbupp-
repning, nämner Pinchon, i syfte att förklara vad som för henne framstår som den nästintill totala frånvaron av proverbalisering i den moderna franskan, ett antal restriktioner som användningen av proverbet *faire* undergått sedan 1600-talet. Kombinationen av dessa restriktioner leder Pinchon till slutsatsen att den moderna franskans proverbala *faire* »inte används såvida dess närvaro inte är oundgänglig» (Pinchon 1972 s. 177). Dessa restriktioner utgör dock inte, vilket vi skall se i följande avsnitt, något hot mot proverbaliseringens livskraft i dagens franska, eftersom denna livskraft, i franska liksom i alla proverbaliserande språk, härrör från det faktum att proverbaliseringen svarar mot ett tvingande språkligt uttrycksbehov.

Skillnaden mellan språken blir särskilt tydlig i svar på frågor, där i franskan proverbalt *faire* förefaller nästintill omöjligt:

- (14) a. – Do you play tennis? – Yes, I *do*.
b. – Spelar ni tennis? – Ja, det *gör* jag.
c. – Vous jouez au tennis ? – Oui, je le *fais*.

Ett exempel på en diakroniskt betingad skillnad i bruket är det faktum att proverbal representation i modern franska (15a), liksom i modern svenska (15b) och engelska (15c), är begränsad till semantiskt dynamiska verb, dvs. till verb vars betydelse rymmer en processidé, antingen denna idé emanerar från utförandet av en fysisk handling eller från en pågående mental aktivitet. Denna begränsning drabbar inte den äldre franskan, där proverbaliseringen är väl förenlig med verb som är i total avsaknad av en processidé, till och med *être* ('vara') (15d):

- (15) a. *'Je n'y *serai* pas longtemps si je peux le *faire*.'
b. *'Jag kommer inte att *vara* där länge om jag kan *göra* det.'

- c. *'I am not going to *be* there for long if I can *do* it.'
- d. Longement n'i *serai* mie se jel puis *faire*. (*Aucassin et Nicolette*, ca 1200)

På grundval av skillnader som är resultatet av det franska språkets förändring i tiden kan man dock inte dra slutsatsen att proverbaliseringen skulle vara av mindre avgörande betydelse för dagens franska än den var för den medeltida franskan. Skillnader av detta slag påverkar inte det fundamentala faktum att proverbaliseringen i dess roll som syntaktiskt redskap för verbfrasrepresentation inte är underkastad diakronisk frekvensfluktuation, tvärtom vad grammatiker ofta vill göra gällande när de hävdar att konstruktionen är 'gammal' (»ancien») och att det därför måste ses som anmärkningsvärt att 'de bästa författarna' (»les meilleurs écrivains») 'ännu idag' (»encore aujourd'hui») använder sig av den (jfr Foulet 1982 [1923] s. 236):

Ännu idag använder de bästa författarna den gamla konstruktion som består i att med *faire* ersätta den andra satsens verb: *Je ne dis pas rêver comme font les poètes* [Georges Duhamel]. (Wartburg & Zumthor 1947 s. 89) ('Jag säger inte drömma som poeterna gör.')

5 Funktion

Proverbet är huvudsakligen ett grammatiskt redskap för verbfrasrepresentation. Men även om dess representerande funktion (5.1) är fundamental, så fyller också proverbet andra funktioner, av sekundär natur men likafullt av vikt i en studie som syftar till att så uttömmande som möjligt analysera de mekanismer som på ett generellt plan styr proverbets användning. Jag behandlar i det följande dessa sekundära funktioner under rubrikerna *neutraliserande funktion* (5.2), *exkluderande funktion* (5.3) och *komplementerande funktion* (5.4).

5.1 Representerande funktion

Vi har tidigare konstaterat att Halliday och Hasan (1976) använder termen *proverb* med en annan innebörd än den i denna studie aktuella, medan de med termen *substitute verb* (*do* i engelskan) och *verbal substitution* avser det som här benämns *proverb* respektive *proverbalisering*. Proverbalt *do* motsvaras alltså hos Halliday och Hasan av *substitute do*. Deras distinktion mellan *do*

som proverb och som substituerande verb är av stor vikt, eftersom *do* funktionellt är representerande endast i det senare fallet, medan *do* som proverb är ett referensfenomen, med referens antingen till »any unidentified or unspecified process» (t.ex. *What are you doing?*) (Halliday & Hasan 1976 s. 125) eller till »any process of the action type» där *do* »stands as a synonym for a set of more specific verbs» (s. 126) (t.ex. *do the windows* för *clean the windows*) (16). Denna distinktion gör också Apothéloz (1995 s. 126) och Prandi (1998 s. 438), som båda ger samma exempel (17). I svenskan känns användningen av *göra* som »synonymt» verb mindre naturlig utan att fördenskull vara omöjlig (18c):

- (16) a. – Did you *clean* the windows?
 b. – Yes, I *did* this morning.
 c. – Yes, I *did* them this morning.
- (17) a. – Est-ce que tu as *nettoyé* les vitres ?
 b. – Oui, je l’ai *fait* ce matin.
 c. – Oui, je les ai *faites* ce matin.
- (18) a. – Putsade du fönstren?
 b. – Ja, jag *gjorde* det i morse.
 c. – Ja, jag *gjorde* dom i morse.

I exempel (19) *refererar* således *gjorde* till en oidentifierad och ospecificerad handling inom ramen för vad det presupponerande adverbialt *igår* anger med avseende på tidpunkt. I (20) däremot *representerar* *gjorde* hela den föregående satsens verbfras, med dess objekt (*tennis*) och tre adverbial (*med en kompis, tre timmar, igår*), och presupponerar dess semantiska innehåll:

- (19) – Vad *gjorde* du *igår*? – Jag spelade tennis tre timmar med en kompis.
 (20) – Jag spelade tennis tre timmar med en kompis *igår*. – *Gjorde* du?

Denna distinktion upprätthålls dock inte alltid. Redan Adolf Noreen betraktade som »proverba» båda förekomsterna av verbet *göra* i en ordväxling som den följande (Noreen 1904–1912 s. 67):

- (21) – Hvad *gör* du? – Äter. – Det *gör* jag också.

Och även i en sen framställning som Gilquin & Viberg (2009 s. 69–70) förenas de båda användningarna av verbet *göra* under den gemensamma etiketten *pro-verb*. I en not säger man sig visserligen vara medveten om distinktionen i

fråga, men motiverar sitt beslut att bortse från den med det faktum att språk som engelska, franska och svenska använder ett och samma verb både refererande och representerande (*do*, *faire* respektive *göra*), vilket dock normalt tyskan inte gör:

Refererande användning: – Was *machst* du? (‘– Vad gör du?’)

Representerande användning: – Kommst du morgen? – Ja, das *tue* ich gern. (‘– Kommer du i morgon? – Ja, det gör jag gärna.’)

På samma sätt anser Soutet (2018 s. 74) att *faire* i en sats som *Que fais-tu?* (‘Vad gör du?’) har representerande funktion men att representationen här är kataforisk, medan den i normalfallet är anaforisk. Han gör således inte den i sammanhanget mer relevanta distinktionen mellan refererande och representerande funktion. Denna funktion förefaller i princip oförenlig med kataforisk syftning.

Inte heller det representerande proverbet i sig har av alla betraktats som en enhetlig företeelse. Ett exempel på detta från franskan är den statusförändring som proverbet antas genomgå då det uppträder i kombination med det neutrala pronomenet *le* (‘det’) eller en objektsförmedlande preposition:

Däremot bör *faire* betraktas som ett ’självständigt’ (»selbstständiges») verb när det åtföljs av *le* eller en preposition (*pour*, *de*, *à*, *avec*) eller båda samtidigt. (Plattner 1917 s. 126)

I en sats som (22a) uppfattas följaktligen *faire* inte längre som ett ’ställföreträdande verb’ (»stellvertretendes Verb»; Plattner 1917 s. 125), utan som ett ’begreppsverb’ (»Begriffsverb»; s. 125), dvs. som ett verb med ett specifikt semantiskt innehåll, till skillnad från det betydelsetomma proverbet. Verbets status som »Begriffsverb» skulle således här vara kopplad till närvaron av objektspronomenet *le* och av prepositionen *de* som länk mellan verb och objekt i den komparativa bisatsen (motsvarigheten till svenskans *med*):

- (22) a. On le traitait comme on *le fait d*’un esclave.
‘Man behandlade honom som man *gör med* en slav.’

Övergången från »Vertretungsverb» (s. 125) till »Begriffsverb» är i franskan av diakronisk natur. Det var före 1800 ovanligt att *faire* i komparativ bisats omgavs av objektspronomen och »objektspreposition». Men efter 1800 ökade gradvis konstruktionens frekvens, för att idag ha nått en nivå där den av vissa lingvister till och med ses som obligatorisk, bland andra Blinkenberg (1960)

och Deloffre (1967). Så till exempel har i Frankrike en lång artikel (Fournier & Fuchs 1999) ägnats den 'avvikariering' (»dévicarisation»; s. 321) som man menar att verbet *faire*, med början under sent 1700-tal, har undergått i franskan. Med inskott av pronomen före och preposition efter verbformen anses denna ha förlorat sin »vikarierande» roll till förmån för en roll som 'verbal hyperonym' (»hyperonyme verbal»), ett 'verbalt lexem' (»lexème verbal») med ett semantiskt innehåll motsvarande svenska verb som *agera*, *handla*, *bete sig*. En automatisk effekt av denna process är den efterföljande prepositionens (*med* > t.ex. *gentemot*, *mot* i svenskan) »semantisering» och objektets funktionella glidning mot det adverbliella (»circonstant»; s. 321). Enligt denna syn skulle exempel (22a) kunna parafraseras på följande sätt:

(22) b. 'Man behandlade honom på samma sätt som man betar sig gentemot en slav.'

Flera studier (särskilt Eriksson 1985, 2008) har visat att teorin om proverbets »avvikariering» inte har fog för sig, delvis med internt franska och engelska argument, men också allmänlingvistiska. Mot denna teori kan man anföra dels det faktum att den prepositionslösa konstruktionen i den litterära franskan lever kvar som en arkaiserande variant parallellt med den prepositionella (23), dels att denna konstruktion i engelskan är den normalt förekommande, såväl i skriftspråk (24) som i talspråk (25), även om man i dagens engelska kan se en begynnande tendens till inskott av prepositionen *with* som en länk mellan proverb och objekt (26) (Eriksson 2008), i likhet med prepositionen *med* i svenskan (24). Påståendet om »avvikarieringen» av verbet *faire* i modern franska, dvs. i grunden om dess förvandling från »grammatiskt» till »lexikalt» verb, ger således en förenklad och föga rättvisande bild av den faktiska utvecklingen:

(23) Ma grand-mère a secoué longuement son parapluie, un peu comme on *fait* la salade dans son panier. (Jacques Borel)
'Farmor skakade länge sitt paraply, ungefär som man *gör med* salladen i sin korg.'

(24) Han smekte henne som man skulle ha *gjort med* en kattunge – as one would have *done* a kitten. (*Stora svensk-engelska ordboken*, Esselte Studium, 1988)

(25) You don't love me as much as I *do* you.

(26) You will learn languages naturally – just as you *do with* your first language!
(<http://www.analomba.com/>)

Ett i högre grad allmänspråkligt giltigt argument är att den preposition som uppträder som länk mellan proverb och objekt inte nödvändigtvis är identisk med huvudsatsverbets. Vad som i stället tenderar att inträffa – i svenska såväl som i engelska och franska – är ett prepositionsbyte varigenom huvudsatsens lexikalt definierade preposition »desemantiseras» för att i bisatsen ta form i en unikt använd preposition – *med* i svenskan, *with* i engelskan, *avec* (alternativt *de* eller *pour*) i franskan – vilken i kontakt med det grammatiskt definierade proverbet också får grammatisk status. Kombinationen av proverb + preposition kommer på så sätt att bilda en grammatisk enhet som är obenägen att låta sig brytas upp av lexikalt definierade element. Det är således kombinationens karaktär av grammatisk »kollokation» som förklarar att uteblivet prepositionsbyte i alla de tre här aktuella språken opå kallat resulterar i en heterogent sammansatt ordkombination – med ett grammatiskt definierat verb och en lexikalt definierad preposition – som lätt upplevs som onaturlig och vars grammatikalitet ibland till och med kan ifrågasättas. Man vågar nog t.o.m. anta att prepositionsbytet i (27–29) har skett helt mekaniskt och rentav omedvetet:

- (27) Utnyttjar de [männen] bara vår modersinstinkt, att ta hand *om* dem som man gör *med* små barn?
(user.tninet.se/~hxz666j/bok3.html)
- (28) There is something about it that you do not get tired *of* as fast as you *do with* other things.
(<http://blogs.msdn.com/heatherleigh/archive/2006/08/21/710896.aspx>)
- (29) Lorsqu'on jette un premier regard *sur* ce livre, furtivement, presque machinalement, comme on le *fait avec* tous les livres, on est arrêté par la couverture.
(<http://www.villecaen.fr/Ecoles/evenement/PrixLitteraire/prix2005/critPhilippeHuet.htm>)
'När man kastar en första förstulen, nästan mekanisk blick *på* denna bok, som man gör *med* alla böcker, fäster man sig vid omslaget.'

Vilken roll spelar då funktionellt denna kombination av två grammatiskt definierade element i det större satssammanhanget? Vad först beträffar prepositionens roll, så är den primärt transitivetsförsvagande, ett faktum som bidrar till att öka proverbets representationskapacitet, vilket inte hade varit möjligt om prepositionen i fråga hade förblivit huvudsatsens lexikalt definierade, dvs. om prepositionsbytet (t.ex. 29: *på* > *med*) hade uteblivit. Proverbet kräver helt enkelt en desemantiserad preposition för att huvudsatsens totala semantiska information ska kunna föras över från huvudsats till bisats genom att ingå i

proverbets representation, i (29) alltså det faktum att den första blick man kastar på alla böcker är ’förstulen’ och ’mekanisk’.

Detta är också huvudförklaringen till att man i alla de tre här aktuella språken, om än i olika grad, finner en utveckling från direkt, prepositionslös konstruktion till indirekt, prepositionell sådan i fall där huvudsatsens objekt är direkt (30a–b: *dem* resp. *les*). I (30) t.ex. blir behovet av en desemantiserad prepositionell länk mellan proverb och objekt trängande eftersom verbet i sin representation också måste rymma huvudsatsens adverbial, i *smyg* (30a) respektive *à la dérobée* (30b). Det är visserligen sant, som vi sett, att man ännu idag hos ett litet antal arkaiserande författare återfinner den direkta konstruktionen (*comme il faisait tous les autres*), men detta förändrar inte bilden av franska som ett språk där den prepositionella konstruktionen har tagit över helt och hållet:

- (30) a. Han iakttog *dem* i *smyg*, som han *gjorde med* alla de andra. (Pär Lagerkvist)
 b. Il *les* regardait *à la dérobée*, comme il *faisait avec* tous les autres. (övers. Marguerite Gay & Gerd de Mautort)

Om alltså prepositionsinscott eller prepositionsbyte åstadkommer en transitivetsförsvagning som i sin tur bidrar till att öka proverbets representationskapacitet, så kan man säga om proverbaliseringen som sådan att den har sitt existensberättigande i denna kapacitet, en egenskap som motsvarande »lexikaliska» fenomen – upprepning och synonymisering – inte besitter. Man kan på denna grund hävda att proverbaliseringen är pronominaliseringens exakta motsvarighet på det verbala området. Pronominaliseringens identitet ligger, i likhet med proverbaliseringens, primärt på »textnivå», dvs. som en textuell kohesionsmarkör (anafor), snarare än som en referentiell sådan, vilket senare synsätt förespråkas av Halliday och Hasan (1976) i syfte att i stället upprätta en analogi mellan »verbal substitution» och »nominal substitution», en analogi som, enligt mitt förmenande, är föga övertygande.

Även i Quirk m.fl. (1985) betraktas pronominaliseringens som ett koreferensfenomen, dvs. som en kohesionsmarkör på semantisk snarare än på syntaktisk nivå, där proverbaliseringen ju hör hemma. Den primära skillnaden sägs ligga i att pronominaliseringen i princip alltid är obligatorisk, medan proverbaliseringen är fakultativ beroende på att »a substitute pro-form can be replaced by the antecedent without unacceptability on structural grounds and without change of meaning» (s. 864). Denna möjlighet till »replacement» är dock garanterad endast under förutsättning att »the antecedent», dvs. korre-

tet, begränsar sig till det enkla verbet (31a). Men så snart korrelatets komplexitet ökar aldrig så lite genom tillskott av någon – oftast adverbial – bestämning (*fort*) (31b), så ökar också tendensen till proverbalisering och minskar möjligheten till upprepning av korrelatet (31b). Att denna möjlighet överhuvudtaget ändå finns i (31b) beror enbart på att den komparativa subjunktionen *som* så att säga »tar över» bestämningens representation och därmed får sättsbetydelse (= 'på det sätt som'), vilket inte inträffar vid proverbalisering (31c):

- (31) a. Alain talar som fransmännen *gör/talar*.
- b. Alain talar fort, som fransmännen *gör/talar*.
- c. Alain talar fort, som fransmännen *gör/*talar* fort.

Detta representationsskifte är dock oförenligt med »replacement by the antecedent», varför det inte finns något alternativ till proverbalisering i (31c), och detta primärt just »on structural grounds», och inte av semantiska eller stilistiska skäl.

Korrelatet är dock i typfallet mer komplext än i (31b). Ett korrelat som formellt utgörs av exempelvis en kombination av verb + objekt + adverbial eller av en följd av adverbial utesluter varje möjlighet att i bisatsen låta 'den substituerande pro-formen' ersättas av huvudsatsens korrelat. I (32), t.ex., bestäms huvudsatsens finita verb (*knackade*) av tre adverbial som i tur och ordning preciserar verbhandlingen med avseende på iteration (*två eller tre gånger*), på dess lokalisering (*på bordet*) och på det instrument med vilket den utförs (*med sin fingerborg*). Korrelatet har i detta fall en strukturell komplexitet som automatiskt utlöser proverbalisering i bisatsen:

- (32) 'Hon knackade två eller tre gånger på bordet med sin fingerborg, som sömnerskor ofta gör.' (Georges Duhamel)

Den analys som förespråkas av Halliday och Hasan (1976) sätter, som vi sett, proverbaliseringen (*verbal substitution*) i samband med det fenomen som de benämner *nominal substitution* (med *one/ones*) och betraktar alltså inte denna som den verbala motsvarigheten till pronominaliseringen. Däremot uppfattar man inom »Functional Grammar» proverbaliseringen som nära besläktad med ellipsen. Man har där t.o.m. gått så långt som att hävda att »substitution» (»verbal» och »nominal») helt enkelt är en form av ellips:

- [T]here are two basic types of ellipsis: ellipsis proper, where a gap is left to be filled by 'carrying over' elements from a previous message, and substitution, where

a substitute form marks the place where the earlier elements need to be brought in. (Thompson 2004 s. 184)

Halliday och Hasan (1976 s. 114) uttrycker sig inte fullt lika kategoriskt, men anser ändå att »substitution and ellipsis are different manifestations of the same underlying relation, that of presupposition at the lexicogrammatical level» (s. 114) och att det är »very little difference in meaning between a verbal group having substitution by *do* and one having ellipsis (i.e. substitution by zero)» (s. 114). Följaktligen finns det, enligt Halliday och Hasan (s. 114), »very few contexts in which the substitute *do* MUST be used» (s. 114) (författarnas versaler), detta eftersom »ellipsis is almost always an acceptable alternative» (s. 117). Detta resonemang bygger på att man ser »substitution» (»verbal» såväl som »nominal») som »a place-holding device, showing where something has been omitted and what its grammatical function would be» (Halliday & Matthiesen 2004 s. 563). I Halliday & Hasan 1976 framförs samma tanke, denna gång specifikt beträffande »verbal substitution»:

If the substitute *do* is used, its function is to act explicitly as a place-holder, marking out the point at which presupposition is involved. (s. 114)

Idén om proverbalisering som en form av ellips måste dock, enligt min mening, ifrågasättas. I det material omfattande närmare 4.000 fall av proverbalisering i franskan som ligger till grund för Eriksson 1985 utgör ellips endast undantagsvis ett grammatiskt godtagbart alternativ till proverbalisering. Detta beror på att proverbet inte är en simpel »platshållare» utan ett oundgängligt grammatiskt redskap för verbal representation. Tesen om de båda operationernas utbyttbarhet är en teoretisk konstruktion som saknar generell tillämpning på den språkliga verkligheten. Proverbet kan inte sägas markera den plats i en mening där 'någonting har utelämnats' (»something has been omitted»), helt enkelt därför att detta »någonting», dvs. korrelatet, ligger representerat i proverbet, vars närvaro i de allra flesta fall är obligatorisk, därför att varken verbfrasellips eller verbfrasupprepning är godtagbara alternativ:

- (33) a. – Intresserar du dig för den klassiska musiken?
 b. – Min fru *Ø./gör (*det*).
 c. – #Min fru intresserar sig för den klassiska musiken.

Ellips ger på frågan i (33a) ett på alla grunder omöjligt svar (33b), medan svaret i (33c), med verbfrasupprepning, inte är strikt grammatiskt omöjligt men

däremot oacceptabelt från semantisk-pragmatisk synpunkt. Det är viktigt att poängtera att proverbet *göra* representerar frågans verbfras i dess helhet, utan möjlighet till uppdelning, detta på grund av frasens starka kohesion:

(33) d. – *Min fru *gör* för den klassiska musiken.

Denna uppfattning delas inte av Halliday och Matthiessen (2004 s. 567–568), som anser att representationen mycket väl också kan begränsa sig till korreletets (»the Residue») finita verb och att resten av verbfrasen kan ellipsiseras:

As we have seen, this *do* (i.e. substitute *do*) typically substitutes for the whole of the Residue (or, what amounts to the same thing), when the verb is substituted by *do*, the rest of the Residue is ellipsed.

Ett annat exempel på den tydliga utvidgning av ellipsbegreppet som förfäktas inom »Functional Grammar» återfinns i Halliday & Hasan (1976 s. 127), där ordet *do* i (34b) betraktas som »elliptical»:

(34) a. – Does she sing?
b. – Yes, she *does*.

Att verbet *do* här analyseras som elliptiskt snarare än proverbalt förklaras med att det till detta *do* är möjligt att lägga antingen huvudverbet (’*Yes, she does sing.*’) eller »substitute *do*» (’*Yes, she does do.*’) och med att det i (34b) därför är »the operator *do*» som vi har att göra med. Bortsett från det pragmatiskt onaturliga i att besvara frågan *Does she sing?* med *Yes, she does sing* eller med *Yes, she does do*, så är det svårt att förstå att möjligheten till sådana tillägg skulle vara ett argument för att betrakta *do* som »the operator *do*» även i svaret *Yes, she does*. I själva verket är det genom tillägget som *do* ges den betoning som omvandlar det från proverb till »operator». På samma sätt förhåller det sig med det exempel på »elliptical *do*» som Thompson ger (2004 s. 187):

(35) a. – I don’t care about the scandal.
b. – Well, you ought to [care about the scandal] and I *do* [care about the scandal].

Thompsons kommentar till detta exempel är följande (s. 187):

Note that ‘do’ also appears in elliptical clauses as Finite rather than as a substitute form. In this case, we have ellipsis proper, since the filled-out clause would preserve ‘do’ in most cases.

Den invändning som här inställer sig är att om *do* bevaras när satsen ’fylls ut’ (»is filled out«), så skulle betoningen i samma ögonblick flyttas över från subjektet (’Well, you ought to ... and I’) till verbet *do*, som då skulle berövas sin proverbala status för att i stället inta rollen som »operator» (Halliday), dvs. det som Thompson kallar »the emphatically positive Finite» (s. 187). Men detta är inte vad meningen vill uttrycka. Om man som betoningsförstärkande element använder adverbet *verkligen* vid parafrasering av de båda tolkningarna på svenska, så är det följaktligen tolkningen (36b) som är den avsedda i det engelska exemplet, inte den i (36c), som ger ett minst sagt märkligt intryck:

- (36) a. – Jag bryr mig inte om skandalen.
 b. – Det borde du, och det *gör* verkligen jag.
 c. ?– Det borde du, och det *gör* jag verkligen.

Sammanfattningsvis tilldelar den funktionella grammatiken ellipsen en enligt min mening orimligt viktig roll i språkssystemet, medan å andra sidan proverbaliseringen tillerkänns en roll endast som en variant av ellips, dessutom nästan alltid enbart med fakultativ tillämpning. Detta synsätt är också, har vi sett, en effekt av att den funktionella grammatiken inte ser proverbaliseringen som den verbala motsvarigheten till pronominaliseringen, vilket det mesta enligt min åsikt talar för, utan som »nominal substitution», ett fenomen som, när allt kommer omkring, endast till namnet associerar till »verbal substitution».

5.2 Neutraliserande funktion

Förutom den centrala funktion som ligger i dess verbala representationskapacitet, så fyller proverbet några funktioner som är av sekundär natur men som inte desto mindre påverkar dess användning. Med det som kan benämnas proverbets neutraliserande funktion avses den flexibilitet som det uppvisar i sin förmåga att i representationen överbrygga skillnader i förhållande till korrelatet när det gäller språklig form eller syntaktisk konstruktion. Det första fallet är tämligen okomplicerat och innebär bara, exempelvis, att användningen av *gjorde* i (37) förutsätter att korrelatets pronomen i samband med proverbaliseringen flyttas från första till andra person: *min* > *din*, *vår* > *er*:

- (37) – I morse spelade jag tennis med *min* bror på *vår* nyanlagda tennisbana.
– *Gjorde* du?

I det andra fallet handlar det däremot om skillnader i syntaktisk konstruktion som kan vara ganska radikala. I (38), till exempel, rör det sig i korrelatet om ett som objektspredikativ fungerande presensparticip (*liggande*), alltså om en infinit verbform vars betydelse uttrycker ett passivt tillstånd (*'ligga'*). I detta fall förutsätter dock proverbets representation ett handlingsverb med aktiv betydelse (*lägga sig*). På det formella planet är det fråga om ett presensparticip som i proverbets representation förutsätter ett verb i infinitiv: *liggande* > *lägga sig* och om en prepositionsfras (*i deras sovrum*) som inkluderas i denna representation. Radikala neutraliseringar av detta slag är vanliga och en faktor som på ett påtagligt sätt bidrar till att framkalla proverbalisering:

- (38) Han fann henne *liggande* i deras sovrum, som han bett henne *göra*. (Albert Camus)

5.3 Exkluderande funktion

Ett annat funktionellt motiverat fenomen nära kopplat till neutraliseringen är det som Halliday och Hasan (1976 s. 119–121) benämner *repudiation* och som jag väljer att här kalla *exkludering*. Detta fenomen består i att proverbet i sin representation utesluter språkliga element som uppträder i den föregående kontexten samtidigt som proverbet tillförs en bestämning vars primära betydelsemässiga uppgift, enligt Halliday och Hasan (s. 114), är att kontrastera mot det som uteslutits. Halliday och Hasan (s. 114) ger följande två exempel för att illustrera fenomenet »repudiation». I (39) omfattar proverbets representation *look after me* – med neutralisering *you* > *me* – men exkluderar från denna adverbialen *every day* till förmån för adverbialen *at weekends* i anslutning till proverbet. I (40) är på liknande sätt representationen reducerad till det finita verbet (*removed*) medan objektet (*their furniture*) exkluderas till förmån för proverbets objekt (*the desks*):

- (39) – Does Granny look after you every day?
– She can't *do* at weekends, because she has to go to her own house.
- (40) – Have they removed their furniture?
– They have *done* the desks, but that's all so far.

Halliday och Hasan lägger stor vikt vid den kontrastverkan som fenomenet »repudiation» åstadkommer, vilket framgår av uttalanden som de följande:

It is the repudiation of other elements in the structure which provides the contrastive environment within which the substitution takes place. (1976 s. 120–121)

The domain of verbal substitution [...] is the lexical verb together with such other elements in the clause as are not repudiated by some contrasting element. (s. 119)

Denna kontrastverkan kan dock, enligt min erfarenhet, vara tämligen svag eller helt utebli. Minst lika vanligt förefaller det vara att ett språkligt element exkluderas till förmån, inte för ett kontrasterande, utan för ett generaliserande uttryck, för vilket den situationella kontexten oftast är lokaliserande i tid eller rum. Detta är i linje med det allmänna faktum att proverbet i sig inte är ett lexikaliskt verb, utan ett grammatiskt sådant med generaliserande effekt. I (41), exempelvis, får det exkluderade tidsspecifika *nyss* en »ersättning» i form av två adverbial som beskriver »aftonpromenaderna» som en vana (*nästan var dag, efter mina sjukbesök*). På samma sätt förhåller det sig i (42), där det tidspecifika *i natt* exkluderas till förmån för tre adverbial (*numera, ofta, när jag kommer för sent i säng*) som generaliserar proverbets representativa betydelse till att avse ett regelbundet återkommande fenomen (»dålig sömn»). I båda exemplen åtföljs exkluderingen av en neutraliserande tempustransponering (*tog > gör* resp. [*har*] *sovit > gör*):

- (41) Jag tog en aftonpromenad *nyss*, som jag *gör* nästan var dag efter mina sjukbesök. (Hjalmar Söderberg)
- (42) Sovit dåligt *i natt*, som jag numera ofta *gör* när jag kommer för sent i säng. (Tage Erlander)

5.4 Komplementerande funktion

Proverbet kan också ta egna bestämningar som inte är en effekt av att ett element har exkluderats från dess representation. För att beteckna detta fenomen väljer jag termen *komplementering*. Fenomenet är synnerligen vanligt förekommande. Komplementering är i själva verket vad som normalt inträffar vid proverbalisering, inte minst i komparativa bisatser, vars uppgift det ju är att sätta en verbhandling i relation till en annan med avseende på agent, tidpunkt, plats och andra omständigheter.

Men komplementering är mycket vanligt också i andra kontexter, t.ex. i svar på frågor. Det rör sig då i första hand om adverbiala konstituenten av olika form som syntaktiskt hänför sig till proverbet och som semantiskt tillför yttrandet ny information. I (43) bestäms proverbet i tur och ordning av fem sådana komplementterande konstituenten: *en hel del, i min ungdom, tyvärr, ganska dåligt, utan någon större entusiasm*:

- (43) – Spelar du tennis?
– Inte nu längre, men jag *gjorde* (det) *en hel del i min ungdom, men tyvärr ganska dåligt och utan någon större entusiasm*.

Vissa komplement fungerar däremot inte med proverbalisering, t.ex. *att*-inledda nominala bisatser som i (44) eller *att*-inledda infinitivfraser som i (45):

- (44) a. Han visste att de hade avskrivit honom – det var ett faktum som han var tvungen att *acceptera* som man *accepterar* att man har cancer eller sitter i fängelse. (www.adlibris.com/se/product.aspx?isbn=9100117838)
b. ... som man *accepterar*/**gör* att man har cancer...
- (45) a. Hon *tvekade* ett ögonblick på tröskeln, som man *tvekar* att dyka i iskallt vatten. (Françoise Mallet-Joris)
b. ... som man *tvekar*/**gör* att dyka i iskallt vatten.

6 Avslutande diskussion

Det primära syftet med föreliggande artikel har varit att försöka visa att proverbaliseringens höga frekvens och stora vitalitet i bruket är en effekt av ett enda av tid och språk oberoende faktum, nämligen egenskapen – som den delar med pronominaliseringen – att i ett enstaka språkligt element representera språkliga strukturer vars syntaktiska komplexitet begränsas endast av den mänskliga förmågan att uppfatta deras semantiska innehåll. Och likväl har vi konstaterat att det fåtal studier som ägnats proverbaliseringen inte tar fasta på denna fundamentala egenskap för att förklara varför det i flertalet språk uppbyggda kring verbkategorin också existerar ett proverb. I stället tenderar man att se proverbaliseringen som ett sätt att undvika upprepning eller synonymisering, varigenom fenomenet får karaktär av stilistisk resurs och som sådant i språkbruket kan utsättas för diakronisk frekvensfluktuation, något som med ett »grammatiskt» synsätt på proverbaliseringen framstår som uteslutet, dvs.

ett synsätt enligt vilket proverbaliseringen är en grammatisk konsekvens av ett generellt verkande språkligt uttrycksbehov.

Det stilistiska synsättet dominerar trots detta ännu i dag diskussionen kring proverbets existensberättigande. Konkurrensen ses som i stort sett fri och proverbaliseringens »nödvändighet» är starkt ifrågasatt. Teorin om stilistisk variation som primär förklaringsgrund för förekomsten av ett proverb i de indoeuropeiska språken rymmer dock två diametralt motsatta åsikter med avseende på subjektiv inställning till fenomenet i fråga. Medan redan Vaugelas i sina *Remarques* från 1647 (Vaugelas 2018 s. 719) av stilistiska skäl förordar proverbalisering framför verbupprepning, så anser i allmänhet de som i modern tid uttalat sig i frågan att det motstånd som alltsedan 1600-talet funnits mot verbupprepning numera är övervunnet och att man därför inte, i syfte att 'variera uttrycket' (»varier l'expression»; Le Bidois & Le Bidois 1971 [1938] s. 289), behöver tillgripa proverbalisering annat än i undantagsfall.

Nära besläktat med det »stilistiska» synsättet är det som ser proverbaliseringen i termer av språklig ekonomi, som ett utslag av en strävan efter ett uttryckssätt som, i förhållande till upprepningen, är 'kortare' (»plus court») (Frei 2003 [1929] s. 146) och 'lätthanterligare' (»plus maniable») (ibid. och Benveniste 1966 s. 256), dvs. efter ett uttryckssätt som motiveras praktiskt snarare än teoretiskt, och utan krav på obligatorisk tillämpning.

Men även bland lingvister med en i grunden grammatisk syn på fenomenet proverbalisering är dess »nödvändighet» ifrågasatt. Exempelvis har vi sett Knud Tøgeby uttrycka åsikten att man i stället för att använda proverbets kan nöja sig med att upprepa verbet (1983 s. 214), och inom funktionell grammatik har vi mött en syn som reducerar proverbaliseringen till en variant av ellips, nästan undantagslöst med fakultativ tillämpning, detta eftersom man anser att »ellipsis is almost always an acceptable alternative» (Halliday & Hasan 1976 s. 117). Denna lingvistiska teori reducerar dessutom ytterligare proverbaliseringen betydelse genom att betrakta denna operation som den verbala motsvarigheten till »nominal substitution» i stället för att, med avseende på funktion, sammankoppla proverbaliseringen med pronominaliseringen.

Litteratur

- Albrecht, Jörn, 1970: *Le français langue abstraite ?* Tübingen: Gunter Narr.
 Apothéloz, Denis, 1995: *Rôle et fonctionnement de l'anaphore dans la dynamique textuelle*. Genève: Droz.

- Battye, Adrian, Hintze, Marie-Anne & Rowlett, Paul, 2000: The French language today. 2. uppl. London & New York: Routledge.
- Benveniste, Émile, 1966: Problèmes de linguistique générale, vol. I. Paris: Gallimard.
- Biber, Douglas, Johansson, Stig, Leech, Geoffrey, Conrad, Susan & Finegan, Edward, 1999: Longman grammar of spoken and written English. London: Longman.
- Blinkenberg, Andreas, 1960: Le Problème de la transitivité en français moderne. Köpenhamn: Munksgaard.
- Chevalier, Jean-Claude & Delport, Marie-France, 2006: Traduction, traductologie et linguistique. I: Michel Ballard & Ahmed El Kaladi (red.): Qu'est-ce que la traductologie ? Études réunies par Michel Ballard et Ahmed El Kaladi. Arras: Artois Presses Université. S. 119–132.
- Combettes, Bernard, 2003: Variation dans la structure du syntagme verbal. I: Bernard Combettes (red.): Évolution et Variation en français préclassique. Études de syntaxe. Paris: Champion. S. 171–210.
- Damourette, Jacques & Pichon, Édouard, 1936: Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française, vol. V. Paris: D'Artrey.
- Deloffre, Frédéric, 1967: La Phrase française. Paris: Société d'Édition d'Enseignement Supérieur.
- Denison, David, 1993: English historical syntax: Verbal constructions. London: Longman.
- Eriksson, Olof, 1985: La Suppléance verbale en français moderne. (Romanica Gothoburgensia XXV.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Eriksson, Olof, 1993: La Phrase française. Essai d'un inventaire de ses constituants syntaxiques. (Romanica Gothoburgensia XLII.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Eriksson, Olof, 2002: Stil och översättning. Pär Lagerkvists prosastil ur franskt översättningsperspektiv. (Acta Wexionensia 22.) Växjö: Växjö University Press.
- Eriksson, Olof, 2004: Entre traductologie et linguistique contrastive: La notion de 'transposition'. I: Juhani Härmä & Ulla Tuomala (red.): Actes du 6e colloque franco-finlandais de linguistique contrastive. (Publications du Département des Langues Romanes de l'Université de Helsinki 15.) Helsingfors. S. 88–103.
- Eriksson, Olof, 2006: Un cas de suppléance verbale en français comme illustration d'une méthode d'analyse linguistique. I: Revue Belge de Philologie et d'Histoire 84. S. 913–928. Även publicerad i: Michèle Lenoble-Pinson & Christian Delcourt (red.): Le point sur la langue française. Hommage à André Goosse. Bryssel: Le Livre Timperman, 2006. S. 379–394.
- Eriksson, Olof, 2008: A contrastive study of proverbalization. I: Languages in Contrast 8(2). S. 235–261.
- Eriksson, Olof, 2013: L'Œuvre de Chrétien de Troyes témoin de l'évolution du proverbe *faire* en français. I: Harald Ulland (red.): Mélanges offerts à Odile Halmøy. (Arena Romanistica, Journal of Romance Studies 13.) Bergen: University of Bergen. S. 34–53.
- Eriksson, Olof, 2015: Kontrastiv språkforskning på översättningsanalytisk grund – exemplet presens particip. I: Språk och stil NF 25. S. 38–68.

- Foulet, Lucien, 1982 [1923]: *Petite syntaxe de l'ancien français*. Paris: Champion.
- Fournier, Nathalie & Fuchs, Catherine, 1999: L'Évolution du statut de *faire* dans les comparatives en *comme* et la construction du groupe verbal (XVIIème–XXème siècles). I: *Verbum* 21(3). S. 289–322.
- Frei, Henri, 2003 [1929]: *La Grammaire des fautes*. Rennes: Ennoïa.
- Fulk, Robert Dennis, 2012: *An introduction to Middle English*. Petersborough: Broadview Press.
- García-Castanyer, Maria Teresa, 1992: Le Verbe *faire*, pro-verbe et verbe opérateur, dans quelques textes sur la langue française du XVIIe au XIXe siècle. I: *Anales de Filología Francesa* 4. S. 43–55.
- Gilquin, Gaëtanelle & Viberg, Åke, 2009: How to make do with one verb: a corpus-based contrastive study of DO and MAKE. I: *Revue française de linguistique appliquée* 14(1). S. 67–82
- Grevisse, Maurice & Goosse, André, 1993: *Le Bon Usage*. Grammaire française. 13. uppl. Paris/Louvain-la-Neuve: Duculot.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, Ruqaiya, 1976: *Cohesion in English*. London/New York: Longman.
- Halliday, M. A. K. & Matthiessen, Cristian, 2004: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Haspelmath, Martin, 2010: Comparative concepts and descriptive categories in cross-linguistic studies. I: *Language* 86(3). S. 663–687.
- Hjelmslev, Louis, 1937: La Nature du pronom. I: *Mélanges de linguistique et de philologie offerts à Jacq. van Ginneken à l'occasion du soixantième anniversaire de sa naissance*. Paris: Klincksieck. S. 51–58.
- Huddleston, Rodney & Pullum, Geoffrey K., 2002: *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hultman, Tor G., 2003: *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm: Norstedts.
- Ingo, Rune, 2004: *Finska som andraspråk*. Lund: Studentlitteratur.
- Jespersen, Otto, 1968 [1924]: *The philosophy of grammar*. London: Allen & Unwin.
- Kruisinga, Etsko, 1931: *A Handbook of Present-Day English*. Groningen: Noordhoff.
- Le Bidois, Georges & Le Bidois, Robert, 1971 [1938]: *Syntaxe du français moderne*, vol. 2. Paris: Picard.
- Le Goffic, Pierre, 1993: *Grammaire de la phrase française*. Paris: Hachette.
- Moignet, Gérard, 1960: La Suppléance du verbe en français. I: *Le Français Moderne* 28(1) och 28(2). S. 13–24 resp. 107–124.
- Moignet, Gérard, 1969 (utg.): *La Chanson de Roland*. (Texte établi d'après le manuscrit d'Oxford.) Paris: Bordas.
- Noreen, Adolf, 1904–1912: *Vårt språk*. Nysvensk grammatik i utförlig framställning. Femte bandet. Lund: Gleerup.
- Noreen, Erik, 1930–1931: *Herr Ivan*. (Kritisk upplaga utgiven av Erik Noreen.) Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Pinchon, Jacqueline, 1972: *Les Pronoms adverbiaux en et y*. Problèmes généraux de la représentation pronominale. Genève: Droz.

- Plattner, Philipp, 1917: Ausführliche Grammatik der französischen Sprache. Freiburg im Breisgau: Bielefeld.
- Ponchon, Thierry, 1994: Sémantique lexicale et sémantique grammaticale: Le verbe *faire* en français médiéval. Genève: Droz.
- Poutsma, Hendrik, 1904: A Grammar of Late Modern English. Groningen: Noordhoff.
- Prandi, Michele, 1998: L'Utilisation des verbes suppléants dans l'analyse de la phrase simple et complexe. I: Mats Forsgren, Kerstin Jonasson & Hans Kronning (red.): Prédication, assertion, information. (Studia Romanica Upsaliensia 56.) Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. S. 433–443.
- Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey & Svartvik, Jan, 1985: A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman.
- Rees, G. O., 1960: 'Faire' as substitute in comparative clauses. I: The Modern Language Review. S. 504–508.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik, 1–4. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Sandfeld, Kristian, 1965 [1936]: Syntaxe du français contemporain, vol. II: Les Propositions subordonnées. Genève: Droz.
- Soutet, Olivier, 2018: La Syntaxe du français. Paris: Presses Universitaires de France.
- Thompson, Geoff, 2004: Introducing Functional Grammar. London: Arnold.
- Thorell, Olof, 1977: Svensk grammatik. 2. uppl. Stockholm: Esselte Studium.
- Togoby, Knud, 1983: Grammaire française, vol. III: Les Formes impersonnelles du verbe et la construction des verbes. Köpenhamn: Akademisk Forlag.
- Vaugelas, Claude Favre de, 2018 [1647]: Remarques sur la langue française, red. av Wendy Ayres-Bennett. Paris: Classiques Garnier.
- Visser, Fredericus Theodorus, 2002: An Historical Syntax of the English Language. 4. uppl. Vol.1: Syntactical Units with one Verb. Leiden/Boston/Köln: Brill.
- Wartburg, Walther von & Zumthor, Paul, 1947: Précis de syntaxe du français contemporain. Bern: A. Francke.
- Zandvoort, Reinard Willem, 1965: A Handbook of English Grammar. 3. uppl. London: Longman.

© 2024 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i
Creative Commons Erkännande-licensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))

Boost Your Brain

Om lexikal kreativitet i faktaböcker för barn i ett svensk-engelskt perspektiv

Av MARI MOSSBERG

Abstract

Mossberg, Mari, mari.mossberg@nordlund.lu.se. Senior Lecturer, Centre for Languages and Literature, Lund University: “*Boost Your Brain*. On lexical creativity in children’s nonfiction books from a Swedish-English perspective”. *Språk och stil* NF 33, 2023, pp. 164–195.

This study investigates the expression of lexical creativity in Swedish and English nonfiction books for children aged 3–12. The first part examines the pattern of lexical creativity in 14 nonfiction books, originally written in Swedish. In these books, simile, metaphor, anthropomorphism, neologism and wordplay are the most common categories of lexical creativity, whereas alliteration, allusion and other creative expressions are much less frequent. These findings are compared with the expressions of lexical creativity in two English nonfiction children’s books of similar contents. Analysis reveals that one of the books, Moira Butterfield’s *How Animals Build*, has a pattern of lexical creativity much like that of the Swedish books. In the Swedish translation of this book, most of the lexical creativity is preserved. The other English book, *General Knowledge Genius!* by Chrisp et al., exhibits a non-target-like pattern of lexical creativity, resulting in a considerable loss of lexical creativity, in particular alliteration, in the Swedish translation. The article ends by discussing the main factors related to the neutralisation of lexical creativity in these books, namely divergent genre norms in the source and target cultures, target group adaptation as well as the translator’s effort to maintain the stylistic level and coherence.

Keywords: translation, norms, children’s nonfiction, lexical creativity, wordplay, alliteration, metaphor, allusion, neologism, anthropomorphism.

Ett vanligt stildrag i barnböcker är olika typer av lexikal kreativitet. Med det menas i den här undersökningen ordlekar, allusioner, bildspråk, ljudlekar, neologismer och andra typer av kreativa uttryck som drar till sig läsarens uppmärksamhet genom att framhäva språkets kreativa och associativa sida. Ibland är den lexikala kreativiteten enbart verbal, men ofta kompletteras eller förstärks den av visuella medel i form av bilder eller grafiska uttryck, som rubriker, utlyft text, teckenstorlek eller typsnitt.¹ Det är naturligtvis svårt att sätta klara gränser för vad som ska räknas som lexikal kreativitet, men det går att vaska fram ett antal kategorier som uppvisar en varierande grad av kreativitet.

¹ Om faktabokens visuella och verbala samspel, se t.ex. Goga m.fl. 2021.

För översättare utgör lexikal kreativitet en stor utmaning, inte minst när kreativiteten bygger på språkspecifika element eller kulturella referenser utan direkt motsvarighet i målspråkskulturen. Preferenserna för lexikal kreativitet kan dessutom skilja sig åt mellan olika språk (Leppihalme 1996 s. 212, Klitgård 2017 s. 234) och genrer (Delabastita 1997 s. 10, Marco 2010 s. 272). Utifrån denna bakgrund har den här studien som syfte att undersöka hur lexikal kreativitet har översatts från engelska till svenska inom en specifik genre och för en viss mottagargrupp, nämligen faktaböcker för barn i åldern 3–12 år. Förhoppningen är att undersökningen ska ge nya perspektiv på de stilistiska och genrerelaterade skillnaderna mellan svenskan och engelskan och nya insikter om översättningsmönstren inom fältet lexikal kreativitet.

För att belysa frågan på ett mer underbyggt sätt görs inledningsvis en inventering av vilka typer av lexikal kreativitet som förekommer i originalskrivna svenska faktaböcker, hur uttrycken positioneras och vilka funktioner de fyller. Resultatet av denna delstudie jämförs sedan med förekomsten av lexikal kreativitet i två engelska faktaböcker med liknande ämnesinnehåll. Därefter analyseras de svenska översättningarna av de båda engelska böckerna i ljuset av den första delstudien för att undersöka vilken typ av lexikal kreativitet de båda språken föredrar i det material som granskas och vilka faktorer som kan tänkas ha påverkat de svenska översättningarna. Eftersom materialet är begränsat ska det framhållas att undersökningen är av explorativ karaktär och tänkt som en plattform för vidare forskning.

I likhet med studier av bland andra Delabastita (1994 s. 229, 241) och Weissbrod (1996 s. 221, 231) är utgångspunkten i den här undersökningen att all användning av lexikal kreativitet är styrd av normer. Dessa normer bestämmer vilka stilistiska medel en författare har till sitt förfogande och inom vilka gränser en översättare kan verka vid överföringen av en text från ett språk till ett annat. I en situation där det är texten, och inte enskilda meningar eller isolerade lexikaliska enheter, som är översättningsenheten är översättarens valmöjligheter begränsade, och det är detta trånga manöverutrymme som blottlägger språkens normsystem och som är undersökningens fokus.

1 Lexikal kreativitet – vad fyller det för funktion i faktaböcker?

För att kunna välja en lämplig översättningslösning måste översättaren först och främst vara medveten om den språkliga kreativitetens funktion i den aktuella kontexten. I sin bok *Translating Expressive Language in Children's Literature* (2012) visar Epstein att lexikal kreativitet – eller med författarens term *expressive language*² – kan fylla en mängd olika funktioner i skönlitterära barnböcker, mycket snarlika dem man möter i vuxenlitteraturen (jfr Delabastita 1996 s. 129–130, Schröter 2010 s. 140–141). Det kan till exempel röra sig om att roa den unga läsaren, ge ett estetiskt intryck, karakterisera en person eller en situation, parodiera, skapa en stämning, förklara något komplicerat på ett enkelt sätt, framhäva språkets möjligheter och begränsningar, inspirera till eftertanke eller försiktigt antyda något (Epstein 2012 s. 20–21 *et passim*). Även om Epsteins analys är inriktad på skönlitterära barnböcker finns det skäl att tro att den lexikaliska kreativiteten kan fylla samma funktioner i faktaböcker, speciellt i narrativa textpartier. Men eftersom de faktatexter som granskas här framför allt är informativa, beskrivande och utredande fyller den lexikaliska kreativiteten även andra funktioner i dessa texter.

I boken *Metaforernas mönster* (1997) utreder Mall Stålhammar bruket av metaforer i facktexter för vuxna. Hon trycker särskilt på att både den allmänspråkliga (t.ex. *flodarm*, *lampfot*, *huvudstad*) och den vetenskapliga metaforen (t.ex. hjärtats *förmak*, *kammare*, *klaffar*) skiljer sig på flera punkter från den litterära metaforen. Medan de båda förstnämnda typerna framför allt är informationsrelaterade och ämnade att snäva in associationerna till en viss aspekt av ett fenomen och till det för språkbrukarna gemensamt kända, är den senare snarare känslomässig och tänkt att öppna upp för associationer, som inte sällan är personliga och individuella (Stålhammar 1997 s. 8–10). Vad gäller specifikt den vetenskapliga metaforen menar Stålhammar (s. 9, 55–56) att dess främsta funktion är att underlätta det tankemässiga språnget från det välbekanta och konkreta till det nya och abstrakta (t.ex. astronomens *svarta hål*). Genom att det metaforiska uttrycket är kort och koncentrerat kan det dessutom förpacka mycket kunskap i en enda lexikalisk enhet (t.ex. *växthuseffekten*) och ibland till och med betraktas som en komprimerad hypotes, vilken i sin tur kan knoppa av sig i nya termer inom området (s. 56, 62). När den vetenskapliga metafo-

² Epstein definierar *expressive language* som »similar to but broader than 'figurative language' [...]. They work on both the literal and figurative planes, thereby doing double duty» (2012:17–18).

ren hänför sig till mer övergripande fenomen och framhäver relationen mellan delar (t.ex. när atomens uppbyggnad liknas vid ett planetsystem) kan den även ha en modellskapande eller organiserande funktion. Vetenskapshistoriskt har sådana metaforer visat sig vara särskilt värdefulla eftersom de stödjer tänkandet och underlättar utvecklingen av nya modeller och teorier (s. 57, 62; se även St. André 2011). Trots dess huvudsakligen informationsrelaterade funktion ska den vetenskapliga metaforen dock inte uppfattas som tom på känslomässiga associationer. Tvärtom, menar Stålhammar, kan den precis som alla andra språkliga uttryck väcka starka känslor och till och med motreaktioner, inte minst när den precis har lanserats (s. 9, 61, 65). Även om Stålhammar inte nämner det, bör det kanske tilläggas att dessa känslor förmodligen är av en mer kognitiv och medveten art än de djupa och personliga känslor som den litterära metaforen framkallar. Stålhammars resonemang rör visserligen bara metaforbruket i vuxentexter, men vetenskapliga metaforer förekommer även i faktaböcker riktade till barn, så metaforens brobyggande, kunskapsförpackande, organiserande och känslomässiga funktion återfinns med största sannolikhet också i dessa texter, och översättningslösningen måste anpassas därefter.

Ett annat sätt att närma sig den lexikala kreativitetens funktion i faktaböcker för barn är att utgå från det teoretiska ramverk som Joe Sutliff Sanders presenterar i boken *A Literature of Questions – Nonfiction for the Critical Child* (2018). I sin analys inriktar sig Sanders på ställen i faktaboken som han anser har potential att inbjuda till en kritisk och aktiv dialog med läsaren, det som Sanders kallar *critical engagement*, eller som tvärtom får boken att sluta sig och förhindra dialog (s. 3, 7). Några av Sanders (kap. 2–4, 7) exempel på hur en faktabok kan uppmuntra barn till *critical engagement* är: utnyttjande av garderingar (t.ex. modala hjälpverb som *kan, lär*; modaladverb som *antagligen, kanske*), en synlig berättare (t.ex. *jag*-form), angivande av mer än ett perspektiv, införande av kommenterande peritexter (t.ex. utlyft text, fotnoter, rubriker), en icke tillrättalagd skildring av bokens karaktärer (t.ex. karaktärer som har fel ibland) och uppmuntran till känslomässigt engagemang (t.ex. förmänskligande). Alla dessa element kan, menar Sanders, få textens polerade yta att krackelera och öppna upp för frågor, egna efterforskningar, eftertanke, engagemang och kanske i förlängningen aktiv handling (s. 11–13, 230–231). Sanders tar inte själv upp bruket av lexikal kreativitet som ett medel för *critical engagement*, men i den här studien kommer jag att argumentera för att så är fallet. Det är typiskt för språklig kreativitet att det bryter textflödet, drar till sig läsarens uppmärksamhet, kommenterar sakinnehållet och distanserar läsaren från texten. Exempelvis kan nyskapande bildspråk anlägga ett nytt och

tänkvärt perspektiv på en företeelse, en ordlek eller allusion peka på oväntade analogier och ett förmänskligande uppmuntra till empati och identifikation med djur. Ljudlekar, ordlekar och bildspråk av alla slag inbjuder dessutom till ett ifrågasättande av själva mediet som bär fram kunskapen, språket. På så sätt kan barnet upptäcka att inte ens de språkliga formuleringarna är fastlagda en gång för alla, utan att de kan undersökas, ifrågasättas och förändras (se även Epstein 2012 s. 169). Därigenom överlämnas en del av makten över texten, och barnet blir mer uppmärksam på språkets betydelse för den egna förståelsen och upptäckten av omvärlden.

2 Lexikal kreativitet i ett översättningsperspektiv

Beträffande själva översättningsprocessen driver Epstein (2012) tesen att »[c]hildren should not be disempowered through literature» (s. 17). Med det avser författaren att översättare måste vara medvetna om vilken makt de besitter när de översätter och vilka ideologier de själva är påverkade av, så att de i så stor utsträckning som möjligt översätter utan att förvanska texten eller manipulera sina läsare (s. 9–17, 241–243 *et passim*). Det är ur detta perspektiv man ska tolka Epsteins råd om hur neologismer, betydelsebärande namn, idiom, allusioner, ordlekar och dialekter ska översättas i skönlitterära barnböcker. Förutom vikten av att lägga svårighetsgraden på barnets nivå betonar Epstein att översättaren måste gå systematiskt tillväga och i varje enskilt fall analysera den lexikala kreativitetens funktion i källtexten, dekonstruera uttryckets språkliga struktur, välja en lämplig översättningsstrategi och så långt möjligt återskapa uttrycket på målspråket på ett sådant sätt att en likartad effekt uppnås (s. 24–26 *et passim*). I vad mån den lexikala kreativiteten kan överföras med bevarad effekt måste den enskilda översättaren avgöra från fall till fall. I detta sammanhang påpekar Epstein att toleransen för olika typer av lexikal kreativitet kan skilja sig åt mellan olika språk och kulturer och att det kan vara en anledning till nedtoning eller strykning av lexikal kreativitet (s. 37, 174). Epsteins analys är uteslutande inriktad på skönlitterära texter, det vill säga texter som präglas av stor stilistisk frihet (jfr s. 100) och som i regel översätts under inverkan av adekvansinriktade normer med förhållandevis stark respekt för källspråksförfattarens särart (Lindqvist 2005 s. 36). Hur lexikal kreativitet behandlas i faktaböcker för barn, som skulle kunna betecknas som en lättläst populärvetenskaplig genre med barn som huvudsaklig målgrupp (jfr Masi

2021 s. 60), är mindre beforskad, både med avseende på författarnormer och översättarnormer.

3 Metod och material

För den första delen av undersökningen, inventering av vilka typer av lexikal kreativitet som förekommer i originalskrivna svenska faktaböcker, har totalt 200 exempel excerperats från böcker som av biblioteken kategoriserats som faktaböcker för barn och ungdom och som är inriktade på biologi, astronomi eller encyklopedisk kunskap. Merparten av böckerna vänder sig till barn i läsåldern 6–9 år, men ett par böcker är ämnade för lite yngre (3–6 år) eller lite äldre barn (9–12 år). Vid marknadsföring av faktaböcker är det dock vanligt att förlagen framställer böckerna som åldersöverskridande, och i vissa fall till och med som lämpade för vuxna. De angivna ålderskategorierna ska därför uppfattas som ungefärliga. Alla de svenska böckerna är publicerade första gången mellan 2004 och 2021 och har en icke-linjär och tematisk disposition. De är valda så att de i så hög grad som möjligt ska överensstämma med dispositionen och ämnesinnehållet i de kontrasterade engelska faktaböckerna i den andra delstudien. Målet har varit att hitta böcker skrivna av olika personer för att de enskilda författarnas stil inte ska få för stort genomslag i materialet, något som gick att uppnå med ett undantag. Alla exempel har insamlats från den första sidan och framåt, som mest 20 exempel per bok. Vad som ska klassificeras som lexikal kreativitet var inte fastställt på förhand utan avgjordes av materialet, en princip som gäller det svenska såväl som det engelska materialet. För att hitta 200 svenska exempel krävdes i detta fall 14 böcker, vilka alla kännetecknas av en mycket varierande grafisk utformning och bild- och textmängd (se litteraturförteckningen där böckernas sidantal anges). I vissa fall är exemplen hämtade från större delen av boken och i andra fall från ett fåtal sidor i bokens inledning. Ett första resultat av inventeringen är därför att förekomsten av lexikal kreativitet är mycket ojämnt fördelad i svenska faktaböcker: i flera undersökta böcker förekommer det inte alls (dessa böcker ingår inte i undersökningen), i synnerhet inte i böcker för äldre barn eller sådana som behandlar allvarstygda ämnen, och i en handfull böcker är lexikal kreativitet ett dominerande inslag. Efter inventeringen kategoriserades exemplen och analyserades kvantitativt såväl som kvalitativt.

Egentligen borde en motsvarande inventering göras av lexikal kreativitet i originalskrivna engelska faktaböcker, men det skulle bli svårt att hitta ett

representativt urval av faktaböcker. Det engelska språkområdet är inte överblickbart på samma sätt som det svenska, och bokutgivningen ser olika ut i olika engelsktalande länder. I stället närstuderas här två engelska faktaböcker och deras översättningar till svenska. Den första boken, *How Animals Build* (2017, 24 sidor), i anonym översättning *Var bor djuren?* (2018), handlar om djur och deras bobyggande. Författaren till boken, Moira Butterfield, är en mycket rutinerad brittisk faktaboksförfattare med närmare 50 boktitlar på svenska eller engelska i Libriskatalogen. Den andra boken, *General Knowledge Genius! A Quiz Encyclopedia to Boost Your Brain* (2019, 192 sidor), är en samproduktion av Peter Chrisp med flera. I svensk översättning har den fått titeln *Stora faktaboken om allt! Boosta din allmänbildning och testa dig själv* (2020, e-bok). Även författarna till *General Knowledge Genius* har stor erfarenhet av faktaboksgenren och flera egna titlar i Libris. Bokens svenske översättare, Rikard Svartvik, har varit verksam som översättare åtminstone sedan mitten av 1990-talet och specialiserat sig på facköversättning, så likaså översättaren har mycket god genrekännedom. I de båda engelska böckerna hittades 103 respektive 119 exempel på lexikal kreativitet.

Eftersom exemplen inte är så många och varje författare och översättare är unik kan man inte dra alltför långtgående slutsatser av undersökningen. Den ska snarare uppfattas som en pilotstudie, som ger en fingervisning om vilken typ av lexikal kreativitet som är vanlig i svenska faktaböcker för den aktuella åldersgruppen, tidsperioden och ämnesinriktningen samt vilka kategorier av lexikal kreativitet som ofta påträffas i engelska faktaböcker och deras svenska översättningar. En annan svaghet i undersökningen är att det är svårt att matcha texter från olika språkområden. Varje faktabok har sin unika berättarröst, och denna har givetvis inte någon direkt motsvarighet någon annanstans. Det kan därför diskuteras i vad mån de svenska och de engelska texterna kan ses som alltigenom jämförbara. Men tanken är att kombinationen av två metoder, en komparativ jämförelse av originaltexter på olika språk och en traditionell översättningsanalys, ska stärka undersökningens tillförlitlighet.

4 Lexikal kreativitet i svenska faktaböcker

En första svårighet vid inventeringen av lexikal kreativitet är att avgöra vad som ska tas med och vad som ska avfärdas som neutralt eller oavsiktligt associativt språkbruk. Frågan har diskuterats av bland andra Delabastita (1994

s. 227–228, 1997 s. 4–9), som i samband med ordlekar i vuxenlitteratur påpekar att dessa kan gömma sig i princip överallt, om man bara letar tillräckligt noga och tar hänsyn till en vidare kontext, synkron såväl som diakron (se även Leppihalme 1996 s. 204–208).

I svenska faktaböcker för barn är avgränsningsproblemen lättare att hantera. Den lexikala kreativiteten är generellt tydligt positionerad och framhävd av den visuella eller verbala kontexten. Den är dessutom inte mer avancerad än att en uppmärksam vuxenläsare i de flesta fall upptäcker den. Samtidigt ska det betonas att insamlingen av exemplen grundar sig i en vuxen persons språkliga intuition och genrekunskap och att barnanpassade exempel kan ha förbisetts. Exempelvis lägger förmodligen inte vuxna märke till fantasifulla ljudkombinationer i samma utsträckning som barn (om barns lek med ljud, se Lathey 2016 s. 93, 101), och det kan finnas icke uppmärksammade uttryck som kan låta komiska eller framkalla oväntade associationer hos ett barn som aldrig hört dem förut (om barns förståelse av lexikal kreativitet, se Stålhammar 1997 s. 37–38, Epstein 2012 s. 22–23, 33 *et passim*, Lathey 2016 s. 98).

Den vägledande principen vid inventeringen var att hitta det för genren lekfulla eller nyskapande språket. Det innebär att neutrala och konventionella uttryck av följande typ inte tagits med: onomatopoetiska ord (t.ex. *brum*), konventionellt förmänskligande av ting eller djur (t.ex. *stjärnor föds och dör*), döda metaforer (t.ex. *kometens svans*), neutralt omnämnande av ordspråk eller idiom (t.ex. *Man ska inte lägga alla ägg i samma korg*) samt neutrala eller konventionella liknelser (t.ex. *en del av insektens mun liknar en sax; rund som en boll*). Ibland har faktaboksförfattarna samlat ett antal ordvitsar eller språkliga klurigheter av samma slag under särskilda rubriker (t.ex. *Roliga historier, Gåtor*). Från vart och ett av dessa avsnitt har endast två exempel excerperats per sida. Vid svårare beslut om huruvida ett lexikalt uttryck ska anses som kreativt eller ej fick graden av barnanpassning fälla avgörandet: om ett lexikalt uttryck knappast skulle förekomma i en faktabok för vuxna eller om det framstår som nyskapande för någon som inte är väl insatt i ämnet excerperades det. Detta innebär att formuleringar som att gråsparvar förr i tiden kunde kallas »luftens råttor» (Casta 2016 s. 8) har betraktats som levande och kreativt bildspråk vid inventeringen, eftersom uttrycket knappast kan anses välkänt för ett barn. Inte heller är det särskilt sannolikt att uttrycket skulle leta sig in i en saklig och neutral faktatext för vuxna.

Efter inventeringen har exemplen delats in i åtta kategorier baserat på följande kriterier (samtliga kursiverade exempel nedan är hämtade ur det undersökta materialet):

1. **Liknelse.** För att räknas hit ska liknelsen innehålla ett verbalt jämförande uttryck (t.ex. *som (om), likt, typ, se ut som, kallas (för)*) och vara okonventionell, lekfull och nyskapande. Exempel: *som om en massa bebisar lyser upp sin mammas mage med ficklampor*; [gråsparvarna kallades] »fåglarnas riksdagsmän».
2. **Metafor.** Här ingår nyskapade eller nyskapande metaforer som inte föregås av ett verbalt jämförande uttryck. Exempel: [Nyckelpigans larver] *föds rakt ut på middagsbordet och kan äta sig mätta direkt*.
3. **Förmänskligande.** Denna kategori innefattar uttryck som innebär att ting eller djur förmänskligas på ett fantasifullt och kreativt sätt. Exempel: [Gråsparven] *sitter gärna på sitt stamcafé*.
4. **Ordlek.** Uttrycken bygger på en dubbeltydighet som aktualiserar språkets associativa sida. Associationen kan grunda sig i lek med polysemi (*Hårdkokta fakta* som titel på en bok om ägg), homonymi (*utnyttja SJs rabatter* om Bellman som kissar i rabatten), hyponymi (*Vilken orm gillar att rota i saker? Snoken*), onomatopoetiskt uttryck (en mygga som säger *pazza er*), pseudolexem (*Vilket vin kan man inte dricka? Ping-vin*) eller idiom (*hitta ett ruttet lingon* i kombination med en pratbubbla där en svältande människa säger sig ha hittat det sista ruttna lingonet).
5. **Neologism.** De allra flesta neologismerna utgörs av nyskapade sammansättningar (*vinnarsvett, surikatkunskaper*), där en ny referent identifieras och benämns. I några fall rör det sig om kända sammansättningar i ny betydelse (t.ex. *Hjärnkraft* om människans kognitiva utveckling). Sammansättningar med konventionell betydelse och många tusen förekomster på internet räknas inte, t.ex. *mångrus*. I mer sällsynta fall är neologismen en avledning (*avsnuskifiera*), en flerspråkig ordkombination (*homo DUMMIUS*) eller ett nyskapande slanguttryck (t.ex. *kackisar* för 'kackerlackor').
6. **Allusion.** Hänvisningarna görs exempelvis till välkända sånger, ramsor eller ordspråk, ofta med lexikal modifiering. Exempel: bild på det samiska stjärntecknet älgen och rubriken *Ser du älgen i det blå* med allusion till känd Disneysång.
7. **Ljudlek.** Denna kategori innebär lek med enbart ljud utan att uttryckets betydelse blandas in. Exempel: *Tänder i mängder* (assonans), *Snett bett* (rim), *Flinka fngrar* (alliteration och assonans).
8. **Övrigt kreativt uttryck.** Kategorin omfattar existerande ord och uttryck, som inte tillhör någon av de övriga kategorierna men som ändå

är lekfulla och kreativa i sitt sammanhang. Exempel: *glad ända nere i tårna; När kontinentalplattorna krockar **bucklas** jordskorpan*).

Vid kategoriseringen av enskilda uttryck har följande hierarki tillämpats:

allusion > liknelse / metafor / förmänskligande / ordlek / neologism / övrigt kreativt uttryck > ljudlek

Den tredelade hierarkin innebär alltså att om ett uttryck innehåller en hänvisning till något tidigare känt kategoriseras det som allusion, oavsett om det exempelvis därutöver innehåller en ordlek och en ljudlek, och att en ljudlek enbart aktualiserar en lek med ljud utan inslag av andra (överordnade) kategorier. Med andra ord kan de mellanliggande sex kategorierna innehålla en ljudlek (även om det är ovanligt på svenska) men aldrig samtidigt vara allusioner.

Tabell 1 sammanfattar hur de åtta kategorierna fördelar sig i det svenska materialet. Där framgår att liknelser är den största kategorin i de svenska faktaböckerna. Även neologismer är vanliga, följt av förmänskligande, ordlekar och metaforer, medan övriga kategorier (allusion, övrigt kreativt uttryck, ljudlek) påträffas mer sparsamt.

Tabell 1. Lexikal kreativitet i originalskrivna svenska faktaböcker för barn.

	Kategorier	antal exempel	% ³
1	liknelse	50	25
2	neologism	37	19
3	förmänskligande	28	14
4	ordlek	27	14
5	metafor	25	13
6	allusion	13	7
7	övrigt kreativt uttryck	11	6
8	ljudlek	9	5
	Totalt	200	100

Eftersom brödtexten är relativt kort i merparten av böckerna, och i vissa fall inte förekommer alls, är cirka hälften av exemplen insamlade från olika typer

³ Procentsatserna har avrundats i samtliga tabeller, vilket förklarar varför summan inte alltid blir 100 %.

av specialtext, som rubriker, faktarutor, bildtexter, utlyft text och pratbubblor eller särskilda avsnitt under rubriker som *Gåtor*, *Roliga historier* eller *Klurigheter*. Allmänt gäller att ju längre in i brödtexten man kommer, desto färre exempel på lexikal kreativitet finner man, vilket visar att den lexikala kreativiteten mestadels samspelar med den visuella koden och är ämnad att fånga läsarens intresse.

En första viktig funktion hos den största kategorin, liknelsen (25 % av exemplen), är att väcka läsarens engagemang och intresse för ämnesinnehållet. Det märks inte minst när ett förmodat nytt fenomen liknas vid något som brukar uppfattas som tilltalande (t.ex. *en dumlekola*, *pokemonboll* eller *karusell*) eller spännande (t.ex. *en zombie*, *en trollstav* eller *ett lasersvärd*). Här kan man ana att syftet är att överföra den positiva associationen eller känslan av spänning och nyfikenhet från den kända företeelsen till den nya och obekanta.

I andra fall har liknelserna snarare till funktion att minska steget från det kända till det okända eller underlätta förståelsen av komplicerade samband, på samma sätt som den vetenskapliga metaforen i vuxenlitteraturen (Stålhammar 1997 s. 55). Denna brobyggande funktion syns i flera exempel där författaren introducerar en ny företeelse:⁴

- (1) Genom att plocka med trådarna **som på en gitarrsträng** och »lyssna» på ekot, kan spindeln också ta reda på om nätet är trasigt och behöver repareras. (Karlsson Ottosson 2021 s. 40)

Denna typ av liknelser kompletteras i allmänhet av bilder (i detta fall en gitarrspelande spindel och bilder av hur trådarna spinns), vilket ytterligare förstärker liknelsens förklarande och minnesskapande funktion. Särskilt frekventa är liknelser i astronomiböcker, där de kan expanderas i flera led (räknas då som en förekomst) och ligga till grund för längre resonemang om komplicerade fenomen. I dessa fall kan man säga att liknelsen får samma organiserande funktion som liknelser kan ha i läroböcker och i facktexter för vuxna (Stålhammar 1997 s. 57). I båda exemplen nedan kompletteras dessutom liknelsen med bilder av legobitar respektive ryska dockor med en åtföljande bildtext:

- (2) Atomerna är **som små legobitar** som kan sättas ihop till allt möjligt, dig till exempel. Eller en sko. Eller en stjärna. Eller en fladdermus. (Lindström 2009 s. 11)

⁴ All fetstil i exemplen är artikelförfattarens.

- (3) Du kan tänka dig en superhop **som en rysk docka som innehåller många mindre dockor**. Det är galaxhoparna. Om du öppnar en sådan, hittar du flera ännu mindre dockor. Det är galaxerna. Öppnar du en sådan, hittar du en massa pyttesmå dockor. Det är stjärnorna. (Östborn 2004 s. 13)

Generellt kan man säga att liknelserna genom sin konkretion och koppling till barnets värld också bidrar till att aktivera barnets lust att utforska sin omvärld och ställa egna kritiska frågor till texten. De erbjuder därigenom rika tillfällen till det som Sanders (2018 s. 12) benämner *critical engagement* och aktiv dialog med texten. Det ska nämnas att de svenska liknelserna endast i undantagsfall används av stilistiska skäl. Även om de i många fall bidrar till att göra texten estetiskt tilltalande är deras huvudsakliga funktion att skapa intresse, tillföra nya perspektiv på ämnet, göra en företeelse mer begriplig eller skapa en sammanhängande förklaringsmodell för hur ett fenomen uppstår eller fungerar.

Metaforen (13 % av exemplen) är en närliggande kategori med likartade funktioner. Den skiljer sig egentligen marginellt från liknelsen, eftersom den i regel också signaleras tydligt för läsaren, om än med andra medel. I vissa fall sker det enbart verbalt, som i följande fall där en förberedande kontext, *moln av gas och stoft* och *rymddammet* (som här bedöms som dött bildspråk), och ett direkt tilltal, *om du förstår*, markerar att det fetstilta ordet ska tolkas bildligt:

- (4) Så förr eller senare drar gravitationen ihop partiklarna till ett väldigt glest moln av gas och stoft. Det spridda rymddammet blir en **dammtuss**, om du förstår. (Wänblad 2021 s. 14)

I andra exempel expliciteras metaforen visuellt genom en förklarande bild, eventuellt som här i kombination med typografiska tecken:

- (5) Pilfinken har ett tydligt »kyssmärke» på kinden. (Casta 2016 s. 8)
 (6) Påfågelöga – sommarens vackraste ögon (Höglund 2021 s. 27)

De enstaka metaforer som inte signaleras på det här sättet är i allmänhet lätta att upptäcka och tolka ändå:

- (7) Sapiens historia är inte alltid **en vacker saga**. (Engholm 2020 s. 40).

Metaforer tillgrips slutligen också för att förklara nya ord och begrepp, som i nedanstående citat där ordet *revolution* tydliggörs genom den konkreta meta-

foren *skutt*. Om texten varit riktad till vuxna hade förmodligen en mer etablerad och vuxenanpassad metafor valts, som *hopp* eller *kliv* (*framåt*):

- (8) Ibland händer det att utvecklingen tar ett **skutt** och det blir stora förändringar på kort tid. Då kallas det revolution och såna **skutt** beror nästan alltid på att folk fått nya tankar, nya idéer och börjat tro på nya berättelser. (Engholm 2020 s. 13)

Genom att metaforen tenderar att vara så kompakt kan den, kanske mer än liknelsen, få en minnesskapande funktion när den i en kort slagkraftig ordvändning sammanfattar en mängd information om ett djur eller en företeelse. Detta borde avsevärt underlätta inläring och hågkomst vid rubriker som *Kvasarer – dödens väntrum* och *Byggande liv* (om koraller) (Wänblad 2021 s. 18 resp. s. 71).

Förmänskligande (14 % av exemplen) kan egentligen betecknas som en typ av metafor, men i denna studie är dessa exempel så markanta att de urskilts som en egen kategori. I allmänhet står den animerade företeelsen (ett djur eller föremål) i subjektställning, där den väcks till liv av ett kvalificerande substantiv, verb eller adjektiv. Kategorin påträffas främst i böcker för lite yngre barn, där förmänskligande kan ge en humoristisk eller lekfull effekt. Men framför allt öppnar förmänskligande upp för identifikation och känslomässigt engagemang, vilket i sin tur kan leda till *critical engagement* i Sanders mening (2018 s. 222):

- (9) Det är som att den vill hålla sig i bakgrunden, som om den vill se men inte synas. [...] kan man tänka sig att den är **fåglarnas polis. En skatpolis som patrullerar gator och köpcentra, och ständigt skuggar oss.** (Casta 2016 s. 9)

Det känslomässiga engagemanget kan tillika ha en minnesskapande effekt: om ett djur framställs på ett oväntat och associationsrikt sätt kan det vara lättare att minnas fakta om det. Ett sådant exempel är följande citat hämtat från ett avsnitt om stickmyggor:

- (10) Mygghanarna behöver du inte vara arg på för de är **»vegetarianer»** och äter nektar och växtsaft för att få energi att flyga. (Höglund 2021 s. 17)

Förmänskligande är ett särskilt vanligt grepp inom astronomin, där himlakropparnas utveckling gärna liknas vid människans levnadslopp. I en sådan kontext kan ett förmänskligande begripliggöra komplicerade förhållanden på ett tilltalande eller humoristiskt sätt, som i följande sekvens från en bildserie:

(11) **Mamma** var ett gasmoln för nästan 5 miljarder år sedan. **Pappa** var en exploderande stjärna i närheten som tryckte ihop gasmolnet. Solen föddes för 4,6 miljarder år sedan. Den började **äta** väte och lysa. (Lindström 2009 s. 26)

I de böcker som främst riktar sig till lite äldre barn i åldern 9–12 år är förmänskligande av förklarliga skäl mer sällsynt. Alla exempel i dessa böcker återfinns i avsnitt där tankenötter samlats. I följande fall har förmänskligande kombinerats med allitteration för att göra utmaningen mer lustfylld:

(12) Bromsarna Berit och Bianca var på badsemester. (Höglund 2021 s. 15)

Den näst största kategorin i materialet är neologismer (19 % av exemplen). Majoriteten av dessa exempel utgörs av substantiviska sammansättningar, som i de flesta fall är genomskinliga och lättolkade i sitt sammanhang (t.ex. *pensionärstjärna*, *småkraftsplaneter*, *lusbebisar*, *kultursmälta*, *rymdsnyftare*). Men en del förekommer måste kompletteras med en verbal eller visuell förklaring för att man ska förstå, som *studsägg* (specialtillagat ägg som studsar när man släpper det), *gravitationståg* (tåg som går rakt igenom planeten jorden), *grävhoppa* (ta sig rakt genom jorden genom att gräva en bit i taget och hoppa ner) och *geckotricket* (utnyttja geckoödlans unika egenskaper i nya uppfinningar). I synnerhet den sistnämnda typen används för att enkelt förklara nya företeelser eller i efterhand sammanfatta ett längre avsnitt på ett kompakt och lättbegripligt sätt. I sällsynta fall ingår en ljudlek i neologismen (t.ex. *ett plipp-ploppande läte*), men i normalfallet är sammansättningen bara en lekfull och kreativ ordbildning som identifierar och namnger en ny referent. En mindre del av neologismerna är avledningar, som *tjugolingar* och *fnisar*, och ibland har neologismen inslag av ordlek, som när en tecknad gitarrspelar i en pratbubbla säger *Det här är sången om hur Herr Peng Harbetalatson köpte sitt hus!* (Engholm 2020 s. 87). Helt nymyntade ord återfinns bara under specialrubriker, som *Gåtor* eller *Roliga historier*, till exempel: *Vad kallas en hund som kan trolla? En labrakadabrador* (Lundeberg 2021 s. 17, 47), ofta som här med ett förklarande facit. Genom neologismens subversiva kraft i exempel som dessa får barn en föräning om att språk är föränderligt och något som språkbrukaren själv kan ta makten över.

En annan potentiellt subversiv kategori i materialet är ordlekarna (14 % av exemplen). Dessa är i regel väl positionerade i pratbubblor, bildtexter eller rubriker och förutsätter sällan någon djupare kulturell kunskap eller allmänbildning. En återkommande typ av ordlek är polysema adjektiv, där en konkret

ursprunglig betydelse (kvalitativt adjektiv som attribut) och en grammatikaliserad förstärkningsbetydelse (gradadverbial) aktiveras samtidigt:

- (13) Om jag skojar? Nä, detta är på **blodigt** allvar! [yttrat av en stickmygga avbildad på hud] (Höglund 2021 s. 17)
- (14) **Värsta** skräcködlan [rubrik till avsnitt om Tyrannosaurus rex] (Wänblad 2021 s. 67)

Precis som de bildspråkliga exemplen samspelar ordlekarna ofta med förklarande bilder, vilket underlättar tolkningen ytterligare:

- (15) Säg omelett! [pratbubbla med bild av ett ägg som fotograferar ett annat ägg] (Sjöberg 2013 s. 40)
- (16) På vilken gata bor Solen? [rubrik på ett avsnitt med en bild av stjärnhimlen och Vintergatan] (Östborn 2004 s. 10)

De mest avancerade ordlekarna är samlade under särskilda rubriker och åtföljs då mestadels av ett förklarande facit eller grafiska markeringar. Därigenom blir de inte exkluderande utan vänder sig direkt till barnet på barnets nivå:

- (17) Roliga historier
  - Har du hört talas om ormen i Emil i Lönneberga?
  - Nej, det finns väl ingen orm där?
  - Jo, snickerBOAN! (Lundeberg 2021 s. 9)

Ett par ordlekar är tvåspråkiga och aktiverar en svensk och en engelsk betydelse. Denna variant påträffas även i böcker för barn som är så unga som 6–9 år:

- (18) Roliga historier
  - Får man ta med hunden på flyget?
  - Tyvärr, det är tax-free. (Lundeberg 2021 s. 18)

I böcker för lite äldre barn, läsåldern 9–12, förekommer mer avancerade ordlekar, men också dessa är tydligt positionerade och kompletterade med bilder och verbal stöttning. Det mest avancerade exemplet är nog följande dialog, hämtad från en bild av två personer vid ett marknadsstånd. Här baserar sig ordleken på homofoni, en speciell typ av homonymi som aktiverar två olika lexikaliska enheter med samma uttal men olika stavning:

- (19) – Kan du räkna ut vad 257 685 lingon plus 358 992 blåbär blir?
– Ja, hjärna. JÄTTEHJÄRNA. Fattar du? Hohohohoho! (Engholm 2020 s. 84)

En avsevärt mindre kategori i materialet är allusionen (7 %). I det granskade materialet anspekar uttrycken på lätt igenkännbara sånger, ramsor, talesätt, ordspråk, bevingade ord och myter. Däremot tenderar de att vara komplexa till sin struktur genom språklig modifiering eller inslag av en eller flera andra typer av lexikal kreativitet, främst ordlek eller ljudlek. För att underlätta förståelsen samspelar de gärna med en illustration som tillför ytterligare dimensioner:

- (20) Sa du, »Flyg fula fluga!»? Inte snällt sagt! Här sitter jag och gör mig fin. [bild på fluga och pratbubbla med allusion till känd ramsa] (Höglund 2021 s. 11)
(21) Blinka lilla stjärna där, hur jag undrar vad du är! [bild på stjärnor och pratbubbla med allusion till känd sång] (Lindström 2009 s. 16)
(22) Borta bra men mormor bäst! [bild och pratbubbla med allusion till ordspråk yttrat av späckhuggare som håller ihop i släktgrupper hela livet] (Säfström 2019 s. 84)

I de allra flesta fall syftar allusionerna, precis som ovan, på företeelser som är välkända för svenska barn. Den mest avancerade allusionen, »Land ska med lava byggas» (Wänblad 2021 s. 70), går tillbaka på bevingade ord ur de gamla svenska landskapslagarna (»Land ska med lag byggas») och är med största sannolikhet obekant för de flesta barn. Men det ålderdomligt klingande uttrycket fungerar ändå väl i sitt sammanhang genom att det kompletteras med en bild av en hög lavastensklippa.

Den näst minsta kategorin är den som här kallas övrigt kreativt uttryck (6 %). Det är en restkategori för lekfulla uttryck som framstår som nyskapande och kreativa i sitt sammanhang utan att vara neologismer:

- (23) Det är nästan alltid någon liten **krabat** som ramlat ner i fällan. [om insekt] (Bergenholtz 2020)
(24) **Gaddar** är ett slangord för tänder. Andra är **betar, pliggar, taggar, nötter och bissingar**. [uppräknigen räknas som ett exempel] (Engholm 2018 s. 8)
(25) Tätt intill många stjärnor finns det också planeter som jorden **och annat krafs**. (Lindström 2009 s. 23)

Den sista och minsta kategorin är ljudlekarna (5 % av exemplen). Dessa gömmer sig ibland i någon av de andra kategorierna (främst i ordlekar och allusioner), men dessa förekommer har inte räknats in här. Den kategori som beteck-

nas som enbart ljudlek är liten i materialet och hänför sig till rim eller, som här, alliteration och assonans:

(26) De kan till och med **kn**apra i sig en tvål om det **kn**iper. (Casta 2016 s. 11)

Mer än hälften av ljudlekarna ingår i ordpar med fast ordföljd. Det är tveksamt om dessa ljudlekar kan karakteriseras som kreativa, men de har ändå tagits med eftersom några av dem är påhittiga och utnyttjar flera ljudeffekter samtidigt:

(27) Råttorna, som är riktiga mästersimmare, kan **välja och vraka**. (Casta 2016 s. 11)

(28) Väl framme i maj kan det plötsligt **flidra och fladdra** lite överallt för fjärlar gillar fint väder. (Bergenholtz 2020 s. 2)

Sammanfattningsvis är alltså den språkliga kreativiteten i svenska faktaböcker i allmänhet tydligt framhävd och har till huvudsaklig funktion att i kombination med bilder eller typografiska medel engagera läsaren och locka till vidare läsning. I många fall har den därutöver en förklarande, beskrivande, minneskapande, organiserande eller (indirekt) ifrågasättande funktion. Den lexikala kreativiteten utmärks också av att den ligger på en rimlig svårighetsnivå och riktar sig direkt till barnet utan dubbelt tilltal.

5 Lexikal kreativitet i engelska faktaböcker

I båda de analyserade engelska faktaböckerna spelar den lexikala kreativiteten en framträdande roll, så stor att den kan betecknas som det mest markanta stildraget i den verbala koden.

Butterfields och Hutschinsons *How Animals Build* (från 4 år) består av tolv dubbeluppslag med antingen en rikt illustrerad översiktsbild eller ett antal mindre bilder. Dubbeluppslagen, som på vartannat uppslag kan vikas ut på båda sidor, innefattar i sin tur lyftbara flikar som zoomar in på en viss aspekt av djuren. Det kan vara tvärsnittsbilder av dem i deras bon eller mer detaljerade beskrivningar av enskilda djur och deras byggtekniker och beteenden. De inzoomade bilderna i kombination med nyfikna frågor och ett direkt tilltal (t.ex. *Take a look, Visit, Welcome*) ger läsaren en känsla av att komma djuren nära, nästan som en gäst i deras värld. Den visuella modaliteten samspelar till stor del med

den lexikala kreativiteten: i huvudrubriken och den introducerande ingressen hittar man lekfulla allusioner, neologismer och alliterationer som drar till sig läsarens uppmärksamhet och lockar till vidare läsning, medan bildtexterna till närbilderna innehåller de mer förklarande och beskrivande kategorierna metaforer och liknelser, som på ett lustfyllt och engagerande sätt preciserar och fördjupar ämnesförståelsen. Härigenom ger den lexikala kreativiteten liv åt texten, så att den verbala framställningen inte bara blir en torr uppräkningslista av fakta. Genom att det inte går att urskilja någon längre sammanhängande brödtext i boken kan man säga att alla förekomster av lexikal kreativitet återfinns i någon typ av specialtext (rubrik, ingress, bildtext, utlyft text, faktaruta). Tabell 2 visar att exemplen på lexikal kreativitet i *How Animals Build* fördelar sig över kategorierna på ungefär samma sätt som i de svenska faktaböckerna (jfr tabell 1).

Tabell 2. Lexikal kreativitet i faktaboken *How Animals Build*.

	Kategorier	antal exempel	%
1	förmänskligande	22	21
2	liknelse	21	20
3	neologism	15	15
4	övrigt kreativt uttryck	12	12
5	ljudlek	9	9
6	metafor	9	9
7	ordlek	9	9
8	allusion	6	6
	Totalt	103	100

Det som framför allt skiljer *How Animals Build* från de svenska faktaböckerna är att förmänskligande är jämförelsevis vanligare. Det beror förstås till viss del på att bokens riktar sig till yngre barn, men det verkar också ha varit ett medvetet stilistiskt val från författarens sida. Här finns till exempel många uttryck av typen *ants are busy working together in building crews* och *animals turn into architects*, där *building crews* och *architects* kategoriserats som förmänskligande. Uttryck som dessa återfinns på alla nivåer i boken, från rubriker till närbilder, och ger en stark känsla av identifikation och empati med djuren i boken. Ordlekar, som får betecknas som en språkligt avancerad kategori, är något färre än i det svenska materialet, men även det kan nog förklaras av bokens målgrupp. En annan skillnad i förhållande till de svenska faktaböck-

erna är att förekomsterna av ljudlekar i form av allitteration (t.ex. rubriken *Brutal builders* om insekters bobyggande och jaktteknik) och övriga kreativa uttryck (t.ex. rubriken *Wood-chompers* om träätande skalbaggar) är fler, något som kommer att diskuteras mer längre fram. Att neologismer är mer sällsynta i *How Animals Build* är förmodligen mest en effekt av att det är svårare att bilda nya eller tillfälliga ordsammansättningar på engelska (jfr Epstein 2012 s. 32). I gengäld återfinns ett antal nyskapande tvåordskombinationer (t.ex. *Termite Town* > *Termitstaden*) samt ett par förekomster av nybildade ord med bindestreck (t.ex. *owl-style* > *som en uggle*) som hänförs till denna kategori.

Den andra engelskskrivna boken, *General Knowledge Genius*, vänder sig till lite äldre barn (9–12 år) och har en mer avancerad visuell och verbal kod. Språket kan karakteriseras som koncentrerat och ämnesmässigt precist med kvicka och kreativa formuleringar i rubrikerna. Hela boken är uppbyggd som en frågesport, där varje kapitel inleds med en introducerande bild, i vilken en visuell gåta gömmer sig. Därefter får läsaren titta på tematiskt ordnade bilder, orientera sig kortfattat om faktaområdet och para ihop bilder och bildtexter med rätt svar. Faktafrågorna är indelade i tre svårighetsgrader och formulerade på ett finurligt sätt, visuellt såväl som verbalt. Inte heller i den här boken finns det någon sammanhängande brödtext som kan fånga läsaren. I stället vilar bokens attraktionskraft på bildmaterialet, de slagfärdiga rubrikerna och frågeuppgifterna. Som framgår av tabell 3 ser den språkliga kreativiteten helt annorlunda ut i den här boken, både jämfört med det svenska materialet och *How Animals Build*.

Tabell 3. Lexikal kreativitet i faktaboken *General Knowledge Genius*.

	Kategorier	antal exempel	%
1	ljudlek	33	28
2	övrigt kreativt uttryck	31	26
3	ordlek	23	19
4	allusion	16	13
5	metafor	7	6
6	liknelse	5	4
7	neologism	2	2
8	förmänskligande	2	2
	Totalt	119	100

En närmare analys visar att avancerade ordlekar, allusioner och övriga kreativa uttryck är betydligt mer frekventa i den här boken än i det svenska materialet och i *How Animals Build*, samtidigt som liknelser och metaforer är sällsynta, och förmänskligande och neologismer nästan inte alls förekommer. Men den största skillnaden i förhållande till det svenska materialet är de talrika ljudlekarna: mer än en fjärdedel av exemplen (28 %) har excerperats enbart för att de innehåller en allitteration (ofta i kombination med assonans). I typfallet ingår de allittererande orden i korta och snärtiga rubriker, som *Top tombs* och *Guess the gods*. Skulle man räkna med alla förekomster av ljudlekar, det vill säga även de som är inbäddade i framför allt allusioner, övriga kreativa uttryck och ordlekar (t.ex. i ordleken *Why not pick up a pastime of the past*, s. 143), är det så många som 47 % av exemplen som innehåller en ljudlek i form av allitteration eller, i enstaka fall, rim. Därmed är allitteration den dominerande formen av lexikal kreativitet i boken och en starkt bidragande faktor till känslan av stilistisk koherens. Denna förkärlek för allitteration får nog tillskrivas den engelska ljudlekstraditionen, som manifesterar sig i allt från *nursery rhymes* till nonsensdiktning, som Lewis Carrolls (1871) *Jabberwocky* (jfr Epstein 2012 s. 170–172, Lathey 2016 s. 101–107). Att allitteration har en stark ställning i den engelskspråkiga världen mer generellt framgår också av facklitterära skrivråd på internet, där allitteration ofta omnämns. Exempelvis skriver författaren Max Tucker på webbplatsen Scribe Media att allitteration är ett effektivt retoriskt verkningsmedel i icke-litterära texter om man vill ge emfas åt ett budskap eller skapa snitsiga kapitelrubriker. Men han känner sig samtidigt manad att varna för ett överdrivet bruk: »Be careful not to overuse alliteration, or your book will start to sound like a nursery rhyme.»

Beträffande den lexikala kreativitetens funktioner i de båda engelska böckerna överensstämmer de inte alltigenom med vad som kan observeras i det svenska materialet. Genom att de engelska böckerna inte har så mycket sammanhängande brödtext och bildmaterialet upptar större delen av sidan, är de fördjupande funktionerna – de förklarande, beskrivande och organiserande – mindre framträdande än i de svenska faktaböckerna. Den lexikala kreativiteten har därför inte i första hand en nyttofunktion, som i det svenska materialet, utan i högre grad en estetisk och underhållande funktion, som ett medel att göra texten tilltalande och engagerande. Allra starkast är tendensen i *General Knowledge Genius*. Huruvida detta är ett generellt drag i engelska faktaböcker är omöjligt att avgöra med ett så litet underlag, men som vi kommer att se får det en avgörande inverkan på översättarens val av översättningsstrategier.

I båda de engelska böckerna har den lexikala kreativiteten därutöver som funktion att skapa textkoherens mellan rubrikerna. Det tydligaste exemplet är de överordnade rubrikerna i *General Knowledge Genius*, vilka alla innehåller ordalydelser som kategoriserats som övrigt kreativt uttryck och som på ett fnydigt sätt knyter ihop huvudavsnitten: *Science geek*, *Nature know-it-all*, *Geography genius*, *History buff* och *Culture vulture*. Att den lexikala kreativiteten skapar textkoherens på det här sättet förekommer även i en del svenska faktaböcker, mest konsekvent genomfört som förmänskligande hos Stefan Casta (t.ex. s. 8–9: *Gråsparven – har ett eget café*, *Pilfinken – kusinen från landet*, *Skatan – fåglarnas polis*, *Kråkan – fåglarnas privatdetektiv*), men generellt är den textbindande funktionen inte lika påfallande i det svenska materialet.

Det som allra tydligast utmärker funktionen hos den lexikala kreativiteten i *General Knowledge Genius* är att den matchar bokens innehållsliga fokus på tävling; samtidigt som läsaren försöker lösa bild- och faktauppgifterna ligger det en utmaning i att knäcka koden i den språkliga kreativiteten. Om man lyckas med det får man känna sig smart på samma sätt som om man lyckas med de övriga utmaningarna. I likhet med faktauppgifterna ställer den språkliga kreativiteten tämligen höga krav på läsarens språkliga och kulturella kompetens. Den gömmer sig överallt utan signalering, så den engelska läsaren får inte lika mycket hjälp med tolkningen som den svenska läsaren brukar få. Den som exempelvis inte kan sin Sherlock Holmes eller inte har hört idiomet *flap about* ('få panik', 'bli orolig') utesluts i följande allusion respektive ordlek:

(29) Simply elementary [rubrik till avsnitt om grundämnen] (Chrisp m.fl. s. 18)

(30) Flapping about! [rubrik till avsnitt om fladdermöss] (Chrisp m.fl. s. 51)

För att summera skiljer sig alltså de två engelska faktaböckerna från det svenska materialet på ett antal punkter. Först och främst verkar toleransen för rikliga förekomster av lexikal kreativitet vara betydligt större i engelska faktaböcker. I ett kontrastivt perspektiv framstår de svenska faktaboksförfattarna som förhållandevis återhållsamma med detta stilmedel. Främst skiljer sig språken åt i fråga om användningen av ljudlekar och övriga kreativa uttryck, två kategorier som verkar vara särskilt frekventa i engelskan. Detta får i sin tur till effekt att den lexikala kreativitets estetiska och underhållande funktion blir mer markant i de engelska än i de svenska faktaböckerna. Ett annat framträdande drag i det engelska materialet är att den språkliga kreativiteten i hög grad bidrar till textkoherensen och till upprätthållandet av en jämn stilnivå.

Till detta kommer att den lexikala kreativiteten i *General Knowledge Genius* är förhållandevis avancerad och svårare att upptäcka.

6 Lexikal kreativitet i svensk översättning

Det har föreslagits många olika taxonomier över strategier för översättning av lexikal kreativitet, var och en med sitt specifika syfte (t.ex. Delabastita 1996 s. 134, Marco 2010 s. 268–270, 276, Epstein 2012 s. 25–26, Mu Hai 2020 s. 104). I den här undersökningen har det visat sig relevant att studera översättningslösningarna utifrån följande indelning (samtliga kursiverade exempel nedan är hämtade ur det undersökta materialet):

- **Källtextnära översättning med bevarad kreativ effekt:** *Apartment block with branches* > *Lägenhetshus med flera grenar* (bevarad metafor för träd där djur bosatt sig).
- **Fri översättning med bevarad kreativ effekt:** *Just please mind the gap!* > *Se upp för dörrarna!* (bevarad allusion till tunnelbaneutrop).
- **Källtextnära översättning som leder till neutralisering av den lexikala kreativiteten:** *they are made by teeny-tiny builders* > *det är pyttesmå varelser som står för byggandet* (ljudlek försvinner).
- **Fri översättning och neutralisering:** *Flower power* > *Blomsterprakt* (allusion till bl.a. politisk rörelse inklusive ljudlek försvinner).
- **Strykning:** *Patients lie in a doughnut-shaped machine* > *Patienten ligger i en maskin* (struken liknelse).
- **Tillägg av lexikal kreativitet på svenska:** *This is called 'binkyng'* > *Ibland kan de få riktigt »tokfnatt» av lycka!*⁵

Tabell 4 ger en översikt över strategierna som använts vid översättningen av de båda engelska böckerna *How Animals Build* och *General Knowledge Genius*.

⁵ *Binky* är ett engelskt verb som används för att beskriva kaninens sätt att hoppa och samtidigt vrida huvud eller bakben.

Tabell 4. Strategier vid översättning av lexikal kreativitet från engelska till svenska.

Översättningsstrategier	How Animals Build		General Knowledge Genius	
	antal	%	antal	%
Källtextnära översättning med kreativ effekt	65	63	22	18
Fri översättning med kreativ effekt	13	13	10	8
<i>Översättning med kreativ effekt</i>	78	76	32	27
Källtextnära översättning med neutralisering	7	7	23	19
Fri översättning med neutralisering	16	15	59	50
Strykning	2	2	5	4
<i>Översättning med neutralisering</i>	25	24	87	73
<i>Totalt</i>	<i>103</i>	<i>100</i>	<i>119</i>	<i>100</i>
Tillägg av lexikal kreativitet	2		–	

Enligt tabell 4 har diametralt olika översättningsstrategier tillämpats: Vid översättningen av *How Animals Build*, där bruket av lexikal kreativitet ligger i linje med de svenska stilistiska normerna för faktaboksgenren, har översättaren i de flesta fall valt en källtextnära översättningsstrategi med bibehållen lexikal kreativitet (63 % av fallen). Också när översättningen är lite friare bevaras den lexikaliska kreativiteten till viss del (13 %). I *General Knowledge Genius*, som har ett mönster för lexikal kreativitet som skiljer sig radikalt från de svenska genrenormerna, har motsatta översättningsstrategier använts. Här har översättaren valt en fri översättning som inneburit en neutralisering i 50 % av fallen, och endast 18 % av översättningarna kan kategoriseras som en källtextnära översättning med bevarad lexikal kreativitet. När en ordagrann översättning använts har det dessutom påfallande ofta lett till en neutralisering av den lexikaliska kreativiteten (19 %).

En av de viktigaste anledningarna till skillnaderna i valet av översättningsstrategi är att *How Animals Build* innehåller många typer av lexikal kreativitet som även förekommer i svenska faktaböcker och som har en formulering som enkelt kan överföras till svenska. Särskilt okomplicerat tycks det vara att ordagrant översätta förmänskligande, liknelser, metaforer och neologismer med bevarad kreativ effekt:

- (31) The mantis will sometimes do some **housework**, carefully **cleaning out rubbish** from its home.
Räkorna ägnar sig ibland åt hushållssysslor och städar noggrant bort skräp från hemmet. [förmänskligande] (Butterfield)
- (32) That's **like having a food shop** in the roof!
Det är ju som att ha en mataffär på taket! [liknelse; om möss som äter ollon i trädet där de bor] (Butterfield)
- (33) [...] they have their own **in-built digging tools**, such as long claws and strong legs.
[...] de har egna inbyggda grävverktyg, till exempel långa klor och starka ben. [metafor; om djur som gräver med frambenen] (Butterfield)
- (34) Sharks, eels and dolphins like an **octopus snack!**
Hajar, ålar och delfiner älskar bläckfisksnacks! [neologism] (Butterfield)

I synnerhet verkar de mångtaliga liknelserna och uttrycken för förmänskligande vara enkla att överföra till svenska – endast en respektive två förekomster har neutraliserats i den svenska översättningen. Även om neologismer i form av tvåordskombinationer i huvudsak är lättöversatta (t.ex. *Baby coral* > *Bebiskoraller*) och neologismens kreativitet till och med förstärks ibland (*Caterpillar cloth* > *Larvigt tyg*), finns det en del problematiska konstruktioner (t.ex. *Shrimp security* > *Råkor i säkerhet*; *super-clever construction world* > *supersmarta värld*), vilket visar att engelskans tvåordskombinationer inte helt kan likställas med svenskans sammansatta ord.

Vad gäller ordlekarna i *How Animals Build* är dessa alltid strategiskt placerade i rubriker och huvudsakligen baserade på polysemi eller homonymi, precis som i det svenska materialet. Trots att de är kulturellt inbäddade eller tar avstamp i engelskans lexikala struktur har den kreativa effekten i de flesta fall kunnat bevaras i den svenska översättningen, även om det ibland krävts påhitiga lösningar som skiljer sig avsevärt från källtextens formuleringar:

- (35) A home at home
Hem ljuva hem [ordlek > allusion; rubrik och bilder på djur som bygger i människors hus] (Butterfield)
- (36) Worldwide webs
Jobbar på nätet [bevarad ordlek men förlust av alliteration; rubrik och bild på spindel som spinner tråd] (Butterfield)

Det sägs att nära 60 % av alla svenska ord är polysema (Enström 2010 s. 18), och det skulle till viss del kunna förklara varför det varit möjligt att bevara den kreativa dubbeltydigheten i så många fall. Men lösningarna tyder också på att

omsorgen om textens lekfullhet haft prioritet i översättningsarbetet, till och med till priset av stora avvikelser gentemot källtexten.

Precis som i den andra ordleken ovan tycks den största utmaningen för översättaren av *How Animals Build* ha varit överföringen av de för svenskan så främmande ljudlekarna. Dessa försvinner i minst hälften av fallen:

- (37) This way to waterworld
Nere i havets djup [förlust av allitteration; rubrik till nytt avsnitt] (Butterfield)
- (38) Four-toed hedgehogs **grub** around the mound, hoping to **grab** a crunchy tasty termite.
Afrikanska pygméigelkottar **bökar** runt vid stacken för att **få tag** i knapriga, smaskiga **termiter**. [förlust av allitteration] (Butterfield)

Här hade man till exempel kunnat tänka sig lösningar som »Denna väg till vattenvärlden» respektive »brukar *klafsa* runt vid stacken för att *slafsa* i sig smaskiga termiter» med bevarad ljudlek i form av allitteration respektive rim. Men ljudlekar verkar inte ha varit prioriterade i översättningsarbetet, i synnerhet inte om de som här skulle kunna införa betydelseförskjutningar eller ta fokus från faktainnehållet.

Svårigheterna att bevara den lexikala kreativiteten är betydligt större i *General Knowledge Genius*. Här är det ont om exempel i de kategorier som är vanliga i svenskan och som verkar ha varit förhållandevis oproblematiske vid översättningen av *How Animals Build*, det vill säga liknelser, metaforer, neologismer och förmänskligande. De liknelser som överförs tenderar dessutom att tonas ner om de är alltför mångordiga:

- (39) This bone, which looks **like a miniature DIY tool** [...] [Ett svängt ben som ser ut **som ett redskap** [...]] (Chrisp m.fl. s. 22).

Den största utmaningen för översättaren var förmodligen alla rubriker, där formuleringar som kategoriserats som övrigt kreativt uttryck skapar en stark textkoherens mellan avsnitten:

- (40) 1 Science geek, 2 Nature know-it-all, 3 Geography genius, 4 History buff, 5 Culture vulture
1 Människan & tekniken, 2 Djur & växter, 3 Geografi, 4 Historia, 5 Kultur (Chrisp m.fl. s. 4–5)

Här är det nödvändigt att upprätthålla symmetrin och hitta likartade lösningar i alla rubriker. Det hade säkert varit möjligt att komma på en eller ett par kreativa svenska uttryck i rubrikerna ovan, men svårigheten består i att hitta kreativa motsvarigheter i alla rubriker på samma nivå utan att bryta mot de svenska genrenormerna och med bibehållande av en jämn stilnivå. Även om översättaren skulle lyckas med det, är det inte säkert att det skulle motsvara de svenska genreförväntningarna; inventeringen av de svenska faktaböckerna visar att det inte är brukligt att överbelasta faktaböcker med språkliga finesser i texter där fokus ligger på ämnet. Det gäller alltså att hitta rätt balans, och på den punkten skiljer sig den engelska och den svenska traditionen åt. De engelska uttrycken i kapitelrubrikerna ovan kan hänföras till en uppsättning uttryck som ofta återkommer i engelska faktaböcker och som därför skulle kunna klassificeras som en typ av genremarkörer. Andra uttryck i boken av det slaget är till exempel: *Arachnids assemble* (sv. övers. *Spindeldjur*), *Primate party* (sv. övers. *Primate*), *Deadly hunters* (sv. övers. *Rovfåglar*), *Planet parade* (sv. övers. *Planeter*) och *Birds of a feather* (sv. övers. *Fåglar*), vilka alla översatts utan kreativ effekt (Chrisp m.fl. 2019 s. 4–5). Uttrycken var säkert iögonfallande när de introducerades, men nu verkar de vara på väg att konventionaliseras. Vissa av dem, som *Boost your brain > Boosta din allmänbildning* (undertiteln till *General Knowledge Genius*), har till och med letat sig in i svenskan, men de som inte gjort det verkar vara särskilt svåröversatta.

Utöver textkoherensen och genremarkörerna måste de talrika allusionerna och ordlekarna i *General Knowledge Genius* inneburi svåra översättningsval. I vissa fall har dessa kategorier bevarats med likartad effekt i ordagrann eller fri översättning:

- (41) What a sight!
 Vilken syn! [bevarad ordlek i ordagrann översättning; bilder på olika typer av ögon] (Chrisp m.fl. s. 94)
- (42) **Pick the bones of** this sporty skeleton to prove you are **on the ball**.
Bena ut det här sportiga skelettet och visa att du är **först på bollen**. [bevarad ordlek i fri översättning; bild på skelett som sparkar fotboll] (Chrisp m.fl. s. 22)

Men i de flesta fall där allusioner och ordlekar anspelar på kulturspecifika eller språkstrukturella drag går de förlorade i översättningen. I följande rubriker ges en blinkning till den engelska leken *I spy with my little eye*, ett idiom, ett fast uttryck respektive en engelsk bokserie, och alla dessa uttryck har neutraliserats i den svenska översättningen:

- (43) Eye spy
Ögon [rubrik till avsnitt om djurögon; förlust av allusion med ordlek och ljudlek] (Chrisp m.fl. s. 94)
- (44) Get cracking!
Där har vi ägget [rubrik till avsnitt om djurägg; förlust av ordlek med idiom] (Chrisp m.fl. s. 92)
- (45) Hot stuff!
Hett material! [rubrik till bildtext om lava; förlust av ordlek med fast uttryck] (Chrisp m.fl. s. 136)
- (46) Tadpole tales
Fakta om grodyngel [rubrik till faktaruta om grodyngel; förlust av allusion med ljudlek] (Chrisp m.fl. s. 79)

Precis som i *How Animals Build* har dessutom majoriteten av ljudlekarna försvunnit och utgör därmed den kategori där det skett flest förluster i den svenska översättningen:

- (47) Truly tricky
Riktigt svårt [rubrik till frågor] (Chrisp m.fl. s. 5)
- (48) World waterways
Stora floder [rubrik till kartbilder med utritade floder] (Chrisp m.fl. s. 110)
- (49) From skyscrapers to sacred sites, stunning structures both old and new dominate the skylines [...]
Det finns byggnadsverk – både nya och gamla och allt från skyskrapor till heliga platser – som dominerar siluetten av många storstäder [...] [ingress till avsnitt med bilder av skylines] (Chrisp m.fl. s. 122)

I dessa exempel har översättaren undvikit allitteration trots att det finns gott om svenska motsvarigheter med likartad effekt, som »Svindlande svårt» respektive »Världens vattenvägar». Än en gång handlar det säkert inte om något förbiseende från översättarens sida utan om de komplicerade överväganden som måste göras i en autentisk översättningssituation. Om översättaren hade bevarat allitterationerna hade bokens fokus flyttats från faktainnehållet och frågeutmaningen till språket, vilket skulle ha inneburit att effekten av den lexikala kreativiteten skulle blivit en helt annan i måltexten än i källtexten.

7 Avslutande diskussion

I den här studien har lexikal kreativitet i faktaböcker för barn analyserats i ett svensk-engelskt perspektiv, först varje språkversion för sig och därefter i ett översättningsperspektiv. Genom att spegla ämnesmässigt likartade texter i varandra och granska översättningslösningar i en autentisk och begränsande situation, är det möjligt att skönja vissa stilistiska och genrerelaterade skillnader mellan svenskan och engelskan som verkar ha haft en inverkan på översättningsprocessen.

Undersökningen bekräftar resultatet från flera andra empiriska studier, nämligen att lexikal kreativitet tenderar att tonas ned i översättningar (t.ex. Marco 2010 s. 270–271, 293, Laviosa 2011 s. 308, Mu Hai 2020 s. 107, Masi 2021 s. 68). Vid översättning av faktaböcker för barn från engelska till svenska verkar neutraliseringen framför allt vara avhängig av skillnader i de båda kulturernas genrenormer. För att vinna acceptans för sin måltext måste den svenska översättaren ta hänsyn till målkulturens stilistiska förväntningar på faktaböcker beträffande vilken typ av lexikal kreativitet som är bruklig, hur uttrycken formuleras och hur den rätta balansen uppnås. Men även uttryckens funktion verkar spela in. Lexikal kreativitet som framför allt har en estetisk funktion, som ljudlek och övrigt kreativt uttryck, har en större benägenhet att neutraliseras än liknelser och metaforer med en förklarande, beskrivande eller organiserande funktion. Andra faktorer som i denna granskning verkar ha påverkat översättningen av lexikal kreativitet är kraven på textkoherens, jämn stilnivå och målgruppsanpassning. Det framgår av flera av de citerade exemplen att det hade varit möjligt att hitta svenska översättningar med bevarad kreativ effekt om man översätter isolerade uttryck. Men en översättare måste beakta hela det utom- och inomtextuella sammanhanget, vilket avsevärt reducerar handlingsutrymmet. Hur mycket som tonas ned skiljer sig åt mellan olika källtexter och översättare. I boken *How Animals Build*, där mönstret för lexikal kreativitet till stor del sammanfaller med det svenska genrebruket, försvinner förhållandevis lite av den lexikala kreativiteten i den svenska översättningen, medan nedtoningen är mer märkbar i översättningen av *General Knowledge Genius*, där den lexikala kreativiteten kraftigt avviker från det generella mönstret i svenska faktaböcker. Det är möjligt att det här resultatet delvis också hänger ihop med att den svenska toleransen för språklig lekfullhet är större i faktaböcker för yngre barn och att det kan ha underlättat för översättaren av *How Animals Build* att bevara den kreativa effekten.

Vad gäller den lexikala kreativitetens positionering i de svenska och engelska faktaböckerna har denna granskning visat att det finns stora likheter mellan språken, som verkar vara kopplade till texternas tematiska och icke-linjära disposition. Vid läsning av narrativa texter, där händelseförloppet i huvudsak är kronologiskt och personorienterat, bläddrar läsaren framåt en sida i taget för att ta reda på vad som ska hända därefter, medan läsaren av en tematisk och icke-linjär faktabok i stället tenderar att hoppa mellan ämnesområdena och läsa fragmentariskt här och där utan hinder för förståelsen. Denna speciella lässtrategi gör att varje uppslag i faktaboken måste engagera läsaren på nytt, och det åstadkoms i hög grad genom bokens visuella modalitet: intresseväckande illustrationer som i kombination med specialtext fångar läsarens blick och håller kvar den. Och det är just i dessa strategiskt placerade specialtexter som den lexikala kreativiteten framträder som allra tydligast. Därför är det nog ingen överdrift att påstå att en av den lexikala kreativitetens mest centrala funktioner i svenska och engelska faktaböcker av denna typ är att fånga läsarens uppmärksamhet. Vad den här studien har visat är att de båda språken delvis föredrar olika medel för att nå detta övergripande mål. För större säkerhet hade den dock behövt upprepas med ett större material och andra texttyper, språkpar och mottagargrupper.

Att lexikal kreativitet ibland måste offras till förmån för läsbarhet, mottagaranpassning och genreanpassning är inte något överraskande resultat. Faktabokens huvudsakligen informerande och engagerande syfte måste prioriteras. Men det är olyckligt om nedtoningen blir så omfattande att målspråksläsaren får en annan läsoplevelse än läsaren av originalet. Någon studie av barns läsreaktioner på översatta faktaböcker verkar ännu inte ha genomförts i ett svensk-engelskt perspektiv men kan säkert generera intressanta resultat. En hypotes skulle kunna vara att en neutral och utslätad text, utan lexikal kreativitet, inte ger samma rika tillfällen till utforskande dialog och ifrågasättande.

Litteratur

Svensk korpus

Bergenholtz, Björn, 2020: Hur ser man djur? En upptäckarbok för nyfikna. Stockholm: Rabén & Sjögren. (38 sid.)

Casta, Stefan (text) & Ullström, Staffan (bild), 2016: Stan är full av djur: om skogens djur & fåglar som flyttar till stan. Bromma: Opal. (44 sid.)

- Engholm, Bengt-Erik (text) & Björnstjerna, Jonna (bild), 2020: Från apa till sapiens. Mänsklighetens historia. Stockholm: Natur & Kultur. (164 sid.)
- Engholm, Bengt-Erik (text) & Falk, Jojo (bild), 2018: Tänder. Stockholm: Natur & Kultur. (26 sid.)
- Hansegård, Jens (text) & Nyberg, Anders (bild), 2019: Jordens fantastiska fakta. Stockholm: Bonnier Carlsen. (219 sid.)
- Höglund, Björn, 2021: Sveriges insekter: bland fjärilar, humlor och andra små kryp. Bromma: Ordalaget bokförlag. (89 sid.)
- Höjer, Dan (text) & Nyberg, Anders (bild), 2011: Galna fakta: från andar till öronvax. Stockholm: Bonnier Carlsen. (206 sid.)
- Karlsson Ottosson, Ulla (text) & Åhfeldt, Marie (bild), 2021: Djur med superkrafter: 18 djur som vi gärna vill häрма. Stockholm: Rabén & Sjögren. (56 sid.)
- Lindström, Jonathan, 2009 [2005]: Allt om universum: stjärnor, galaxer och kosmiska mysterier. Stockholm: Bonnier Carlsen. (61 sid.)
- Lundeberg, Annika (text) & Karlsson, Jenny (bild), 2021: Kul om djur. Stockholm: Berghs förlag. (53 sid.)
- Sjöberg, Lena, 2013: Hårdkokta fakta om ägg. Bromma: Opal. (45 sid.)
- Säfstöm, Maja, 2019: Fantastiska fakta om djurungar. Stockholm: Natur & Kultur. (109 sid.)
- Wänblad, Mats (text), Jonsson, Oskar, Nyberg, Anders, Thorsson, Kjell & Widlund, Filippa (bild), 2021: Så funkar det! Jorden i universum. Stockholm: Bonnier Carlsen. (105 sid.)
- Östborn, Per (text) & Lindegren, Clara (bild), 2004: Rymden. Malmö: Gleerup. (37 sid.)

Engelska originaltexter

- Butterfield, Moira (text) & Hutchinson, Tim (bild), 2017: How Animals Build. Oakland, CA: Lonely Planet Global. (24 sid.)
- Chrisp, Peter, Gifford, Clive, Harvey, Derek, Mills, Andrea & Woodward, John, 2019: General Knowledge Genius! A Quiz Encyclopedia to Boost Your Brain. London: Dorling Kindersley Limited. (192 sid.)

Svenska översättningar

- Butterfield, Moira (text) & Hutchinson, Tim (bild), 2018: Var bor djuren? Anonym övers. Västra Frölunda: Tukan förlag. (24 sid.)
- Chrisp, Peter, Gifford, Clive, Harvey, Derek, Mills, Andrea & Woodward, John 2020: Stora faktaboken om allt! Boosta din allmänbildning och testa dig själv. E-bok. Övers. av Rikard Svartvik. Västra Frölunda: Tukan förlag. (192 sid.)

Sekundärlitteratur

- Carroll, Lewis, 1871: *Through the Looking-Glass and What Alice Found There*. London: Macmillan.
- Delabastita, Dirk, 1994: Focus on the Pun: Wordplay as a Special Problem in Translation Studies. I: *Target* 6(2). S. 223–243.
- Delabastita, Dirk, 1996: Introduction. I: Dirk Delabastita (red.): *Wordplay & Translation*. Specialnummer av *The Translator* 2(2). S. 127–139.
- Delabastita, Dirk, 1997: Introduction. I: Dirk Delabastita (red.): *Traductio: Essays on Punning and Translation*. Manchester/Namur: St Jerome and Presses Universitaires de Namur. S. 1–22.
- Enström, Ingegerd, 2010: *Ordens värld: Svenska ord – struktur och inläring*. Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Epstein, B.J., 2012: *Translating Expressive Language in Children’s Literature: Problems and Solutions*. Oxford: Peter Lang.
- Goga, Nina, Hoem Iversen, Sarah & Teigland, Anne-Stefi (red.) 2021: *Verbal and Visual Strategies in Nonfiction Picturebooks: Theoretical and Analytical Approaches*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Klitgård, Ida, 2017: Wordplay and Translation. I: Kirsten Malmkjaer (red.): *The Routledge Handbook of Translation Studies and Linguistics*. London/New York: Routledge. S. 233–248.
- Lathey, Gillian, 2016: *Translating Children’s Literature*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Laviosa, Sara. 2011: Universals. I: Mona Baker & Gabriela Saldanha (red.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Second edition. London/New York: Routledge. S. 306–310.
- Leppihalme, Ritva, 1996: Caught in the Frame. A Target-Culture Viewpoint on Allusive Wordplay. I: Dirk Delabastita (red.): *The Translator*. *Wordplay & Translation*. I: Specialnummer av *The Translator* 2(2). S. 199–218.
- Libris. Nationella bibliotekssystemet. Kungliga biblioteket. libris.kb.se [hämtad april 2023].
- Lindqvist, Yvonne, 2005: *Högt och lågt i skönlitterär översättning till svenska*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Marco, Josep, 2010: The translation of wordplay in literary texts. Typology, techniques and factors in a corpus of English-Catalan source text and target text segments. I: *Target* 22(2). S. 264–297.
- Masi, Silvia, 2021: Translating non-fiction picturebooks for children across age groups and languages. The case of informative books on geography in English and Italian. I: *Translation Matters* 3(2). S. 60–74.
- Mu Hai, Shi Ying, 2020: Metaphor Translation in the English Version of *Bronze and Sunflower*. I: *International Journal of Applied Linguistics and Translation* 6(3). S. 103–108.
- Sanders, Joe Sutliff, 2018: *A Literature of Questions. Nonfiction for the Critical Child*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Schröter, Thorsten, 2010: Language-play, Translation and Quality – with Examples from Dubbing and Subtitling. I: Delia Chiaro (red.): Translation, Humour and the Media. Vol. 2. London: Continuum. S. 138–152.
- St. André, James, 2011. Metaphors for Translation. I: Yves Gambier & Luc van Doorslaer (red.): Handbook of Translation Studies Online. Volume 2. S. 84–87.
- Stålhammar, Mall, 1997: Metaforernas mönster. Stockholm: Carlsson.
- Tucker, Max, utan år: Literary Devices: 30 Elements & Techniques for Writers (With Examples). Scribe Media. <https://scribemedias.com/literary-devices/> [hämtad april 2023].
- Weissbrod, Rachel, 1996: ‘Curiouser and Curiouser’: Hebrew Translation of Wordplay in *Alice’s Adventures in Wonderland*. I: Dirk Delabastita (red.): Wordplay & Translation. I: Specialnummer av The Translator 2(2). S. 219–234.

© 2024 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i
Creative Commons Erkännande-licensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))

Tre nyanser av adekvans

Om grader av källbundenhet i späningsfältet mellan det vernakulära och det kosmopolitiska i tre svenska översättningar

Av YVONNE LINDQVIST

Abstract

Lindqvist, Yvonne, yvonne.lindqvist@su.se. Professor, Department of Swedish and Multilingualism, Institute for Interpreting and Translation Studies. Stockholm University. "Three Nuances of Adequacy. Vernacular and Cosmopolitan stances in three contemporary novels translated into Swedish". *Språk och stil* NF 33, 2023, pp. 196–230.

It is well known that the Swedish literary culture is open and that the most common overall translation strategy for high prestige fiction is adequate, in the Toury sense (2012 p. 70). But are there different degrees of adequacy? And do translators favor vernacular or cosmopolitan stances in their overall adequate translations? Are there any signs of commercial vernacularism on the cover of the studied Caribbean novels translated from English, French and English/Spanish?

By employing the transformations reduction, substitution and retention, the results of the study show that retention is by far the most used transformation by the Swedish publishers and translators, concerning both the paratexts and translated texts. Commercial vernacularism is detectable on the covers. However, the strength of retention varies within the overall adequate translations; from an adequate translation conforming to Swedish expectancy norms for translated high prestige fiction, which is employed by the translator of the novel *Lucy* by Jamaica Kincaid, over a foreignizing translation strategy reminding the reader of the presence of the culturally Other, used by the translator of Maryse Condé's novel *Traversée de la mangrove*, to the abusive fidelity translation challenging the tolerant Swedish reader's expectancy norms and translation ethics reading the translation of *The Brief and Wondrous Life of Oscar Wao* by Junot Díaz. The study shows that there are three nuances of adequacy in the studied material.

Keywords: adequate translation, foreignizing translation, abusive fidelity translation, Caribbean literature, commercial vernacularism.

Den här studien undersöker späningsfältet mellan det vernakulära och det kosmopolitiska inom världslitteratur översatt till svenska, det vill säga hur det specifikt lokala i källtexten kommer till uttryck i svenska översättningar.¹ En

¹ Artikeln är skriven inom ramen för forskningsprogrammet Cosmopolitan and Vernacular

vanlig definition av begreppet världslitteratur är litteratur som översätts, sprids och läses utanför sin nationella hemvist (Damrosch 2013 s. 200, Helgesson 2022 s. 9–11). Definitionen lägger i dagen att nationallitteraturen skrivs av författarna, medan världslitteraturen skrivs av översättarna.² Men olika kulturer och litterära system skiljer sig åt i hur de tar emot översatta texter. Polysystemteorin (Even-Zohar 1990 s. 46–50) har påvisat skillnaderna mellan öppna och slutna litterära system i detta avseende. Inom öppna litterära system innehar den översatta litteraturen en central ställning, vilket betyder att en stor andel av den litteratur som publiceras består av översättningar. Det svenska litterära systemet är öppet, trots att procentandelen översatt litteratur generellt, alla genrer räknade, har minskat, från 36 % under 1990-talet till 21 % under 2010-talet (Lindqvist 2016 s. 177). Liknande utveckling har skett för översatt skönlitteratur i förhållande till inhemska som har minskat från 54 % under 1990-talet till 37 % under 2010-talet (Edfeldt m.fl. 2022 s. 194–203).³ I öppna litterära system utgör den adekvansinriktade, det vill säga den källbundna översättningsstrategin, det omarkerade valet för en översättare (Tourey 2012 s. 70). Nya litterära tekniker och begrepp förs så in i den svenska litterära kulturen via översättningar. Svenska läsare är förmodligen mer vana vid att läsa översatta romaner som kodifierar främmande erfarenheter, än läsare inom mer slutna litterära kulturer, exempelvis den brittiska.⁴

Studiens grundpremiss är att litteraturen alltid förändras när den översätts. Den mest uppenbara förändringen är att språket ändras, men även en romans litterära stil, synvinkel och tematik kan förändras, dels beroende på målkulturens centrala eller perifera position inom den litterära världsrepubliken (Casanova 2004 s. 39–42), dels som en konsekvens av hur den introduceras och marknadsförs (van Es & Heilbron 2015 s. 298).

Dynamics in World Literatures, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond under åren 2016–2021 (www.worldlit.se).

² Utsagan om översättarnas betydelse för världslitteraturen härstammar från en intervju med José Saramago publicerad i artikelform av Mariana Gonçalves (2019 s. 25). Här i min bearbetning och översättning.

³ Uppgifterna i Edfeldt m.fl. 2022 bygger på Nationalbibliografen samt Svensk Bokförteckning 1991–2000, 2011–2019 och anger ett medeltal för varje decennium. Medeltal för procentandelen översatt litteratur inom den totala produktionen i Europa ligger på 15 % (Casanova 2004 s. 168).

⁴ Procentandelen översatt litteratur totalt i USA och Storbritannien överstiger sällan 4 % (Heilbron & Sapiro 2008 s. 30).

1 Undersökningens material

Artikeln undersöker tre karibiska romaner skrivna på tre av Karibiens koloniala språk, engelska, franska och spanska:

- *Lucy* av Jamaica Kincaid, översatt från engelska av Lena Fagerström för Tranan förlag 2019 med titeln *Lucy* också på svenska.
- *Traversée de la mangrove* av Maryse Condé, översatt från franska av Helena Böhme för Leopard förlag 2007 med titeln *Färden genom mangroven*.
- *The Brief and Wondrous Life of Oscar Wao* av Junot Díaz, översatt av Niclas Hval från engelska som *Oscar Waos korta förunderliga liv* för Bonniers förlag 2009.⁵

Romanerna har valts ut dels därför att de har en gemensam tematik i att de skildrar migration, dels därför att de förväntas innehålla lokala språkliga varieteter och kulturspecifika drag. Materialet utgörs således av texter som kan antas på olika sätt iscensätta spänningen mellan det vernakulära och det kosmopolitiska i den fiktiva värld de skapar.

2 Undersökningens hypotes och forskningsfrågor

Undersökningens hypotes utgår från vår kunskap om öppna och slutna litterära system (Even Zohar 1990 s. 46–50). Romanerna har förmodligen översatts med en *övergripande* adekvansinriktad översättningsstrategi, eftersom det svenska litterära systemet är ett öppet system (Lindqvist 2002, 2015). Adekvansinriktad översättning har beskrivits på följande vis: »An adequate translation realizes in the target language the textual relationships of a source text with no breach of its own basic linguistic system» (Even-Zohar 1975 s. 43 citerad i Toury 2012 s. 79).⁶

Undersökningens forskningsfrågor gäller hur redaktörerna och översättarna handskas med de förmodade kulturspecificiteterna eller lokala varieteterna i

⁵ Romanen innehåller betydande inslag av den dominikanska varieteteten av spanska.

⁶ Even-Zohar 1975 är skriven på hebreiska varför hänvisningen i Toury 2012 används här.

källtexterna samt om källspråkens position som centrala eller perifera på det globala översättningsfältet påverkar översättningsstrategierna.⁷

- 1) Hur förändras de studerade romanerna när de marknadsförs och översätts inom den svenska litterära kulturen? Finns det spår av kommersiell vernakularisering?
- 2) Hur löser översättarna strategiskt förekomsten av flerspråkighet och lokala varieteter i källtexterna? Finns olika grader av adekvansinriktning i de studerade måltexterna?
- 3) Är översättningsstrategierna avhängiga källspråkens position på det globala översättningsfältet (se Heibron & Sapiro 2007) och/eller prestige inom den svenska översättningskulturen (jfr Lindqvist 2015 s. 82–85, Lindqvist 2019 s. 607–608)?

3 Metod

Undersökningens metod är kvalitativ och förankrad i den hermeneutiska forskningstraditionen (Meister 2020 s. 19). Den genomförs som en komparativ närläsning av käll- och måltexterna. Inledningsvis undersöks romanernas paratexter (Genette 1997): omslagens fram- och baksida, författarpresentation och fotnoters funktion. Paratexternas uppgift är att locka till läsning samt att göra ursprungskontexten begriplig för de svenska läsarna. Därför finns det alltid en spänning mellan texten och paratexten i målkulturen. Texten kodar oftast specifika lokala erfarenheter medan paratexten försöker anpassa romanen till en ny kultur för specifika ändamål (Watts 2005, Batchelor 2018). Tahir-Gürçaglar (2011 s. 115) framhåller att »paratextual analysis reveals the mediating features of the paratext and show[s] how translations are presented, but not how they *are*». Hur paratexterna utformas utgör dock ofta ett första indicium på hur måltexten kommer att utformas.

Efter att paratexterna studerats snävas analysen in och översättningsstrategierna i måltexterna undersöks genom tillämpning av Tourys metodologi *coupled pair analysis* (2012 s. 42–43), det vill säga parvis jämförande ana-

⁷ Enligt tillgänglig statistik från Index Translationum (UNESCO 2023) är det engelska språket det mest centrala källspråket i världen, det vill säga det språk som det översätts mest ifrån. Där efter kommer i fallande storleksordning franska, tyska, ryska, italienska, spanska och svenska. Se också Lindqvist 2019 s. 606 för utvecklingen över tid.

lys av käll- och måltext för att kartlägga regelbundenheter i översättarens lösningar. Regelbundenheterna sorterar sedan vidare i tre texttransformationer, hur måltexten (både paratext och text) rekonstrueras och förändras i förhållande till källtexten:

- 1) Reduktion, det vill säga att källtextens kulturspecificitet generaliseras och därmed drar mot det kosmopolitiska.
- 2) Substitution, det vill säga att källtextens kulturspecificitet ersätts med målkulturbetydelser och associationer och därmed rekonstruerar en lokalt förankrad text.
- 3) Retention, det vill säga att kulturspecificiteten i källtexten bevaras i måltexten, förstärks och drar mot det vernakulära, så att måltextläsaren medvetandegörs om att hen läser en översättning. (Edfeldt m.fl. 2022 s. 20, 124–125, Tenngart 2022 s. 34)

Kategorierna belyser huruvida översättaren och redaktören reducerar, ersätter eller förstärker kulturspecificiteterna i källtexten, både vad gäller visuell information på bokomslagen och översättarens strategiska val vad gäller språkvarieteter och andra kulturella entiteter. Den kosmopolitiska och vernakulära inriktningen i översättningarnas utformning ska uppfattas som poler i ett bredare spektrum, inte som ett binärt par. Perspektivet är utpräglat produktinriktat (Toury 2012 s. 5–6), eftersom transformationerna rekonstrueras från måltexten genom parvis jämförande närläsning.

Två användbara termer i undersökningen är dels Chestermans *expectancy norms* (1997 s. 64), det vill säga förväntansnormer, dels Lindqvists *assertive non-translation* (2014 s. 213), det vill säga bekräftande icke-översättning: att ord, fraser eller hela meningar på ett främmande språk – oftast källspråket – bevaras intakta i måltexten. Enligt Chesterman (1997 s. 68) är förväntansnormer

established by the expectations of readers of a translation within a certain community concerning what a translation should be like. They are partly based on the predominant translation tradition in the target culture and partly on the form of domestic genres in the target language. They can also be influenced by economic or ideological factors and power relations within or between cultures.

Håkanson (2021 s. 286) visar att 1990-talets och 2000-talets tidiga översättningslitteratur otvetydigt har utvecklats mot ökad originaltrohet i detalj, vilket

kan tolkas som den dominerande traditionen inom svensk översättningslitteratur, som svenska förväntansnormer.

Bekräftande icke-översättning är förmodligen beroende av det bevarade språkets prestige globalt. Den svenska läsarens vilja att acceptera en sådan icke-översättning påverkas troligtvis också av språkets i fråga position inom den svenska översättningskulturen.⁸ Grutman (2006 s. 26) förklarar:

The choice to either delete or maintain the original's multilingualism will depend not only on the translator's personal ethics [...], but also on the (in)dependent status and prestige of the source literature in respect to those of the target literature, as well as on collective attitudes towards the languages one is translating from, each having their perceived socio-cultural importance and relative weight on the world market of linguistic goods. Those attitudes [...] are reflected in editorial policies of publishing houses and, perhaps less ostensibly, in audience expectation.

I det följande undersöks de tre utvalda romanerna. Jag inleder med att skärskåda översättningen av romanernas titlar. Därefter undersöks romanerna var för sig: först *Lucy*, sedan följer *Färden genom mangroven* och sist *Oscar Waos korta förunderliga liv*. Varje avsnitt har lika struktur: *Kort om romanen och författarens stil*, *Paratexterna* och *Jämförelse av käll- och måltext*. Avslutningsvis följer en diskussion där forskningsfrågorna tentativt besvaras och resultaten värderas för en slutledning fram till bästa förklaring (Meister 2020 s. 28).

4 Romanernas titlar

Eftersom det oftast är förlagens redaktörer som arbetar med omslaget och hur romanens titlar ska översättas (Lindqvist 2002 s. 75–77, Mälzer 2013 s. 170) ger en överblick av titlarna en fingervisning om hur förlagen marknadsför, det vill säga ramar in den översatta romanen för den nya kulturen.⁹

I översättningen av romanernas titlar kan knappt några förändringar alls märkas – förutom det mest uppenbara att språket har förändrats. Men inte ens den förändringen är tydlig i titeln *Lucy*, som bevarar protagonistens namn intakt både

⁸ Jfr »power relations within or between cultures» (Chesterman 1997 s. 68).

⁹ Jfr *framing* (van Es & Heilbron 2015 s. 298).

på käll- och måltextens omslag. De tre titlarna är alla litterala (Newmark 1988 s. 46), det vill säga ordagranna översättningar med minimala förändringar, vilket redan i inledningen av studien pekar mot att översättningarna har gjorts med en övergripande adekvansinriktad strategi. Romanen *Traversée de la mangrove* översätts som *Färden genom mangroven*, där endast en mycket liten förändring i den grammatiska kategorin species har skett: från obestämd till bestämd form. Vad gäller titeln *Oscar Waos korta förunderliga liv* är den likt *Lucy* en litteral översättning av *The Brief and Wondrous Life of Oscar Wao*, men där genitiven är framförställd i stället för efterställd – titlarna har alltså genomgått minimala förändringar och svarar därmed mot förväntansnormerna för översatt högprestigelitteratur inom den svenska litterära kulturen.

5 Lucy

5.1 Kort om romanen och författarens stil

Romanen *Lucy* handlar om en ung kvinna som immigrerar till USA från den lilla ön Antigua i Västindien för att arbeta som au-pair i New York. Romanen skildrar Lucys erfarenheter i och tankar om det nya landet; om familjen där hon arbetar, där den förljugna familjelyckan alltmer krackelerar inför hennes ögon. Nutid blandas med dåtid, med minnen från en inte alltid så lycklig barndom, och Lucy kontemplerar specifikt relationen till sin mor alltmedan hon erfår och undersöker vad kärlek och vänskap betyder i det nya landet.

Walcott har, enligt Garis (1990) beskrivit Jamaica Kincaids författarskap på följande vis:

As she writes a sentence, psychologically, its temperature is that it heads toward its own contradiction. It's as if the sentence is discovering itself, discovering how it feels. And that is astonishing, because it's one thing to be able to write a good declarative sentence; it's another thing to catch the temperature of the narrator, the narrator's feeling. And that's universal, and not provincial in any way.

Lucy gavs först ut inbunden 1990 av Farrar Straus Giroux (FSG) förlag i New York. Pocketupplagan, som är den källtext jag använder, kom 2002, också utgiven av FSG. *Lucy* översattes till svenska så tidigt som 1994 av Lena Fagerström för En bok för alla. Förlaget Tranan använde Fagerströms översättning oförändrad i sin pocketupplaga från 2019, vilken är måltexten i studien.

5.2 Paratexterna

Eftersom tolkningen av bild och text till stor del är kulturspecifik, är det intressant att undersöka hur omslagen till översatta böcker designas när de introduceras i en ny kulturell kontext.

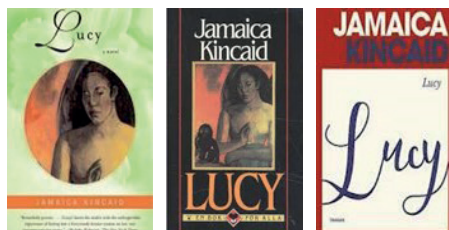
5.2.1 Omslagen

Både den första engelskspråkiga och den till svenska översatta pocketupplagan av *Lucy* använder Paul Gauguins målning *Poèmes sauvages* från 1896 på omslaget i en ovalt formad centrum–periferi-komposition (Björkvall 2009 s. 90). Det är en exotiserande strategi från förlagets sida, kanske ett försök att göra romanens amerikansklingande egennamn *Lucy* mer fängslande för de svenska läsarna – ett sätt att sälja in vad Huggan (2001 s. 13) kallar *the post-colonial exotic*, det vill säga:

the exotic is not, as is often supposed, an inherent *quality* to be found ‘in’ certain people, distinctive objects, or specific places; exoticism describes, rather, a particular mode of aesthetic *perception* – one which renders people, objects and places strange even as it domesticates them [...] Exoticism, in this context, might be described as a kind of semiotic circuit that oscillates between the opposite poles of strangeness and familiarity.

Huggan har tydligt visat att en försäljningsstrategi som underblåser den postkoloniala exotismen är framgångsrik – ett slags kommersiell vernakularisering.

Den engelskspråkiga pocketen har en detalj från målningen på framsidan som fokuserar den mörkhyade kvinnan i bilden. Titeln *Lucy* är skriven i handstil och placerad högst upp på omslaget med en genredeklaration under – en roman. Författarens namn står skrivet i vitt på ett orangefärgat band, som avdelar den nedre delen av omslaget, och under bandet finns en mycket positiv recension från *The New York Times* citerad. Bakgrunden är ljus grön med abstrakta bladformationer.

Figur 1. Bokomslagets framsida på första pocketupplagan, och på första samt andra pocketupplagan i översättning.¹⁰

Omslaget på den första svenska översättningen återger däremot Gauguins målning i sin helhet, vilket kan ses som en retention, det vill säga en förstärkning av romanens främmande exotiska karaktär, som ytterligare förstärks av den fyrkantiga inramningen mot svart bakgrund. Men på omslaget till den senaste pocketupplagan på svenska finns däremot ingen ansats till exotisering. I stället upptas omslaget av protagonistens egennamn i blå handstil mot en beige fyrkantbakgrund med ett visuellt rim (Björkvall 2009 s. 108), en upprepning av namnet högt upp i fyrkanten. Här anspelar utformningen av omslaget på det franska prestigeförlaget Gallimards utgivningsserie, där omslagen är vita med enbart författarens namn och romanens titel på omslaget, förmodligen ett utslag av att författaren konsekvrerats av ett flertal litterära priser och utmärkelser under de senaste 25 åren, till exempel Guggenheim Award for Fiction 1985, The American Book Award 2014 och Prix Femina Étranger 2020. I översättningarna ligger fokus på författarens namn, som framträder tydligt högst upp på omslaget – en placering, som enligt Kress & van Leeuwen (1996 s. 179–181), utgör den viktigaste positionen på ett omslag inom den västerländska traditionen.

5.2.2 Innanför omslaget

På insidespärmen finns ett svartvitt fotografi på Jamaica Kincaid, en kort presentation och en förteckning över hennes publikationer:

Jamaica Kincaid was born in St. John's, Antigua. Her books include *At the Bottom of the River*; *Annie John*; *The Autobiography of My Mother*; *My Brother*; *My Garden* (Book); *My Favorite Plant*, a collection of writing on gardens that she edited; *Talk Stories*, a collection of her *New Yorker* writings; and, most recently, *Mr. Pot-*

¹⁰ Enligt e-postkommunikation med marknadsansvariga Carin Söderström på Tranans förlag 4 maj 2023 kan jag utan problem avbilda omslagen till romanen i artikeln.

ter, all of which were published by FSG. In 2000 she was awarded the Prix Femina Étranger for *My Brother*. She lives with her family in Vermont.

Citatet är en formell presentation av författaren som fokuserar hennes litterära produktion och erhållna litterära pris – ett auktoritetsargument som syftar till att övertyga läsaren om romanens förträfflighet. Den svenska presentationen av författaren är däremot placerad på omslagets baksida.

Jamaica Kincaid föddes 1949 på den karibiska ön Antigua som Elaine Potter Richardson, men bytte namn när hon började skriva. Idag lever hon i USA, där hon vid sidan av sitt författande arbetar som professor på Harvard. *Lucy* som kom ut 1990, är en av hennes mest lästa och älskade romaner.

Att författarpresentationen är placerad på omslagets baksida i stället för på omslagets insida kan tolkas som en förstärkning i tilltalet till den presumtiva läsaren, eftersom texten blir mer tillgänglig och direkt. Presentationen i måltexten är också mer personligt hållen, när den anger hennes ursprungliga namn. Den spelar mer på patos än på logos inledningsvis, men återgår till auktoritetsargument i beskrivningen av hennes nuvarande position på Harvarduniversitetet.

Måltextens första sida innehåller fem recensionsutdrag undertecknade av bland andra *Dagens Nyheter*s Björn Wiman och *Svenska Dagbladets* Therese Eriksson, som alla prisar romanens exakthet och underbara stil. Därefter följer kolofonerna och en lista över Jamaica Kincaids övriga översatta romaner utgivna på förlaget Tranan. Nästa sida upptas av en innehållsförteckning över kapitlen i romanen.

En jämförelse av romanernas kapitelindelning i käll- och måltext visar att det inte förekommer några förändringar eller strykningar på den nivån. Endast en sak står ut: översättningen av det inledande kapitlets rubrik *POOR VISITOR*, som på svenska lyder *Stackars Lilla gästen* med versal på adjektivet, vilket på svenska förmedlar familjens missriktade välvilja i sitt förminskande av romanens protagonist. Den strategin utgör en tematisk förstärkning av medkänslan och/eller förminskandet i den svenska måltexten.

5.3 Jämförelse av käll- och måltext

Framställningsformen i romanen är en berättelse i första person från Lucys synvinkel. Vi får följa Lucys nyförvärvade erfarenheter och reflektioner allt-

eftersom hon återberättar dem i en chosofri och precis stil med sparsmakade inslag av talspråk och några mycket förvånande syntaktiskt utbyggda liknelser. Källtextens kulturella hemvist återspeglas i måltexten och den innehåller inga fotnoter. Tvärt emot min förväntan innehåller källtexten inte heller några specifika karibiska språkvarieteter, inte ens i dialogerna som är få.

Exemplen nedan visar dels på stilnivån i källtexten, dels på den svenska översättarens översättningsstrategier. Det första exemplet är taget från det tredje kapitlet *The Tongue/Tungan*.

Exempel 1

Källtext

At fourteen I had discovered that a tongue had no real taste (s. 44).

Måltext

Redan vid fjorton års ålder hade jag upptäckt att tungor egentligen inte har någon direkt smak (s. 45).

Översättaren lägger till och förändrar innebörden av ord, *redan/direkt*, förändrar numerus, *a tongue/tungor* i översättningen och gör Kincaids precisa stil mer oprecis och ordrik, förmodligen för att förstärka den talspråkliga karaktären i källtexten. Strategin förstärks ytterligare i exempel 2, när presensparticipformen *-ing*, kompletteras på idiomatisk svenska med *stod och*, valet av *smaskade* för *sucking* och *gillade* som översättning för *liked*. I övrigt är syntaxen i målspråket i exempel 2 mer koncentrerad (68 ord i källtexten mot 58 i måltexten) och kompenserar genom sammansmältningen av talspråklighet på lexikal nivå och syntaktisk koncentration källtextens stilnivå.

Exempel 2

Källtext

I was sucking the tongue of a boy named Tanner, and I was sucking his tongue because I had liked the way his fingers looked on the keys of the piano as he played it, and I had liked the way he looked from the back as he walked across the pasture, and also, when I was close to him, I liked the way behind his ears smelled. (s. 44)

Måltext

Jag stod och såg på en pojkes tunga, han hette Tanner, och orsaken till att jag smaskade på hans tunga var att jag gillade hans fingrar när de spelade piano, och jag hade också tyckt att han såg fin ut bakifrån när han gick över betesmarken och dessutom, på närmare håll, tyckte jag om lukten bakom hans öron. (s. 45)

Exempel 2 utgör vad Toury (2012 s. 79–80) kallar en adekvat, det vill säga en adekvansinriktad översättning. Den är källspråksorienterad och bevarar källspråkets övergripande struktur, trots att vissa förstärknings- och koncentrationsstrategier också förekommer. Syntaxen återbyggs idiomatiskt på svenska, och lyckas följa källtextens rytm, vilket får till följd att Lucys idiosynkratiska upplevelser förmedlas.

Nästa exempel visar ett annat utmärkande drag i Kincaids författarstil. Det handlar om Lucys oväntade associationer, ofta i samband med hennes sexuella uppvaknande. Här jämför hon att hångla, att suga på en mänsklig tunga, med att äta en kotunga – en jämförelse lika förvånande som att tycka om lukten bakom någons öron i föregående exempel.

Exempel 3

Källtext

As I was sucking away, I was thinking, Taste is not the thing to seek out in a tongue; how it makes you feel – that is the thing. I used to like to eat boiled cow's tongue served in a sauce of lemon juice, onions, cucumber, and pepper; but cow's tongue has no real taste either. It was the sauce that made the cow's tongue so delicious to eat. (s. 44)

Måltext

Som jag stod där och sög, tänkte jag: Det är nog inte smaken man ska leta efter i en tunga. Det är väl snarare hur tungan känns på andra sätt. Jag tyckte om kokt oxtunga med citronsås, lök, gurka och peppar; men oxtunga har ingen egentlig smak den heller. Det var såsen som gjorde den så delikat. (s. 45)

Den översatta texten följer källtexten nära semantiskt, men anpassar syntaxen till svenska språknormer, vilket är en adekvansinriktad strategi. Tre komplexa meningar i källtexten har översatts till sex meningar i måltexten. Syntaxen förenklas, men lyckas ändå förmedla den tvekan och utprövande känslan i Lucys tankeverksamhet.

6 Färden genom mangroven

6.1 Kort om romanen och författarens stil

Om *Lucy* skildrar karibisk immigration till USA, gestaltar *Färden genom mangroven* inhemska karibisk migration. En död manskropp har påträffats i

mangroveträsket utanför den lilla staden Rivière de Sel på ön Guadeloupe i Karibiska havet. Romanens berättelse byggs upp runt offret – en tvivelaktig figur vid namn Sancher. Hela byns befolkning deltar i Sanchers likvaka och berättar var och en om sin relation till den döde. Minnena av Sancher återupplivar också invånarnas egna tragiska liv fyllda av kolonialt förtryck. Det visar sig att det förflutna fortfarande håller sitt järngrepp över nuet. Och runt byn breder mangroveträsket ut sig. Det är en farlig plats, där kolonialismens rötter fortfarande växer lika mycket på land som under ytan. Moa Elf Karlén, VD och förlagschef på Leopard förlag beskriver – efter att Den Nya Akademien utsett Maryse Condé till alternativ Nobelpristagare i litteratur år 2018 – hennes författarskap så här:

– Maryse Condé måste vara född som historieberättare! Som läsare blir jag både vemodig och på samma gång upprymd över Condés skicklighet att beskriva människors inre. Karaktärernas förmåga att överleva ingjuter mod. Det är detaljrikt; författaren växlar ofta mellan flera berättare, karaktärer och perspektiv men hela tiden med en förankring i verkliga historiska händelser eller platser. Vi kan riktigt höra den muntliga berättartraditionen som texten vilar på. (Dahlgren 2018)

Maryse Condé är idag den mest översatta karibiska författaren till svenska, med åtta översatta romaner.

6.2 Paratexterna

6.2.1 Omslagen

Vid en jämförelse mellan omslagen på käll- och måltexterna är det tydligt att det finns en gemensam nämnare, nämligen formen av en vilt växande planta – mangroven – antingen i förgrunden på källomslagets fotografi eller abstrakt stiliserat som i de två målomslagen. Ett annat gemensamt drag är omslagens tudelning i en nedre och en övre del, där den nedre delen utgör en spegelbild av den övre. Källomslaget presenteras för läsaren i den för förlaget Folios typiska omslagsdesignen med ett vitt fält högst upp med författarens namn och romanens titel. Romanens titel är skriven i större font än författarnamnet, men källtextomslaget har reserverat den viktigaste ytan till författarnamnet, vilket inte är fallet i måltextomslagen där författarnamnet återges i en större font samt på den nedre delen av omslaget, förmodligen ett grepp för att öka läsarens uppmärksamhet genom att bryta mot förväntansnormerna.

Figur 2. Bokomslagets framsida på den franska källtexten samt framsidan på översättningarnas inbundna upplaga och pocket.¹¹

Källtextens omslag domineras av ett fotografi där en svart kvinna i en färgstark klänning och med en röd kastrull på huvudet balanserar på en trädstam över vatten med några mangroveblad i förgrunden. Den blå himlen, mangroveväxten och kvinnan speglas i vattnet på omslagets undre del, vilket till viss del förtar bildens anspråk på autenticitet, men fotografiet är klart exotiserande. Spelgubilden varnar också läsaren om att allt inte är så tydligt som det verkar. Det finns en annan sida av *verkligheten*.

Omslagsbilden på den svenska inbundna översättningen från 2007 är däremot en stilisering av ett mangroveträd i färgerna babyblått, ljusbrunt och svart. Bilden förmedlar något som för de flesta svenskar liknar konst från exotiska kulturer och understryker i sin disposition speglingseffekten i omslagets övre och undre del – en exotiserande effekt. Pocketupplagan av den svenska översättningen driver exotiseringen ytterligare ett steg i sin mer skrämmande stilisering av mangroveträskets främmande former i färgerna rosa, gult och brunt mot mörka hotande svarta stammar och rötter som också bevarar spegeleffekten. Längst ner under författarnamnet i vitt mot brun bakgrund står ett citat från *Dagens Nyheter* vilket hävdar »Detta är en författare i Nobelprisklass» – en klart förstärkande transformation i förhållande till källtextomslaget. Enligt Casanova (2004 s. 147) är Nobelpriset i litteratur »the greatest proof of literary consecration, bordering on the definition of literary art in itself».

6.2.2 Innanför omslaget

Innanför källtextens omslag återfinns en utförlig presentation av författaren:

¹¹ Enligt e-postkommunikation med Leopards förlagschef Johan Ehrenberg den 4 maj 2023 är det inget problem att avbilda omslagen till romanen i denna akademiska artikel.

Maryse Condé (de son vrai nom Maryse Philcox) est née le 11 février 1937 à Pointe-à-Pitre (Guadeloupe) d'une famille aisée de huit enfants. Elle a fait ses études secondaires à Guadeloupe puis au Lycée Fénelon à Paris, et ses études de lettres à la Sorbonne. Elle se marie à un Guinéen et en 1960 part pour l'Afrique où elle enseigne pendant douze ans (en Guinée, au Ghâna et au Sénégal). De retour en France en 1972, elle prépare une thèse de doctorat en littérature comparée à Paris-III sous la direction du professeur René Etiemble. Dès 1975 elle enseigne à l'université en France et est invitée sur de nombreux campus américains. Si à Paris elle obtient en 1987 le Grand Prix littéraire de la Femme pour *Moi, Tituba sorcière...*, en 1993, elle est la première femme à obtenir aux Etats-Unis le prix Puterbaugh pour l'ensemble de son oeuvre. *Les dernier rois mages* est son huitième ouvrage de fiction. Remariée à un anglais, Maryse Condé vit aux Etats-unis où elle enseigne la littérature antillaise.

Den franskspråkiga peritexten förmedlar till den franskspråkiga läsaren att författaren, trots sin uppväxt i den franska litterära periferin, är en central litteratör inom den franska litteraturen (Lindqvist 2019). Den biografiska informationen tjäna som ett auktoritetsargument i marknadsföringen av romanen. Maryse Condé är professor i litteraturvetenskap och en berömd skönlitterär författare från ett franskt departement i Karibien, men hon har studerat vid Sorbonne. Samtidigt är hon en kosmopolit med erfarenheter från både de afrikanska och nordamerikanska kontinenterna. Hon har också vunnit ett flertal internationella litterära priser och utmärkelser. Enbart faktumet att bli publicerad på Förlaget Gallimard i serien Folio utgör ett säkert tecken på höglitterär konsekration.

I måltexten presenteras däremot författaren för den svenska publiken på insidan av romanens bakre omslag. Där finns ett svartvitt fotografi på Maryse Condé och en peritext som lyder:

Maryse Condé, född 1937 på Guadeloupe, anses vara en av den karibiska litteraturens främsta författare. Hon har skrivit ett tjugotal romaner, är flerfaldigt prisbelönad och har undervisat vid bland annat Harvard och Columbia University i New York.

Den svenska texten understryker i mycket sakligt tonläge att Maryse Condé är en av Karibiens mest betydelsefulla författare. Däremot har hennes studier och verksamhet i Frankrike inte relevans i texten utan den fokuserar på hennes litterära priser och att hon har undervisat på de prestigefulla amerikanska universiteten Harvard och Columbia. I den svenska texten verkar Condés amerikanska erfarenheter mer betydelsefulla än hennes höga litterära konsekra-

tion inom den franska litterära kulturen, vilket förmodligen är ett utslag av den angloamerikanska litteraturens och kulturens centrala ställning i Sverige (Lindqvist 2015 s. 9–12). Författare som är verksamma inom perifera litterära kulturer behöver ofta först konsekreras inom den angloamerikanska litteraturen för att bli uppmärksammade av svenska förlag, så kallad dubbel konsekration (Lindqvist 2019 s. 605).

När romanens kapitelindelning jämförs i käll- och måltext framgår det tydligt att måltexten är en fullständig översättning. Innehållsförteckningen med de olika kapitelrubrikerna är enligt fransk sed placerad längst bak i den franskspråkiga källtexten, medan den inleder måltexten på bladet efter kolofofonuppgifterna. Kapitelrubrikerna är förutom i ett fall direktöversatta med en adekvansinriktad strategi. Till och med användningen av versaler i rubrikerna är bevarad i de två inledande kapitlen: LE SEREIN/KVÄLLEN, LA NUIT/NATTEN och i det avslutande kapitlet LE-DEVANT-JOUR/MORGONRODNAD. De kvarvarande kapitelrubrikerna består av bevarade egennamn, som bärs av den person vars berättelse vi får ta del av i kapitlet.

På tredje sidan in i romanen finner vi översättarens namn. Sidan därefter innehåller Översättarens anmärkning (ö.a.), tre meningar lång, mitt på sidan:¹²

De kreolska orden i kursiv stil finns förklarade i ordlista på sidan 252.

Citatet på sidan 174–175 är hämtat ur Daggens härskare av Jaques Roumain i översättning av Jan Larsson, Ord & Visor förlag 2004.

Bibeltiteln är hämtade ur 1917 års översättning: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag 1972.

Den första meningen i ö.a. förklarar de kursiva ordens funktion i texten. Kursiver används för att signalera att något i källtexten avviker från det standard-språkliga. Strategin följer vad Lennon (2010 s. 10) hävdar vara den vanligaste konventionen för att signalera att ett annat språk än engelska förekommer i tvåspråkiga romaner på den amerikanska marknaden. Den andra och tredje meningen ger information om vilka befintliga översättningar som använts i citat i den översatta texten. De utgör en förstärkande transformation i och med att de påminner läsaren om att hen läser en översättning. I den svenska peritexten finns hänvisningar till en *Alfabetisk ordlista över kreolska ord och uttryck* som innehåller svenska förklaringar till 34 olika kreolska uttryck och

¹² Det är ovanligt att ö.a. får en egen sida på ett uppslag. Oftast förekommer ö.a., om alls, som fotnot längst ner på textsidan.

talesätt – också en förstärkande transformation. Den svenska översättaren litar på den svenska läsarens förmåga att tolka kulturspecifika referenser och att förstå främmande ord i kontext, vilket är ett inslag i den svenska skönlitterära översättningskulturens förväntansnormer.

6.3 Jämförelse av käll- och måltext

Den franska källtexten innehåller fler kreolska ord och uttryck än de som finns översatta och förklarade i den svenska ordlistan. De står i kursiv stil i källtexten med en fotnotsmarkering och förklaras med en översättning till standardfranska ord längst ner på sidan i romanen. Den svenska översättaren har använt en annorlunda strategi – en retention, det vill säga en förstärkningstransformation – nämligen en ordlista där hon egentligen genomför en översättning av en översättning, sålunda en metaöversättning. Ordlistan täcker bara ungefär en tredjedel av de kursiverade orden i källtexten. En annan tredjedel översätts utan att lämna några spår av kreol eller avvikelser från standardspråk i måltexten, vilket utgör en reduktionstransformation av källtextens lokala varieret, från det kulturspecifika vernakulära till det mer generella kosmopolitiska. Typen av transformation visas tydligt i exemplet nedan.

Exempel 4

Källtext

Qu'est-ce qui lui avait pris de couper par cette *trace*¹ qu'elle n'empruntait jamais? Qu'est-ce qui l'avait poussée à buter des deux pieds contre ce cadavre? Chaque jour, une fois que le *serain*² tombait, elle donnait un tour de clé à la maison où elle vivait seule [...]

Fotnot

1. Chemin de forêt

Fotnot

2. Soir

Måltext

Vad hade tagit åt henne som genat över den här skogsvägen som hon aldrig brukade ta? Vad hade drivit henne så att hon gick och snavade med bägge fötterna över detta lik? Varje dag när kvällen kom vred hon om nyckeln till dörren i huset, där hon bodde ensam [...]

Översättaren arbetar i detta fall med de franska standardvarianterna i fotnoten i källtexten och översätter dem adekvansinriktat till svenska. Hon normalise-

rar den tvåspråkiga källtexten på svenska. Den här reduktionstransformationen kompenseras dock rikligt för i och med den förstärkande transformationen i hennes adekvansinriktade strategi när hon bevarar den resterande tredjedelen av de kreolska uttrycken i måltexten – ofta ordspråk eller strofer från sånger – men låter dem följas av en förklaring eller en översättning till standardsvenska i löptexten.

Exempel 5

Källtext

Quand Ti-Tor s'était installé, il avait eu beaucoup de gens por s'offusquer et chanter méchamment:

Kouli malaba

Isi dan

Pa peyiw!

Coolie Malabar (injurieux.) Ce pays n'est pas le vôtre. (s. 20)

Måltext

När Ti-Tor bosatte sig här var det många som hade tagit anstöt och elakt sjungit:

Kouli malaba.   Kuli Malabar

Isi dan   Det här landet

Pa peyiw   är inte ditt. (s. 17)

I detta exempel bevarar översättaren de kreolska stroferna, men översätter sedan adekvansinriktat förklaringarna på standardfranska i fotnoterna uppe i sin löptext för att förklara innebörden. Att *Kouli malaba* är nedsättande förstår den svenska läsaren av kontexten och att de kreolska uttrycken bevaras ger texten en exotisk framtoning. Här blir summan av strategierna som översättaren använder mer främmandegörande, det vill säga foreigniserande (Venuti 1995 s. 20), än i det fjärde exemplet. *Den Andre* förtydligas mer i måltexten i och med att den tvåspråkiga karaktären i källtexten bevaras i högre grad. Flera fall av bekräftande icke-översättning förekommer. Funktionen är här att exotisera måltexten för att skapa lokalfärg. Resultatet blir en förstärkningstransformation som, enligt Venuti (1995 s. 20), lyfter fram det främmande i översatta texter för att införliva det i målkulturen genom att utmana de språkliga normer som råder där.

Exempel 6

Källtext

Je ne les lâchais pas avant la nuit noire, trop heureuse de les regarder vacillier dans l'effroi de voir la forêt vomir Ti Sapoti ou le Lougarou. (s. 143)

Måltext

Jag släppte inte iväg dem förrän det var mörka kvällen, överlycklig av att se dem vackla av skräck för att stöta på Ti Sapoti eller varulven som slungades ut ur skogen. (s. 141)

Det sjätte exemplet är likaså ett fall där översättaren tillämpar den foreigniserande översättningsstrategin, men där syntaxen inte påverkas nämnvärt. I stället bevaras den kulturspecifika referensen *Ti Sapoti* i måltexten utan förklaring.¹³ Läsaren måste leta i ordlistan längst bak i romanen för att förstå begreppets innebörd och blir då påmind om att hen läser en översättning. Förväntansnormerna för hur en översättning bör fungera utmanas här. Det främmande lyser igenom och kräver dessutom en fiktionsbrytande handling av läsaren, vilket resulterar i en vernakulariserande förstärkningstransformation av källtexten.

7 Oscar Waos korta förunderliga liv

7.1 Kort om romanen och författarens stil

Båda romanerna *Lucy* och *Färden genom mangroven* använder migration som centralt tema. Det gör också romanen *Oscar Waos korta förunderliga liv*. Romanen handlar om Oscar, en överviktig ung man med dominikansk ursprung som lever i New Jersey, som drömmer om att bli den dominikanska Tolkien och som desperat längtar efter kärlek. Men *Fukún*, den gamla förbannelsen som plågat hans familj i generationer, är ett konstant hinder för Oscars kärlekssträvanden. I romanen omgärdas Oscar av sin brokiga familj – hans förrymda syster Lola, hennes otrogna pojkvän Yuniör och Oscars argsinta mor

¹³ Enligt folklig tro på Guadeloupe är *Ti Sapoti* en mytisk figur i form av en liten pojke som står och gråter vid väggkanten när du går förbi. Du tycker då synd om honom och erbjuder honom att följa med dig hem och sova i din säng. Väl nerbäddad i din säng börjar pojken växa oproportionerligt mycket och kväver dig till slut till döds.

Belicia. Vi får följa familjens resa från Santa Domingo till New York och tillbaka igen. Händelseförloppet berättas på en blandning av gatusmart amerikansk slang och dominikansk spanska, vilket ger texten ett sken av autenticitet i skildringen av de vilsna karaktärerna och deras kamp för överlevnad. Hager Cohen (2012) beskriver Junot Díaz' litterära teknik och stil i *The New York Times Sunday Book Review* så:

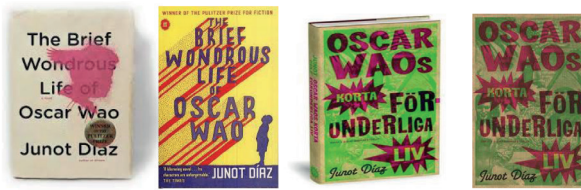
Junot Díaz writes in an idiom so electrifying and distinct it's practically an act of aggression, at once alarming and enthralling, even erotic in its assertion of sudden intimacy [...] Breaking easily and often out of first-person narration to address his readers directly, Díaz flatters us with his confidences. Yet his prose also throws up walls, equally abruptly and equally seductively. Refusing to condescend or even pause for edification, the narrative moves along at speed, exciting us with its demands. This, then, is the Díaz rhythm: a syncopated stagger-step between opacity and transparency, exclusion and inclusion, defiance and desire.

Sommer (2004 s. 36–37) understryker: »Code switching prefers the surprise element of an estranged (literally foreign) expression to the predictability of one legitimate language; it values artistry over stable identity, and it invites an acknowledgment of aesthetic agency over a politics of cultural recognition.» Detta är något som Díaz både tillämpar och utvecklar i sitt författarskap.

7.2 Paratexterna

7.2.1 Omslagen

Om omslagen på romanens inbundna upplagor och pocketupplagorna jämförs med varandra framgår att de skiljer sig åt. Störst är skillnaden i källkulturen. I målkulturen har samma omslag använts. Skillnaderna i källkulturen kan bero på att två olika förlag har förvärvat rättigheterna till den inbundna upplagan och pocketupplagan. I USA publicerades romanen först av Penguin år 2007 och senare 2008 av Faber and Faber i Storbritannien. I Sverige publicerades romanen av Bonnier och Bonnier pocket. Båda upplagorna innehåller samma översättning och omslagsbilder designade av Sara R. Acedo.

Figur 3. Bokomslagets framsida på den inbundna amerikanska källtexten samt framsidan på översättningarnas inbundna upplaga och pocket.¹⁴

I jämförelsen av de två pocketupplagorna (som är de texter jag arbetar med) är det första man lägger märke till förändringen i färgskala från röd och gul till röd och grön. Källomslaget alluderar på formen från en tecknad serie på det sätt som skuggningen av bokstäverna i titeln faller. Allusionen understryks av siluetten av en knubbig pojke med glasögon som ser upp mot titeln samt texten högst upp på omslaget som säger »Winner of the Pulitzer Prize for fiction» och förlagets logga strax under, FF. Längst ner på omslaget i gul text mot en mörkt lila bakgrund står ett hyllande citat från *The Times*: »A blistering novel... Its characters are unforgettable.» Bredvid citatet står författarens namn i vita bokstäver och i större font.

Det svenska omslaget består av ett suddigt fotocollage där man kan skönja en ung kvinna i en 50-talsbaddräkt, den amerikanska flaggan, en karta och några gröna blad. Allt blandas i bakgrunden till romanens titel där orden *korta* och *liv* inringas av vad som liknar serietidningens konventionella uttryck för en explosion. Förlagets logga står högst upp på omslagets vänstra sida och mitt på omslaget finns en genredeklaration, roman. Längst ner i det vänstra hörnet under författarens namn i konstgjord handstil finns ett citat från dagstidningen *Sydsvenskan* »Oscar Waos korta förunderliga liv är rasande rolig och historiskt intressant». Målomslaget är rörigare med skärvor från Oscars vardag avbildade i collaget, förmodligen reflekterande hans kaotiska liv. I jämförelsen med källomslaget framstår målomslaget som en förstärkning av romanens tematiska kaos och förvirring. Båda omslagen alluderar på serietidningsestetik, men den är förmedlad via två olika semiotiska resurser: skuggning och

¹⁴ Enligt e-postkommunikation med ansvarig på Bonniers förlag den 5 maj 2023 måste rättigheten att avbilda omslaget till *Oscar Waos korta förunderliga liv* avstämmas med omslagsformgivaren Sara Acedo. Den 5 maj svarar Sara Acedo att ”så länge du publicerar hela omslaget behöver du inte söka tillstånd.” Det verkar alltså som om omslag är fria att avbilda i akademiska analyser (jämför not 11 och 12). Bilder på omslagen är även allmänt tillgängliga på Internet, t.ex. i sociala medier.

uttryck för explosion. En annan skillnad mellan omslagen är att det svenska inte informerar läsaren om att romanens författare har vunnit Pulitzerpriset för skönlitteratur för romanen – möjligen en reduktionstransformation.

7.2.2 Innanför omslaget

Innanför pärmarna på omslagets insida upptar presentationen av författaren halva sidan och nedanför följer fyra hyllande citat från *The New York Times* och *The Times Literary Supplement*. Presentationen bygger på auktoritetsargument och lyfter fram författarens universitetsutbildningar, litterära priser och hans nuvarande tjänst som lärare i litterär gestaltning vid MIT. Argumenten understryker att författaren är en högt konsekrerad författare inom den amerikanska skönlitterära kulturen:

Junot Díaz was born in Santa Domingo, Dominican Republic. He is a graduate of Rutgers University and received his Master of fine arts degree from Cornell University. His collection of short stories, *Drown*, was described as a 'dazzlingly talented first book' by Hermione Lee in the Independent on Sunday. He teaches creative writing at MIT (Massachusetts Institute of Technology). *The Brief Wondrous Life of Oscar Wao* won both the Pulitzer and the American national Book Critics Circle Award for Fiction.

Efter presentationen och Times-citaten följer på nästa sida ett nytt citat från *The Fantastic Four* från 1966 och sedan före inledningen som är en del av romanen följer en excerpt från en dikt av Derek Walcott. Citaten visar på den blandning av högt och lågt som bygger Oscars litterära universum.

Den svenska peritexten som presenterar författaren återfinns i stället på det bakre omslaget av måltexten:

Junot Díaz, född 1968 i Dominikanska republiken, har rönt stora framgångar i sitt hemland USA. Han har skrivit för The New Yorker, undervisar i kreativt skrivande och har publicerat en novellsamling. *Oscar Waos korta förunderliga liv* är hans första roman. Den har tilldelats Pulitzerpriset och hyllats av en enig kritikerkår.

Placeringen av texten på baksidan av omslaget ses – liksom i fallet med Kincaids presentation – som en förstärkningstransformation i och med att den underlättar för läsaren att informera sig om romanens författare och prestige. Hen behöver inte ens öppna boken för att få reda på att romanen är en översättning av en text, som skrivits av en dominikansk författare, som verkar i New York. Den svenska texten är dock mer distanserad och generell än källtexten.

En märklig detalj är att måltexten tar upp att Díaz har medverkat i *The New Yorker* innan hans novellsamling och roman nämns. Att skriva för *The New Yorker* är ett tydligt konsekrationstecken – ett tecken som han också delar med Jamaica Kincaid.

På målromanens första sida återfinns citatet från *The Fantastic Four* adekvansinriktat översatt och med källhänvisning likaväl som Walcotts dikt, som är en excerpt från hans diktverk *Star Apple Kingdom* från 1979. Ett tillägg som informerar om vem som har översatt dikten och andra citat, exempelvis från *The Lord of the Rings*, finns ovanför kolofonuppgifterna på nästa sida. De här uppgifterna tillsammans med översättarens namn, som står under romanens titel på nästa sida utgör ytterligare en förstärkningstransformation.

Jämförelsen av romanens struktur i källtext och måltext, vad gäller kapitel- och styckeindelning, ger vid handen att det handlar om en fullständig översättning. Det finns inga förkortningar eller utelämnanden som påverkar den övergripande texthelheten. En intressant iakttagelse som härrör från kodväxlingen mellan amerikansk slang och dominikansk spanska i romanen är att översättaren har arbetat enligt en starkt adekvansinriktad översättningsstrategi och behåller kapitelrubriker och andra stycken, som i källtexten skrivs på dominikansk spanska, också i den svenska måltexten, det vill säga att översättaren tillämpar bekräftande icke-översättning. Källtexten och rubriker på engelska översätts dock till svenska. Den här strategin utmanar förväntansnormerna, eftersom de spanska språkpartierna i källtexten bevaras i måltexten. Strategin förstärker sålunda romanens vernakulära karaktär. Den är också ett risktagande från översättarens sida, eftersom vissa läsare, trots att spanska är ett av de mest studerade främmande språken i den svenska skolan idag, förmodligen utesluts från att fullt förstå måltexten. Till exempel översätts rubriken i det första kapitlets femte avsnitt *Oscar Comes Close* med *Oscar är nära*, det sjätte avsnittets rubrik *Amor de Pendejo* lämnas orörd i översättningen och det sjunde avsnittets rubrik *Oscar in love* översätts litteralt till *Oscar är kär*. De svenska översättningarna från engelska är idiomatiska på denna nivå och de bekräftande icke-översättningarna starkt foreigniserande.

7.3 Jämförelse av käll- och måltext

Vad gäller relationen mellan käll- och måltexten i romanen arbetar översättaren i enlighet med en starkt foreigniserande översättningsstrategi. Han lämnar konsekvent källtextens dominikanska vernakulär orörd både på syntaktisk och

lexikal nivå, vilket utgör en tydligt urskiljbar förstärkande transformation av källtexten. Den svenska läsaren blir förmodligen förvirrad av att miljöskildringen och kodväxlingen inte överensstämmer i måltexten. Den första termen som kommer i åtanke när man begrundar denna översättningsstrategi är så kallad *spanglish*, det vill säga en blandning av spanska och amerikanska. Men den termen inbegriper att talaren är en osäker språkbrukare på det ena, det andra eller på båda språken. Berättaren i romanen, Yunior, är dock flytande på båda språken, varför termen *spanglish* inte beskriver den specifika Díaz-varieteteten i kodväxlingen i romanen. Taktisk tvåspråkighet, en term som förslagits av Fennel (2015 s. 19), fångar den här litterära varieteteten bättre. Den inbegriper inte bara förmågan att tala och skriva på två språk utan också förmågan att sömlöst simultant kunna integrera språken. Díaz markerar aldrig spanskspråkiga inslag i texten med förklaringar i fotnoter eller med kursiveringar som Condé gör med sin specifika franska varietet. Resultatet blir en unik sömlös språkblandning som använder kursivering endast i de engelskspråkiga partierna för att förmedla emfas.

Sociolingvisten Torres (2007 s. 77) har föreslagit tre olika förståelsenivåer för enspråkiga engelskspråkiga läsare av texter med spanskspråkiga inslag, som kan användas i analysen av *Oscar Waos korta förunderliga liv*:

- 1) Lättillgänglig allmän spanska.
- 2) Spanska som tilltalar tvåspråkiga läsare, men inte utesluter enspråkiga.
- 3) Radikal tvåspråkighet, som enbart tilltalar tvåspråkiga läsare och utesluter enspråkiga.

Den första kategorin inkluderar ord som de flesta enspråkigt engelsktalande amerikaner känner till, till exempel *abuelo*, *ojo* eller *buenos dias*. Kategorin används oftast i romaner för att skapa lokalfärg i skildringen. Den fungerar förmodligen lika bra för den svenska enspråkiga läsaren. Den andra kategorin är mer svårgripbar för den enspråkiga läsaren. Den vänder sig mer till den tvåspråkiga delen av befolkningen i USA. I Sverige blir nivån än mer svårbegriplig. Kategorin använder ord som är mindre vanliga, till exempel *maricón*, *pendejo* eller *carajito*. Orden är förstås möjliga att översätta både till engelska och svenska, men de bär inte samma känslomässiga laddning i översättning. Och de utgör en ännu mer förståelsemässigt otillgänglig samling ord för den svenska enspråkiga, men toleranta läsaren. Den tredje kategorin, radikal tvåspråkighet, tilltalar uteslutande tvåspråkiga läsare på den enspråkiga läsarens bekostnad.

Exempel 7

Källtext

[...] what every single Dominican, from the richest Jabao in Mao to the poorest güey in El Buey, from the oldest anciano sanmarcorisano to the littlest carajito in San Francisco. (s. 3)

Måltext

[...] det som varenda dominikan visste, från den rikaste jabao i Mao till den fattigaste güey i El Buey från den äldste anciano sanmarcorisano till den minsta carajito i San Francisco. (s. 13)

Den bekräftande icke-översättningen i exemplet är inte genomskinlig för den svenska läsaren, som trots allt förmodligen kan räkna ut betydelsen från det textuella sammanhanget och de repetitiva ljudeffekterna i *jabao i Mao* och *güey i El Buey*, medan *anciano sanmarcorisano* och *carajito* förblir svårtydda och exotiserar texten. På liknande vis bevaras orden *palomo*, *muchacha*, *fea* och *coje* i nästa exempel med likartad effekt.

Exempel 8

Källtext

Listen, palomo: You have to grab a *muchacha*, y metéselo. That will take care of *everything*. Start with a *fea*. *Coje* that fea y metéselo. Tío Rudolfo had four kids with three different women so the nigger was without doubt the family's resident *méteselo* expert. (s. 24)

Måltext

Hör på här, palomo: du måste få tag i en muchacha, y metéselo. Då fixar sig *allting*. Börja med en *fea*. Coje den där fean y metéselo! Tío Rudolfo hade fyra barn med tre olika kvinnor och var helt klart familjens *metéselo*expert. (s. 35)

Exempel 8 visar att översättaren skapar neologismer, när han blandar svenska och dominikanskt spanska morfem, exempelvis i *fean*, spanskt adjektiv plus svenskt grammatisk morfem för bestämdhet, och *metéseloexpert*, spanskt reflexivt verb i imperativform med objekt *-lo* plus svenskt lexem, vilket utgör en klar förstärkningstransformation i måltexten.¹⁵ En mindre vanlig transformation i måltexten är reducering som i exempel 8 består av utelämnandet av det kontroversiella n-ordet. I dessa exempel hjälper co-texten till i betydelse-tolkningen för den svenska enspråkiga läsaren, men ju fler ord på spanska som

¹⁵ Accenten som flyttar sig i exempel 8 *metéselo* och *méteselo* visar betoning som är förstärkt i den tredje och fjärde meningen i källtexten.

skapar fullständiga meningar, desto tydligare blir uteslutandet i den radikala tvåspråkigheten. Radikal tvåspråkighet kan emellertid också vara svårbegriplig för de tvåspråkiga personer som inte har tillgång till den specifika spanska slangvarietet som talas i Dominikanska Republiken, exempelvis ordet *parigüi-ayo*. I den svenska översättningen är uteslutningen av den enspråkiga läsaren total, när dessa ord bevaras och skrivs in i fullständiga meningar på spanska, vilket tydligt bryter mot förväntansnormerna inom den svenska litterära översättningskulturen. Men det fungerar på svenska ungefär på samma kreativa normbrytande sätt som i källtexten, förutom det faktum att miljön i romanen inte motsvaras av det språk som översättaren skapat.

Exempel 9

Källtext

Tú ta llorando por una muchacha? She hauled Oscar to his feet by his ear. Mami, stop it, his sister cried, stop it! She threw him to the floor. Dale un galletazo, she panted, then see if the little puta respects you. (s. 14)

Måltext

Tú ta llorando por una muchacha? Hon tog tag i Oscars öra och drog upp honom på fötter. Mami, sluta! Skrek hans syster. Sluta! Hon kastade honom till golvet. Dale un galletazo, flämtade hon. Sedan får vi se om den lilla putan visar dig någon respekt. (s. 25)

Exempel 9 inleds av en fullständig mening på dominikanska, som också återges i sin helhet i måltexten. Det är Oscars mor som ger honom en uppsträckning. Till och med den talade varietet av spanska i *Tú ta* i stället för *Tú estás* bevaras i måltexten. Ytterligare en fullständig mening *Dale un galletazo* återfinns i exemplet och ordet *puta* har försvenskats genom tillägg av det grammatiska morfemet för bestämdhet, *-n*, i *putan*. Översättaren balanserar här på en smal spång, modigt utmanande rådande översättningsnormer. Outnyttjade möjligheter på svenska för att markera talspråk, men som förmodligen utmönstrades som överlastande, är i exemplet *kasta* i stället för *kastade* samt *sen* i stället för *sedan* och *nån* i stället för *någon*.

Exempel 10 visar ytterligare ett fall av en fullständig mening på spanska som inte översätts i den svenska måltexten – ett fall av bekräftande icke-översättning som utgör en retention, en förstärkning. Här är det Oscars syster som jämför dominikanska män med bläckfiskar.

Exempel 10

Källtext

I know you Dominican men. She held up her hands and flexed the fingers in playful menace. Son pulpos. (s. 40)

Måltext

Jag vet nog hur dominikanska män är. Hon höll upp händerna och fladdrade hotfullt med fingrarna. Son pulpos. (s. 51)

En överraskande retention i måltexten är att översättaren också väljer att bevara amerikanska uttryck och ibland också använder dem för att skapa nya sammansatta ord på svenska, vilket skapar en dubbel förstärkningstransformation på svenska. Den strategin leker med att engelska är det första främmande språket för många svenskar. Följaktligen skapas en flerspråkig måltext av den tvåspråkiga källtexten – en måltext som kanske i viss grad kompenserar den icke-spanskkompetenta läsaren – och vilken lägger till ytterligare en språklig nivå till den tidigare diskuterade Díaz-varieteteten i romanen.

Exempel 11

Källtext

He himself survived any number of gank-attempt, and after each shot-out, after each drive-by, he always combed his hair and straightened his tie, a dandy's reflex. (s. 122)

Måltext

Han överlevde själv ett antal gankförsök, och efter varje eldstrid, efter varje drive-by-skjutning, drog han en kam genom håret och rättade till slipsen i en dandyreflex. (s. 136)

Det engelska ordet *gank* i källtexten som visas i exempel 11 härstammar från videospelsvärlden och betyder 'att döda någon i ett videospel'. Den svenska översättaren skapar en neologism i sin lösning med det sammansatta substantivet *gankförsök*, där det amerikanska morfemet *gank* kombineras med det svenska substantivet *försök*. På samma sätt skapas det nya sammansatta ordet *drive-by-skjutning* – ytterligare ett fall av bekräftande icke-översättning, som räknar med läsarens kunskaper i engelska.

Exempel 12

Källtext

There are people, though, like my tío Miguel in the Bronx who still zafa everything. He's old-school like that. (s. 7)

Måltext

Men det finns folk, tío Miguel i Bronx till exempel, som fortfarande lägger en zafa på allt. Han är old-school på det viset. (s. 17)

Av exempel 12 framgår också att verbet *zafa* på spanska har blivit till ett substantiv på svenska *lägger en zafa* samt att *old-school* och *tío* bevaras på svenska – ännu två fall av bekräftande icke-översättning.

Fotnoter förekommer ymnigt i källtexten. De är oftast skrivna på amerikansk engelska och de är adekvansinriktat översatta till svenska. De har tre funktioner i romanen: först och främst återberättar de fakta från Dominikanska republikens historia. För det andra förklarar de Oscars litterära referenser till science fiction- och fantasy litteratur. Och för det tredje används de av den allvetande berättaren i romanen (som visar sig vara Oscars före detta svåger Yuniór) för att tilltala läsaren med metakommentarer som förklarar hur man påbörjar ett kapitel i en roman eller hur machokulturen i Dominikanska republiken fungerar.

8 Diskussion

I artikeln har undersökts spänningsfältet mellan det vernakulära och det kosmopolitiska, när tre karibiska romaner skrivna på tre olika koloniala språk översätts till svenska och marknadsförs i Sverige. Romanernas urval har styrts av den gemensamma tematiken migration samt av en förväntan om att lokala talspråkliga varieteter och kulturspecificiteter skulle förekomma i romanerna och kräva specifika översättningsstrategier.

Undersökningen utgick från hypotesen att romanerna hade översatts med en *övergripande* adekvansinriktad översättningsstrategi, vilket också verifierades. Romanerna är fullständiga översättningar utan förkortningar eller utelämnanden. Syntaktiskt och lexikalt ligger översättningarna nära sina original. Men intentionen var likaså att studera huruvida det förekom olika grader av adekvansinriktning i de studerade måltexterna, om lokala varieteter och kulturspecificiteter rekonstruerats i de svenska översättningarna med olika styrka.

Metodiskt användes tre transformationskategorier för att från ett produktperspektiv beskriva relationen mellan käll- och målromanerna. Kategorierna visar huruvida redaktören och översättaren reducerar, ersätter eller förstärker kulturspecificiteterna i källtexten, både vad gäller visuell information på bokomslagen och översättarens strategiska val vad gäller språkvarieteter och andra kulturella entiteter. Vidare ställdes frågan om källspråkets prestige inom den globala litterära republiken och inom Sveriges gränser påverkar de strategier som redaktörer och översättare väljer för att rama in och rekonstruera ett världslitterärt verk för den svenska marknaden.

Sammanfattningsvis har undersökningen visat att den mest framträdande transformationen på paratextuell nivå är retention, det vill säga den förstärkande, men den verkar på olika sätt i de tre romanerna. I *Lucy* förstärks den exotiska inramningen i och med att *hela* Gauguins målning *Poèmes sauvages* reproduceras på den första pocketupplagans framsida, inte en detalj som på källtextomslaget. Den andra pocketupplagan spelar däremot på författarens prestige, när den på franskt manér publicerar ett vitt omslag utan bilder, bara med författarnamn och titel på mest framträdande plats. Författarens namn utgör då i sig ett kvalitetsmärke, en förstärkning av namnets betydelse. Läsaren görs också uppmärksam på att hen läser en översättning, vilket förmedlas genom att översättarens namn inte bara står under författarens namn på sidan tre, utan också på omslagets baksida av romanen, vilket är en ovanlig placering inom svensk översatt litteratur.

Även innanför *Lucys* pärmar i relationen mellan käll- och måltexten överväger transformationen retention, i den adekvansinriktade översättningsstrategin. Den förmedlar – enligt Even-Zohar – »in the target language the textual relationships of a source text with *no breach of its own basic linguistic system*. If adequacy is adopted the translation will be dominated by attempts to have the ensuing text reflect the source text along with the norms embodied in it, and through them features of SL itself, or of a particular tradition within it» (Toury 2012 s. 79; min kursivering). *Lucys* översättare arbetar entydigt enligt den adekvansinriktade översättningsstrategin på både textuell och lexikal nivå och ansluter sig till de rådande förväntansnormerna för högprestigelitteratur inom målkulturen (jfr Chesterman 1997 s. 64). Översättaren konstruerar en adekvansinriktad monolingval översättning från en monolingval källtext. Bekräftande icke-översättning är inte relevant, eftersom varken käll- eller måltext innehöll specifika språkliga varieteter eller inslag av främmande språk. Översättningen utgör ett exempel på rådande översättningspraktik för högpre-

stigelitteratur – en källtrogen översättning utan avvikande lexikon och syntax, det vill säga den lägsta graden av adekvansinriktning i de studerade texterna.

I *Färden genom mangroven* transformeras färgskalan på omslagen och förstärker det ständigt närvarande hotet som mangroveträsket utgör och som ramar in romanens berättelse. I de analyserade omslagen har det skett en gradvis förskjutning från exotisk konkretion och autenticitet i källfotografiet på omslaget till den första källtexten, till två abstrakta konstruktioner av mangroveträsket i de svenska måltexterna. Anspråken på exotisk verklighet i källomslaget har ersatts av en stilerad verklighet som grumlar källtextens hemvist, men förmedlar exotiska associationer. Långa skuggor blir längre och mer skarpa i kontrast och kontur i det senaste pocketomslaget, vilket tolkas som en gradvis förstärkning.

Vad gäller käll- och måltextrationer innanför romanens omslag är transformationen retention mer tydlig än på omslagen i översättarens val av den foreigniserande översättningsstrategin i arbetet med ord och fraser på den lokala varieteten fransk kreol i källtexten. I måltexten gestaltats sålunda *den Andre* mer direkt på sina egna villkor än i *Lucys* adekvansinriktade översättning. »The foreign in foreignizing translation is not a transparent representation of an essence that resides in the foreign text and is valuable in itself, but a strategic construction whose value is contingent on the current target language situation.» (Venuti 1995 s. 20.) Översättaren är ändå försiktig i sina val för att inte överlasta texten. Hon normaliserar ungefär en tredjedel av den förekommande kreolen i källtexten i sin översättning, bevarar den andra tredjedelen, men låter den följas av en förklaring. Den sista tredjedelen av den förekommande kreolen i källtexten lämnar hon orörd i måltexten och tillämpar då den bekräftande icke-översättningsstrategin. Det här är en gradvis stigande utmaning av den svenska läsarens förväntansnormer – en läsare som trots allt är tolerant beträffande avvikande syntax, främmande språk och andra kulturspecifika företeelser. En tvåspråkig källtext rekonstrueras också som tvåspråkig måltext på svenska. Något förvånande är att en tredjedel av den kreolska varieteten i källtexten bevaras i måltexten, eftersom varieteten inte har någon som helst anknytning till svenska förhållanden. Det franska språket intar däremot en fjärdeplats (efter engelskan) vad gäller mest översatta källspråk för skönlitteratur i Sverige (Lindqvist 2019 s. 607). Trots detta utgör den bevarade varieteten sällan ett problem för den svenska läsarens förståelse av måltexten. Den skapar närhet till det vernakulära och ger texten lokalfärg.

Transformationerna av paratexten i *Oscar Waos korta förunderliga liv* är än mer heterogena och svårtolkade än relationerna i de föregående två roma-

nerna. Men en av de mer tydliga transformationerna, som speglar romanens tematiska innehåll, är förstärkning när källtextomslaget serietidningsskuggor på omslagstexten ersätts av en annan semiotisk resurs på måltextomslaget – tecken för explosioner. Ytterligare en förstärkningstransformation utgör det svenska omslagets uppbrutna och röriga collage, som förmodligen symboliserar protagonisten Oscars livskaos. En annan skönjbar transformation är reducering, eftersom det svenska omslaget inte nämner att Junot Díaz roman har vunnit Pulitzerpriset för litteratur, trots att detta skulle vara ett utmärkt auktoritetsargument för att öka försäljningen i Sverige.

Vad gäller den språkliga relationen mellan käll- och måltext i romanen *Oscar Waos korta förunderliga liv* visar undersökningen att översättaren anammat en strategi som präglas av nyskapande och risktagande för att åter skapa författarens specifika idiom. Han arbetar med flera språk samtidigt på olika nivåer och rekonstruerar källtextens tvåspråkighet med nya nyanser som ger en flerspråkig måltext, där också den svenska läsarens kunskaper i engelska språket aktiveras som resurs. Strategin benämns *abusive fidelity translation strategy* av Lewis (2004 s. 262–264).

This strategy involves supplementing the source text and giving it renewed energy. It is the strong forceful translation that values experimentation, tampers with usage, seeks to match the polyvalencies or plurivocities or expressive stresses of the original by producing its own. (Lewis 2004 s. 262)

Jag väljer termen *fri kreativ trohet mot originalet*. Översättaren tänjer på gränserna för vad som förväntas av en översatt text på svenska. Måltexten följer och överdriver samtidigt källtextens sömlösa blandning av språk. Den kodväxlar oförutsägbart och utesluter ibland den svenska läsaren från den radikala tvåspråkigheten i källtexten genom att tillämpa den bekräftande icke-översättningsstrategin för det spanska språket i måltexten. Översättaren lägger också till en ny nivå i måltexten genom att skapa neologismer från en blandning av dominikansk spanska och svenska samt engelska och svenska morfem. Det specifika Díaz-idiomet förstärks och utvidgas sålunda i den svenska måltexten. En tvåspråkig kodväxlande källtext återskapas som en flerspråkig kodväxlande måltext på svenska. Transformationen kan beskrivas som en förstärkande retention som utvidgar källtextens betydelser och riskerar den svenska läsarens toleranta inställning till främmande element i måltexter. Här utmanas de svenska läsarnas förväntansnormer i och med att texten bryter mot två av de mest grundläggande etiska reglerna för skönlitterär översättning: tillit och förståelse (jfr Chesterman 1997 s. 180–186).

Analyserna i undersökningen har visat att den mest framträdande transformationen av källtextmaterialet är retention, det vill säga att mycket av det lokala och kulturspecifika i källtexterna bevaras och förstärks i måltexterna och ständigt påminner måltextläsaren om att hen läser en översättning. Det vernakulära slår alltså igenom i de svenska översättningarna. Analyserna har också klargjort att det förekommer olika grader av retention och förstärkning i de svenska måltexterna, det vill säga tre olika nyanser av adekvans. Gradera kan sammanfattas i stigande förstärkning med termerna *adekvansinriktad översättning*, *foreigniserande översättning* samt *fri kreativ trohet mot originalet*. Att källspråkets prestige i världen och som källspråk inom Sveriges gränser påverkar valet av översättningsstrategi kunde däremot inte utläsas av det studerade materialet. I så fall borde retentionen varit tydligast i översättningen av romanen *Lucy*. Men eftersom *Lucy* inte innehöll någon lokal varietet eller inslag av främmande språk i källtexten ställdes översättaren där inte inför dessa svårlösta problem. Intressant i sammanhanget är dock att de mest främmande språken från en svensk horisont, det vill säga fransk kreol och dominikansk spanska, bevaras mer i de studerade måltexterna än engelskan. Inom den *fria kreativa troheten* mot originalet i studien räknar översättaren med läsarens kunskaper i engelska som en kreativ resurs, vilket signalerar engelska språkets särställning inom den svenska kulturen. Men faktum kvarstår, det mest främmande bevaras sålunda mest i de svenska måltexterna i studien, vilket förmodligen är ett utslag av den kommersiella vernakulariseringen också inom den svenska litterära översättningskulturen. Resultaten motsäger delvis Grutmans teorier (2006 s. 26) om betydelsen av källspråkets position inom den litterära världsrepubliken och/eller prestige inom målkulturen. Ytterligare studier med mer omfattande material behövs dock för att pröva den teorins giltighet. Den här studien har tydligt visat att översättningsstrategierna i de studerade romanerna kan beskrivas som adekvansinriktade, men att adekvansinriktningen har olika nyanser i praktiken.

Litteratur

- Batchelor, Kathryn, 2018: Translation and Paratexts. London & New York: Routledge.
 Björkqvall, Anders, 2009: Den visuella texten. Multimodal analys i praktiken. Ord och stil 40. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
 Casanova, Pascale, 2004: The World Republic of Letters. (Öv. Malcolm B. Debevoise.) Cambridge: Harvard University Press.

- Chesterman, Andrew, 1997: *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: Benjamins.
- Dahlgren, Sölve, 2018: Maryse Condé får Den Nya Akademiens Litteraturpris 2018. <https://www.boktugg.se/2018/10/12/maryse-conde-far-den-nya-akademiens-litteraturpris-2018/> (tillgänglig 2022-06-30).
- Damrosch, David, 2013: *What is World Literature? I: Theo D’haen, César Domínguez & Mats Rosendahl Thomsen. (red.): World Literature. A Reader*. London & New York: Routledge. S. 198–205.
- Edfeldt, Chatarina, Falk, Erik, Hedberg, Andreas, Lindqvist, Yvonne, Schwartz, Cecilia & Tenngart, Paul, 2022: *Northern Crossings. Translation, Circulation and the Literary Semi-Periphery*. New York, London, Oxford, New Delhi & Sydney: Bloombury Academic.
- Es Van, Nicki & Heilbron, John, 2015: *Fiction from the Periphery: How Dutch Writers Enter the Field of English-Language Literature*. I: *Cultural Sociology* 9(3). S. 296–319.
- Even-Zohar, Itamar, 1990: *Polysystem Theory*. I: *Poetics Today*. The Porter Institute of Semiotics.
- Fennel, Laura, 2015: *Across Borders: Migrancy, Bilingualism and the Reconfiguration of Postcolonialism in Junot Díaz Fiction*. Master Thesis. English Studies, Lund University. Lund: Lunds universitet.
- Garis, Leslie, 1990: *Through West Indian Eyes*. I: *New York Times*. 7.10.1990. <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/97/10/19/home/kincaid-eyes.html> (tillgänglig 2023-05-25).
- Genette, Gerard, 1997: *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gonçalves, Mariana, 2019: – Antes do escritor, o tradutor. I: *Translation Matters* 1(1). S. 19–33.
- Grutman, Rainier, 2006: *Refraction and Recognition. Literary Multilingualism in Translation*. I: *Target* 18(1). S. 17–47.
- Hager Cohen, Leah, 2012: *Love Stories*. I: *The New York Times: Sunday Book Review*, 20.9.2012.
- Heilbron, Johan & Sapiro, Gisèle, 2007: *Outline for a Sociology of Translation: Current Issues and Future Prospects*. I: Michaela Wolf & Alexandra Fukari (red.): *Constructing a Sociology of Translation*. Amsterdam: John Benjamins. S. 93–107.
- Heilbron, Johan & Sapiro, Gisèle, 2008: *La traduction comme vecteur des échanges culturels internationaux*. I: Gisèle Sapiro (red.): *Translatio. Le marché de la traduction en France à l’heure de la mondialisation*. Paris: CNRS Éditions. S. 25–44.
- Helgesson, Stefan, 2022: *Väldslitteraturer – en inledning*. I: Stefan Helgesson (red.): *Väldslitteraturer. Kosmopolitisk och vernakulär dynamik. Slutrapport från ett forskningsprogram*. RJ:s skriftserie 25. Stockholm: Santérus förlag. S. 7–29.
- Huggan, Graham, 2001: *The Post-Colonial Exotic. Marketing the Margins*. New York: Routledge.
- Håkanson, Nils, 2021: *Dolda Gudar. En bok om allt som inte går förlorat i en översättning*. Stockholm: Nirstedt/Litteratur.

- Kress, Gunter & van Leeuwen, Theo, 1996: *Reading Images: the Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- Lennon, Brian, 2010: *In Babel's Shadow: Multilingual Literatures, Monolingual States*. Minneapolis: University Minnesota Press.
- Lewis, Philip, 2004: *The Measure of Translation Effects*. I: Lawrence Venuti (red.): *The Translation Studies Reader*. 2 uppl. London & New York: Routledge. S. 256–275.
- Lindqvist, Yvonne, 2002: *Översättning som social praktik*. Toni Morrison och Harlequinserien *Passion* på svenska. Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian Philology. New series. 26. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lindqvist, Yvonne, 2014: *Three Ways of Dressing the Naked Chef in Scandinavia*. I: B. J. Epstein (red.): *True North. Literary Translation in the Nordic Countries*. Cambridge: Cambridge Scholar Publishing. S. 210–237.
- Lindqvist, Yvonne, 2015: *Det skandinaviska översättningsfältet – finns det? I: Språk och stil NF 25*. S. 69–87.
- Lindqvist, Yvonne, 2016: *The Scandinavian Literary Translation Field from a Global Point of View – A Peripheral (Sub)field? I: Stefan Helgesson & Pieter Vermeulen (red.): Institutions of World Literature. Writing, Translation, Markets*. London & New York: Routledge. S. 174–187.
- Lindqvist, Yvonne, 2019: *Translation Bibliomigration. The Case of French Caribbean Literature in Sweden*. I: *Meta. International Journal for Translation Studies*. 64(3). S. 600–630.
- Meister, Lova, 2020: *Ansätser, principer och metoder. En introduktion till metodologi i översättningsvetenskap*. I: Elin Svahn & Lova Meister (red.): *Översättningsvetenskap i praktiken. Om översättningar, översättare och översättande*. Stockholm: Morfem förlag. S.15–40.
- Mälzer, Natalie, 2013. *Head or Legs? Shifts in Texts and Paratexts brought about by Agents of the Publishing Industry*. I: Hanne Jansen & Anna Wegener (red.): *Authorial and Editorial Voices in Translation 2: Editorial and Publishing Practices*. Quebec: Éditions québécoises de l'oeuvre. S. 153–176.
- Newmark, Peter, 1988: *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall International.
- Sommer, Doris, 2004: *Bilingual Aesthetics. A New Sentimental Education*. Durham & London: Duke University Press.
- Tahir-Gürçaglar, Sehnaz, 2011: *Paratexts*. I: Yves Gambier & Luc van Doorslaer (red.): *Handbook of Translation Studies Volume 2*. London & New York: John Benjamins. S. 113–116.
- Tenngart, Paul, 2022: *Översättning*. I: Stefan Helgesson. (red.): *Världslitteraturer. Kosmopolitisk och vernakulär dynamik. Slutrapport från ett forskningsprogram*. RJ:s skriftserie 25. Stockholm: Santérus förlag. S. 30–46.
- Torres, Lourdes, 2007: *In the Contact Zone: Code Switching Strategies by Latino/a Writers*. I: *Melus* 32(1). S. 75–96.
- Toury, Gideon, 2012: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.

UNESCO 2023: <https://www.unesco.org/xtrans/bsstatexp.aspx?crit1L=3&nTyp=min&topN=50> (tillgänglig 20230427).

Venuti, Lawrence, 1995: *The Translator's Invisibility – A History of Translation*. London & New York: Routledge.

Watts, Richard, 2005: *Packaging Post/Coloniality. The Manufacture of Literary Identity in the Francophone World*. New York, Toronto & Oxford: Lexington Books.

© 2024 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i
Creative Commons Erkännande-licensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))

Språk och stil: Tidskrift för svensk språkforskning, NF 33, 2023. ISSN: 1101-1165 E-ISSN: 2002-4010

Recensioner

Kautonen, Maria & Kuronen, Mikko, 2021: Uttalsinläring med fokus på svenska. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 860.) 216 s. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. ISSN 0039-6842, ISBN 978-951-583-550-5.

Brist på tidigare forskning om uttalsinläring och didaktisk kunskap om uttalsundervisning både i Finland och internationellt var utgångspunkten för ett forskningsprojekt, FOKUS (Fokus på uttalsinläring med svenska som mål- och källspråk), vid Jyväskylä universitet, Finland, under åren 2015–2019. Två av forskarna i projektet, Maria Kautonen och Mikko Kuronen, har nu publicerat en bok som visar på de mest framträdande resultaten inom projektet. Inte mindre än två doktorsavhandlingar (Kautonen 2019, Heinonen 2020), ett trettiotal vetenskapliga artiklar, ett par böcker och fem magisteruppsatser har publicerats utifrån kunskap som skapats med utgångspunkt i empiriska studier inom projektet. Svenska språket var i fokus för projektet, både svenska som andraspråk och svenskspråkigas inläring av finska, engelska och ryska. Studierna inom projektet ledde till ny kunskap om finlandssvenskt uttal, både som källspråk och som målspråk. I boken *Uttalsinläring med fokus på svenska* (Kautonen & Kuronen 2021) är svenska, både finlandssvenska och sverigesvenska, målspråk och finska det primära källspråket. De olika svenska varieteterna beskrivs noggrant och jämförelser görs med exempel för en god förståelse av de uttalsmässiga variationerna. I boken finns också exempel på sådant som utifrån empiriska studier kan leda till missförstånd i kommunikativa situationer. Författarna relaterar till begreppen förståelighet (eng. *intelligibility*) och begriplighet (eng. *comprehensibility*) som relevanta uttalsmål för andraspråksinlärare, inte i första hand ett inföddligt uttal. De tar upp flera utmaningar för att nå dessa uttalsmål på svenska i relation till att brytning, eller främmande accent, ofta kan relateras till inlärarens förstaspråk. Att tala målspråket med en brytning är nästan oundvikligt för de flesta vuxna andraspråksinlärare.

Boken består av tre övergripande delar: *Teoretisk bakgrund*, *Forskningsresultat om andraspråksuttal med fokus på svenska* samt *Pedagogiska implikationer och framtida forskningsinriktningar*. Inledningsvis ger Kautonen och Kuronen en introduktion utifrån att »[u]ttal är en grundläggande del av människans språkförmåga» (s. 15). De nämner också att studier om uttal ofta beskrivs utifrån såväl produktion som perception. Dessa beskrivningar innehåller uttalet av enstaka språkljud, vokaler och konsonanter, liksom prosodiska egenskaper som intonation, duration, rytm och taltempo. Här ges flera exempel på uttalsvariationer. Vokal- och konsonantuppsättning

<https://doi.org/10.61965/sos.33.2023.18964>

Språk och stil: Tidskrift för svensk språkforskning, NF 33, 2023. ISSN: 1101-1165 E-ISSN: 2002-4010

samt prosodi för de båda svenska varianterna förklaras och jämförs även kort med andra språk. Förutom att beskriva fonetiska och fonologiska likheter och skillnader mellan finlandssvenska och sverigesvenska lyfts även några av de tydligaste särdragen i regionala varieteter och dialekter av svenska fram, exempelvis västsvenska, skånska, norrländska och österbottniska. Här finns även en begreppsordlista för några av de mest centrala begrepp som används genomgående i boken. I löpande text översätts begrepp från svenska till både engelska och finska, vilket bidrar till ökad förståelse för de läsare som kanske är mera bekanta med de engelska begreppen. Som exempel kan nämnas ordet grundtonsfrekvens (f_0) (eng. *fundamental frequency*, fi. *perussävel*) (s. 25).

Jämförelser kan göras mellan inläring av uttal i första- och andraspråket, t.ex. perception, övning av artikulatoriska mönster och interaktion, men då en andraspråkstalarare redan behärskar ett eller flera språk karaktäriseras uttalsinläringen av att inlärarens behöver lära sig nya fonetiska och fonologiska system. Författarna hänvisar till teorin om inlärarespråk (Selinker 1972) och hur den kan förklara processer och transfer i utvecklingen av ett andraspråk där både förenklingar och övergeneraliseringar förekommer. Den första fasen av andraspråksinläringen innehåller flera uttalsfel som kan relateras till inlärarens förstaspråk, s.k. transfer. Den andra fasen, som de kallar tillägnandefasen, påminner på flera sätt om barns inläring och utveckling av sitt förstaspråk. I den tredje fasen dominerar målspråkliga drag (s. 75). Olika feltyper förekommer i inlärningsprocessen som påverkas av typologiska likheter och skillnader mellan målspråket och inlärarens förstaspråk och eventuellt andra språkkunskaper. Det finns flera teorier som ger förklaringar till utveckling och inläring av uttal på ett nytt språk. De teorier som omnämns är *kontrastiv analys* (Lado 1957), *markedness differential hypothesis* (Eckman 1977), *speech learning model* (Flege 1995), *perceptual assimilation model* (Best 1995) och *native language magnet* (Kuhl & Iversen 1995). Utifrån dessa teorier exemplifierar författarna några typiska svårigheter för finskspråkiga talare med olika målspråk och möjliga svårigheter hos finskspråkiga inlärare av finlandssvenskt och sverigesvenskt uttal. Allt detta är väl förankrat i empiriska studier.

Vidare tar författarna upp lyssnarperspektivet på främmande accent och olika uttalsdrag som kan leda till missförstånd och bidra till att uttalet inte är tillräckligt förståeligt och begripligt för lyssnare. I det här sammanhanget nämns att olika varieteter av språk kan ha olika status, vilket i sin tur kan medföra att lyssnare har olika uppfattningar om och attityder till språkliga varieteter. Författarna menar att oavsett vilken varietet talaren väljer att lära in är begriplighet och ett lyssnarvänligt uttal viktigare än att sträva efter att tala språket helt utan en främmande accent. Några studier om attityder till främmande accent hos svenska lyssnare lyfts fram men också att lyssnarens erfarenhet av att lyssna på främmande accenter har betydelse för bedömning av uttalet. Svenska lyssnare påverkas av både segmentella och prosodiska drag i uttalet. Segmentella avvikelser har stor betydelse för bedömning av främmande accent. Lyssnare har större tolerans mot tonala avvikelser jämfört med segmentella avvikelser vilket förklarar av att intonationen skiljer mellan olika dialekter och varieteter av svenska.

Förutom exempel utifrån resultat inom projektet nämns också internationella studier som tar upp faktorer som har betydelse för inläring av uttalet. Några fakto-

rer som nämns är startålder för inlärnigen (eng. *onset of acquisition*, fi. *oppimisen aloitusikä*), motivation samt inlärningsmiljö liksom formell undervisning. Det sistnämnda återkommer Kautonen och Kuronen till i slutet av boken där det nämns att explicit uttalsundervisning är det som har bäst positiv inverkan på utvecklingen av uttalet hos andraspråksinlärare, även om undervisningsmetoder varierar. Detta motiveras med att inläraren blir medveten om fonetiska och fonologiska drag i målspråket. Ett aktivt lyssnande på ljudstimuli tillsammans med fonetisk transkription, men utan ortografiskt stöd, visar sig ha en god effekt på uttalet. Ortografi kan ibland störa inlärnigen då bokstäver kan uttalas på olika sätt i finska och svenska.

I den andra delen av boken behandlas forskningsresultat om uttal i svenska som andraspråk, framför allt för inlärare med finska som förstaspråk. Här ges ett flertal intressanta exempel utifrån empiriska studier inom projektet. Tydliga redogörelser ges för skillnader i uttalet vid inlärnigen av de båda svenska varieteterna. Studierna visar att det ofta är en större utmaning för finskspråkiga att lära in sverigesvenska vokaler och konsonanter i jämförelse med att lära in dessa i den finlandssvenska varieteten. Det är framför allt den svenska u-vokalen, som i orden *hus* eller *djur*, liksom långa vokaler och sje-ljudet samt de svenska supradentalerna som vållar störst problem för inlärarna. När det gäller de prosodiska dragen är det, enligt studier av Heinonen (2019) och Kautonen (2018), företrädesvis satsbetoningen med variation av duration i betonade och obetonade stavelser som medför svårigheter. De svenska ordaccenterna tycks vara ett ganska krävande inlärningsmål som ofta orsakar problem för finskspråkiga inlärare av sverigesvenska. Beskrivningar av inlärningsprocesser förtydligas med figurer hämtade från publikationer utifrån flera studier inom projektet FOKUS.

I slutet av boken diskuterar Kautonen och Kuronen språkundervisningen i det finska skolsystemet. I läroplanerna läggs stor vikt vid kommunikativa färdigheter, men det finns en tradition att testa skriftliga färdigheter i högre grad än muntliga. Detta menar de beror på att det är en stor utmaning för lärare att bedöma muntliga färdigheter vid studentexamen och att lärare behöver mera utbildning om hur man undervisar och bedömer detta. Lärare behöver framför allt ta upp drag som påverkar begriplighet och förståelighet på svenska och nämner prosodiska drag som betoning på ord- och satsnivå, men även att språkljuden i målspråket har betydelse för lyssnarens upplevelse av främmande accent. En bedömningsmatris med ett antal uttalsdrag som kan bedömas separat presenteras som ett bra verktyg för lärare. Matrisen är kopplad till konkreta undervisningsmetoder och övningar för att träna olika uttalsdrag.

Kautonen och Kuronen har skrivit en bok som tidigare saknats med en särskild inriktning mot inlärnigen av svenska varieteter för talare av finska som källspråk. De ger en god översikt över fonetiska och fonologiska drag i de båda varieteterna med tydlig förankring i empiriska forskningsstudier huvudsakligen utifrån projektet FOKUS (Fokus på uttalsinlärnigen med svenska som mål- och källspråk). Resultaten kan användas som underlag för utveckling av uttalsundervisning och bedömning av uttal och kommunikativa färdigheter. Boken, som riktar sig till alla som är intresserade av uttal och uttalsinlärnigen, är ett värdefullt bidrag för att lyfta medvetenheten om uttalets betydelse även om mycket forskning återstår inom ämnet, inte minst i den svenska och den finländska kontexten.

Litteratur

- Best, Catherine T., 1995: A direct realist view of crosslanguage speech perception: I: Winifred Strange (red.): Speech perception and linguistic experience. Issues in cross-language research. Timonium: York Press. S. 171–204.
- Eckman, Fred R., 1977: Markedness and the contrastive analysis hypothesis. I: Language Learning 27(2). S. 315–330.
- Flege, James E., 1995: Second language speech learning. Theory, findings, and problems. I: Winifred Strange (red.): Speech perception and linguistic experience. Issues in cross-language research. Timonium: York Press. S. 233–277.
- Heinonen, Henna, 2020: Uttal och dess begriplighet i finskspråkiga gymnasisters L2-svenska. Doktorsavhandling. Jyväskylä: Jyväskylä universitet.
- Kautonen, Maria, 2019: Finskspråkiga inlärares uttal av finlandssvenska i fritt tal på olika färdighetsgrunder. Doktorsavhandling. Jyväskylä: Jyväskylä universitet.
- Kuhl, Patricia K. & Iverson, Paul, 1995: Linguistic experience and the “Perceptual Magnet Effect”. I: Winifred Strange (red.): Speech perception and linguistic experience. Issues in cross-language research. Timonium: York Press. S. 121–154.
- Lado, Robert, 1957: Linguistics across cultures. Ann Arb, MI: University of Michigan Press.
- Selinker, Larry, 1972: Interlanguage. I: IRAL International Review of Applied Linguistics in Language Teaching 10(1). S. 209–232.

Elisabeth Zetterholm

Kraft, Sanna, 2023: *Tala fram texten. När barn med läs- och skrivsvårigheter skriver med tal-till-text.* (Studier i nordisk språkvetenskap 44.) Diss. 246 s. Göteborg: Göteborgs universitet. ISSN 1652-3105, ISBN 978-91-8069-175-8.

Elever med dyslexi har som regel svårt att skriva. Ett svar på frågan om varför kan vi hämta från *the simple view of writing*. Denna modell gör gällande att *skrivande* = *transkription* × *innehåll* (Juel 1988). Problem med transkriptionsfärdigheter (t.ex. att grafiskt representera språkljud, att stava etc.), gör att innehållsdimensionen får lite utrymme. Hos unga skribenter (utan läs- och skrivsvårigheter) ser vi att transkriptionsfärdigheter i hög utsträckning predicerar textkvalitet; elever som har automatiserat att forma bokstäver, stava och generera grammatiska utsagor skriver bättre texter (Skar & Myhill 2022). Elever med dyslexi upplever också problem med exekutiva funktioner, det vill säga funktioner som är viktiga i den målrättade aktivitet skrivande är: en skribent måste kunna besluta sig för vad hen skall skriva, klara att hålla uppmärksamhet och jämföra sin text med sina föreställningar om önskad produkt (Graham 2021, Limpo & Olive 2021). Elever med dyslexi har svårigheter att organisera och integrera multipla processer, till exempel att rikta uppmärksamhet mot stavning och innehåll samtidigt. Och personer med dyslexi rapporterar i vuxen ålder att skrivande är en större belastning än läsning (Filipe 2021).

Tänk då om man kan sidsteppa ena halvan i skrivandets ekvation, för att frigöra kapacitet till innehållsgenerering och till att jonglera de många globala hänsyn som måste tas i skrivande. Detta undersökte Sanna Kraft, som disputerade den 16 juni 2023 med sammanläggningsavhandlingen *Tala fram texten. När barn med läs- och skrivsvårigheter skriver med tal-till-text*. Som framgår av titeln var fenomenet som stod i fokus för undersökningen elevers användning av tal-till-text-funktioner. Dessa har blivit vanliga och de flesta telefoner och ordbehandlingsprogram kan transkribera text som talats in i maskinvarans mikrofon. Avhandlingsprojektets övergripande syfte var att »bidra till ökade kunskaper om hur skrivredskapet tal-till-text på svenska kan medverka till att stötta elever med läs- och skrivsvårigheter i deras skrivande, för att denna kunskap i förlängningen ska ge dem en större möjlighet till deltagande i skriftspråkspraktiker» (s. 6). Syftet realiserades i fyra delundersökningar, som rapporteras i fyra artiklar. Totalt deltog 38 elever i 10–13-årsåldern, varav 33 medverkade på alla test. Av dessa hade 18 elever läs- och skrivsvårigheter och 15 inte. Kraft samlade in ett omfångsrikt material bestående av texter skrivna i tre modaliteter (muntligt, skriftligt, tal-till-text) och skrivprocessdata (tangentsbordslogg, skärm-inspelningar och observationer). Dessutom genomförde deltagande elever en mängd tester: stavningsförmåga, ortografisk avkodning, fonologisk avkodning, grammatisk språkförståelse, snabb åtkomst och benämning, semantisk ordförståelse och komplext verbalt arbetsminne.

I den första undersökningen (Kraft et al. 2019) studerades hur modalitet påverkade en rad textlingvistiska mått. Deltagarna (18 elever med läs- och skrivsvårigheter) författade tre texter: en muntlig och två skriftliga, varav en genom tal-till-text (dikterade texter). Kraft och hennes kollegor antog att de dikterade texterna skulle ha högre lexikal diversitet, högre lexikal densitet och större andel långord än både

mundliga texter och texter skrivna på tangentbord. Som stöd för hypotesen hänvisade forskarna till tidigare studier som visat att icke-automatiserade transkriptionsfärdigheter tar stor kognitiv kapacitet i anspråk. Denna kapacitet kunde i dikteringsvillkoret frigöras till innehållsgenerering. I studien fungerade de nämnda textlingvistiska måtten samt textlängd som indikation för innehåll. Man mätte också stavfel för att utforska de icke-perfekta tal-till-text-verktygen (programvaran uppfattar inte alltid korrekt ord). Resultaten visade att modalitet inte spelade roll för lexikal diversitet, men att det var signifikanta skillnader mellan muntlig och skriven text (dikterad eller tangentbordsskriven) i fråga om lexikal densitet och andel långord. Vidare noterade man signifikanta skillnader i andel stavfel mellan dikterad och tangentbordsskriven text, där andelen var högst i de senare. Det var inga signifikanta skillnader i textlängd. Forskarna avslutade sin undersökning med att man inte fann de stora skillnader mellan dikterad och tangentbordsskriven text som man trott, något man bland annat förklarar med dikteringsverktyget; att tala till text kräver också kognitiv kapacitet och även om eleven inte måste stava ord själv måste hen granska den tillblivande texten och korrigera datorns felaktiga transkriptioner.

Den andra undersökningen (Kraft et al. 2023) syftade till att utforska skrivprocessen vid användning av tal-till-text för elever med ($n = 16$) och utan ($n = 12$) läs- och skrivsvårigheter. Forskarna samlade in data från elevers skrivprocess när de dikterade text för att undersöka om grupperna med elever med och utan läs- och skrivsvårigheter skiljde sig åt i fråga om *burst-längd* (antalet ord som producerades mellan två distinkta pauser), *burst-korrekthet* (antalet korrekta ord i en burst), produktionshastighet (antalet ord i texten/antalet minuter det tog att producera den) och korrigerings-strategi under text-till-tal-villkoret (t.ex. repetera ord med samma burst-längd, repetera ord med förändrad burst-längd, skriva ordet med tangentbord). I analyserna kontrollerade man vidare för elevers arbetsminneskapacitet, deras dikteringsförmåga, stavningsförmåga och avkodningsförmåga. Resultaten visade att eleverna (oavsett grupp) oftast genererade ett-ords-burst och samtidigt att detta var minst effektivt, eftersom programvaran hade svårt att uppfatta ordet utan stöd i andra ord. För att rätta fel som datorn gjort var det mest framgångsrikt att använda tangentbordet. Upprepade försök att diktera ord på nytt var som regel fruktlösa. Burst-längd kunde inte relateras till någon av kontrollvariablerna och överlag visade analyserna inga signifikanta skillnader med tanke på burst-korrekthet, produktionshastighet och korrigerings-strategi mellan grupperna av elever. Även om forskarna inte inkluderade absoluta mått på textkvalitet i undersökningen kan man betrakta resultaten som lovande; frånvaron av skillnader mellan elever med och utan läs- och skrivsvårigheter kan indikera att dikteringsverktyg har potential att hjälpa elever som inte utvecklat transkriptionsfärdigheter på samma nivå som jämnåriga elever.

Den tredje studien (Kraft 2023) syftade till att vidare utforska konsekvenser av att diktera text. Liksom i den andra undersökningen ingick elever med ($n = 16$) och utan ($n = 12$) läs- och skrivsvårigheter, och liksom tidigare producerade elever text med hjälp av tal-till-text-teknologi. I denna undersökning producerade eleverna också text med hjälp av tangentbord. Analysen fokuserade i huvudsak på revisioner, vilka de var och hur de skiljde sig åt mellan villkor och grupper, men också på textkvalitet (se mer i avsnittet om den fjärde undersökningen). Kraft undersökte materialet med hjälp av

en katalog av revisionskategorier med två huvudkategorier: ytrevisioner (t.ex. skrivfel, dikteringsfel) och meningsrelaterade revisioner (som att byta eller bygga ut innehåll). Överlag genomförde bägge grupper fler revisioner i text-till-tal-villkoret och detta var särskilt utmärkande för ytrevisioner. Vidare noterade Kraft att elever i bägge grupper lämnade in texter med färre fel i text-till-tal-villkoret än de gjorde i tangentbordsvillkoret. Kraft kartlade också vilka typer av fel som förorsakades av mjukvara, exempelvis särskrivning eller att mjukvaran skrev ett annat ord än det eleven tänkt sig, vilket är viktiga hänsyn att ta om tal-till-text skall implementeras i klassrum.

Den fjärde undersökningen i avhandlingen består av det opublicerade manuskriptet *Contribution of cognitive and linguistic abilities to text quality when children compose with STT and keyboard*. I undersökningen deltog 33 elever (18 med läs- och skrivsvårigheter, 15 utan) och forskarna genomförde analyser för att identifiera variabler som samvarierade med textkvalitet. Åter tog man utgångspunkt i texter skrivna i två villkor: text-till-tal och tangentbord. I tangentbordsvillkoret skrev elever utan läs- och skrivsvårigheter signifikant bättre texter än elever med läs- och skrivsvårigheter. Mer viktigt var dock att forskarna kunde belägga att olika variabler samvarierade med textkvalitet beroende på villkor. Man såg att i tangentbordsvillkoret korrelerade stavning, ordavkodning, non-ordavkodning och tangentbordsfärdigheter positivt med textkvalitet, medan stavning, non-ord, arbetsminne, semantisk expressiv förmåga, snabb benämning och dikteringsfärdighet korrelerade positivt med textkvalitet i text-till-tal-villkoret. Med andra ord fann forskarna ett empiriskt stöd för att de två villkoren innebar olika kognitiva processer och ställde olika kognitiva krav.

Kan man sidsteppa ena halvan i skrivandets ekvation? Nja. Som Kraft (s. 95) påpekar: tal-till-text-verktyg kan ha goda förutsättningar att underlätta transkriptionsaspekten av skrivande, men de kommer inte utan sina egna problem. Och fram till dess att dikteringsverktygen klarar av att uppfatta alla ord korrekt krävs också tålmod och kunskaper nog för att läsa och revidera tillbliven text i jakt på nödvändiga ytrevisioner. Ur ett forskningsperspektiv pekar Krafts avhandling på att skrivforskare som skall studera konsekvenser av elevers interaktion med skrivredskap gör klokt i att studera både process och produkt. Processen för att skaffa detaljerad kunskap om vilka relativa utmaningar och vinster som är förbundna med olika redskap, och produkten för att studera om redskapen i sig påverkar kvaliteten i texterna. Framtida forskning bör antagligen också fokusera på hur hjälpmedel som dikteringsverktyg kan påverka elevers motivation och identitet. Kanske har de förutsättningar att få elever att känna ägandeskap över texter, och inte huvudsakligen missmod över skrivandets tekniska sidor:

Just motivation i förhållande till redskap som kan underlätta är en av de frågor som jag anser är av störst betydelse att utforska vidare. I ett samtal som skedde utanför manus kommenterade jag att jag förstod att det var irriterande att behöva ägna så mycket tid åt att rätta på grund av att tal-till-textredskapet skrev fel så ofta. Denna kommentar gav jag efter att jag hört en ljudlig suck från en av eleverna, varpå hen svarade att det inte alls är jobbigt att rätta eftersom »det är inte jag som har gjort fel». (Kraft 2023 s. 87)

Sanna Krafts avhandling är läsvärd för att den presenterar ny kunskap från minutiöst utformade undersökningar. Som ett exempel på detta kan inklusionskriterierna nämnas. I stället för att godtyckligt rekrytera elever som fått dyslexidiagnos genomförde forskarteamet egna undersökningar med standardiserade verktyg för att fånga upp elever som hade resultat långt under genomsnittet för sin åldersgrupp. Tydligt definierade grupper ökar chansen att generalisera resultaten med precision. Kraft och hennes kollegor inkluderade i samtliga undersökningar inte bara relevanta utfallsmått, men också betydelsefulla kontrollvariabler, som arbetsminneskapacitet och dikteringsförmåga. Samtidigt innebär ett stort testbatteri minskade möjligheter att inkludera många deltagare. Dessutom kan man tänka sig att barn med läs- och skrivsvårigheter möjligen reserverar sig inför att delta i ett forskningsprojekt om skrivande. All ära till eleverna som deltog och till Kraft som på ett förtjänstfullt sätt måste ha skapat trygga ramar för deltagande elever; annars skulle långt färre ha genomfört alla test. Jag nämner det omfattande testbatteriet och antagandet att det var svårt att rekrytera deltagare till projektet eftersom en liten grupp informanter tvivelsutan riskerar en undersökning med för liten statistisk styrka. Annorlunda uttryckt innebär få deltagare att skillnaderna mellan grupper måste vara himmelsvida för att resultaten skall bli statistiskt signifikanta. I Krafts undersökningar var många av resultaten icke-signifikanta och därmed kanske mindre tydliga för eller mot skrivredskap än vad forskarna hade hoppats på. Statistiskt underfinansierade undersökningar, alltså undersökningar som har för liten statistisk styrka, leder emellertid inte sällan till dylika resultat och hellre än att acceptera dem som etablerad sanning gör man klokt i att fortsätta undersöka saken. Helst med större antal deltagare.

Det finns förhållandevis få skandinaviska kognitivt orienterade undersökningar av skrivande hos barn med och utan läs- och skrivsvårigheter. Vi kan därför hoppas att Kraft och hennes kollegor fortsätter att leverera välde signerade undersökningar utifrån just detta perspektiv.

Litteratur

- Filipe, Marisa, 2021: How Do Executive Functions Issues Affect Writing in Students with Neurodevelopmental Disorders? I: Teresa Limpo & Thierry Olive (red.): Executive Functions and Writing. Oxford: Oxford University Press. S. 160–180.
- Graham, Steve, 2021: Executive Control and the Writer(s)-Within-Community Model. I: Teresa Limpo & Thierry Olive (red.): Executive Functions and Writing. Oxford: Oxford University Press. S. 38–76.
- Juel, Connie, 1988: Learning to read and write: A longitudinal study of 54 children from first through fourth grades. I: Journal of Educational Psychology 80(4). S. 437–447.
- Kraft, Sanna, 2023: Revisions in written composition: Introducing speech-to-text to children with reading and writing difficulties. I: Frontiers in Education 8, 1133930.

- Kraft, Sanna, Rønneberg, Vibeke, Rack, John, Thurfjell, Fredrik & Wengelin, Åsa, 2023: Exploring transcription processes when children with and without reading and writing difficulties produce written text using speech recognition. I: *L1-Educational Studies in Language and Literature* 23. S. 1–28.
- Kraft, Sanna, Thurfjell, Fredrik, Rack, John & Wengelin, Åsa, 2019: Lexikala analyser av muntlig, tangentbordsskriven och dikterad text producerad av barn med stavningssvårigheter. I: *Nordic Journal of Literacy Research* 5(3). S. 102–122.
- Limpo, Teresa, & Olive, Thierry, 2021: Why Should We Be Looking at the Relationship Between Executive Functions and Writing? I: Teresa Limpo & Thierry Olive (red.): *Executive Functions and Writing*. Oxford: Oxford University Press. S. 3–14.
- Skar, Gustaf B. & Myhill, Debra, 2022: Utforskning av perspektiver på tidlig skrivutveckling. I: Kari-Anne B. Næss & Hilde Hofslundsengen (red.), *Skrivutveckling og skrivevansker*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk. S. 15–33.

Gustaf B. Skar

© 2024 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i
Creative Commons Erkännande-licensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))

Lind Palicki, Lena & Svensson, Anders, 2023: *Viktig svenska*. Alla dom där språkfrågorna. Stockholm: Norstedts. 271 s. ISBN 978-91-1312-332-5.

Svensk språkvård har under många år huvudsakligen varit en angelägenhet för institutioner och myndigheter. Under det senaste seklet har till exempel de två viktigaste verken – Erik Wellanders *Riktig svenska* (1939; sista upplagan 1973) och *Språkriktighetsboken* (2005) – båda tillkommit på initiativ av väletablerade språkvårdsaktörer: Svenska Akademien och Svenska språknämnden. Under 2023 kom emellertid en bok som gör anspråk på att vara en riksläkare för det vårdade skriftspråket utan att vara direkt relaterad till någon sådan organisation. Det är Lena Lind Palicki, universitetslektor i svenska vid Stockholms universitet, och Anders Svensson, redaktör för *Språktidningen*, som ligger bakom *Viktig svenska*. Författarnas fria ställning framträder ganska tydligt i texten, i det att diskussionerna är påfallande lediga och lättlästa, och hållningen progressivare och mer antiauktoritär än i den samtidigt utkomna *Språkrådet rekommenderar* (Bylin & Melander 2023). I det följande ska vi främst hålla oss till *Viktig svenska*, men vi kommer att dra paralleller med *Språkrådet rekommenderar* i vissa fall; det verket har för övrigt recenserats av bland annat Westerlund (2023).

Viktig svenska har getts ut av Norstedts förlag, och omfattar omkring 250 sidor löptext. Boken inleds med en resonerande diskussion om språk och språkvård, varvid bland annat Erik Wellanders gärning som språkvårdare framhålls. Samtidigt understryker författarna »att vi i mycket lever i ett annat språksamhälle än på Wellanders tid» (s. 11) och lyfter fram det nutida samhällets erkännande och acceptans av flerspråkighet, och de nya kanaler för skriftlig kommunikation som har tillkommit. Dessutom nämns språkvariation som kan vara avsiktlig, det vill säga att en del skribenter har en specifik agenda och kanske föredrar att använda uttryck med politisk laddning i stället för det traditionella, neutrala språkbruket. Målbilden som ligger bakom råden i boken är ett skriftspråk som är »lätt att lära, lätt att använda och lätt att förstå» (s. 11) och dessutom korrekt (s. 13). Att det finns andra bevekelsegrunder än dessa framkommer emellertid på flera ställen i boken, vilket vi återkommer till nedan.

De resterande delarna av boken består av sju (onummerade) tematiska kapitel där olika språkfrågor dryftas i 60 olika avsnitt samt ett kort avslutande kapitel med titeln »Bli din egen språkvårdare». Likheten i disposition med *Språkrådet rekommenderar* är stor – också i det verket följs introduktionen av onummerade tematiska kapitel, som i sin tur är uppdelade i diskussioner av enskilda språkvårdsfrågor. Man kan notera att detta i sin tur är precis samma upplägg som i *Språkriktighetsboken*, som kanhända har fått fungera som mall för båda de nya böckerna.

Det finns alltså sju teman i *Viktig svenska*. De är:

- talspråket
- skriftspråket
- inlånade ord och uttryck
- klassiska språkvårdsfrågor
- olika typer av förändringar (under titeln »Språk på glid»)

- pronomen
- benämning av människor, inkludering och könsneutralt språk.

Att dessa sju kategorier överlappar är självklart. Diskussionen om *våran/eran*, som är placerad i kapitlet om pronomen, kunde nog lika gärna ha hanterats i kapitlet om talspråk eller om klassiska språkrådsfrågor, och likaså hade förmodligen avsnittet om svordomar (nu i »Språk på glid») kunnat stå vid diskussionen om förstärkningsord i talspråksavsnittet.

De olika avsnitt där språkråden behandlas och förmedlas är uppbyggda på ett liknande sätt genom hela boken. Först ges en bakgrund, av varierande omfattning, och därefter presenteras ett råd. Det är uppenbart att författarna har vinnlagt sig om att i största möjliga utsträckning göra bakgrunden både aktuell och medryckande. Till exempel inleds avsnittet om utländska namn med en hänvisning till Rysslands invasion av Ukraina, och avsnittet om *var/vart/vars* börjar med en fingerad dialog (s. 119):

En stressad resenär springer in på Nils Ericsonterminalen i Göteborg och söker efter rätt hållplats:

- Ursäkta, vart går bussen till Mölnlycke?
- Till Mölnlycke, såklart!

Detta stilistiska grepp fungerar bra, och det är kanske också detta ganska lediga förhållningssätt som är den största skillnaden gentemot *Språkriktighetsboken* och *Språkrådet rekommenderar*. För läsaren blir det tydligt att det inte är en myndighet som yttrar sig, och detta visar sig också i de råd som ges, och kanske framförallt i hur de ges. I de allra flesta fall stämmer råden i *Viktig svenska* sakligt sett överens med *Språkrådet rekommenderar*, men de är i regel kortare och enklare. Exempelvis nämner båda böckerna att ordet *drygt* ofta missförstås, och att *lite mer än* kan vara ett bättre alternativ. Men *Viktig svenska* förmedlar detta på ett enkelt sätt i tre meningar på fyra rader (s. 167), medan *Språkrådet rekommenderar* gör en liten utredning på 13 rader (s. 90–91). I de fall råden skiljer sig åt tar *Viktig svenska* genomgående större hänsyn till pågående förändringar – i exemplet med *drygt* menar *Språkrådet rekommenderar* att *drygt* trots allt bör användas i formell text »eftersom en majoritet i språksamfundet fortfarande anser att *drygt* har den etablerade betydelsen 'lite mer än'» (s. 90).

Med utgångspunkt i att många språkbrukare ofta söker enkla råd när de stöter på ett språkligt problem kunde råden eventuellt ha fått inleda respektive avsnitt. Nu är de i stället placerade efter ett utredande textparti. Till exempel omfattar avsnittet om det (föregivet) artiga *ni* omkring åtta textsidor före rekommendationen (s. 199–207). Bakgrunden är visserligen intressant, men den som vill ha ett snabbt råd skulle förmodligen uppskatta att få det serverat direkt, på ett kort och kärnfullt sätt.

Vi nämnde ovan att *Viktig svenska* framhåller att ett bra svenskt skriftspråk ska vara enkelt, begripligt och korrekt. Några av de råd som förmedlas visar dock att också språklig medvetenhet ses som eftersträvansvärt. Det handlar om att undvika ord och uttryck som dels kan störa någon, dels kan kränka någon.

Språkliga störningsmoment utgörs av kontaminationer (s. 150) och annat där det finns en äldre, traditionell form och en nyare (som *komma till bukt med*). I sådana fall framhåller *Viktig svenska* att det är viktigt att känna till att till exempel *björntjänster* och *krokodiltårar* (s. 152) inte är positivt laddade ord, ursprungligen, men att en del språkbrukare ändå tolkar dem så. Därför kan det vara lämpligt att undvika dessa ord för att inte riskera att bli missförstådd.

Också när det gäller *hen* ska man vara uppmärksam på att ordet kan »väcka ilska och irritation» (s. 191), men det finns givetvis andra skäl till detta. I temat om könsneutralt språk och språklig inkludering (s. 223–248) behandlas känsliga frågor som rör ord som *brukare*, *tiggare* och *lapp*. Det så kallade n-ordet nämns dock inte – förmodligen för att den debatten ses som helt avslutad. Också benämningar som rör köns-tillhörighet diskuteras. Vår uppfattning är att *Viktig svenska* (och för den delen också *Språkrådet rekommenderar*) diskuterar dessa frågor på ett klokt och välvägt sätt. Båda verken rekommenderar ett könsneutralt språk, men samtidigt understryker de att språkvården inte kan ge enkla råd när det gäller vissa frågor, av olika skäl. Ofta står flera språkpolitiska intressen mot varandra, och språkliga tendenser kan omvandlas till faktiska förändringar på kort tid – just nu verkar till exempel ordet *indian* vara på väg mot en alltmer negativ laddning. I det allra sista numret av tidskriften *Språkvård* (Lindgren 2007 s. 2) meddelas att »på svenska har *indian* inte några negativa konnotationer», medan ISOF nu menar att »Ordet *indian* kan numera uppfattas som stötande» (ISOF 2023). Möjligen kunde man önska att råden i *Viktig svenska* skulle uppmana till viss förståelse för språkbrukare som använder äldre uttryck som numera kan uppfattas som olämpliga – inte av illvilja, utan för att de står utanför den moderna språkpolitiska diskursen.

Ett belysande exempel på hur även rutinerade språkvårdsaktörer kan hamna fel är kapitlet om det könsneutrala *en*. Det har rubriken: *En – feminismens framfart eller lantisarnas återkomst?* (s. 195). Vi uppfattar ordet *lantis* som nedsättande, och den etiketten får ordet också i *Svensk ordbok*. Vi förmodar att *lantis* är ett ord som möjligen är neutralt i Stockholmsområdet, men den majoritet av Sveriges befolkning som inte bor där har en annan uppfattning. Att Lena Lind Palicki och Anders Svensson använder ordet visar hur svårt det kan vara att värdera sitt eget språkbruk och att alltid vara medveten om vilka signaler olika ord förmedlar.

På flera ställen framkommer det att *Viktig svenska* är tämligen progressiv. Man ger råd till skribenter som vill vara »djärva» (s. 132), »radikala» (s. 229, 232) och »gå i bräsch» (s. 194), och menar att »Det gäller att hänga med i arbetsmarknadens språkliga förändringar» (s. 157). I de fall då man kan välja mellan ett traditionellt och ett modernt uttryck ställer sig *Viktig svenska* alltid på nyhetens sida och bejakar (pågående) språkförändring, med utgångspunkten att makten över språket ligger hos språkbrukarna:

I slutändan ligger makten över vad som betraktas som korrekt alltid hos alla språkbrukare tillsammans. När auktoriteter som Språkrådet och SAOL blir överkörda av folkets uppfattning har dom inga maktmedel att ta till. För att inte framstå som dinosaurier ändrar dom så småningom sina rekommendationer. (s. 14)

Trots denna hållning ger *Viktig svenska* alltså i regel samma råd som *Språkrådet rekommenderar*. Den mest iögonfallande skillnaden är rådet att skriva *dom*, och det konsekventa bruket av denna skriftspråksform som både pronomen och bestämd artikel. I *Viktig svenska* heter det alltså *dom som gjorde detta val* (s. 211) och *dom bakomliggande orsakerna* (sid. 10). Användningen av *dom* signaleras faktiskt redan på bokens omslag, där man läser att boken handlar om *Alla dom där språkfrågorna*. Bruket går stick i stäv med Språkrådets rekommendation att enbart använda *dom* »i texter med ett generellt vardagsnära stilläge och för att återge talspråk» (Bylin & Melander 2023 s. 174). Lena Lind Palicki har sedan boken utkom blivit chef för Språkrådet och man kan anta att det nu förekommer en del diskussioner om såväl *dom* som om andra frågor inom myndigheten.

Medan *Språkrådet rekommenderar* uttryckligen vänder sig till skribenter som vill producera en neutral standardskriftsvenska som är gångbar i alla offentliga sammanhang, är målgruppen för *Viktig svenska* inte lika tydlig. I kapitlet *I begynnelsen var talet* (s. 17–38) behandlas en del talspråkliga frågor, som till exempel assimilationer och diskurspartiklar, vilket indikerar att råden inte bara berör skriftspråket. Här och på andra ställen framkommer det emellertid att *Viktig svenska* främst vill beskriva vilken språklig variation som finns, och vilken effekt språkliga varianter kan ge i olika sammanhang. Man ger alltså språkbrukaren möjligheten att göra ett informerat val mellan ett traditionellt, neutralt språkbruk och ett mer värdeladdat. Budskapet är: välj ett talspråkligt, radikalt eller politiskt färgat uttryck om du vill – men var beredd på konsekvenserna! Genom att ge den typen av rekommendationer positionerar sig *Viktig svenska* delvis som en motvikt till de etablerade språkvårdsauktoriteterna. Författarna ger sig därmed ut på en ganska svår balansgång. Man vill med boken förstås fungera som en funktionell språkrådgivare i det nutida svenska språklandskapet, men alltför djärva råd skulle kunna innebära att läsaren i slutändan ändå måste vända sig till de mer traditionella normkällorna. Tack vare tydliga, förklarande kommentarer i de fall man avviker från exempelvis *Språkrådet rekommenderar* lyckas man ändå förtjänstfullt undvika sådana potentiella fallgropar.

Viktig svenska verkar alltså mena att en god skribent inte bara ska skriva enkelt, begripligt och korrekt. Man bör också ta del av aktuella språkdiskussioner, och vara medveten om vilka uttryck som håller på att förändras, vilka som kan vara stötande och/eller olämpliga, och vilka som är politiskt laddade. Detta är en rimlig hållning för alla som dagligen sysslar med sakprosaskrivande, men många gör inte det och måste ändå få yttra sig i samhället, genom till exempel insändare. Det är viktigt att språkvården i sådana fall inte blir ett repressivt verktyg.

Viktig svenska är en innehållsrik bok. Den är också läsarvänlig och entusiasmerande, och man får lätt uppfattningen att skrivarbetet har varit roligt. Den är vidare lättanvänd, eftersom den (till skillnad från *Språkrådet rekommenderar*) har ett register där man kan slå upp det man letar efter. För den som söker råd i knepiga språkfrågor är *Viktig svenska* en värdefull resurs, som dessutom är fullt tillräcklig för de flesta skribenter; den fyller i princip samma funktion som *Språkriktighetsboken*, som med bara 18 år på nacken redan framstår som föråldrad. Boken fungerar också som en pendang

och kontrast till *Språkrådet rekommenderar*, och kommer säkerligen att spela en central roll i framtida språkvårdsdiskussioner.

Litteratur

- Bylin, Maria & Melander, Björn (red.), 2023: *Språkrådet rekommenderar*. Stockholm: Institutet för språk och folkminnen.
- ISOF, 2023. Är ordet *indian* olämpligt? Frågelådan i svenska. Institutet för språk och folkminnen. Tillgänglig på <https://frageladan.isof.se/visasvar.py?svar=79702>. [Kontrollerad 2023-11-24.]
- Lindgren, Birgitta, 2007: Indian politiskt korrekt? I: *Språkvård* 2007(2). S. 22.
- Wellander, Erik, 1939: *Riktig svenska*. Norstedts: Stockholm.
- Westerlund, Anders, 2023: Språkvårdsprinciper och språkvårdsråd. *Arena: medlemsblad för Svenska modersmåsläraryöreningen i Finland* 23(1). S. 35–38.

Henrik Rosenkvist & Linnéa Bäckström

Nilsson, Pär, 2023: Lexikal betydelseutveckling i teori och praktik: En analys av fem definitionsformler i Svenska Akademiens ordbok och de semantiska förändringsmekanismer som de beskriver. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A 84.) Diss. 301 s. Lund: Lunds universitet. ISSN 0347-8971, ISBN 978-91-89415-75-1.

I sin avhandling undersöker Pär Nilsson hur utvecklingen av lexikal betydelse skildras genom fem olika s.k. *definitionsformler* i Sveriges största ordbok, *Ordbok över svenska språket*, utgiven av Svenska Akademien (SAOB). Ordboken skildrar det svenska ordförrådets utveckling från 1521 fram till idag och kan klassificeras som en diakron samtidsordbok. Första bandet utkom 1898 och hela verket beräknas vara färdigt 2023. Då påbörjas den andra, helt digitala, upplagan.

Någon utförlig lingvistisk analys av ordbokens viktigaste funktion – den semantiska beskrivningen – har hittills inte genomförts. Nilssons avhandling är därmed ett välkommet bidrag till forskningen om lexikografi inte minst genom sin semantiska infallsvinkel. Nilsson är själv redaktör på SAOB och har i sitt arbete lagt märke till betydelsebeskrivningens stora likheter med semantisk beskrivning ur ett kognitivt perspektiv. Han vill därför undersöka de likheter han tycker sig se mellan SAOB:s kronologiskt upprättade betydelsesträd och semantisk beskrivning ur ett kognitivt perspektiv. Syftet med avhandlingen är därför »att bedöma hur relevant och konsekvent SAOB:s analys- och beskrivningsmetod är idag, ur ett teoretiskt perspektiv» (Nilsson 2023:20). Syftet konkretiseras i fem forskningsfrågor:

1. Vilket slag av betydelseutvecklingsmekanism föreligger?
2. Vilken roll spelar abstraktionsgraden?
3. Finns det en typisk position i ordbokens hierarkiska struktur för de etiketterande betydelseerna i SAOB och, i så fall, vilken är den?
4. Hur och när modifieras eller kombineras de aktuella formelerna med andra definitionsformler?
5. Kan de aktuella formelförsedda användningarna kopplas till särskilda ordklasser?

Materialet som undersöks uppgår till 300 betydelseenheter per definitionsformel, vilket betyder att 1 500 betydelseenheter analyserats. Alla betydelse som excerperats är förtecknade i en bilaga, vilket gör dem enkla att hitta. Nilsson tillhandahåller också en detaljerad analysmall som tillsammans med bilagan gör att man (förhållandevis) enkelt kan följa hans analyser. Resultatkapitlet är uppdelat i fem underavsnitt där undersökningarna av materialet redovisas med utgångspunkt i de olika forskningsfrågorna.

Valet att analysera SAOB:s betydelsebeskrivning med en kognitiv teoribildning är intressant. SAOB:s betydelsebeskrivning grundas i excerpering av autentiskt skrivet språk och den gradvisa förändring av betydelseerna i artiklarna skildrar ett verkligt språkbruk, vilket stämmer med grundstenarna i kognitiv semantik. Men det finns också problem med att tillämpa kognitiv semantik inom lexikografisk verksamhet. En

lexikograf har behov av att kunna avgränsa betydelser gentemot varandra, dels i själva betydelseanalysen, dels i utformningen av ordbokens artikelstruktur. Eftersom det inom kognitiv semantik antas att betydelser är dynamiska utan skarpa åtskillnader blir diskrepans mellan teorin och lexikografisk praktik kanske den generellt sett intressantaste frågan för avhandlingen: Kan man utnyttja en kognitiv teoribildning i praktiskt lexikografiskt arbete?

Ur ett kognitivt perspektiv är det traditionella lexikografiska definitionsformatet i form av nödvändiga och tillräckliga kriterier otillräckligt för att kunna fånga den dynamiska betydelsen hos ett begrepp. I stället arbetar man med *kategorier* som uppställs runt en central *prototyp*, till vilken övriga kategorimedlemmar relateras med en gradvis avtagande centralitet. Kategorin övergår successivt i andra, besläktade, kategorier. Nilsson har noterat likheten mellan prototypeteori och SAOB:s betydelsebeskrivningar genom att prototypen kan sägas motsvara grundbetydelsen för ett begrepp och de övriga kategorimedlemmarna olika underbetydelser.

Det viktigaste begreppet i avhandlingen är *domänen*. En domän kan kort beskrivas som en enhet där begrepp för encyklopedisk kunskap grupperats och strukturerats efter samhörighet: »A coherent area of conceptualization relative to which semantic units may be characterized». (Langacker 1987:488). När betydelser förändras kan de förskjutas inom och mellan domäner. Eftersom Nilsson vill beskriva hur SAOB uttrycker polysema betydelserelationer och den språkliga förändring de baseras på, utnyttjar han den vedertagna indelningen av polysemi i *likhet* (som ofta uttrycks i metaforer), *närhet* (som ofta uttrycks i metonymier) och *generalisering* (som ofta uttrycks med överordning). *Specialisering* undersöks inte. Domänbegreppet är därmed centralt i analyserna av de olika betydelserelationerna, genom att förändringar av betydelserna antas kunna förklaras genom förflyttningar inom eller mellan olika domäner där den ursprungliga källdomänen kan vara mer konkret än måldomänen. Grundläggande konceptuella metaforer av typen UPP ÄR BRA MEN NED ÄR DÅLIGT (*Räntan steg men ekonomin sjönk till botten*) ligger till grund för hur betydelser kan *mappas* från en domän till annan, t.ex. från konkret till abstrakt. Metonymier anses däremot hålla sig inom samma domän men med förändrade relationer. Exempelvis kan en del av ett begrepp få stå för hela begreppet (*Har du läst den senaste Östergren?*) där författarnamnet får representera själva boken. Också domänerna har suddiga gränser och övergår graduellt i varandra, vilket anses spegla människans kognitivt baserade språkförmåga. De gradvisa övergångarna mellan domäner medför att metaforer kan ha metonymier som upphov. Metaforer och metonymier kan också blandas i samma yttrande, (*fånga någons öra*) där *fånga* är metaforiskt och *någons öra* är metonymiskt för *uppmärksamhet*. Av denna anledning använder Nilsson också begreppet *metaftonymi*.

För att kunna jämföra betydelsebeskrivningen i SAOB och annat material utnyttjar Nilsson den modell över *meningspotentialer* som ges av Norén och Linell (2006) och som bygger på att betydelser är hårt pragmatiskt kopplade till den kontext i vilken de används i all typ av interaktion.

I den första delundersökningen i resultatkapitlet behandlas vilket slag av betydelseutvecklingsmekanism som ligger bakom de fem definitionsformlerna. Dessa ska uttol-

kas på följande sätt: (bild.) *bildlig*; (oeg.) *oegentlig*; (utv.) *utvidgad*; (allm.) *allmänare* och (överf.) *överförd* betydelse. *Speciellare/inskränkare* betydelse, som också förekommer i SAOB, tas inte upp med motiveringen att definitionsformeln förekommer med få exempel.

Resultaten visar att *bildlig* och *oegentlig* användning mest används om metaforer och metonymier. Bakom *oegentlig* användning döljer sig också kombinerade processer av metafor och generalisering; något som Nilsson med en egen term benämner *metaferralisering*. *Utvidgad* och *allmänare* användning har, inte oväntat, *generaliseringar* som vanligaste process. Den enda formel som redaktionen medvetet förändrat över tid är den som kallas *överförd*. Formeln används för en särskild typ av metonymi där ett adjektiv uttrycker en egenskap som tillskrivs ett substantiv som egentligen inte kan ha egenskapen i fråga (*ett vänligt brev*). Här är det egentligen avsändaren och inte brevet som har egenskapen att vara vänlig.

I den andra delundersökningen studeras abstraktionsgraden hos härledda betydelser. Här utnyttjar Nilsson begreppet *bildlighetsstyrka* för att resonera om graden av bildlighet hos ett visst uttryck. Bildlighetsstyrkan avgör om en metafor fortfarande kan kopplas till sin källdomän eller om den uppfattas som autonom i förhållande till källdomänen. Resultaten visar att målbegreppen ofta har högre konkretionsgrad än väntat och att metaforer och metonymier alltså inte alltid mappas från en konkret till en abstrakt domän, utan ofta håller sig inom samma konkretionsgrad. Nilsson kommer här fram till nya resultat i relation till tidigare metaforikforskning.

Genom den tredje delundersökningen utreds om det finns en typisk position i ord-bokens hierarkiska struktur för de etiketterande betydelserna och, i så fall, vilken den är. Här relateras formelerna till sin typ av betydelse och placering i artiklarna. Resultaten visar att definitionsformlerna oftast är nära knutna till grundbetydelserna eller separata undermoment och därmed inte särskilt autonoma i relation till grundbetydelserna; ett resultat som inte stämmer med Norén och Linells (2006) analyser av meningspotentialer, där de placerar metaforer och metonymier på en mer självständig plats i potentialen.

I delundersökning fyra behandlar Nilsson kombinationer av definitionsformler, något som är ymnigt förekommande i SAOB, och som ofta försvårar läsningen av artiklarna. Nilsson redogör för vilka kombinationer som finns och vilka semantiska processer de uttrycker. Resultaten visar att antalet kombinationer ökar över tid. *Oegentlig* l. *bildlig* samt *utvidgad* är de tre formler som används mest i kombination, och i många fall används de när det är svårt att klargöra förhållandet mellan metaforik och metonymi, s.k. *metaftonymi*. De används oftare när både käll- och måldomän har samma grad av abstraktion, vilket kan tolkas som att lexikografen har haft svårigheter att urskilja vilken typ av betydelseförändring som föreligger och därför utnyttjar flera formler för att beskriva processen. Kombinationen av definitionsformler går därmed också att koppla till bildlighetsgraden (delundersökning två). Nilsson menar att den ökande användningen av kombinerade formler kan tänkas vara en följd av det allt större material som redaktörerna behöver hantera varvid betydelserna kan bli mer komplexa.

I delundersökning fem, slutligen, görs en jämförelse mellan ordklassfördelningen hos respektive definitionsformel. Denna visar att metaforik förekommer i alla SAOB:s ordklasser, framför allt substantiv, verb och adjektiv, men i några fall också i de övriga ordklasser som används i SAOB.

De fem delundersökningar bidrar på olika sätt till att uppfylla syftena. Ur ett lexikografiskt perspektiv diskuterar Nilsson sina resultat i relation till systematiska förändringar i nästa upplaga av SAOB, inte minst genom en minskning och renodling av definitionsformlerna. Ett teoretiskt värdefullt bidrag är att undersökningen visar att de många kombinerade definitionsformlerna förmodligen ger uttryck för de semantiska gråzoner som betydelseförändring alltid ger upphov till. Därmed fyller de en lexikografisk funktion som beskriver de suddiga gränser som är svåra att klargöra i en lexikografisk struktur. Nilsson visar genom sin undersökning att dessa gråzoner inte bara involverar metaforer (som hittills fått mest uppmärksamhet inom forskningen) utan också metonymier och generaliseringar. Sambanden mellan metaforik och generalisering benämner han med den egna termen *metaferalisering*; ett område som gärna får utvecklas mer i kommande arbeten.

Nilssons avhandling är generellt sett välskriven med relevanta och väl avgränsade syften och syftesfrågor. Definitioner av centrala begrepp är tydliga och används konsekvent. Urvalet av material är fylligt och välbeskrivet, även om den betydelseförändring som kan kategoriseras som *specialisering* inte behandlas alls. Denna är dock i praktiken en stor kategori och hade kunnat kasta ljus över den omfattande fackspråkliga utvecklingen. Avhandlingen utnyttjar en komplex teori vars mest relevanta delar beskrivs ingående, inte minst utvecklingen av metaforteorin. Den grundliga teoretiska genomgången innehåller dock några partier som egentligen inte utnyttjas alls, t.ex. resonemanget om relationen mellan onomasiologiska och semasiologiska förändringar, och beskrivningen av EC-modellen (Schmid 2020), som nog hade kommit bättre till pass i en undersökning av lemmaetablering i stället för betydelseförändring.

Den empiriska undersökningen är avhandlingens största styrka. Analyserna är noggrant genomförda och innehåller många exempel som gör Nilssons resonemang lätta att följa. Detta betyder dock inte alltid att analyserna i sig är enkla att ta till sig. Trots en föredömlig tydlighet i analysmodell och många välvalda exempel är det ibland ändå svårt att förstå vissa analytiska val som görs; något som troligen hänger samman med den fingertoppskänsla för SAOB:s material som endast en professionell lexikograf besitter. Jag hade därför gärna sett att Nilsson uppmärksammat det redaktionella arbetet lite mer, eftersom redaktionen uppenbarligen förmått att hålla en stringent lexikografisk linje i över hundra år, den stora teoretiska utvecklingen till trots. Detta indikerar en enhetlig lexikografisk praxis som man ibland velat veta lite mer om.

Den i övrigt goda hanteringen av materialet brister tyvärr något i litteraturförteckningen, där bl.a. flera referenser är ofullständiga och något förnamn saknas. En viktig referens förekommer också i en klart mer prestigefyllt publikation än den institutionsrapport som nu refereras, vilket kunnat åtgärdats.

Helhetsintrycket av Pär Nilssons avhandling är emellertid mycket gott. Undersökningen utgör en av de största empiriska undersökningar som gjorts av SAOB:s material. Ämnesvalet är intressant och undersökningen noggrann, välgjord och välskriven.

Resultaten kommer med all säkerhet att kunna bidra till den omstöpning av SAOB som nu stundar, och flera av resultaten förtjänar att bilda grund för fördjupade undersökningar. Pär Nilssons avhandling är därmed ett värdefullt bidrag både till kognitiv semantik och till utvecklingen av lexikografisk teori.

Litteratur

- Langacker, Ronald W., 1987: *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Norén, Kerstin & Linell, Per, 2006: *Meningspotentialer i den språkliga praktiken*. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 54.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Schmid, Hans-Jörg, 2020: *The dynamics of the linguistic system: usage, conventionalization and entrenchment*. Oxford: Oxford University Press.

Lena Rogström

© 2024 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i
Creative Commons Erkännande-licensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))

Författarna i detta nummer

- Adesam, Yvonne; fil.dr, universitetslektor, Språkbanken Text, Institutionen för svenska, flerspråkighet och språkteknologi, Göteborgs universitet.
- Berdicevskis, Aleksandrs; fil.dr, forskare, Språkbanken Text, Institutionen för svenska, flerspråkighet och språkteknologi, Göteborgs universitet.
- Byrman, Ylva; fil.dr, universitetslektor i svenska språket, Institutionen för svenska, flerspråkighet och språkteknologi, Göteborgs universitet.
- Bäckström, Linnéa; fil.dr, universitetslektor, Akademin för lärande, humaniora och samhälle, Högskolan i Halmstad.
- Coussé, Evie; docent, forskare, Institutionen för språk och litteraturer, Göteborgs universitet.
- Eriksson, Olof; professor em. i franska med inriktning mot språkvetenskap, Linnéuniversitetet, Växjö.
- Karlsson, Susanna; docent, universitetslektor i svenska med inriktning på sociolingvistik, Institutionen för svenska, flerspråkighet och språkteknologi, Göteborgs universitet.
- Lindqvist, Yvonne; professor, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Tolko- och översättarinstitutet, Stockholms universitet.
- Mossberg, Mari; fil.dr, universitetslektor i översättning, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Piipponen, Daniela; fil.mag., doktorand vid Finskugriska och nordiska avdelningen, Helsingfors universitet.
- Rekathati, Faton; fil.mast., data scientist, KB-labb, Kungliga Biblioteket.
- Rogström, Lena; docent, universitetslektor, Institutionen för svenska, flerspråkighet och språkteknologi, Göteborgs universitet.
- Rosenkvist, Henrik; professor, Institutionen för svenska, flerspråkighet och språkteknologi, Göteborgs universitet.
- Gustaf B. Skar; professor, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Ström, Peter; fil.dr, universitetslektor i svenska med didaktisk inriktning, Institutionen för språkstudier, Umeå universitet.
- Zetterholm, Elisabeth; bitr. professor i svenska som andraspråk, Avdelningen för akademisk svenska, Institutionen för kultur och samhälle, Linköpings universitet.

Meddelande från redaktionen

Under 2023 har David Håkansson tagit över som huvudredaktör för Språk och stil efter Björn Melander. Redaktionen framför ett varmt tack till Björn Melander för alla insatser för tidskriften, både i rollen som redaktör och inte minst som huvudredaktör. Som ny redaktör har Susanna Karlsson vid Institutionen för svenska, flerspråkighet och språkteknologi, Göteborgs universitet, tillträtt.

Redaktionen för Språk och stil